TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

ÖTÖDIK KÖTET.

PEST.
KIADJA R Á T H MÓR.
1872.

TOLDY FERENC

IRODALMI BESZÉDEI.

ELSŐ KÖTET.

GYÁSZ- ÉS EMLÉKBESZÉDEK

1833—1855.

PEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1872.

Dr RUPP JÁNOSNAK

KIK. TANÁCSOS, VASKORONA-RENDI LOVAG, VOLT EGYETEMI RECTOR,
ORVOSKART DÉKÁN ÉS TANÁRNAK.

BARÁTSÁG ÉS TISZTELET JELÉÜL.

AZ IRODALMI BESZÉDEK ELSŐ GYŰJTEMÉNYÉNEK*)

ELŐSZAVA.

Többek óhajtásának feleltem meg, midőn szerzőt e beszédek összegyűjtésére bírtam, s az ő nyilatkozását, miszerint csak úgy enged e kívánságnak, ha azokat én vezetendem közönség elébe, inkább az ő becses barátságának tulajdonitám, nem annak, mint ha e beszédek ajánlásra s bevezetőre szorulnának. De más részről azon barátság is, mely bennünket összefont, s az élet viszontagságai közt, hosszú évek során, ifjúságunk hajnala óta e napig meg nem szakadva kísér, parancs lett rám nézve, hogy azt is teljesítsem, mit szükségesnek nem látok.

E beszédeket, mint minden méltányos bíráló el ismerendi, nem csak irodalomtörténeti tekintet —- mert azok nagyobb része közvetve vagy közvetlenül irodalmi — tehát nem csak maga a tartalom ajánlja, hanem azon komoly és hév szeretete hazá-

*) „Toldy Ferenc Irodalmi Beszédei. Kiadta Bajza.“ Pozsonyban 1847. Wigand K. F. bet. és költségén.

nak és irodalomnak, érdemnek és erénynek, melyet minden lap tanúsít, s melynél fogva hallgatóra s olvasóra egyaránt melegítőleg hatnak; a lelkes felfogás, mely a látszólag meddő tárgynak szerencsésen kikapja érdekes oldalait; a szigorú igazságszeretet, melyet barát s nem barát, s minden irodalmi szín s felekezet iránt mutat; s eszmék s ítéletekben! tartalmasság eléggé fognák e beszédgyűjteményt ajánlani, ha a szónoklati s nyelvi előadás kevésbbé volna is hatalmában szerzőnknek mint miképen azt oly gyakran tanúsította

És azért hadd lásson világot e munka, s hasson egy méltányosabb irodalmi szellem szilárdítására, s a szónoki formák gondosabb tanulására, mi hazánkban annál fontosabb kellék, minél inkább nevekszik naponként a szónoklat jelentősége, és szüksége annak, hogy magunkat szabatosan, szépen és világosan fejezzük ki.

Pest, július 22. 1847.

BAJZA

A MÁSODIK GYŰJTEMÉNY*)

ELŐSZAVA.

Az a javalás, melylyel Irodalmi Beszédeim első gyűjteménye ezelőtt kilenc évvel fogadtatott,

) „Toldy Ferenc Irodalmi Arcképei s Újabb Beszédei. Kiadta Tarkanyi József. Pesten 1856. Emich G. könyvnyomdájában.

bátorított ezen és hasonnemű újabb s többféle elszórt dolgozataimból e kötetet összeállítani.

„Irodalmi Arcképeknek[11] neveztem azokat. Mert rajta voltam íróinkról szóltomban nem csak mit tettek, számlálni elő; hanem a lelket is feltüntetni, mely őket munkálkodásaikban vezette. Többnyire a futó óra müvei, s így vázlatok inkább, mint részletesen kifestett képek: de jobbára hosszas ismeretség emlékezeteiből kölcsönzött vonásokkal, mik — úgy biztatom magamat — jellemzők is, valók is.

Nem mind nagy nevek. De ország nem csak büszke alpeszekből, hanem közép magasságú dombok és síkokból is áll; város nem csak tornyok és paloták, hanem közszerű házak és kunyhókból is: s annak és ennek ismerete az egészben van. Irodalmunkban nem sokan ragyogtak, de sokan munkálkodtak hasznosan: s a fénytelen de hasznos munka is ösmertetésre és hálára méltó.

Még is, épen a tárgyak, de kétségkívül a tárgyalás különbségei szerint is — mert alkalom és idő nem egyformán szolgáltak — különböző becsűek e képecskék: az egykori irodalomtörténetész azonban mindegyikben fog találni adatokat és iránypontokat, miket tán csak e lapok őriznek meg; a hazafi olvasó pedig felismerni azon ikercsillagát az eszmének és érzésnek, mely, valamint minden Jónak, derűben és borúban, úgy szerzőnek is, hosszú pályáján, kalauza és lelkesítője volt; s kell hogy

mindnyájunké legyen és maradjon, ha mint magyarok meg akarunk élni.

Pest, april 19. 1856.

TOLDY FERENC.

ELŐSZÓ

A JELEN KIADÁSHOZ.

Soká haboztam: vajon felvegyem-e Összegyűjtött Munkáimba az 1847-ki pozsonyi s az 1856-ki pesti két kötetben már összeállítva volt Beszédeimet, kiegészítve természetesen az 1871-ig tartott újabb Beszédekkel? De végre is úgy hittem, hogy azoknak, mint irodalomtörténeti működésem nem jelentéktelen ágának, e gyűjteményben hiányzaniok nem szabad. Mert átfutván azokat, úgy látszott, hogy, bár az emlékszónok, tárgyai felfogásában azon közelségnél fogva, melyben azokhoz áll, s azon részvételnél fogva, melytől a kedély valamely új veszteség felett ment alig maradhat, nem könnyen emelkedhetek azon absolút tárgyilagosságra, melyet az irodalomtörténetésztől követelünk: másfelül azonban a viszonyról, melyben valamely irodalmi egyéniség korához állott, egyenesen ő van hivatva tanúságot tenni, úgy hogy ily dolgozatok, ha a szónok nem forog puszta általánosságokban, és való igyekszik lenni, épen

mint azon korok tanúi is, melyekben készültek, kettős történeti értékkel bírhatnak.

Négy könyvre osztva, az I. az 1833-tól 1855-ig, a II. az innen 1866-ig tartott gyász- és emlékbeszédeket tartalmazzák; míg a III-dik könyv közvetlenül személyekre vonatkozó vegyes beszédeket hoz, a IV-dik pedig cultural, főleg irodalmi, ügyeket és kérdéseket tárgyal.

A száz s néhány beszéd közöl 74 a fennemlített két kötetben volt már összeállítva; a többi, gyűjteményekben; kettő (Bajza, Fejér) önállón jelent meg; kettőt (Pyrker, Szalay Imre) most találtam meg írásaim közt; csak egy van köztök, mely elmondva nem volt (Újévi, 1854), de iránya és formája szerint ide kívánkozott. Három (gyászbeszéd Péczely felett, üdvözlő Fáyhoz írói félszázados ünnepén, s egy ugyan hozzá utolsó születése napján, mindkettő egy akadémiai küldöttség élén elmondva) tán mindenkorra elveszett.

Pest, november 10. 1871.

TOLDY FERENC. -?

ELSŐ KÖNYV.

FYÁSZ- ÉS EMLÉKBESZÉDEK.

1833—1855.

I.

Emlékbeszéd Kisfaludy Károly felett.

Tartatott az akadémiában, apríl 22. MDCCCXXXUI.

Nagy tekintetű gyülekezet! Az első történet, mely e társaságot felállíttatása után legott érte, első kútfeje lön veszteségeinek, fájdalmainak is. Azon nagy fényű test, mely bennünket szerkeztete, a Kisfaludy Károly nevét nevezé mindenek előtt, mintha titkos sejdítés ösztönözné minél elébb s hathatósban megvigasztalni azt, kitől, közepén egy érdemekkel és fénynyel futott pályának, az élet mosolygó istennője búcsúzni készült. Még is a hír nem leié már életben a megtiszteltet. Elhűlt vala a szív, mely oly fenn dobogott a honért s a hon virágzásáért; elszállt a lélek, melynek ereje — minden kedvet szegő körülmények ellenére is — új mezők felé mutata irányt s tőre ösvényt az utána jövőknek.

Tisztelt hallgatóim! azt a férfiút, ki mai beszédem tárgya, nem kor, tehetetlen aggkor sorvasztá el,

sem bii vagy Ínség nem emészték; hanem korán, férfiusága virító delén, ereje polcán, munkálkodásai legtermékenyebb éveiben a szerencsést gyilkos nyavalya ragadá ki közülünk. A szerencsést: mert túl emelve az élet gondjain, nem függve senkitől, nem keresve semmit, egyedül nemzete díszéért epedett: melyben, hogy neki is volt jó része, nyugtatólag mondhatá magának. De neki nem engedék istenei, hogy melyet lelke annyira óhajtott: e nemzeti intézetet állni, magát benne egy fényesebb helyre érdemesíttetni megérje, hogy szemlélve e ragyogó gyülekezetei, melynek, minden szemből kisugárzó hazafi részvéte biztosítja a nemzeti legbecsesb kincsnek díszlését: régi reménységeinek lássa közelítni teljesedését; — hanem élte az áldozatok és küzdés korát, másoknak hagyva a gyümölcsözés szebb ideje gyönyöreit! S egyedül ennek meggondolása is fájdalommal vegyíthetné halála emlékezetét, ha tőle a haza ezentúl semmit nem várhat többé, s baráti kevesbbé szenvedelmesen szerették volna is, mint tevék.

Midőn azon kedves, és érdemeimet felülmúló megbízatásnak indúlok megfelelni, hogy annak ünnepeljem emlékét, ki vezetőm vala és buzdítom az írói pályán; barátom ez élet útjain, ifjúságom hajnala óta szakadatlanúl s egész szentségével e névnek: bocsánatot kell kérnem, ha attól féltemben, nehogy a szív hangja erőt vegyen a bíráló észén, melynek széke elébe tartozik minden históriai személy,talán szárazzá válandik előadásom, annyival inkább, hogy nem le-

hét célom élete körülményeit festeni, csak a menynyiben azok az író kifejlődésére vethetnek világot.

Költőnk azon emlékezetes időszakban láta napvilágot, melyben II. Leopold új életre kezdé deríteni nemzetünk méltóságát. Régi és díszes nevű s bőségben virító ház gyermekét kényelem s becsültetés várak: ha a minden átkok legnehezbike, azanyátlanság átka oly korán nem voná össze feje körül föllegeit. Mert őt, kinek létele szülője éltébe került, atyja nem fogadá be szivébe; s keménység lón neveltetése fő elvévé. Ez sors gyanánt zaklatá a tüzétől magába nem férő fiút, kiűzé már a tanulmányok előcsarnokaiból a had táborába, s kitevé utóbb a rideg élet hullámainak, melyek fiatalsága sajkáját hat, gonddal és viszontagságokkal teljes, éven által hánykódtaták. Végre odanyiijtá a sors engesztelő kezeit a férfiúnak, s ő valahára partra szállott. Nem vala kikészűlve iskolai tudománynyal, melyet sem mint harc fia, sem mint képíró nem szerezhete; de gyűjtött önszorgalma más ismereteket bőven és bizonyos célra ügyeléssel; gyűjte praktikus tudományt az általa már korán űzött művészetekben, a festésben t. i. és drámai költésben: dolgozgatva önmaga, s tanuló szemmel nézve, vizsgálva mások dolgozatait; gyűjté végre kiterjedt,mély és nehéz ismeretét az életnek, melyről a fátyolt sokféle viszontagság voná le szemei előtt. így hozhatá tehát a literátori pályára azon világ- és emberismeretet, így a müvészség azon élő tudományát, mely őt tizenkét éviglen, fölötte több első rangú írótársainak is, ragyogtatá.

Kisfaludy Károlynak azon szép ajándék juta a természettől, mely szerint lelke nagy ereje a legkülönbözőbb formákhoz tuda simülni annyira, hogy e tekintetben kérdést lehetne támasztani: a játékszín volt-e inkább mezeje, vagy az elbeszéllő, vagy végre a lyrai költés? így lőn, hogy általa szépliteratúránk nem csak gazdagodék s nemesüle; hanem ő volt drámánk alkotója; ő ada léteit nálunk a novella- s elbeszélésnek; ő közelité első a népköltést az úgy nevezett művészi költéshez, midőn a magyar népdalt nemesebb értelemben megteremtő; *így* terjed el végre munkáin mindennemű bélyeg és szín, tulaj dona a valódi, a gondolkozó művésznek; s az új iskola őt másod alapítójának, poétikája másod atyjának vallja. Egy tekintet költésünk állapotjára, melyben tudnillik ő azt lelte, világot vetend mondottaimra.

Költőink, kik érdemmel vagy a nélkül viselik e nevet, egész a múlt század feléig szinte mindnyájan az epos nemében dolgoztak, s benne Zrínyi, a bán és vezér, örökké fennmaradandó mívet ada. Lyrai költésünk először Faludi Ferenc keze közt Rómában s olasz befolyás mellettnyere művészi színt; de francia iskolánk philosophus poétái korában újra hervadni kezde; míg Szentjóbi s Dayka, Csokonai és Kisfaludy Sándor, végre Kazinczy és Berzsenyi által lépcsőnként a művészet magasabb fokaira emelve,nemesebb formákban s szebb illatokkal virágzók fel. A charakterfestés költése, a szorosan így nevezhető, melynek tudnillik a belső cselekvés lelke inkább mint a történetek (emezek az epopoeiában vívtak ki

magoknak elsőbbséget), a charakterfestés költése, mondám, melynek két fő formája a dráma s az elbeszéllés, szinte parlagon feküdt. Mert emennek nálunk nincs története; a lelkes Fáy tette volt benne az első lépéseket, midőn Kisfaludy Károly bocsátkozott e mezőre; amannak volt már literatúrája: de melyre vissza illik tekintenünk, hogy elhunyt bajnoka érdemeit teljes fényökben tisztelhessük.

Midőn drámai költésünkről tétetik szó, el nem választhatni attól a színmesterséget, mint amelylyel az mindenkor a legszorosb összefüggésben állt. Ennek legrégiebb nyomdokai az Árpádok homályos századaiban találtatnak; fel-feltűnnek újra a külön házakbeli királyok alatt; de ezeknek tárgya tekintetet nem érdemelhető improvisátióknál egyéb, úgy látszik, nem vala. A tizenhatodik században jött napfényre az első magyar színjáték, melylyel, minthogy eredeti, s hazai tárgyú, méltán kezdjük drámai literatúránkat. Vajha azon kevés, ki e nemben dolgozott, Karádi példáján indúlt volna! de, noha a török és polgári háborúk korából van nyoma hazai történetek színen előadatásának; amik fennmaradtak, mégis azt hagyják hinnünk, hogy a régiektől vett darabok, valamint mythologiai s allegóriái tárgyak is, már korán befészkültek zsenge játékszínünkbe, melylyel vándor Rosciusaink a XVII. században az országgyűlésre, vásárokra s holmi népünnepekre öszvetorlódott sokaságot mulattaták. Feltűnt végre a XVIII. század is békességével, és — álmával. A nép drámai Músája eltűnt, s helyette egy halvány arcú szűz a monostorok

és nevelőházak csendes falai közt száraz morált hirdetett, feszes dialógok száraz szövevényiben.

De a múlt század hatodik s hetedik tizedében ébredni kezde ismét pangó nyelvünk, szárnyait emelgetni alvó literatúránk. Bessenyei György, az új időszak megkezdője, a francia iskolának lőn közöttünk alapítójává. Vajha ő és társai ízlést kölcsönöztek volna inkább Párizs lakójától, mint tárgyat és puszta formát! Tárgy ok idegen volt, idegen lélekben alkotva a honi is, s a holt formába ízlés nem lehele bájt és életet. Nem haladt tehát a nyelv, és csekély volt a hatás. Az vala sorsa akkor franciás dramaturgiánknak is. Bessenyei a tragédiában és vígjátékban kísérte meg erejét; ő és társai a francia szín sok remekeit hozák által nyelvünkre: de emezeken hibázott a francia csín, amazokban a nemzetiségnek csak szikrája sem csillámlott. Játékszínünk sem volt többé. Ily állapotban leié az ügyet azon két budai országgyűlés, mely nyelvünket, ideiglenes elnyomatásai után, új díszlésre hozta; s ez ada léteit az első, rendes szerkezetű magyar játékszínnek is. De színdarabok nélkül nincs játékszín; s akkor sem azok nem voltak, sem arra elkészült férfiaink: mert ha adtak is többen eredeti darabokat, ezek csak fogyatkozásaink nagyságát éreztetheték. Mi vala tehát természetesb mint, tapasztalván már a francia dráma foganatlanságát, német szomszédainkhoz folyamodni, s tőlök általvennünk azt, mi nálok épen divatban volt. így történt, hogy juta ugyan figyelem Shakespeare, Goethe, Lessing, Metastasio és Moliére műveiknek is; de, ki akkor

kezdé elönteni a német szint bő termékei özönével, Kotzebue Ágoston, elönté a mienket is, kivált Erdélyben; s így az alig megszületett magyar virág, idegen nemű nedvektől tápláltatva, óhajtott díszben nem fejlődheték ki. Nem javúlt dramaturgiánk állapotja egész a jelen század második tizede végéig: mert az idegen nevek helyébe magyarok tétele a charaktereket magyarokká, a darabot nemzetivé nem tehette. Lelke, világa idegen volt.

E nagy szükségben lépe fel, kinek ma ünnepeljük dicső emlékezetét, Kisfaludy Károly: birtokában mind azon tulajdonoknak, melyek kezesei lehetnek a színköltő szerencséjének. Esztendők óta figyelme szinte kirekesztőleg a drámai költés hősein függött; s midőn egyfelül, mint érdeklém, a nagy világ s önnön helyhezhetése emberismeret és élettapasztalás bő forrását nyita meg előtte, mely nélkül a tragédia mezején nincs boldogúlás, a vígjátékén még kevesbbé; másfelül a külföldi nagy példányok szorgalmas tanulása ada elmélkedéseinek, gondolatainak formát s szerkezetet. Azon felül tudta ő azt is, mit a franciák XIV. Lajos úgy nevezett classicus századában, sőt a németek is Fridrikében, még nem látszának tudni: hogy a játékszín rendeltetése magasabb, fontosb, mint egyedül ízlés terjesztése, szív képzése, vagy épen erkölcs iskolája. Korunk szelleme, világot megrendített forradalmak után, mindenütt a nemzetiben szeret megállapodni; ebben gyűlnek össze minden irányai, mint az emberi dísz és boldogság fő eszközlőjében; s ennek kivána elhúnyt társunk megfelelni, midőn

nem csak magyar nyelvű, de magyar nemzeti játékszín alkotását forgata elméjében. Feltűntek, zajos tapsai közt a hazafiaknak, nagy számmal és sebesen követve egymást, drámái s vígj.átékai, a magyar hajdan és jelen kor nemzeti és házi életéből véve tárgyaikat. Magyar bennök minden: az a lángoló, semmi áldozattól nem rettegő hazafiság; a hon szent nevének szinte ábrándos imádása; ezen nemzeti büszkeség és dac; az a harci bátorság és tűz, mely a szelidebb nemet is felvétető a nemzeti bajnok tettek évkönyveibe: úgy, mint az egyenetlenség és meghasonlás gyászos szelleme. S im ezek, tiszta magyar világban, országos történetek mezején, minden kebelben viszhangokat ébresztőnek. De nem csak hősi történetek körébe, a nagy emlékezetekkel ragyogó rmiltba varázsló ő vissza a néző elandalodott lelkét: hanem feltüntető polgári darabjaiban itt az erő jogának szomorú korát, ott Mátyás boldogabb századát árnyékaival, szépeivel; ismét jelen időnk szűkebb köreit, könnyed elmésséggel dorgálva gyengéit, mosolyogva nevetséges oldalait, vétkeit ostorozva.

Pályája kezdetén Kisfaludy inkábbára a dráma komoly nemében dolgozott; utóbb esztendőkig egyedül a vígban, s végre ismét az elsőben is. Vannak, kik első darabjait ve vén mértékűi, őt a vígra kívánók kizárólag utasítani; de ezek akként igazságtalanok ellene, mint szerfelett kedvező vala első próbái iránt a nagy közönség mind e korig. Nem illik hiányok miatt behunynunk szemeinket, hogy azt se lássuk, ami ragyog; ellenben az a köz megelégedés,

melyre zsenge mívei is találtának, aligha egyéb, mint természetes nyilatkozása azon föltételeden sympathiának, mit a költő iránya gerjesztett: az irány kimutatása pedig járatlan mezőn az első és fő, s ki ezt teszi, létévé alapját egy új iskolának is. S hogy ezt ő komoly drámáival is tette, ki ne vallaná meg örömest? Nincsenek ugyan azok fogyatkozások nélkül, s mely emberi mű az, mire gáncs ne szállhatna? De ki fogja tőlök a játékszini szerencsés elrendelést és sikert megtagadhatni? ki a történetek menetelében a sebességet, a beszédben az elevenséget? ki azt, hogy Stibor festi korát, hogy Beckó, Mohammed, Zagán mesteri alakok? Azonban, mely fokára emelkedett volna ő még fel a tökélynek a históriai dráma mezején, hahogy kedvezőbb istenségnek tetszett volna életét hosszabbra nyújtani! Előttünk van Csák, omladéka egy félben hagyott nagy épületnek, vesztességünk élő mértéke! Mely metsző határozottság már e két felvonás határai közt is a charakterek rajzolatában; mely száma azoknak s mely változatosság; mely biztos haladás, mely eleven, és való ecset az időszellem festésében! — Valóban! ő méltó, hogy benne a tragikust is sínljük; hogy reá, mint arany remények eltűnt szép világára, vessük vissza fájlaló pillanatainkat!

Nagyok, közönségesen elismertek Kisfaludy érdemei Thalia mezején. Abból, mit drámai literatúránk felől általában mondék, látjuk hogy a magyar vígjáték általa született; nem mivel előtte e nemben íróink nem, vagy csak szerencse nélkül dolgozának,

hanem mert magyar világot ő tüntete fel benne első s müvei nemzetiek és jelesek egyszersmind. Azon tizennégy vígjátékban, melyet tőle bírunk, ismét mely hosszú sora a szigorú valósággal, éles határozottsággal rajzolt külön alakoknak! mely bő komikai éra helyzetek szövésében, a beszéd fordúlatiban! Ide járul a drámai haladás gyorsasága, a történetek okozatiara állandó ügyelés, a csomó feloldatásaig feszített figyelem; ide egy oly könnyüded, eleven dialóg, melynek az elmés reflexiók s hasonlatok, bohózat és tréfa sem szegik folyamát; lelkesíti végre a philosophiai feneken csapongó satira, mely hol a kacér aggszüzeket s tettetett asszonygyülölőket, hol az erkölcs palástja vagy ősz haj tiszteletes örve alá rejtező vén szerelmest; itt az áltudományt, ott a pedantságot; majd ismét a külföldieskedés kórját s a balúl értett hazafiuságot, az ősökben kevélykedést s előkelős tudatlanságot, a zsugoriságot s pénzhajhászást korholja; végre a gyenge irónia, melylyel a féltékenyt s bypochondriást, az enthusiastát, a szeleburdit és szerencsevadászt karcolja, a nézőt megnevetteti és tanítja. Ha a satira, melyre oly szerencsés ere volt költőnknek, egyik jeles alkotó része komikai erejének; nem kevesbbé az húmorja, mely Vidort s a Betegeket, komolyabb alakban pedig Beckót, oly szép fényben ragyogtatja. Megóvja végre őt minden művein elteijedő nemes ízlése a nemtelenbe sülyedéstől ott is, hol az alnép embereit festve, komikája a burlesk bélyegét veszi fel: mi annál nagyobb érdem, minthogy az a korlátain szívesen kitörő lelkességhez

nehezebben szövetkezik, mint a középszerűséghez és erőhiányhoz.

A poétái elbeszéllés, mint az epos rokona, szinte szemközt áll a dráma természetével. Itt cselekedet fejük ki előttünk, ott történtet beszéllünk, azaz, ami ott történik, itt már elmúlt. Azért az több nyugalmat enged és kiterjeszkedést, de alkalmat szerfeletti félrecsapongásra, fonaltól eltávozásra is: mely gyakor vétke az elbeszélőknek kockáztatja az érdeklő erőt, s a sikert megsemmisíti. Kisfaludy, a dramatikus, e hibától ment; s mintha ez volna egyedüli mezeje, a romántól kezdve az egyszerű anekdotig, több nemein és formáin vitte keresztül az elbeszéllést szép szerencsével. Része pathetikus tárgyú, nagyobb része a komikum neméhez tartozik; ez elsőséget vívott ki magának amaz felett, s érdeme azon szoros szövetségben van, mely szerint a lélekfestő s az úgy nevezett szövevényes elbeszéllés egygyé olvadván, ez azelsőbbik által nemesül, amaz ettől nyer elevenséget s érdekletet. Ismételnem kellene a drámaíróról mondottakat, ha vonásonként akarnám az elbeszélő Kisfaludy arcát rajzolni, mert amely tulajdonok tehetik a költőt a kétféle nemben jelessé, ő azokat bírta, bírta a forma hatalmával együtt: s ha házi életünk viszonyai, ha valódilag nemzeti sajátságaink a köz életben valaha festve voltak kellően és híven, Kisfaludyé bizonynyal a koszorú.

Egy neme van a költésnek, melyet bajnokunk szép fényben lele már feltűntekor; de gazdagíta ő is, és térj észté határit. Értem a lyrait. Hallgatok az olasz formákról, melyekhez nyelvünket nem első ugyan, de legtöbb szerencsével simítá; hanem emlékezetbe hívom azon forró, kedves-bús érzést, mely elegiáit leheli által; a philosophikus lelket, mely a legpoetaibb didaktikumokban, allegóriáiban szól; s ismét románcait s balladáit, e kisded lyrai drámákat és eposokat, melyekben érzés vagy gondolat, történetben létre emelve, annyi bájjal tükrődzik vissza. Kisfaludy jó korán gyűlölő meg az érzelgést, szó- és képdagályt a lyrában, s tartalom tömöttségét, előadás egyszerűségét tárgyaza igyekezete. De szerencsésebb gondolat nem támadhata benne, mint amelyet, fájdalom! csak 1828. kezde létesíteni: a dalnak és románcnak népi alapra építése. Ő ez által egyfelül azokat mesterséges cifráikból kivetkőztetni s ismét eredetökhez visszavezetni, másfelül a nép költését érzésben s kifejezésben nemesítve emelni akará. S mely kecseket fejte ki ezen népi költeményeiben phantasiája! mely bő forrása nyílt meg bennök a leggyengédebb, mélyebb és szentebb érzeményeknek! Igen is, csak ezen szerény mezei virágok közt is mennyi van, mely fenntarthatá vala emlékezetét a szeretetre méltó költőnek, ha egyetlenéi voltak volna is.

Ez Kisfaludy Károly, a költő; s ennyit köszön neki nem csak költészetünk, hanem nemzetiségünk

ügye, nyelvünk elevenebb haladása is. De ezzel nem merítem még ki érdemeit, nem mutatám ki hatása minden elágazásait, sem azon sokféle reményeket, melyeket halála ily korán elölt. Említenem kell még, és csak névszerint, Aurórát, ezen hajnalcsillagát egy nemesebb míveltségű kornak, melyet *ö* deríte fel hazánk egére, s mely annyi szépnek hozója, annyi szebbnek támasztója lón! 0 nem egyedül puszta gyűjtője volt e koszorú virágainak, hanem kérelmeivel és tanácscsal, oktatva s lelkesítve, eszközlé nagy részök születését; s míg célja szükségessé tévé a közönséghez lebocsátkozását, egyszersmind szóval és tettel hirdeté: történjék ez úgy, hogy a közönség fel, az íróhoz emeltessék. S ki nem látja az Auróra feltünte előtti s a jelenkori olvasó közt azon nagy mélységet, melyen által ő építé az általutat hajlékony és sok oldalú szelleme hatalmával? A tüzet kiáltó ál orthodoxia által elvadított olvasó megbarátkozék az új iskolával; a szépnem megkedvelő iparkodásiban a nyelv ügyét; s mit előtte kevesbbé eredeti lelkek munkáikkal s alapos és tudós vitatásokkal nem tudának megmenteni: ő azt, nem hallgatva ellenkezésekre, nem ügyelve különnemű gátlásokra, társaival tettel vívta ki.

Egy oldala volt még elhúnyt kedveltünknek, mely annál inkább érdemel figyelmet, minthogy hazánkban, s különösen magyar honfiaink közt, eddig még igen ritka tulajdon. Ő t. i. képíró is volt, merész, ügyes ecsetű, és lelkes; egyszersmind gyűjtője, s ta-

nult értője a művészet mestermíveinek: amit elhallgaték vala, ha azt csak ön gyönyörűségére akarta volna űzni. De ő e mezőre is kívánta fordítani honfiainak tehetségeit, s élte utolsó évében elevenen foglalatoskodott azon szándékkal: egy, a képző művészeteket tárgyazó, hazai intézetet alkotni. Elhunyt vele, s talán sok időre, ennek is támadása; valamint elárvúlt az általa született magyar dráma; s kérdőleg nézünk körül hazánkban: honnan kelendenek elő, kik a Müsák e dicső felkentét szándékai valósításával, kezdetei tovább vitelével, elmaradott művei pótlásával hamvaiban meg fogják vigasztalni!

II.

Emlékbeszéd Simai Kristóf felett.

Tartatott az akadémia köz ülésében sept. 13. MDCCCXXXVI.

Van egy neme a polgári érdemnek, nagy tekintetű gyülekezet! mely szerényen elvonulva a nagy világ szemei elől, csendes munkásságban nevelget virágokat, mik rövid illatozás után elhervadva, elfelejtve, sajnálatlanúl hullatják leveleiket: de magvaik, jobb földbe hintve, kedvezőbb ég alatt kicsiráznak, és szebb virágokat feseltetnek, nemesb gyümölcsöket hajtanak.

Az a férfiú, tisztelt hallgatók, kinek tünedező emlékezetét ma feltámasztani kívánom, fáradhatatlan kertészhez hasonlólag, ily munkásán és csendesen nevelgete zsenge virágokat, melyeknek magvai idővel nemesebb gyümölcsök csiráit fejtének ki: midőn maga az elhervadt virág, maga a hű nevelő kéz, rég

el vala már, és élve még, felejtve. Kérdezitek sokan: kit ért beszédem? 0, a név, melyet nevezni fogok, kevésnek hangzott közületek fülébe; kevés fogja azt mint jól ismertet, örvendetes találkozás hangjával köszönteni,· kevesen fogtok zengzeténél visszatekinteni, mint egy elmúlt homályos kor egyik világló nevére: mert az ő világa rég elhunyt a múlandóság éjjelében; kik tőle melegedtek, vagy elméje sugarainál felderűltenek, nincsenek többé! Egy előttünk lefolyt kor egyetlen még fennmaradt fia, úgy álla közöttünk e társaságban, mint az előidőnek egy elaggott bajnoka, kinek hó hajai s tiszteletes redői a majdnem százados arcon emlékeztettek, mit teve hajdan a lélek, mely e roskadozó testet még lakta; intve, mit kelljen tennünk, kik még a férfiuság csüggedetlen erejében vagyunk: hogy, midőn fürteink szintoly őszek lesznek, s tagjaink szintoly hervatagok: hasonló tisztelete szálljon ránk azoknak, kik utánunk jövendők.

Simái az, nagy érdemű hallgatók! ki emlékezetemben lebeg, s kinek nevét ma felköltöm álmából. Simái az, kinek nevét atyáitok jól ismerték; Simái, kinek az istenek túl hagyák élni a kilencvenet, hogy fáradságai jutalmáéi betelve láthassa szíve leghőbb óhajtását: e nemzeti akadémia felállását; hogy magát, annyi tisztelő társ között, társként találhassa fel körünkben. Az övéhez hasonló volta mi gyönyörűségünk. Buzgó hazafiak negyven s még több év előtt munkálkodának e nemzeti intézet felállításában; de az idők mostohasága miatt siker nélkül; s ezek közül

lehete nekünk legalább egyet: őt, s benne mintegy képviselőjét amaz áldott lelkeknek felvennünk, képzeletünkben összecsatolnunk a múltat a jelennel, amazokat magunkkal; s áldók a sorsot, mely meghagyá érni a növényt, minek ők nevelők csemetéjét.

Simáit nem csak a rendkívüli nagy kor tévé tiszteletessé, mely nemzeti íróink patriarchájává kente fel; nem a puszta ősz fürtek előtt hajlott meg lelkünk; hanem azon szent fény előtt, melylyel ama szorgalmas kertész fürtéit érdemei vevék körül, láthatólag azoknak, kik pályáját ismerték. — Azonban csalatkoznék, ki azt várná, hogy Simáiról szólván, egy koryphaeust fogok rajzolni, ki, egy vállal magasabb kortársainál úgy világíta századának mint Zrínyi a költő a magáénak; vagy egy roppant észt, mely, mint Révai, felboncolta a nyelvet, s alkotmánya legbelsőbb kerekleteit feltárta; vagy fölavatottját a Grátiáknak, ki ez alkotmányt oly tündér széppé alakítá, mint Kazinczy: — mind ezt ő nem tette. Hanem oly időben, midőn a nyelv árván, számüzötten, senkitől nem szerettetve, tekintet és pártfogás nélkül bújdosott ön hazájában: azon időben egyike volt Simái azon néhány előrelátó, bölcs és buzgó hazafiaknak, kik munkálkodásaikkal tartották benne a lelket; kik ügyekeztek a nyelvet elveszni nem hagyni, s általadni egy talán szerencsésebb kornak; szerencsésebbnek már az által, hogy megadatott neki ösmerni szükségeit, meg boldogsága legfőbb eszközeit.

Vannak ugyan még most is, nagy tekintetű hallgatóim! s nem kevesen, kik mosolyogva a „haza“

szent nevén, azt álomképnek, a nemzetiségért küzködőkön, ezt képzelet hiú teremtményének hiszik. De hát van-e boldogság, haza —, s nagyság nemzetiség nélkül? Mert itt azt a boldogságot értem, mely nem egyedül az anyagi szükségek kielégítésén alapszik, s azt a nagyságot, mely nem csak ragyog, hanem melegít is. Az emberi nem egy nemzetet nem képezhet. Add vissza neki az egy nyelvet, min az első emberek szólaltának meg; s nem nagy idő múlva Amerika és Ázsia, az éj szaki sark s a forró öv ismét nem fogják egymást érteni; az egy nyelv újra el fog ágazni és többeket szülni, s a nyelvek elválasztó falai újra felemelkedni a népek között. De ez még nem minden. A külön éghajlat eltérő behatásai, a föld változó minemüsége, a geographiai fekvés különböző feltételei, az elszaporodott emberfajt külön, sokszor ellenkező érdekek zászlói alá fogják gyűjteni, mint megannyi nemzeteket, melyeknek külön szempontok szerint, gyakran összeütközőleg lehet csak, és kell, lehető legnagyobb jólétet keresni. E jólét eleinte csak az anyagi élet szükségei fedezésében nyilatkozik, mely midőn biztosítva van, kényelmekre ébred az ösztön; majd a lelki élet fejlődése is beköszönt, minek foka s tömege határozza el egyfelől a magasabb testi vagy is kényelmi, másfélül a fentebbi, az emberhez illőbb, t. i. a lelki jólét menynyiségét. — S ez az, mit egyedül szabadság, ezt pedig ismét csak nemzetiség által érhetni el: mert csak ez olvaszt össze népeket, ez forrasztja egygyé a sokat, s ruházza fel az egyes népcsapatokat elegendő erővel

érdekei megvédésére, javai nevelésére, erkölcsi tekintet nyerésére. E nemzetiséget pedig mi tartja fenn, ha nem a nyelv, az édes, kedves anyanyelv, a lelkünket, érzéseinket híven kifejező nemzeti nyelv? Nyelv, mely uralkodik a népen, s kizárólag a népé; mely fenntartja s neveli, kezet fogva történeti emlékezésivel, a nemzeti büszkeséget s önállás szellemét, anyját minden nemzeti nagyságnak, polgári erénynek? Ez kapcsol mindenkit azon hazához s azon haza érdekeihez, melyben az ő ajka hangjai zengenek, s hol a szellő suttogása is gyermekkora játszi csevegéseit látszik elébe suhogtatni. Mely nép a kötelékek ez elsejét nem tiszteli, gyenge ön kebelében, gyenge kifelé. Mert ez egység nélkül nincs gondolat egysége, e nélkül pedig akarat és tett egysége lehet-e? E sokfelé oszlásában az erőknek, s kifelé idegen támaszra szóróivá, mely ága boldogülhat benn akár az anyagi jólétnek, akár a szellemi munkásságnak? s honnan keletkezhetik a legnemesebb büszkeség, szerzője annyi nagynak, a nemzeti büszkeség? honnan leghőbb melegítője a nemesebb kebleknek, a nemzeti dicsőség, mely ellenmérge az elaljasodásnak, védlő minden rabság ellen?

Ügy van! nem képzelet hiú szüleménye a nemzetiség, nem okatlan vágy a honszerelem, s nincs erősebb támasza az egy, a nemzeti nyelvnél! Nem hazai nyelvünk sokféle bájai, nem belső csodálatos tulajdoni, hanem e szoros összefüggése nemzeti létünkkel, fennmaradásunkkal sebben alapúló anyagi és szellemi boldogulás eszközlése hevíté s hevíti az ország rendéit

e pótolhatatlan kincs megőrzésére; ez lelkesíte örök dicsőségű férfiakat azon roppant, hazát és külföldet álmélkodásra ragadó áldozatokra, melyek e nemzeti intézetnek léteit adtanak; e meggyőződés végre, s boldogságunk óhajtása, bírta a nagylelkű, a bölcs nádort arra, hogy e kincsünket országos kincs polcára emeltetni, azt törvény nyelvévé avattatni eszközlé. Míg e nép él, áldani fogja emlékezetét.

Ily lélekemelő történetek nem élesztek, nagy tekintetű gyülekezet, azon kor hazafiait, melynek embere a mi Simáink volt. Ezen nyelvnek, mely egykor dicsőséggel ragyogott királyok udvariban, zengett bajnokok ajkain, költők énekiben, az isten szónokai szívgyőző beszédiben, leszállt vala csillaga. Nemzetek szerencséj e fennj ár és csügged mint egyeseké. A XVIII. század néma, betütlen szobor volt egy dicsőbb kor sírja felett, s a nyelv szegény szolgálóvá aljasodva. Akkor volt az, hogy a mi agg társunk a pályára lépett. Mindenek fölött búsan érdekelte szivét hölgyeink elnemzetlenedése. Mert boldogtalan azon nép, melynek asszonyai nem érzik azon magas tisztet: nemzetüket dajkálni! Okét, az elpártolókat kelle visszafoglalnunk. Azoknak írni Simái a vígjáték mezején próbálkozott; ada eredetit, ada utánzatot. Része megfordúlt a színen is. Ha a művészet szoros kívánatihoz mérjük e műveket, ma már azt kell mondanunk, hogy a szerző azokban nem volt szerencsés. Alig van neme a költészetnek, mely több életbeli tapasztalást, élesebb szemet, mélyebb emberismeretet kivan, annyi élénkséggel, könnyűséggel, sőt látszatos felületességgel, mint ez:

ezeket pedig helyzetei közt gyűjteni a mi társunknak kevés alkalma volt. Ő 1742-ben, hazánknak egyik akkor még igen kis városában, Komáromban, közép sorsú szüléktől születve, ifjúsága legszebb korában az ajtatos iskolák rendébe állott. Ekkép szűk körű életből még szűkebb négy fal közé szorúlva, gyarapodott ugyan azon nemében a stúdiumoknak, melyeket könyvek segedelmével meríthetünk; de ugyanazon mértékben távozott azoktól, miknek iskolája a világ, az ezer változatú élet. Kanizsa, Kalocsa, Pest tisztelte a gyermekek elméjéhez alkalmasan leereszkedni tudó tanítót. A művészetekhez hajlandóságot érezvén, tökéletesíté magát a rajzolásban s építészet tudományában úgy, hogy az elsőbbet tizennégy évig taníthatá a latin tanulmányok mellett Kassán, azután Körmöcbányán kirekesztőleg harmincnyolc esztendőn által, szinte nyolcvannyolcadik évéig: ez volt hatásának, nyomos ugyan, de más tekintetben egyszersmind szűk köre. Még Kassán, az ott szövetkezett Baróti, Bacsányi és Kazinczyhoz csatlakozva, újra azon pályára lépett, melyen „A mesterséges ravaszság“ című darabjával 1773-ban indúlt vala meg, s ada öt újabb darabot, a Magyar Múzeumban, az Endrődy által szerkeztetek Magyar Játékszínben, s külön; de gyengeségek ellenére is, amennyire az akkori időbűi fennmaradt adatok után látjuk, e darabjaival maga részéről is pótla hiányt, az újra keletkezett magyar színpadon úgy, mint az olvasók szobáiban. Az 1792-diki országgyűlés után azonban a színészet ügye ismét hanyatlásnak indúlván, s ő maga Körmöcre tétetvén által,

más mezőre lépe, rajta maradandóbb érdemet, s még maradandóbb emlékezetet szerzendő. Értem a szótárírást, mely Bőd Péter iparkodásai óta pusztán hevert. Roppant gyűjtemény az, melyet ő itt csüggedlietetlen fáradsággal összehalmozott. S hasznosnak látta azt két formában kidolgozni; a szokott betűrendben, s a tagok végzetei szerint. Emez, melyet mi rímtárnak neveznénk, 1809-ben látott világot. Több tekintetben ez egyik legbecsesebb dolgozat a magyar lexikographia körében. Elmellőzvén gazdagságát, oly szókban is, melyek előtte szótárainkban még nem állottának; el azon gondosságot, melylyel értelmeiket meghatározni igyekezett, s azt a szerencsét, melylyel ez ebbeli nagy tudományának sikerűit; elmellőzvén a grammatikai formák pontos feljegyzését, mely tekintetben Pápai Páriz Ferenc óta minden szótáraink hibásak voltak: nem érintvén végre azon, egyébiránt alárendelt hasznot, melyet a költő lát a rímtárakból: mindenek fölött azt kívánom kiemelni: mely fontos előmunkálat az örök időkre a nyelvbúvárra nézve, ki akár a ragszerkezet, akár a szóképzés s az összetétel törvényeit nyomozva, a végtagi rendnél fogva már most biztosabban haladhat fejtegetésiben.

Másik nyelvmunkája, melyet ő nagy szótárnak nevez, szinte elkészült, de csak kéziratban, tisztába írva N-ig, azon túl egyes leveleken. Az akadémia figyelmessé tétetvén annak, azon tisztelt rendnél, melynek ő díszes tagja volt, fennlétéről, azt használatul kikérte, s ki is nyerte. Gazdagságra felülmúl az mindent, mit e napig magyar tudós e mezőn előállított. A

tisztázott tizenhárom betű szintannyi, többnyire roppant terjedelmű, foliánst tölt be. Feljegyezvék ott minden formái, származékai s divatos összetételei a gyökereknek; az értelem visszaadva minden legfinomabb változatival német s latin nyelven; de mi még több, minden egyes értelem felvilágosító mondatokkal mind a három nyelven; s ezek mellett a rokon értelmű szók a leglelkismeretesb gonddal feljegyezve. Az a legbővebb magyar szótár, a leggazdagabb phraseologia, a legteljesebb synonymika. S talán egyfelül épen e nagyság, melylyel minden előttem ismert bármely nyelvű szótárakat meghalad, de mely, mit nem tagadhatok, egy részt a szótári oekonomia félretételéből ered; másfelül a jelenkortól elmaradása, mely annyi ezer fölélesztett vagy újonnan származtatott, sőt teremtett szóval gazdagitá nyelvünket, s annyi ezernek értelmét szorosban határzá meg, teszik kiadatását egy részt eszközölhetetlenné, más részt többé nem egészen célirányossá. Becse azonban fennmarad; mert valamint most használja azt az akadémiának azon bizottsága, mely az úgy nevezett Zsebszótárt dolgozza, úgy használni foghatja és fogja azt még sokáig minden magyar szótáríró, kinek azt a birtokosok nemes közlékenysége megengedendi.

S így, nagy tiszteletű gyülekezet! a mi Simáink félszázados iparkodásai a nemzetre nézve nem vesztek el. Azon ezer meg ezer óra gyümölcse, melyet a sír széléig ügyünkért lelkesedett társ négy falai csendében érlelt, fennmaradt, s fennmarad még utól munkálatiban is; emlékezete, mely azon ivadékokkal az

árnyékok világába költözött, kik szavaitól melegedtek, példájából tanultak, vidám elméje játékaitól derűitek: ezen újra feltámadt, tömérdek művében az emberi szorgalomnak fel fog koronként tűnni, valahányszor e mezőn új és új mívelők lépendenek elé. Az akadémia pedig soha sem fogja elfeledni azon gyönyörűséget, melylyel az agg társat körében láthatta; s áldandja nevét azon bajnokok között, kiknek életök munka, utolsó sóhajtások a haza volt!

III.

Gyászbeszéd Baricz György felett.

Tartatott az akadémiában, febr. 8. MDCCCXLI.

Tekintetes Társaság! Szomorú tiszt szólít ma ezen szószékre fel: egy köz tiszteletű s munkás társunk, Ikafalvi Baricz György halála. Ismeretes előttünk munkáiról, ismeretes a reá bízottakbani kész eljárása által, távollakta miatt kevesbbé volt ismeretes külső viszonyai szerint: amiért rövideden el fogom a Tekintetes Társaság előtt mondani, miket az elhúnytról tudok.

Született ő 1779. Nagy-Enyeden. Székely eredetű atyja ugyanott református pap, anyja Deesi György erdélyi ref. püspök leánya volt. Szülővárosában vette tudományos képeztetését, ott végezvén el a philosophiai, theologiai és törvénytudományi folyamatot; honnan ön költségein Bécsbe, a hadi mérnöki akadémiába ment fel, s öt évi tanulmányok után,

melyeket egyedül dicső emlékezetű gróf Festetics György segedelmével fejezhetett be, János főherceg, mint azon akadémia főigazgatója által 1807-ben ahadi mérnöki karhoz főhadnagynak neveztetett ki. E pályán jeles társunk nagy kitüntetéssel szolgált, jó hírt nevet szerzett főnökei előtt kivált Ragúzában, Leopoldvárában, Eszéken és Peschierában több évekig viselt várerősitési helybeli,—Dalmátországban pedig, Zárában, egész haláláig folytatott igazgatói hivatalai által; s folytonos előmenetellel végre 1839. novemberben alezredességre emeltetett.

Baricz György egy, sok oldalú alapkészűlettel bíró, szakjában köz tiszteletet aratott, számos utazások által bővebben kiképzett, s hazáját és nyelvét a távolban is forrón szerető, sőt az utóbbit írói munkásságával is mivelni törekedett férfiú volt: méltó mindenkép, hogy neve tisztelettel említtessék e falak között. Nem említem apróbb dolgozatait; de ha azt mondom, hogy az ő szelleme leginkább a classical stúdiumokban találta fel magát; ha emlékeztetem a Tekintetes Társaságot, miképen ő életének egy szép részét Tacitus és ifjabb Plinius magyarításában töltötte — ámbár, nem bírván eléggé a nyelv művészete hatalmát, e dolgozásai a tökéletességtől elmaradtak: — úgy hiszem még is oly húrt pendítettem meg, melyre a Tekintetes Társaság tagjainál rokonszenv hangjai felelendenek.

Az utóbbi években, midőn szinte már elhúnyt de kedves emlékezetű társunk Tanárky Sándor közzénk lépése után a társaság egy hadtudományi szótár

készítését rendelé el: annak egy tetemes része Baricz munkásságára bízatott. S íme e munkásság közepeit ragadta ki körünkből a balál, élte hatvankettedik évében ugyan, s így férfiúi kora alkonyán: de még is idő előtt, ha várakozásainkat tekintjük, miket még most is fűztünk nevéhez. S halála kettősen korai, mert oly osztályát fogyasztá társainknak, mely csak rövid idő előtt is Tanárkyban érzékeny veszteséget szenvedett, a nélkül, hogy a megürülő helyekre új erők keletkezését látnánk. Nem lehet tehát sajnos érzet nélkül megadnunk neki a vég tiszteletet,s elmondani felette: Becsület nevének, becsület emlékezetének!

IV.

Gyászbeszéd Hoffner József felett.

Tartatott az akadémiában, febr. 22. MDCCCXXI.

Rövid idő alatt másodszor lépek e helyre, Tekintetes Társaság! hogy egy tisztelt ember, munkás író, s érdemes társról már csak mint volt társunkról emlékezzem. Kevés napok előtt kísértük vég nyughelyéhez Hoffner Józsefet; s kevés nap múlva el fogta őt feledni a sokaság: mert az élet, a háladatlan élet, mely annyit köszön gyakran egyes erőknek, feledékbe temeti azokat legott,kik neki folyton adózni megszűntek.

A mi tisztünk, Tekintetes Társaság! becsben tartani azok emlékezetét, kik velünk társulatba szőve, velünk kezet fogva egy közös cél létesítésére, a hazai nyelv gazdagítása s a tudományok terjesztésére munkálkodtanak. E tiszt betöltésébe pedig fájdalom szokott vegyülni, midőn oly társ költözik el mellőlünk, kinek erői- és korához még reménységeket csatol-

tünk. És ilyen Hoffnerünk: őnem esak férfiusága delén halt meg, hanem elhúnytával egy egész tudományszak veszté el körünkben egyetlen képviselőjét: az állatgyógytudomány. Veszprémben, 1794-ben születve, s ott a gymnásiumi, Pesten a philosophiai, Bécsben az orvosi tudományokat végezve, ugyanitt az állatorvosi intézetben két évig állatsebészséget és törvényszéki állatorvostudományt tanított, míg 1826-ban a pesti egyetemnél ugyan azon iskolához igazgatóvá s rendes tanítóvá neveztetek. Ez intézetet ő dicső emlékezetű egykori főnöke Tolnai Sándor halálát követett hosszas ideigleni állapotában elhanyagolva, a jelenkorban szinte újra született tudomány álláspontjától távol állya találván: azt tűzé ki élte feladásául, hogy a pesti állatorvos-iskolát mint tanító- és egyszersmind gyógyító-intézetet azon fokra emelhesse, melyre, hogy állattenyésztő hazánkban nagyjelentőségű rendeltetésének megfelelhessen, kell hogy emeltessék. Nem e helyre való küzdéseit említenem, melyek életét elkeseríték, iparkodásait, melyek foganat nélkül maradtak. Hanem meg kell mondanom, hogy e folyvást! kellemetlenségek s az intézet körüli munkássága mellett is talált időt és táplált kebelében kedvet a literatúra ápolására. Eredeti kézikönyvein kívül, melyek a köztanítás alapjául szolgáltak, s melyeket évről évre javítgatván, kiadni nem akart, több, nagyobb terjedelmű fordítmányt készített, melyek közül Hartmann munkájáé: „Az ember szelleme“ kéziratban maradt, ellenben világot láttak többek, mik közül itt különös említést Schwab Konrád és Tannecker Seyfried hip-

pologiai munkáik áttételei érdemelnek. E dolgozások mindennapi szükséget pótoltak hazánkban, miután Tolnai ide tartozó, egykor köz kedvességű munkája elavúlt; s e munkákkal készité el a mi társunk a nyelvet is az állatorvosi tudományok kidolgozására jelen állapotjok szerint: mert azokban az állati, különösen pedig a lói külső bonc-, élet-és kórtan benfoglaltatik, nyelvünk jelen álláspontjához mért előadásban. Eljárt Hoffner József a Tekintetes Akadémia által reá bízottakban is teljes készséggel; s halála társaságunkra nézve is korai. Mert miután a nagy szótár dolgozása megindúlt, maholnap gondoskodni kellend annak azon részeiről is, melyek az állatok bonc-, élet- és gyógytudományát érdeklik. Nem mondom hogy e tudós testület ki nem fogja állíthatni azon erőket,mik ez osztályrész fedezésére szükségesek: de Hoffner ebben élt kizárólag, s azon tapasztalás! ismeretekben volt gazdag, melyek a tudományt éltetik, melyek neki biztosságot adnak, s reá a valóság vég bélyegét nyomják. így véve, a hézag, melyet Hoffnerünk e tiszteletes körben hagyott, egyelőre pótolatlan maradt. Mondjuk ki tehát, Tek. Társaság! azon őszinteséggel, melylyel az érdemnek tartozunk, hogy veszteséget szenvedtünk; s mondjuk el a hánykódások után sírba szállt társ felett baráti vég áldásunkat: Béke poraira, tisztelet nevének!

V.

Gyászbeszéd Csató Pál felett.

Tartatott az akadémiában, martins 1. MDCCCXLI.

Ismét halált hirdetek. Valóban örvendhetnénk, Tekintetes Társaság! ha az élet oly termékeny volna előhozásaiban, oly sebes haladásában, amily munkás egy idő óta ismét az enyészet szelleme e nem nagy, veszteségeit nem könnyen pótló, testület soraiban.

Azon író és tag, ki mai gyászbeszédem tárgya, Csató Pál, ugyanaz, kit rokon stúdiumok egykor közel hozának mellém, ki néhány évig közös célra hason irányban munkatársam volt több irodalmi vállalatnál, egyben utódom: majd szemközt velem — kinek céljai és iránya nem változtak soha — keserű ellenzőm: s most, tisztemnél fogva én vagyok az, ki fölötte a gyász szavát emelem föl e teremben. S

teszem azt, Tekintetes Társaság! nem egy hivatalos jelentés hidegségével, sem érzésével a vett bántalmaknak: ez érzésnek a síron túl el kell némúlni emlékezetével együtt; s habár áll, hogy a holtakról is csak *valót* mondjunk, ennek tisztának kell lenni a keserűség legkisebb utóízétó'l. Hanem szólok Csató Pálról azon veszteség érzetével, melylyel kisértem őt, midőn nem irigylendő sorsa több évek előtt már kiszakasztotta e körből, s vitte ahová nem tudta hogy viendi, nem akarta hogy vigye. O, kit egykor munkás társaink sorába számítottunk, nem most, hanem már akkor megszűnt intézetünk számára létezni.

A Tekintetes Társaság nem fogja azt várni, hogy fényes életképet fessek az elhúnytról: ő író volt, csak író, s a magyar írónak nincs élettörténete, hanemha e néven nélkülözések, bal viszonyok s ezek közt folytatott irodalmi viták rövidebb hosszabb sorát értünk. Ezekből állott Csató Pál életének folyamatja is; s én többet mondanék mint akarok, s mint épen nekem e helyt mondanom illik is: ha elmondanám, miképen ő saját jó nem jó szerencséjének maga volt alkotója, mert neki tulajdonok jutottak vala, mik kevesebb mozgékonysággal s több szilárdsággal párosúlva, őt az óhajtott révbe elvezetendők voltának.

Biharban, 1804-ben születve, a szokott iskolai pálya közben egyházi köntöst öltve s ismét letéve, utóbb nevelő több fényes házakban, mindenütt rövid ideig; ezek után intézetünknél írnok, majd besorolva a levelező tagok közzé; időközben a Jelenkor mellett segéd, és újra nevelő; utóbb a Tudomány-

tárnak egy évig szerkesztője; végre, elhagyogatva mind ezen viszonyait azon egyen kívül, mely maradó bélyeggel ruházta fel, tagságát, 1837-ben őszszel az újonnan keletkezett Hírnök mellett találván alkalmazást, Pestet Pozsonynyal cserélte fel, hol a múlt hó 15-d., hosszas betegeskedés után élni megszűnt. Ez Csató Pál külső életének folyamata.

Több az, és örvendetesb, mit írói munkásságáról mondhatok. Első fellépése, mennyire tudom, ez előtt tíz évvel, a Tudományos Gyűjteményben történt, egy, az elemi oktatás elveit fejtő, rövid de alapos és gyakorlati értekezéssel, mely egyszersmind programmája akart lenni egy elemi kézikönyvnek, mi megkezdve, de csak kis részben kidolgozva, félben maradt. Következett részvétele a Jelenkor szerkesztésében, néhány apró értekezés a Társalkodóban és Közhasznú Esmeretek Tárában, s fordítások Tudománytárunkban, melyek mind főleg az ízlés és csín emberét tüntetők fel. Kevesen voltak akkor, kiknek prósájához az övé ne lett volna fogható: akár a didaktikai világosság és szabatosságra, akár a költészeti, szépségre. Dolgozott a nyelv körűi is, s az első osztálybeli jutalom, melyet az akadémia kiadott, neki jutott a magyar ragok és képzőkről írt értekezéséért: nagyobb mértékben nyerve meg neki a közönség figyelmét, mint helybenhagyását: mert dolgozásának érdeme arra szorítkozott, hogy a kitűzött tárgyat nyelvtudományunk akkori állása szerint helyes rendben előállítá: tovább fejteni azt nem

kísérte meg, vagy kísérletei magát sem elégitek ki. Ellenben méltó dicséretet érdemel Levrault beszélgetéseinek általa készült fordítása, a könnyed és sima társalgási nyelvnek mind máig legjobb magyar példánya. Ennyit és nem többet akarnak sokan elbeszéléseiben is találni: én többekben közölök lélektani felfogást, életvalóságot s költői érdeket találok. Végre mint játékszíni választmányunk tagja, a dráma körül is munkás volt: az akadémia színmütára öt forditmányt bír tőle s egy eredeti vígjátékot, mely, ha mint egész nem is, de meglepő valóságú jelenetek s elmés ötletekkel máig fenn tudá magát tartani. Ezeken kívül e nemzeti intézet őt a Tudománytál' vitelével bízta meg, s nem ritkán kéziratok vizsgálatával, miben ő mindenkor a Tek. Akadémia teljes megnyugvására járt el. — E pályafutását a hírnöki váltotta fel, mely neki utolsója lőn.

Csató Pál különösen feuilleton-írónak volt hivatva. Mert ha nem hatott is akár a tudomány, akár az élet mélyeibe, egy, kezdődő irodalomban kivált nem csekély becsű tulajdonnal bírt: élénk és könnyü felfogással, s mi ehez többnyire hozzá szövetkezik, hason könnyedségű előadással: mihez logikai, aesthetikai és nyelvi nem közönséges kiképzettség s több oldalú olvasottság járulván, képessé tette minden tárgyról valami érdekeset érdekesen mondani. E mellett nyelvünk teljesen hatalmában volt, s tolla, mely a legjobb francia példányok után formálódott, nem csak elegáns, hanem változatos és jellemzetes,

amint hol kellett. Ha tehát a szerencse hosszabbra nyújtja élte fonalát, s öt boldog függetlenségre emeli, az érdeklett mezőn ő nyelvünk nemesbítésére, a finomabb ízlés terjesztésére, az olvasás megkedveltetésére hathatós és tartós befolyást gyakorlandott vala: s e szempont az, Tekintetes Társaság, mely alatt halálát méltán mint veszteséget jelelhetjük meg.

VI.

Gyászbeszéd Kossovich Károly felett.

Tartatott az akadémiában, július 5. MDCCCXLI.

Nem sokára, Tekintetes Akadémia! ismétgyülekezni látandjuk e teremben a vidéken elszórt társakat; örvendve a viszontalálkozásnak nyújtandjuk nekik kezeinket, örvendve részvételöknek új kedvvel értekezendünk ügyeinkről: de a viszonlátás örömét gyengítendi a hézag, melyet sorainkban a halál ejtett: Kossovich Károly nem fog többé köztünk megjelenni: őt az elmúlt hó 19-kén rövid, de kíméletlen betegség, az idegláz, kivégezte közölünk.

Meg vagyok győződve, Tek. Társaság! miképen elég vala kimondanom a szót, hogy e teremben fájdalom fogjon el minden keblet. Ő kétszer ült csak közöttünk, és csak egyszer voltunk hallgatói, midőn ez előtt közel két évvel székét elfoglalva, a magyarok védelmi rendszeréről, szintoly tudománynyal mint

tűzzel, értekezett. De ki nem becsülte őt ez ismeret-gazdagságért, melyet fiatal élte örömein vásárlóit; s e tüzért, mely hangosan dobogtatta szívét mindazért, mit ő a tudományban igaznak, a társi viszonyokban szent érdeknek hitt és vallott?

Kossovich Károly 1803-ban Nyitra-Ivánkán született; Érsekújvárt, Nyitrán és Pozsonyban tanult; Pesten 1824-ben ügyvéd, az örök nevezetességű 1825—27-ki országgyűlésen a jelen nem voltak sorában követ, 182G-tól 1837-ig Nyitra aljegyzője; 1838-tólaz akadémia rendes tagja: sok oldalú míveltséggel bíró férfiú volt. Történet, törvény s országtudomány valának azon tág kör, melyben elméje folyton forgott; de nem beléjök fásúlva, hogy a szépmüvészetek: zene, rajzolás és költészet gyakorlatára, s az idegen, angol, francia, olasz és német szépirodalmi művek szorgalmas olvasgatására is reá ne érne. Az említett országgyűlés növendéke, mint többen e teremben, nappali és éjjeli tanulásának minden eredményeit az ébredő nemzetre vonatkoztatta, minél fogva dolgozatai már jó korán politikai jellemet öltöttek: s történet és törvények, philosophia, sőt széptudományok is, nála a politikai irány segédeivé lettenek. Dolgozatai már korán növekedtek fűzetekre, kötetekre. Ide tartozik, mint megnyitója a sornak, az akadémiát alkotó országgyűlés kerületi naplója, mely, több száz íven, hű előadása az eldöntő fontosságra akkor fölverekedett kerületi tanácskozásoknak, s jelenleg társunk rokonainak birtokában van. Ide tartozik montesquieui stúdiumai közben írt munkája: Alapállítások és követ-

keztetések, a köz- és magánjog többféle tárgyairól; ide a bírói hatalom gyakorlásáról, a törvényhozónak a polgárok cselekedéseibe avatkozhatásáról szóló értekezései; s az ő tollából folyt 1832-ben Nyitra vármegye küldöttségének — melynek, mint elő'adó jegyző' nem csak hivatalos tollvivője, hanem nagy befolyású tagja is volt — véleménye az országos rendszeres munka közigazgatásbeli tárgyairól, ugyan Nyitrának határozása a szűkölködő' megyei nemesség gyámolítása tárgyában, és egy fölállítandó éhségbárító intézet és dologház iránt, miket, N. Szombatban nyomtatva, akadémiai könyvtárunk is bír. Négy éven által a fenyítő törvényszék elő'adó jegyzője, „Fenyítő törvényszerzés“ című munkáját kezdé, melylyel mind haláláig foglalkodott. Látni ezekből, hogy Kossovichban az író folyvást a politikai és törvénykező testület tisztétől vette át anyagait. Fő munkája ez időből: „Némely magyar országgyűlési tárgyakról[1]*,mely három kötetben a polgári fő hatalmakról, az ország állandó maradása és boldogsága eszközeiről, országgyűlésekről, vármegyék intézetéről és sajtószabadságról értekezik, sajtó alá volt szánva, de meg nem jelenhetett. Utána, 1833-ban, a polgári főhatalmak gyakorlásáról írt, mely munkájából tavai egy mutatvány, a bírói hatalomról, egyik pesti lapban megindúlt, de a második közlés után szinte elakadt; s a polgáriét erkölcsi sarkalatairól, mely, nagy részint már kész munkájában az erény, vallás és értelmességről, mint társasági alapokról, elmélkedett. 1834 és 35-ben a Társalkodó több cikkelyeit hozta: ú. m. a zárlatról, a tör-

vénykezés folyamat]áról, egy rándulását a bányavárosokba stb. Ezek mellett fordításokkal is foglalkodott: olaszból ama nevezetessé lett: „Ultimé lettere di Jacopo Ortis“, franciából Rousseau Contrat sociálját magyarítván; sőt a költészettel is, úgy hogy versei, melyek közöl szinte a Társalkodóban olvastunk némelyeket, egy terjedelmes kötetre szaporodának.

1838-ban kilépett Kossovichunk hivatali pályájából; s azt az akadémiaival váltotta fel, melyen minmagunk is tanúi voltunk csüggedetlen és lelkes törekedéseinek. Első munkája, melylyel az említett évben a Tekintetes Társaság versenyterén, lebocsátott arcvérttel, megjelent, a műipar és kereskedés hajdani állapotáról szólt Magyarországban; a második,1838-ban az ősiség kérdését fejtegette: mind kettővel koszorút aratván, a másodikkal a társaság osztatlan dicséretét is, s a felvételt e tiszteletes körbe. Ez óta munkássága a mienk volt. Emlékezünk mindnyájan az 1839-diki év azon estvéjére, melyen a magyarok védelmi rendszeréről készített nagy terjedelmű s tudományé munkája töredékeinek előadásával foglalta el e teremben rendestagi székét; emlékeznek osztálybeli társai, s kik 1840-ben e társaság bizottságának tagjai voltak, a nemzetek had- és békeviszonyairól előterjesztett emlékiratára; nem tudom, mily tudós előadással volt ez idén bennünket meglependő, ha, az élet nemtője neki kedvezvén, virító férfikorában, 38-ik évében,közölünk ki nem ragadtatik.

A holtakról csak jót! mond egy régi szó, melyet a felebaráti szeretet talált fel; de ezzel a história

lehetetlen; azért Klió azt *így* változtatta meg: A holtakról csak igazat! És üdv azon férfiúnak, kinek emlékezete az igaz szó előtt el nem halványodik. A mi társunkról is, Tek. Társaság! bátran elmondhatjuk az igazat. Kossovich Károly a politikai és írói pályán, mely nála lényegben egy, és csak nyilatkozása formájában volt különböző, a szabadelműek között állt, de a szabadelműség azon szélső vonalán, melyet a türelmetlenségtől csak egy hajszálnyi köz választ el. O az embert, az életet s a státust könyvekből, tehát másod kézből, tanulta ismerni, s a rajz, melyet ezek segedelmével képzelete vázolt, távol járt az eredetinek valóságától. Amely eszményeket heves képzete teremtett, azokat a világban fel nem találta, fel nem találhatta: így ő a világtól, mely a hévkeblűnek jéghideg volt, megcsömörlött; s a csendes szoba, melybe zárkózva tanult és munkált, emberbarátot és embergyűlölőt rejtett egy személyben: emberbarátot, mert az emberiséget, a nemet t. i. ő igen is forrón ölelte; de az embert, az egyedet, kerülte: azon keveseket kivéve, kik, vele rokon gondolkodásúak, ellenmondás nélkül hódoltak philosophiájának. Ily eszményi szempontból tekintvén ő a történetet, nem lehetett nem igazságtalan korok és osztályok ellen; így tekintvén a társi és jogi viszonyokat, előtte nem volt más javítás, mint amely tabula rasa felett rakja alkotmányait. E túljáró radicalismus oka, hogy annyi tudományt, annyi termékeny eszmét rejtő, oly nemes érzelemtől melegedett művei közöl mind eddig csak egy, akereskedés története, nyerhette meg úti levelét az irodalom

országába; a többit tilalom köti le. De azzal tartozom az igazságnak és társunk emlékezetének, hogy kimondjam, mikép hibái erénye fölöslegéből eredtek; miképen őbenne a külön erők össze nem hangzása szülte szélsőségeit: nem mellék tekintetek csalták őt oda, hanem nemes szivének hangos igényei, melyek elől a hideg számoló észnek hátrálnia kellett. És ha vannak e körben, kik őt türelmetlennek s a más véleményűt visszataszítónak tapasztalák, gondolják meg, hogy az szenvedelmes tiszteléséből eredeti annak, mit ő jónak és szentnek tartott; s habár mind az, mit ő jónak és szentnek tartott, nem volt is mindenkor az, ez nem szíve hibája volt. Kövesse tehát emlékezetét közöttünk tisztelet, és nevét áldás: ő a jóknak legjobbjai közé tartozott.

VII.

Gyászbeszéd Budai Ézsajás felett.

Tartatott az akadémiában, aug. 2. MDCCCXLI.

Ismét kitörölve egy név, Tek. Akadémia, társaink sorából! S noha nagyon is igaz a kifejezés, melylyel élek, noha Budai Ézsajás, négy esztendei szenvedés súlya alatt, erkölcsileg régen meghalt, s a név már csak testét jelelte közöttünk; s noha kérdés, nemondjunk-e szíves ámént halála felett, melylyel a gondviselés e kínos, e már csak jajokban nyilatkozó életet felmentette gyötrelmeitől: mégis fájdalmat érzek, midőn a Tek. Társaság előtt e gyászhírt kimondanom kell: Budai is meghalt; s érzem, hiszem, hogy e fájdalomban e terem férfiai is osztoznak. Mert a lélek nehezen válik meg azon tudat kedves megszokásától, hogy kit ismert, személyesen vagy nem; kitől tanult, élő szavaiból vagy munkáiból; kit tisztelt jeles tulajdonai és érdemei miatt, s kit hogy az élők között tudhata

örvendett: mondom, e tudattól nehezen válik meg, s az élő kép helyébe egy holtnak emlékezetét nem iktathatja keserűség nélkül.

Nem érzem magamat arra hivatottnak, hogy a Tekintetes Társaság előtt Budai Ezsajás élete képét állítsam fel, s érdemei emlékezetét méltólag megüljem: azt e székben nemsokára egy,tehetségre,gyakorlatra s szónoki erőre gyengeségemet messze felülmúló, s a megholttal szoros viszonyokban élt férfiú fogja tenni; mindazáltal több mint csak hivatalos készséggel lépek e szószékre, kevés szóval megújítani a boldogúlt társ fáradalmai emlékezetét, s így a magam részéről is lefizetni egy részecskéjét azon hálának, melylyel én is, és kétség kívül többen, kik jelen vagyunk, nekie tartozunk.

Budai Peerban, Közép Szolnok vármegyében született 1766-ban; s itt kezdé tanulását, melyet a debreceni főiskolában végzett. Első pályája a tanítói volt, melyen az egykor nagy hírű Sinai Miklóst a hellén és római irodalom előadásában pótlotta, s egyszersmind a könyvtár gondjaiban is osztozott. Alaposság s képessége reá vonván elöljárói figyelmét, a literatúra és história tanszékére jeleltetett ki, s maga bővebb kimívelhetése végett, nyilvános segedelemmel ellátva, 1792-ben külföldre küldetett. Először is Göttinga, Németországnak akkor első rangú egyeteme, vonta Budáinkat magához; két évet töltött ő ott, a nagy Heynét hallgatva a görög és római literatúrában, Spittlert a históriában, Schlözert az országtudományban, Meinerst az emberi nem történetében: oly sikerrel,

melyet később munkáiban fényesen bebizonyított. A tudományt és világismeretet egyformán áhítozó fiatal férfit szomja tovább is űzé: megjárta a deventeri Athenaeumot, hol az ottani phil. prof. Csernákkal, szinte a debreceni oskola egykori növendékével, ismerkedett meg; az utrechti egyetemet, hová őtazakkor híres Ruhnkenius vonta; sőt átkelve az Éjszaki Tengeren, a régi Oxfordot is meglátogatta. Visszatéret, Göttingában a philosophiai tanárkoszorút vette fel, értekezése tárgyaúl e nagy érdekű kérdést választván: de causis culturae tardius ad aquilonares quam ad australes Európáé region es propagatae. Tanítószékét Debrecenben nov. 1. 1794-ben foglalta el. Már ekkor magyarul zengett a történetek és régi literatúra tudománya a debreceni termekben, azért első gondja volt a lelkes Budainak hallgatói könnyebbségére s előmenetelére őket a szükséges eszközökkel ellátni. Első munkája, 1800-banlátott világot: Közönséges História a napkeleti birodalom elenyésztéig, mely kevés évek alatt két kiadást ért; következett a Régi Tudós Világ Históriája 1802-ben, mind máig nemcsak az egyetlen, de önálló tudós munka is, mely szerkezetben, szellemben és kidolgozásban Heyne sagöttingai könyvtár növendékét tanúsítja. Három esztendővel utóbb Budáink kiadója lőn Ferenc bátyja nevezetes Lexikonának hazánk polgári történeteihez; s ezt követte Magyarország Históriája három kötetben, mely másodszor, sőt harmadszor is, javítva s időnkig felhozva, mind máig az egyetlenegy bővebb s egyszersmind teljes magyar hazai történetünk. Ki ne ismerné

azt közölünk, melyikünk nem olvasta, sőthányannem tanultunk belőle? Budai oly irodalmi felekezethez tartozott ugyan, mely classical stúdiumai dacára is nem csak nem igyekezett a forma mesterévé lenni, hanem félre értett nyelvtani nézeteivel s az ízlés elhanyaglásával jelelte meg magát irodalmunkban; de bírt, nem tagadhatjuk, más, hason becsű, bár magát kevesbbé kelletű érdemekkel: tudományossággal, alapossággal, a literatúra s idő haladásai ösmeretével: s e tulajdonok önálló, vigyázatos kritikával s szabadelmü országtani nézetekkel párosúlva tevék — a külső csín hiánya mellett is — Budai magyar történetét oly nagy körbeli kézikönyvvé, s nem hagyák mind e napig közöttünk elavúlni. Időközben készültek a debreceni collegium költségein több classicusok kiadásai Budai ügyelése alatt; több rendbeli latin nyelvtanító munkái, sőt, miután 1808-ban históriai tanszékét a hittudományéval váltotta fel, még akkor is, 1814-ben, kiadta a Régi Tudós Világ históriája nyomán a régi római írók életét a gymnásiumi ifjúság számára.

1808-tól tehát más körbe látjuk Budait lépni, s ezzel irodalom körüli munkásságát is nagy részt más mezőre átvinni, melyen azonban szinte nem dicsőség nélkül járdáit. Ide tartozik latin munkája: Propaedeumata Theol. Christianae, 1817-ben, melyért Göttinga neki a hittudományban is megadta a tanárkoszorút. Egyházkerületének főjegyzője 1813 óta, 1821-ben a tanítószéket az egyházi szónokszékkel váltotta fel, hogy egy évvel utóbb, feleinek bizodalma által, superintendensségre emeltessék. E helyzetének terhei és

haladó kora leléptették őt az oly hasznosan járt írói pályáról; azonban még egyszer vett közvetlen befolyást ez ügyre, s különösen e nemzeti akadémiáéra, midőn a nádor által 1828-ban társaságunk alaprajza elkészítésével megbízottküldöttség tagjává neveztetett.

Ezen és ennyi érdemek — érdemek, gyűjtve nagyobb részt irodalmunknak egy kevesbbé kedvező korában — bírák e nemz, intézetet arra, hogy legelső nagy gyűlésében Budai Ezsajást tiszteleti tagjai sorába végye fel: ki, ha hivatalai és éveinek súlya alatt tollal és tettel többé közöttünk nem lehetett is, közöttünk volt mindig szívvel és lélekben, örömmel látva haladásunkat, áldással követve lépteinket, élesztve és buzdítva azokat, kik körötte éltek, s velünk egy célra munkálkodtak. Kövesse őtet tisztelet, s emlékezete szent legyen közöttünk!

VIII.

Gyászbeszéd Magda Pál felett.

Tartatott az akadémiában, nov. 8. MDCCCXLI.

Mely szívesen szólamlanám meg, Tek. Társaság, ma, midőn két hónap utáni viszonlátáskor először van szerencsém e szószékre felállanom, kedves, örvendeztető tárgyról: ha tisztem ez órában tőlem mást, tőlem ellenkezőt nem kívánna. Mert ismét kitöröltetett élő társaink sorából egy férfiú, ki mint közoktató és tudós, mint író és philosophus köz tiszteletet érdemlett; de egy, az igaznak szabad kimondására kevesbbé kedvező korban mint ez a miénk, méltánylás helyett üldöztetést, dicság helyett töviskoszorút aratott. Magda Pál emlékezetének tartozom mai előadásommal.

Nem festem a Tek. Társaság előtt a férfiú viszontagságokkal teljes életét, nem közrehatása történetét: fogja azt közöttünk nem sokára egy más ifjabb társ, kinek szónoklatával az enyém nem mérkőzhetik;

hanem beeléglem rövid vázlatát adni mindkettőnek, amennyiben az mellőzhetetlen, emlékezetének megújítására.

Rozsnyón, 1770-ben a nagy emlékezetű Cházár András — kinek a mi elhúnyt társunk nem egyedül testi, de lelki rokona is volt — nővérétől születve; korán jeles tehetségeket sejdíttetve, Magdánk nevelése gondos, első oktatása a dobsinai, rozsnyai, késmárki és pozsonyi ev. tanodákban oly szerencsés előmenetellel koronázott vala, hogy szülei szívesen hozának áldozatot a külföldre vágyakodónak. Jéna volt a kiutazónak választott helye, hol akkor a nagy Schiller Fridrik philosophiát és történeteket tanított, kinek személyessége és munkái annyira eltölték barátunk lelkét, bensőségének annyira megfelelők voltak, hogy annak érintéseitől keblének húrjai egész életén keresztül utánrezgének. A hazatérő addig is, míg nyilvános oktatói hivatal nyílnék részére, nevelést vállalt, melyet 1797-ben köztanítósággal váltott fel az akkor virágzott csetneki nevelő intézetben, honnan, sorsa javulását keresvén, a gömöri gymnásiumhoz ment által rector-professornak, majd tizedfél év múlva Lőcsére, hol a philosophiai tudományokat tanította,innen Besztercebányára, ismét mint rector-professora az ev. gymnásiumnak. E pályán Magda oly jó nevet víva ki magának, hogy 1813-ban, majd egy időben, a bécsi consistorium által a technikai tanoda igazgatóságára, a soproniak által pedig a philosophiai és történeti tudományok tanszékére hivaték meg. Ő, a hazának kívánván szolgálni mindenkor, Sopronnak ada elsőséget.

És itt kezdett barátunk ege borulni. T. i. több oldali felszólításoknak és sürgetéseknek engedve, elhatározá magát Magyarország statistikája megírására, melyet, használván elődeit, de ön nyomozásai s tapasztalásai segedelmével is, önálló lélekkel elkészíte, és 1819-ben Pesten ki is adott. E munka, mely nem csak első statistikánk magyar nyelven, hanem, korát tekintve, irányánál fogva is nevezetes jelenet vala, Magdának nevét a hazában jó zengzetüvé tette; míg másfelül az osztályok és felekezetek szabadlelkű rovogatása, az igazságnak akkor még szokatlan szava, számos kedvetlenségeket vontak reá. Ehhez járult ama bús emlékezetű időkben az óriási léptekkel növekedő drágaság, mely őt kényszerité a karlóci érseki gymnásium igazgatóságát elfogadni, hová kedvezőbb kilátások kecsegtetők, kivált midőn helyzete javítása végett statistikáját németre fordítván, vizsgálat alá bocsátotta. Azonban e lépés, melytől anyagi miléte könnyebbedését várta, súlyos következésekkel nehézkedett reá. Kézirata nem nyeré meg a szabad úti levelet, és ő, ki feledé, hogy hadi főkormány alatt álló vidék lakója, kénytelennek érezte magát azt más lakkal cserélni fel. Patak ada neki menedéket, holtizedfél évig természetrajzot, gazdaságtudományt, római és német literatúrát tanított. Ezen időbe esnek némely philosophiai és irodalmi értekezései: a cultúráról, a fátumról, a magyar nyelvben teendő újítások barátja! és ellenségei közt levő perről, a nemz, nyelv mívelésében követendő mértékről, mik a kassai Minervában láttak világot; egy latin programmája az ember

eredeti formájáról, melyet néhány év előtt magyaréi is közre bocsátott; továbbá statistikája német kidolgozásának kijövetele, név nélkül, Lipcsében, de mely azon év mögött, melyben megjelent, csakugyan elmaradt; végre „a mezei gazdaság philosophiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda“: munka, melyet értők által magasztaltatni hallottam, és célúi tűzte ki magának nem annyira a mezei gazdaság kézfogásait ismertetni, mint annak a tudomány eredményein épült észszerű vitele által a termesztő erő factorait emelni, s így az ország öszves termesztésére is sokszorozólag hatni. Nem csak a tudományos fő s a gyakorlati gazda, hanem a statistikus és közgazdaság embere is egyesültek e munkában, mely azonban nem ismerve, nem használva áll könyvárusaink polcain.

Nem szabad tagadnom, mert a gyászszónok első törvénye sem más, mint az igaznak őszinte bevallása, hogy a mi elhunyt társunkban, kinek a szerencse oly kevéssé kedvezett hosszúra nyúlt pályáján, kinek életkelyhébe több kedvesei halála is keserű cseppeket vegyített, bizonyos tűretlenség fejlett ki, mely utóbbi szakaiban egyik oka lőn hányatásainak, gyakoribb hivatal- és lakváltoztatásainak. Pataktól is búcsúzni látjuk nyolc évvel utóbb az ősz tanítót, s 1834-ben Szarvasra vándorolni, melynek népes evang. gymnásiumában mint igazgató tanár fejezte be negyven évet meghaladott oktatói pályáját. Ugyanazon időpontban választotta el a tek. akadémia is levelező tagjáéi, mely helyzetében őt négy év előtt köztünk megjelenni, összejöveteleinkben részt venni láttuk; s mely

elismerése kétségtelen érdemeinek egyike volt azon nyájasabb sugaraknak, mik oly ritkán hatottak által borúit egén.

Július 23-dika vetett véget a tisztelt férfiú nyugtalan életének. 0 is egy volt azok közöl, kik a haza boldogúlását szívökön viselték, kik érette a szabad szót nem restellették, s pedig oly időben, hol ahoz bátorság és elszánás kellett; egy volt ő is, ki az igazságért szenvedett, de kinek elvetett magvai nem hulltak siket földbe: legyen azért emlékezete tisztelve közöttünk.

IX.

Gyászbeszéd, gróf Dessewffy Aurél felett.

Tartatott az akadémiában, febr. 14. MDCCCXLII.

Sohasem éreztem, Tekintetes Akadémia! nagyobb mértékben gyászszónoki tisztem súlyát mint ma, midó'n beszédemnek gróf Dessewffy Aurél felett kell megszólamlania. A tudat, hogy ő megszűnt élni, újabb, szokatlanabb, váratlanságában s a veszteség nagyságával kábítóbb, minthogy gondolatimat rendbe szednem engedné; tehetségem kisebb, a ti fájdalmatok pedig, egykori társai! élesebb, hogysem vagy érdemét illőleg méltathassam, vagy annak, mi kebleteken ég, hű kifejezője lehessek. Intézetünk dicséretes rendelete mindazáltal kívánja, hogy emlékezete meg legyen üllve. Visszafojtom tehát egy időre mellembe az érzést, hogy a kívánt tiszteletet megadjam annak, kinek bár kedvezőbb végzetek engedék vala, hogy minél később adassék az meg.

Midőn gróf Dessewffy Aurélt ez előtt nyolc évvel e nemzeti intézet tagjai sorába felvette, csak két kisebb dolgozatairól ismertetett, de zálogaival annak, hogy egykor nagy érdemű atyjának díszes nyomaiba lépend. Tanácskozásaink és munkálkodásainkban gyakorlott részvéte igazolá a táplált reményt; azírói pályán járdalás azonban halasztva lőn évről évre, hogy, habár később, de teljes készülettel léphessen fel azon. Folytonos munka és tanulás tölték be az alatt hivataltól üres óráit,melyekkel, valamint keresztülható lángelméjével, megyék és ország gyűlésein köz elismertetést vívott ki magának.

E pályát, a nyilvánost, Gróf Dessewffy Aurél a magyar kir. udvari tanácsnál kezdette. Születés, társasági és hivatalos szövődések, melyeknek fénykörében a világba csak most lépett ifjú is melegedett, őt a felső osztályok s a meglevőnek előszeretetében nevelték. Másképen tűntek fel előtte a közállapotok, midőn a királyi helytartósághoz tétetvén által, a haza szívében, egyszersmind a fölébredt nemzet színhelyén találá fel magát. Az új tapasztalás reá, ki mindig az igaz felé fordítá meggyőződését, másítólag hatott; általlátá, mikép hazánk, nehogy az idő nyakára nőjön, szükségkép és határozottan a javítások ösvényére van utasítva, s e perc óta lelke egész erejével, szive egész hevével új hitvallása mellett nyilatkozott. S mondatott róla: Dessewffy Aurél a szabadelmű félhez állott. Ez idő óta a szabadelmű eszmék nem csak azon részeiben is a hazának s azon osztályoknál tettek elfoglalásokat, melyeknek előzményei azt legkevesbbé

sejteték; hanem a gondolatfejlés örök törvényei szerint külső terjedésük közben belsőleg is folyvást nőttek és erősbültek. Önzés volt, mi az élőkor körülményei által alakúit s eredetekben természetes, sőt a státuscélnak meg is felelő helyzeteket az idők és külső behatások változtával is meg akarta kövesíteni. Hazánk több jótevő lelkei ez önzést a legtöbb kebelben élő, de még akkor keveseknél föleszmélt nemesebb érzés törvényszéke elébe idézék: s megtörtént minek kelle: az önzés pirúlva megadta magát, vagy legalább föllépni többé nem mervén meghúzakodott: s az ember- és valódi hon-szeretet lépett helyébe, részint intézve az okosság által, részint a szív dicséretes, de az ész mérséke nélkül könnyen káros, hevétől elkapatva: s így a javítási eszmék kevés év alatt nagyobb kört rögtönöztek, mint a státustest egészségére üdvös lehet. S lőn, hogy férfiak, kiket tisztelet és hála nélkül említeni nem lehet, szükségesnek láták határt mutatni ki e szellemi mozgalomnak·; ekép a javítás barátai közt színezeti különbségeket kezdénk észre venni, a szerint miképen ők a javítást szélesebb vagy még most szűkebb téren, sebesebb vagy halkabb léptekkel, csendes szabad fejlődés útján vagy erkölcsi kényszer hatalmával is, gondolák eszközlendőnek.

A mi társunk az őszinte, határozott, de a történeti alap s azon nyugvó érdekek kímélete által mérsékelt, haladási fél embere, sőt hőse volt, és maradott. S íme, most veszem észre, Tek. Akadémia, hogy oly mező szélén állok, mely ezen, csak a tudományos ta uakodásoknak szentelt csendes falaktól idegen; mind-

azonáltal, miket most röviden érintek, szükséges előzmények arra, hogy azt, kinek emlékezetét ma tisztteljük, teljesen méltathassuk; különben is országos pályája azon perctől kezdve, melyhez értünk, az íróival oly szorosan függ össze, sőt vele azonegygyé leszen, mikép bocsánatot kell kérnem, ha a státusembert benne az írótól elválasztani képes nem vagyok. S mindenek előtt nem titkolhatom el fájdalmamat azon szenvedéseken, miket neki e pályán elfogúltság, félreértés s rosszakarat készítőnek; szenvedések, mik ellen érzékeny lelke edzve még nem volt, melyeket, mielőtt az el nem maradható siker által jutalmaztatnának. sírjába vitt magával. Mert alig lesz közöttünk, ki hűségét magához, hűségét az ügyhöz, melyet egykor oly melegen fogott fel, hogy ne mondjam hűségét a hazához is, kérdésbe vonatni nem hallotta, ki a minden vádak legalaptalanbikát, a visszalépés, a tespedés, vádját ellene kürtöltetni nem olvasta. Legyünk mi, kiket rendeltetésünk más, nem oly fényes, és lassabban ható körbe utasított, de ehez képest elfogulatlan nézőivé tett a közügyek folyamatának, legyünk mi, Tek. Társaság, igazságosabb bírái! Emlékezzünk vissza azon lapokra, melyeken kevés évek előtt nagyainknak elmondá, mely kötelességeket szabott elejökbe dicső helyzetűk, s mely kötelességek teljesítését várja tőlök a hon gyermekeik nevelése s a nemzetiség ápolása körűi; emlékezzünk azon elvekre, miket csak az imént fejtegetett, s azok előtt, kik szemeiket a világosság, füleiket az érthető szó előtt be nem zárják, győzedelmesen kivívott azon könyvében, mely

egyszersmind hattyúéneke is lón. Igen is, ő meg nem szűnt soha *szabadelmü* lenni, a szónak nemesebb értelmében t. i., szabadelmü nem egy osztály, hanem az egész iránt, és szabadelmü a népszerűség bizonyos kockáztatásával, a fiatal szív e legnagyobb áldozatával. 0 a haladás barátja volt és maradt. Avagy, hogy részletekbe bocsátkozzam, nem pártolta-e ő az örök megváltást? de az el nem tagadható jogok méltánylásával, s oly módon, hogy az ne egy osztályt boldogítson rövid időre, midőn a mást, mely a nemzettest verőere, semmivé teszi. Nem pártolta-e a népnevelést, midőn azt a teendők első sorába helyezte? Nem nyilatkozott-e az ősiség oly módosításai mellett, melyek nélkül a hitelintézetek sikeretlenek lennének, s nem javaslá-e ezeket, sőt nem tartá-e a váltótörvény szükséges kiegészítőinek, melyek nélkül az csak egyoldalúig üdvös, mit a jelen állapotok elég fájdalmasan tanúsítanak. Nem tartá-e ő is a helyhatóságot azon *fő* alapnak honszerkezetünk gépében, melyet bosszulatlanúl nem mellőzhetni sehogy? Nem ő-e az, ki talán első emelé fel szavát azon visszaélések és rendetlenségek ellen, mik épen e helyhatóságokat lényegökben elferdítik? Nem tulajdonítja-e ő maga a legszebb kört ez intézvénynek, de építőt és összetartót követelve, nem oszlatót és rombolót? Nem pártolta-e egész lélekkel a nyilvánosságot; a tanácskozó teremét úgy, mint a sajtóét? de azt is, ezt is veszedelme nélkül a haza több, nem kevésbbé lényeges, intézvényeinek? Nem utasitá-e el kifejezetten a vesztegleni vagy épen visszalépni akarókat, s azokat kik mindent bevégzett-

nek hirdetőnek, csakhogy a békés fejlődés kerekeit megakaszthassák? Nem szabadelmű-e azon férfi, ki ily érdekeknek szentelte szolgálatát? De az ő szabadelműsége a történeti jog alapján, melyet semmi nemzet nem hagyott még el büntetlenül, a fennálló törvényes formák között, fejlesztve és érlelve, nem irtva és rögtönözve találta fel magát; s eképen az életműves, a belsőből kifelé ható, nem a nemzet fájára külsőleg aggatott s reá kényszerített, javítások sürgetője volt, s szive egyetlen ideálja a haza lehető legnagyobb boldogsága, e hazáé, melyet — hogy őt magát szólaltassam meg: „imádva szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem, hanem minden nemesb kebelre oly erkölcsi kénytelenség, melytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.“

S miután ezekkel méltatva van, bár röviden, elfelejthetetlen társunk mint státusférfi: kevés az, mit róla mint íróról, miután a kettő nála egy volt, a kép kiegészítésére mondanom kell. Valamint nézetei, terjedelmes szempontjáról, nagyok, okoskodása szoros nyomon járó; úgy előadása minden költői cifra, minden szónoki mesterség nélkül, egyszerű volt, a meggyőződéshez intézett, tömöttsége mellett világos, könynyűsége mellett nemes. Őbenne nem csak országos viszonyaink egy pótolhatatlan láncszeme, hanem meteórnemű feltűnte után irodalmunknak is egy készülő első rangú publicista írója veszett el. Elveszett visszahozhatatlanúl. Mert e veszteség nem csak szülőié, kik benne másodszor éledtek fel, nem csak testvéreié, kiknek ő büszkesége, barátaié, kiknek tanácsadója,

azon testületeké, s köztök ez akadémiáé, melyeknek részvevő tagja volt: a veszteség országos csapás. Érzik ezt és vallják minden elfogulatlan hazafiak, de vallják, hirtelen elragadtatásán keserűen megdöbbenve azok is, kiket vélemény és felekezet az élővel szem közé helyhetett, s megosztják velünk a fájdalmat, melyet az idő csillapítand, de sebhelyét emlékezetünkből kiirthatni nem fogja.

Gyászbeszéd Bölöni Farkas Sándor felett.

Tartatott az akadémiában, apríl. 11. MDCCCXLII.

Harmadik hónapja múlik, Tekintetes Társaság, hogy Bölöni Farkas Sándor meghalt, s én mostis csak tökéletlenül, csak félig teljesíthetem tisztemet, midőn kénytelen vagyok élte folyamáról adatok nem léte miatt hallgatni. 0 meg nem bocsátható szerénységből viszonzatlanúl hagyá ismételt kérésünket, melylyel életrajzi gyónását szorgalmaztuk, s azon kör is, melyben élt és működött, mind eddig késik kibeszélleni nekünk mint cselekedett s hatott haza s emberiség ügyében, mily társulatokat létesített míg élt, mily irányban gondoskodott a köz érdekekről végintézet által, a halál küszöbén. Bocsásson meg tehát a nagy tekintetű gyülekezet, ha csak kevéssel mondok többet róla , mint amit mindnyájan tudunk, és érzünk, holott minden arcon olvasom azon érdeket, melyet a

tőlünk távol élt és halt társ nevének hangja e terem férfiaiban oly méltán felgerjesztett.

Az egy és egyetlen adatot, melyetBölöni ifjúságáról tudok, Kazinczynak egy levelében találom. „Erdélyben — így ír ez 1816. Kishez — egy Bölöni Farkas Sándor nevekedik literatúránk nagy reményeire. Született 1795. január 15. Verse még rossz, de prózája kimondhatatlan szép. Nekünk ebben Schillerünk nevekedik, s úgy hiszem, hogy nem lesz Schiller manqué. Szegény lévén, b. Wesselényiné megparancsolta a fiának, hogy hívja asztalához minden napra. — Képzeled, így folytatja, mit nyer ez az én fő kedvencem ez által a jobb társaság tónjára nézve. Gárdához vágy, s óhajtom hogy eljuthasson oda, ahol Báróczi, Barcsay s Bessenyei nevekedtek.“ Ezekből, valamint szinte Kazinczy epistoliumából tudjuk meg, hogy társunk eleinte, mint minden meleg keblű ifjú, a költői Mása felé vonatott, sőt próbákat is tőn, de a költészetnek, Erdélyben, akkor kivált nem igen kedvező környületek közt, szelleme a történet, s nemzeti életünk mind élénkebb s élénkebb felvirúltával az országtudomány felé fordúlt, s ezeket űzte folyton mind nevelősége, mind utóbb a testvérhaza kormányszékénél lett alkalmaztatása idején is.

En vele két ízben voltam, s mind két ízben csak kevés órákig: először 1833-ban Pesten, midőn gróf Béldi Ferenc társaságában tett éjszakamerikai útjáról visszatérve, itt többünket meglátogatott, s ismét hat évvel utóbb, midőn szíves felkeresését Kolosvárt viszonoztam. Kevés emberrel jutott társalkodnom, kinél

ily értelmi világosság ennyi melegséggel, ily ismeretgazdagság e szép igénytelenséggel, a szabadság ily hő szerelme ennyi okossággal és nyugalommal szövetkezett. S ilyen ő azon munkájában is, mely két év alatt két kiadásban elterjedve, nevének oly sebesen fűzött hírszárnyakat a két hazában, melyért őt, mint egyik jelesb prózaírót, a Tek. Akadémia 1834-ben kebelébe felvenni, s melyet egy évvel utóbb az elsőség koszorújával kitüntetni nem kételkedett. Igen is, Tek. Társaság, nincs mai nap könnyebb, mint egy vonzó, tartalmas útleírást adni, adni látatlanban is, négy fal közöl: annyira meg van főkép a mívelt világ minden zugolya járva, leírva, lefestve: s nem nehéz azt érdekes csevegésekkel, költői cifrázatokkal, úgy nevezett korszerű kitérések, metsző észrevételek s politikai okoskodásokkal megrakni, s ennyi segédeszközzel mind tanulságos, mind mulattató könyvet adni a közönség kezébe; sőt, ki fogja tagadni, hogy ki ilyet állít elő, szinte tőn érdemet az irodalom körül, mely kevés tanulságos és egyszersmind érdekes munkákkal bír. De társunk Ejszakamerikai Utazása valamint másnemű, úgy ennél több is, az t. i., mit Horác a jó költői műtől kíván, s mi minden jó műtől méltán kívánható: simplex duntaxat et unum. Mert az nem csak részleteiben érdekes, az egy jó egész is egyszersmind. Ő — mit nem tennie nem lehetett — igen is, másoktól és könyvekből merített sokat, de az ő ismeretei nem pusztán összehordott, hanem elméje műhelyében tökéletesen megemésztett anyag, melynek minden izecskéi rajtok uralkodó szelleme által lelkesíttetnek.

Neki ritka mértékben sikerült világosságot és melegséget bason arányban egyesíteni munkájában: a poétái kedély, mely bizonyos tündér fényben mutatja fel keble szerelmét, az új világot, nem ködözi be a képet, melyet szemlélő elméje fest. Esz és szív itt gyönyörű összeolvadásban hatnak, s a philosophus benne úgy nem érinti a költő meleg keblét hideg kezekkel, mint ez nem részegítette meg amannak elmélkedéseit. S ezen egyensúly a ható erők közt; az a nyugalom, mely,minden hév mellett is, elömlik az egészen, mely épen ezért nem hánykódtat, nem izgat, hanem meggyőz és elhatároz; az előadás mesterkéletlen egyszerűsége, könnyűsége; a terhelő részletek mellőzésében bizonyított tapintat, a férfias, nemes nyelv igazolják azon reménységet, melyet irodalmunk megújítója róla táplált, s mely más körülmények közt nagyobb terjedelemben, s kétség kívül több irányban is, beteljesedett volna.

Az Éjszakamerikai Út megjelente óta Bölöni Farkas Sándor hivatalos óráin s helybeli és felekezeti érdekek pártolásán túl fennmaradt idejét s figyelmét Erdély történetei kidolgozásának szánta, ez ügyet élte feladásává tűzvén ki magának. Midőn én vele utolszor szóltam, még mindig a készületek időszakában volt, lelkiismeretesen gyűjtve, hasonlítva, vizsgálva és bírálva az anyagokat, melyekből a hon díszére szolgálandó épület rakandó volt. Mert az nem vásári munka akart lenni, mint legtöbbjei irodalmunk jelen termékeinek, mik annál könnyebben születnek meg, minél könnyebbek, üresebbek, s minél kevesbbé sejti

szerzőjük a készületek hosszú sorát, mik egyedül adnak jogot a haza elébe lépésre. Bölöni ismerte ezeket, s így, amit ő adandott, saját s a haza díszére szolgálandó volt: ha e pálya közepén, e munka édes fáradalmai közt nem veszti el testvér-hazánk, tudományosságunk, nem vesztjük el mi, s mind azok, kik ismerték, s mert ismerték, becsülték és szerették.

Egy tette van hátra, Tek. Társaság! melynek, ámbár egyenesen a mi intézetünket illeté, s így mindnyájunk előtt tudva van, nem lehet, hogy emlékezetét ez alkalommal meg ne újítsam. Alapítványát értem. Örült ő a méltányoltatásnak,mely e testület által érte, de öröme azért volt neki édes mindenek felett, mert általa oly karban látta magát, hogy ő is járulhasson intézetünk megalapításához — első, s mind ekkorig utolsó is, Erdély fiai közöl! Legyen szabad itt még egyszer és utolszor őt magát megszólaltatnom: „Ne terheltessék — írá nekem 1835. sept. 24. Kolosvárról — ne terheltessék a Társaságnak ezen előttem minden kincsek s minden fények feletti megtiszteltetésemért hálás köszönetemet bejelenteni. És bejelenteni azon kérelmemet is, hogy ezen igen becses jutalom iránti örömemet kettőztetni fogja, s életemnek legnyugtatóbb emlékezetét szerzendi, ha a Társaság tőlem e summát elfogadja és a több alapítók által megállított feltételek szerint a társaság tőkéihez örökös alapítványképen csatolni megengedi. A sors engem szűk pályára tett és kevéssel áldott meg, de adott nekem sok örömet, s íme adá azon soha nem reményit örömet is, hogy alkalmam leve e keveset a haza oltárára

letenni azon érzelemmel, melylyel a szegény persa vitte volt markában Artaxerxesnek a tiszta vizet. Szívemből újítom kérelmem kieszközlését, s gyermek-örömmel várom a választ, mely reám nézve oly sok nyugtatót hozand.“

Ily érzéssel nyújtotta, Tek. Társaság! e férfi adományát; ehhez nekem semmi hozzáadandóm nincs: ez felment azon különben édes kötelességtől, Bölöni Farkast, mint hazafit, rajzolnom a Tek. Társaság előtt.

E férfit is kikapta közölünk a halál, nem több mint negyvenhét éves korában, de hosszas sínlődés után, melylyel majdnem halála napjáig férfiasán dacolt, fennjárva folyvást, és szakadatlanúl folytatva szokott dolgait.

Ő nincs; de emlékezete — erős bizodalommal mondom ki — meg lesz őrizve közöttünk, míg mi élünk, s visszaemlékezésünk hálaérzet lesz és áldás hamvaira.

XI.

Gyászbeszéd Kassai József felett.

Tartatott az akadémiában apríl. 18. MDCCCXLII.

Tekintetes Társaság! Kassai József, Szerencsnek negyven évig volt buzgó lelkipásztora, akadémiánknak tíz év óta lev. tagja és Sárvárink után Nestora, Pécsett, hol eleinte b. Szepesy Ignác, most Scitovszky János püspökök pártfogása alatt élte nyugalma napjait, a múlt hónap tizenötödikén, épen születése betvenötödszöri évfordúlóján, csendesen elhúnyt. Nem csak intézetünk határozata, hanem azon tisztelet is, melylyel a sokat munkált férfi érdemei iránt ó'szintén viseltetem, léptet ma fel e szószékre; s ha beszédemet inkább bíráló ész mint elfogúlt szív intézi, azt ne részvét hiányának tulajdonítsa a Tekintetes Társaság, hanem azon természetes hangulatnak, melylyel oly embert kísérünk sírjába, ki nem élte virágában, munkálkodásai félbe hagytával, idő előtt hágy el ben-

nünket s e szép világot; hanem munkás élet alkonyán, a neki rendelt pálya megfútta s napszámának bevégzése után szenderedik el. így a mi Kassaiak is. Önök vissza fognak emlékezni azon gyűlésünkre, melyben e közel-legidősb társunk megjelenvén, tisztelt elnökünk által jobbjához vonva, örömmel találta fel magát e körben, melynek létesítését ő is annyira és oly sokáig óhajtotta. A hetven évet már akkor meghaladt aggastyán a görög világ embereire emlékeztetett, oly ép egészség, oly nyugalmas vidorság képe volt ő, vidorságé, melyet nem mindig a szerencse, de igen az elégedett lélek s a tett munka örvendeztető önérzete táplál. Kassai sorsa is nem fényes, sót még a középszernél is véknyabb volt, de kívánságai ennél is szerényebbek, lelke mindig éber és munkás: s így elégedett, sőt boldog volt. Midőn ily élet enyészik el, nem kötünk fátyolt, de igen, áldást mondunk felette. Áldást mondunk Kassai emlékezetének is.

Igenis, ő munkás volt, munkás ifjúsága óta folyvást, fő kincsünk, a hazai nyelv, körül. Bodrog-Kisfaludban, Tokaj szomszédságában 1767-ben született, s e városban kezdett tanulói pályáját Kassán folytatván, itt az akkor feléledő nemzeti irodalom egyik bajnoka, Baróti Szabó Dávid vezetése alatt fogamzott meg benne a nyelv munkás szeretete, mely, papi életre lépvén, Egernek halhatatlan püspöke grófEszterházy Károly, a nemzetisége lelkes véde alatt benne folyvást tápláltatott. De elhatározó befolyással volt egész írói jövendőjére a pesti egyetemes papnevelő intézet, mely II. József által 1787-ben felállítva, Kas-

sait első növendékei közt látta, valamint, négy év után megszűntekor, az utolsók közt is. Itt gyűltek össze lelkipásztorságra készülő ifjaink a két haza minden vidékeiről, s néhány tanulóterem Erdély és Baranya, a Balaton és Tisza, Hortobágy és Mátra vidékeiről s a Duna mindkét mellékéről származó fiatalokkal népesedett. Kassai figyelmes elméje gyönyörűséget lelt a különböző vidéki szóejtések, formák és saját kitételek szorgalmas észlelése és följegyzésében, s társaival folytatott múlatása és tanakodásainak kedvenc tárgya nem egyéb mint a nyelv volt. így lőn, hogy nem csak észrevétlenül gyűlének keze alatt oly anyagok, melyek egy terjedelmes magyar szótár egykori szerkesztése gondolatját ébresztők benne, hanem a Görög és Kerekes által 1790-ben hirdetett nyelvtani jutalomért egy növendék társával együtt dolgozott magyar nyelvtannal már akkor versenyze is. Az egyetemes nevelőház felbomlásával Kassáink Egerbe tért, hol pappá szenteltetvén fel, Eszterházy Károly által először is Tarcalba segédnek, majd, négy év múlva, Szerencs városába plébánosnak neveztetett, mely hivatalát negyven évig folyvást vitte is: míg attól az idő közben Eger megyéjéből kiszakasztott kassai püspökség fejétől háromszáz váltó ft. nyugpénzzel felmentetett. Ez idő alatt készültek Kassainak általam itt felhordandó munkái, ú. m. Nyelvtanító könyve, mely Patakon 1817-ben látott napfényt s tisztelt elnökünk által az akkor keletkezett Tudományos Gyűjteményben bírálásra érdemesíttetett; miskolci minorita fiercer, s gr. Teleki József ellen inté-

zett feleletei, amaz Kassán 1818-ban, ez Pesten 1820-ban, szinte a Tudományos Gyűjteményben; Szerencs leírása az utóbb említett folyóiratban, s még egy pár apróságon kívül Származtató Magyar-Deák Szókönyve, melyből azonban mind eddig csak négy kötet, az S betűig terjedők, jelentek meg, az ötödik, valamint a deák-magyar rész maga által kifizetve, de miről a boldogült nekem érzékenyen panaszkodék, 1836 óta még ki nem nyomtatva, maiglan nyomtatójánál hever. Felállván akadémiánk, Kassáink munkásságának valóban nagylelkű Maecenása b. Szepesy Ignác által neki megnyitott védhelyében, új ösztönt érzett. Megfordúltak előttünk a magyar nyelv különösségeiről, a magyar beszédben és írásban tapasztalható visszaélésekről szóló emlékiratai; sőt 1833-ban, a Tek. Társaság által nyitott első versenyen is megjelent, mint ő azt utóbb önmaga bevallotta.

Ha ennyi munkálatok után is Kassai csak e tiszteletes kör választásában láthatta fáradozásai jutalmát, e teremen kívül pedig neve nem méltatva, sőt a közönség hallgatása közt enyészett el; azt csakugyan nem szabad munkái becshiányának tulajdonítani, hanem szószármaztatási tévütjainak, milyeneken még senki sem aratott koszorúkat, de igen a becsületes és szívvel lélekkel folytatott fáradozások legkeservesebb bérét: nevetséget. Kimondanom is fáj ezt; de igaz, nagyon igaz, hogy semmi túlság, semmi szertelenség nem bosszúlja meg magát keservesebben, mint amely a szóvizsgálat körül űzetik. S valóban, kész volnék én is, nem szánakozva megmosolyogni, de félre tenni

oly nyelvbúvár munkáit, ki ekép származtat és boncol: *alangyár* ebből lőn: „alázatos mint az angyal“; *fészer* ebből: „fél eszterhajú szekérszín “; *cingár,* ebből: „oly száraz mint a cinege és agár“ és így tovább: ha, tudva, hogy nincs oly rossz könyv, melyből ne lehessen valamit tanulni, figyelemmel nem olvasám s részint nem forgatám vala írásait, s meg nem győződém, hogy azok mint rendszerek igen is nem jók, de mint anyagok raktárai megbecsűlhetetlenek. Igen is, *megbecsiilhetetlenek!* O, mint tudjuk, azt hitte, hogy sok szavunk egész mondatok összerántásából támadt: oly módja kétségkívül a szóképzésnek nálunk és másutt, mely nem létezik. Tapasztalván továbbá, hogy előtét, közbetét, hátratét, megfordítás, betücsere, kihagyás és idegenből átvétel által képeztettek sok szavaink: igen is gyakran képzelnie által hagyá magát inkább vezettetni, mint biztos és józan nyelvtudományi elvek által; sőt mivel a szók származtatásában gyakran több ily képzésmódokat is fölvett: nyelvtanában és szótárában nincs lap, melyen a legmerészebb és alaptalanabb származtatások s rokonság-kimutatások ne fordulnának elő. S e sűrű bukdácsolások ellen nem óvta meg őt sem a nyelvek philosophiája, mi előtte egy végkép ismeretlen tartomány volt, sem a hasonlító nyelvtudomány, mint ez az újabb kor bámulatos nagyságú nyelvészei által kifejtve áll. Ekép történt tehát, s kelle történnie, hogy bizodalmát, hitelt munkái nem arathattak; hogy köz használatra senki által nem ajánlttattak.

S mind a mellett harmadszor ismétlem: munkái megbecsűlhetetlenek. T. i. alig volt nyelvbuvárunk mind eddig, ki nyelvünket annyira ismerte volna számos tájékbeli változataiban mint ő. 0 maga ereszben majdnem annyit tett, mint egy egész egyesület tehet vala. Továbbá: a szóképzés elébb neveztem különböző módjai eddig sem maradtak titkok előttünk, de ily terjedelemben megalapítva, ennyi összehordott anyagok által mintegy megtestesítve, mint szótárában vannak, mind eddig nem találtatnak sehol. Senki ily gonddal nem állította össze a hangváltozások példáit mint ő, amiért bátran állítom, hogy magyar phonologiát — nyelvtanunknak ezen, mind eddig még meg nem született, sőt kevesek által csak gyanított részét — Kassai munkái segedelme nélkül nem lehet, vagy csak tízszeres fáradsággal lehet, alkotni: nem mintha ő a hangváltozások törvényeit kutatta volna: neki e mezőn sejtései sem voltak, de mivel az anyagot nagy tömegben hordta össze, melyből a tanult nyelvtudós szerencsével meríthet. És senki nem jegyezte fel a magok helyén oly gondosan a hason szókat, szójárásokat, közmondásokat, sajáttalan kifejezéseket. Mind ezék mellett régi nyelvünknek is nem közönséges ismeretével bírt, s e forrást valamennyi dolgozásaiban folyvást használta. Mind ezeknél fogva Kassai munkái gazdag kincsbányák minden magyar nyelvbuvárra nézve: csakhogy vigyázva s önálló ítélettel kell azokat használni, és pedig annál inkább, minthogy nem kevesen voltak a könnyelműek — bogy keményebb szóval ne fejezzem ki méltó neheztelésemet — kik té-

vesztve, csalva a hívő jó öreget, éretlen koholmányokat árultak neki való kincsek helyett; s tréfát űzve szent és kifogyhatatlan buzgóságából, szókat sugaltak neki, mint e vagy ama vidéken honosokat, miket megjátszására ön fejők talált fel.

Kik Kassaival éltek, őt jószívű, kedélyes, haragudni, bántani nem tudó, bár kissé darabos külsejű, embernek ábrázolják. Aranynak, bár nem salak nélkül. A soha nem gazdag férfi, végrendelete által mutatta, mit kellene tenniök, kiket az ég mások felett javakkal áldott meg. Itt is megemlékezett a neki kedves Szerencs egyháza és szegényeiről. Halálos ágyán kérdeztetvén mint érzi magát: „Optume! felelt, semmi bajom![11] Ily lelki nyugalom nemes jellem legőszintébb bizonysága. Béke a jó ember hamvai felett!

XII.

Gyászbeszéd Körösi Csorna Sándor felett.

Tartatott az akadémiában, július 25. MDCCCXLII.

Tekintetes Társaság! Az ázsiai lapok gyászos hírt hoznak a tudománynak, gyászosat nemzetünknek,gyászosat ez akadémiának: Körösi Csorna Sándor halálát. Gyászosat a tudománynak, mert ő volt az, kinek csüggedhetetlen fáradsága s beható búvár elméje előtt lehulltak az addig csak nevéről ismeretes tibet nyelv és irodalom zárai, s a nyelvvizsgáló philosophus és történetész előtt új tartománya nyildoklott az emberi szellem birodalmának: s íme, az egy kalauz abban, mielőtt hivatását befejezhette, fél úton összeroskadt. Gyászosat nemzetünknek, mert Körösi egyike volt azon felette keveseknek, azon egy párnak, kiknek munkássága, foganatai és híre e keskeny hon határain áttörve, az egész mívelt világot bejárta, s kinek neve nem volt kisebb a Szajna mint a Gangesz

partjain, nem a Themse s a Spree mellett, mint a Himalaya völgyeiben: s az ő dicsősége itt is ott is a magyar név dicsőségét hordta magával. Gyászosat végre az akadémiára nézve is, mely nem csak alapítói s tagjai sorában látta fényleni nevét, hanem reményteljes pillantattal tekintett a jövendőbe, mely őt talán vissza volt hozandó, hogy hosszas fáradalmai legéretteb gyümölcseit egykor Magyarországból — s tudom, nem csal bizodalmám — egyenesen e nemzeti akadémia kezeiből vegye a világ.

Mind ezek elmúltak. Körösi, nem honi földben, egy távol égöv alatt, örök álmát aluszsza.

Örömest vezetném Körösi Sándor ifjúságát, ifjúsága hangyái munkáit, álmait és feltételeit, tapasztalásait és vizsgálatinak eredményeit eleven teljes képben az akadémia elébe, ha mind adatokban, mind tehetségben nem fogyatkoznám. Azt azonban kötelességemnek tartom, hogy amit maga és mások által róla itt-ott feljegyezve találok, e gyászünnepi órában elmondjam, s ekép emlékezetét ha nem érdemei, legalább csekély erőm szerint megtiszteljem.

Társunk a haza keleti szélein, háromszéki Körös helységében született. Tudományos neveltetésétEnyeden vette, s Göttingában fejezte be. Ifjúsága szép álmai nemzetünk ázsiai bölcsője körül röpdöztek: ezt felkeresni, ezt mutatni be egykor honosainak volt szint oly bátor mint büszke feltétele, midőn kis hazáját először oda hagyva, Németország akkor első egyetemébe intézte gyalog vándorlását. Nyelv- és történettudomány volt a két forrás, melyhez nappal és éjjel járulgatott

két éven keresztül: így érlelvén meg magában — nem a szándékot, mely rég ingatlanúl álla, hanem — a képességet, Ázsiát foganattal bejárni. Hazajött, kimondotta a merész szót, s nem viszhang nélkül: mit azon kornak, mely még oly közel áll hozzánk, s érzésre, irányra még is már oly távol, dicsőségére hozok fel, s mely előre néző bölcseség miatt még nem szokott vala el a múltba is szerető pillantatokat vetni. Az ismeretlen, neveden, szegény székely deák itt is, ott is segedelmet nyert, nem tetemeset, nem elégségest, de annyit még is, hogy mind módot láta bucsújárását megkezdeni, mind kedvet érze kebelében, élte feladását, habár maholnap saját erejére szorúlnais, megoldani. S jött az 1819-dik év novembere, s az alsó Duna déli partján, Ruscsuk felett, egy nyomoréit kis sajka, a múlt és jövendőből szőtt egész tündérvilágot kebelében hordó Körösit szállítja ki. Siető léptei Bolgár- és Románországokon keresztül eleinte Konstantinápoly felé vezetik, de az ott kitört döghalál az Archipelagus felé fordítja útját, Enosnál hajóra ül, búcsút, s mit akkor nem tuda, vég búcsút int az európai szárazföldnek, s majd Alexandriában az ó világ partjára száll; innen Syriába hajón, Aleppóba gyalog folytatja útját, majd karavánokhoz csatlakozva Bagdadig, innen azon év vége felé, már némely angol tisztviselők segedelmével, Perzsia fő városába. Itten és már most mondott le, úgy látszik nekem, Körösi utazása fő céljáról: eleink régi székei kereséséről; okai, bár át nem láthatjuk, fontosak lehettek. Nem külső akadályok tartóztaták: mindennemű bajok, fá-

radalmak és nélkülözésekhez szoktatott teste és lelke megvetette ezeket, s egész pályája, bölcsejétől sírjáig, akkor is midőn nyájasban mosolygott felé a szerencse, törhetetlen lélek, edzett test tanúbizonysága; nem veszedelmek: további vándorlásai sem voltak bátorságosbak; nem állhatatlanság: egész élte ritka példája a kitűrésnek; nem tárgya iránt elhűlt szeretet: ő a leghőbb és leghívebb hazafiúi szívet vitte magával a sírba; sem végre csalódott várakozások, változott tudományos nézetek: ezeket kötelessége volt volna velünk tudatni, s ő azokat hazájával tudatta volna. S mégis Teheránban tartózkodása óta semmi nyoma többé a régi szándéknak. Tudtomra e tárgyról csak két helyt nyilatkozott: levelében, melyet Calcuttából, 1835-ben intézett az akadémiához, melyhez vissza kell még térnem, és tibet szótára előszavában. Amabban mondja ugyan, hogy a magyarok régi lakhelyeiről *nem írhatott még* semmit, de miért, nem érdekli; előszava szerint úgy hitte, hogy tibet stúdiumaiból világot fog hinthetni a magyar nyelv eredetére is. Én a titok fátyolét fel nem lebbenthetem; elég az, hogy társunk megindúl Perzsia fővárosából 1821-nek tavaszával, s nem nyugotnak a Tigris mellékei, nem nyugotéjszaknak a Kaspi tenger szorosai, nem Terek és Kúma vizei felé, sem éjszaknak az Ural, sem éjszakkeletnek a túr tartományok felé: hanem első lépésével Afgbanistannak fordúl, s azon bátor eltökéléssel, hogy Közép-Azsia szívébe az európaiak által soha meg nem kísértett útakon hasson be. Khorazán sivatagjain keresztül Kabulba, onnan Lahórba, s az Induson és

Kasmír bájló völgyén, majd a Himalaya havasain által, gyalog Lehbe ért, Ladaknak, a már akkor Chinától függött nyugot-tibeti királyságnak *fő* városába jún. 9-kén 1822-ben. Ezen túl Körösi a miveit világ előtt mindaddig kévéssé ismert tibet nyelv, literatúra s történetek tanulásának élt, s oly kizáró állhatatossággal, hogy okunk van hinni, miképen a magyar történeti tervet még Perzsiában váltotta fel ez új, melynek a mi társunk hírét s egész dicsőségét köszöni. A hála kötelessége parancsolja, hogy Moorcroft angol utazó emlékezetének áldva áldozzam, mint aki mind pénzzel és tanácscsal, mind a tibet kormánynak ajánlás által vetette meg alapját társunk maradhatásának. E perc óta Körösi úgy szólván azonitotta magát a tibet éggel és lakóival; s ezeknek nyelvét, erkölcseit, életmódját s öltözetét felvévén, csakhamar megnyerte ez elszigetelt nép bizodalmát; s itt újra, és ismét hálás kebellel kell azon távol égnek egy fiát, Bandé-Sangs-Rgyas Phun-Ishogs nevű zangskári lámát említenem, kinek védelme és utasítása mellett hazánkfia szerencsésen haladt tanulmányaiban Ot év után, melyeket ama rideg felföldön töltött, 1827-ben, t. i., átkelt a Himaláya hó és jég-fedte hegyein, s a vadúl szép Spiti völgy számos klastromai egyikében Kánámban letelepedvén, rideg elvonúltságban, s a vidék emberbaráti lakói segedelmével folytatta tibet munkálkodásait. Roppant fáradalommal kutatta össze a tibet irodalmat, s annak encyclopaediáját, mely több mint háromszáz kötetben ama nevezetes nép történeteit, pliilosophiáját s egész vallásrendszerét foglalja

össze, áttanulta és kivonta. Az alatt Körösi híre behatott Keletindiába, s ott a legőszintébb tisztelet tárgya lett; áthatott Angliába is, hol a királyi ázsiai társaság ülésében április 3-kán 1830-ban azon váratlan szerencsém jutott, az elnök felszólítására ama köz becslésről tanúságot tennem, mely már akkor ragaszkodott Körösi nevéhez hazánkban, s Körösinek azon nagy tekintetű testület tagjává választatását némi kis részben szinte előmozdította. Csak évvel is utóbb ily gyenge ajánló szózatra szüksége többé nem volt volna. Mert elhagyván Tibet magányait 1831-ben, munkái kiadása s egyszermind a Sanskrit nyelv tanulása végett Calcuttában jelent meg, hol köz bizodalmát nyeré meg a tudósoknak, s a bengal ázsiai társaság által könyvtára gondjaival tiszteltetett meg. Végre megjelent ugyanott tibet-angol szótára, és nyelvtana, pompás kiadásban, s ezek terjesztők el társunk hírét mindenütt, hol a keleti nyelvek tanultainak és becsültéinek. Mind kettőnek előszavaiból hálával értjük, hogy nem csak magányosok, de a britt-indiai kormány is, mint tibeti tartózkodása éveiben, folyvást érezteték vele nagylelküségöket.

S megérkezett Keletindiába 1834-ben a magyar akadémia Évkönyveinek első kötete, meg az oklevél, mely szerint Körösi még 1833-ban e nemzeti intézet tagjai közé soroztatott. Ki ne emlékeznék közölünk levelére, melyben ugyanezen intézet keletkezésén gerjedt hazafi örömét fejezi ki! S látván történeteinkből, hogy a haza még nem vévé oltalmába első tudós társaságát, hogy mind eddig magányosok adakozásé-

ból gyűlt az erő, melylyel a cél kivívandó: megragadd a kínálkozó alkalmat, s visszatéve kétszáz aranyat a haza oltárára, e társaság tőkéi közé, mert, úgymond: „amely tiszteletnek tartottam a magyar nagylelkűség által nekem ajánlt pénzsegedelmet,épen oly keserves fájdalmat érzek azon, hogy még eddig semmit nem írhattam a magyarok régi nyomairól Ázsiában. Örülök ugyan, hogy ily hosszú távoliét után, az európai tudományosságra nézve valamicskét tehettem, de fájlalom felettébb, hogy különösen hazánk részére még nem lendíthettem semmit. Hogy tehát reménységteket meg ne látszassam csalni, jónak találtam kétszáz aranyat visszaküldenem, mely a magyar tudós társaság által jobbra fordíttathatik mint általam, minekutána több Sanskrit könyvek szerzését szükségesnek nem tartok. A többi pénzt megtartom, s ha mit e három esztendő alatt tehetek, a tisztelt társasággal háladatos lélekkel közlendem.[11]

E levelét követte munkáinak számos példánya a magyar és erdélyi könyvtárak számára — de ez volt egyszersmind utolsó közlése is. Azonban neve azóta gyakran nevezteték a tudós világtól, a bengal és londoni ázsiai társaságok folyóirataiban folyvást nagy becsű dolgozásai állottak, mind a tibet nyelv, történetek és vallást érdeklők; s lemondva a honába visszatérésről, ez év elején újra Tibet felé indult tanulmányai folytatására. De Lassa felé mentében amaz égaljnak saját veszedelmes láza kapá meg, mely Dardzsilingben marasztotta, hogy öt nap múlva, úgymint

april 11-kén, nagy díszű pályáját, férfi kora legszebb erejében, idő előtt ő is befejezze.

Körösi nagyszerű jellem volt. Nagy ideájának élve, minden érdekeit ennek áldozta fel, ennek rendelte alá; semmi nélkülözés nem volt neki keserű, semmi fáradság nem nagy, hogy teljesíthesse, mit élte feladásaid tűzött ki. O a tudományok országában világpolgár volt; de soha sem feledve hogy magyar, s a dicsőséget, melyet oly méltán kiérdemlett, velünk meg kívánta osztani. Kevés hetek előtt megnyílt a francia egyetemen első tanszéke atibet irodalomnak; s ennek első tanítója Európában, e szókkal lépett hallgatói elébe: Urak, amit tanultam, magyartól tanultam, s amit tanítandok, azt magyartól tudandjuk mindnyájan.

Áldás Körösinek hamvaira.

XIII.

Gyászbeszéd Kolossváry Sándor felett.

Tartatott az akadémiában, jan. 30. MDCCCXLIII.

Csak kénytelenségböl foglalom el ma, Tekintetes Társaság, a szószéket, hogy egy, mindnyájunk által becsült társnak a tartozó végső tisztességet e falak közt megadjam. Méltóbbaknak kívántam átengedni e tisztet, s egyszersmind olyaknak, kik őt közelebbről ismerők mint embert, kik illetékes bírái a papnak és egyházi szónoknak, de ők szabadkozának: bocsásson meg tehát a Tekintetes Társaság úgy, mint az elhúnytnak árnyéka is, ha a gyászszó fölötte ily későn szólal meg, s ha, mit emléke megtisztelésére mondhatok, nem áll egyébből mint rövid életrajzából, s egy, mit tőle meg nem vonhatok, meg nem vonhatunk, érzékeny Istenhozzádból.

Kolossváry Sándor, — mert ő az, kit legközelebb elvesztettünk — 1775-ben született, martius

20-kán Homok-Bödögén Veszprém vármegyében, honnan nemes szüléi, hogy gyermekeiknek kisebb áldozattal ohajtatosb nevelést adhassanak, utóbb Pápára mentek át lakni. Sándor az elemi tanodákat itt, a latin osztályokat Sopron és Veszprémben folytatta, s 1790-ben, épen nemzetiségünk hathatósb föléledése e szent évében, lépett be az egyházi rendbe, melynek áldozatul hozta világi örömeit, de nem azokat, miket a haza szent szerelme ad. Pozsonyban befejezvén kiképeztetését a philosophiai és hittudományokban, fiatalsága miatt csak néhány próbaév eltölte után, melyek alatt a veszprémi székesegyházban nem egyszer szónokolt, szenteltetett fel, épen huszonhárom éves korában, s legott az erkölcsi és lelkipásztori tudományok tanítását kezdte meg mint rendes oktató, mely pályát 1804 ben a nagykapornak! lelkipásztorsággal cserélt fel. A fiatal, még csak huszonkilenc éves férfi oly tekintetében állt már ekkor tudomány s egyházi buzgóságnak, erkölcsi szepló'telenség s hazafiúi hűségnek, hogy még azon évben zalai alesperességgel s megyei táblabírósággal látá magát kitüntetve, négy évvel utóbb kanonokká, majd veszprémi fó'plébánossá, s ismét három év után apáttá, majd főesperessé is emelve. Öt küldő káptalanjának bizodalma az örök nevezetességű 1825 diki országgyűlésre, hol egy vala azon kevés kartársai közt, kik azt a szeretetet, melyet otthon kisebb körben arattak, minden fclekezetűek és gondolkozásunknál kitünó'leg megnyerték. Akkor lőn, hogy felsőbüki Nagy Pál lelkes szavai s halhatatlan másod elnökünk példás nagylelkűsége ez intézetnek

alapjait megvetették; hozzájárulván a király jóváhagyása, az első alapítók kinevezek az igazgató tanács tagjait, s köztök az egyházi rendből Pécs tudós püspöke mellett azt, ki a köz bizodalmát osztatlanúl bírta, Kolossváry Sándort. Hason tiszteletet mutatott az akadémia mindjárt első nagy gyűlésében iránta, midőn őt tiszteleti tagjai sorába fűzé. Kolossváry, mint tudjuk, e címet nem viselte szenvedőleg; ő részt vett dolgainkban, nem csak könyvészeti tudósítások pontos beküldésével, hanem nagy szótárunk részére hittudományi munkák olvasása és kivonogatásával is. Sőt tőkénk sem maradt szaporítatlan általa. 1832-ben, midőn főpapjaink közöl még csak a veszprémi püspök, a magyar egyház mostani feje, állt az alapítók közt, Kolossváry olvasó kanonokká neveztetvén, ezer váltó forinttal járult erőnk neveléséhez. Tudományos munkálatai szorosan szakmájára szorítkoztak; egyházi beszédei nagy számmal állnak Szalay Imre gyűjteményében, számosbaknak várjuk még ezután megjelenésöket. Az ekkép munkás hatvannyolc éves férfiúnak múlt évi december 7-dikén áldozott le életcsillaga, gyászolva ismerői által. Mert ha egyenes, hímezetlen lélek, barátság s emberi nyomoríránt érzékeny, áldozni kész kebel, ha a legtisztább erényű élet, s a honért vég órájáig forróan dobogó szív tiszteletessé tesznek bárkit: úgy Kolossvárytól e tiszteletet megtagadni nem lehet. S e tisztelet kövesse őt e teremből is sírjába, s neve legyen általunk mindig a legjobb nevek társaságában emlegetve!

XIV.

Gyászbeszéd Gróf Dessewffy József felett.

Tartatott az akadémiában, május 15. MDCCCXLIII.

Azon köz tiszteletű férfi s egykori társunk emlékezetének van ez óra szentelve, Tekintetes Társaság, kinek hűlt tetemeit kevés napokkal ez előtt érzékeny megindulással állottuk körűi; ki fiatalsága éveiben egyik tündöklő csillaga volt a nemzeti ügy mellett akkor még gyéren buzgók köreinek, sőt megyéknek is, melyeket többször képviselt, s akkor már, sőt hanyatlása korában is, a hazának, melynek nemes érzésű, egyik legmiveltebb fia, a jót szóval és tollal egész haláláig előmozdítani őszintén törekedett. Gróf Dessewffy József emlékezetének van ez óra szentelve.

A mi gyászoltunk azon család ivadéka, melynek a mohácsi nap huszonhat, a rövid porosz háború tizenkilenc tagját ragadta el, gróf Dessewffy István kamarás és báró Vécsey Anna Mária csillagkeresztes hölgy fia, Sámuel sárosi főispán unokája, Sárosban

Kriviánban febr. 13-dikán született, 1772-ben. Anyja szülés után meghalván, a két-hetes gyermeknek atyja testvére gr. Szirmay Károlyné vállalta fel nevelését, mely magyaros és kemény volt. Kilenc esztendős korában Kassára vitetett, hol az alsóbb gymnásiumi osztályokat egy hívatlan házi oktató vesszeje alatt végezte, de siker nélkül, mert tudományt nem a korbács tanít be. Koppi Károly, a jól ismert Koppi, vette őt által a házi zsarnok kezeiből, s a bölcs ember mind magát, mind a tanulmányokat csakhamar meg tudta vele nyájas módjával szerettetni. Ót kelle tehát követnie Kolosvárra, midőn Koppi két évvel utóbb oda tétetett által, hol a lelkes kis növendék a Kassán mulasztottakat nyilvános tanodákban pótolta, s a hellen nyelvbe is bevezettetett; s ismét két év múlvaPestre, hová mesterét a történeti tanszék hívta, s ő a kegyes rend gymnásiumában a felsőbb osztályokat járta. Zimányi volt itt a szónoki és költői tanulmányokban oktatója, ki a classicus írók szeretetét fel tudta benne költeni s lelkesen ápolni. így lettek már ekkor kedvesei Homer, Virgil, a Metamorphosisok, Horác, és főleg Ciceró, kinek írásaiból már azon időben fordítgatott egyet és mást magyarra, s magyarból ismét viszsza latinra, mi által a római nyelv alakjaiban is gazdagodott s erősbűlt. De nem egyedül nyelvtanulási célból forgatta ő a régieket, hanem munkáik lelkét szívta be; ez, nem csak a szép alak, teve Ciceró philosophiai munkáit nappali és éjjeli figyelmének tárgyaivá, melyek közöl az agg korrul szóló könyvet teljesen át is tette nyelvünkre. És Cicerótól tanult az

ifjú kételkedni, miben őt utóbb Des Cartes nagyra nevelte. Atmenvén az egyetemre, mely II. József alatt oly szépen virágzott, Kreil volt tanítója a bölcsészeiben, Dugonics a mathesisben, Werthes a széptanban, Horváth a természet-, Mitterpacher Lajos agazdaság- s műtan, Cornides és Schönvisner az oklevél- és pénzismében, s az ő Koppia a történetben. Dessewffy a fényes tanodának fényes tanítványa volt. Könyv környezte nappal, könyv éjjel; tudvágya ifjúi volt, kitörése férfias: kitűnő minden tekintetben, midőn a három éves bölcsészeti folyam után a négy-éves törvénytudományit el akarva kerülni, a kassai akadémiába ment. Nyomban a törvényosztály elvégzése után gróf Sztáray Mihály szabolcsi főispánt ama nagy emlékezetű országgyűlésre kísérte Budára, mely fél század után először tőn ismét magyar fejedelem fejére koronát. Itt nyílt meg, s nagy hatással egész életére, Dessewffy József előtt a gyakorlati élet ajtaja. Országos hivatalra szánván magát, Fiumében Pászthory Sándor kormányzó mellett kísérlé meg a tiszti pályát, hová, miután időközben néhány törvényszék-folyamra Pesten felesküdék, mint tiszteleti fogalmazó tért visza; de fel nem találván magát e körben, s Olaszország közelsége által vonzatván, gróf Sok társaságában Florencet és Rómát, Nápolyt és Genuát látogatta meg, s emlékezetekben gazdagon visszajővén honába, újra tiszti pályára határozd magát: de miután óhajtásai sem Bécsben, sem Budán nem teljesültek, s időközben, ú. m. 1795-ben a szabolcsi felkelő seregnél kapitánykodott vala, míg a campoformiói béke e

pályának is véget vetett: haza vonúlt, hogy hazáját ezentúl mint tudós, s mint nemes a megyék körében, szolgálja. Plutarch, Polyb, Thucydides, Sallust, Livius, Tacitus és az idősb Plinius lettek magányának kedves vendégei, s egyszersmind tanítói és megnyugtatói. A tudományos pálya mellett híven élt a másiknak is mind a megyéken, mind 1802-ben mint Sáros, 1805-ben és 1807-ben mint Zemplény, s 1811-ben és 1825-ben mint Szabolcs szép ajkú követe, az ország gyűlésein. Ezek mellett házi ügyei aggodalmasan fogták el mindenkor. Atyja t. i. terjedelmes és gyönyörű birtokok uráúl hagyta őt, de két millónyi teherrel. S e roppant gondsúly minden iparkodásai s kísérletei dacára sem tágúlt egészen soha, hanem végig kísérte a legtiszteletesb nő boldog férjét s kitűnő magzatok négyszeresen boldog atyját, a nemes szívű urat és embert, hű barátot és hazafit, egy hosszii életen keresztül egész a sírig, melybe e napokban tétetett, vagy talán ez órában, tétetik le.

Másokra bízom, Tek. Társaság! arra nálamnál inkább hivatottakra, a férfiú polgári pályája megvilágítását, ahová mind szónoki tettei megyéken s országgyűléseken, mind toll vitele az 1807-diki rövid de fényes budai hongyülésen, mind azon munkája tartozik, melylyel gróf Széchenyi István ellen lépett fel, midőn ez Hitel című munkájával a „Maradjon“ nevű erősséget roskasztó hatalommal megrázkódtatá. Nem ismerem a nemes halott előzményeit eléggé, s ekép nem találhatom fel a fonalat, mely őt első fellépte óta halála napjáig vezette, mit egy figyelemre

méltó röpirat előzött meg, mely épen most forog köz kézen, s egy nevezetlen főispán politikai hitvallását az ő észrevételeivel adja. Hanem örömmel emlékezem a finom míveltségű szépirodalmi szerzőről, ki nyelvünk s a szép ízlés terjesztésére mind köz kedvességű személyessége, mind némely írásai által hatott. Költői munkái, melyek közt van latin és francia is, tizenkét kötetre mennek, melyek közöl nyomtatva kevés van; de van e kevés közt kivált egy olyan, mely a magyar költészet gyöngyei közt ragyogni fog örökké: a Kazinczyhoz, kinek ő mindenkor hű barátja s pártolója volt, írott epistola, mely az érzés mélysége s melegségével, a compositió s kivitel tisztaságával egyiránt elkap és kielégít. Prózai írásai közöl nevezem „Bártfai Leveleit“ mik, midőn ezelőtt huszonöt évvel világot láttak, kitűnő jelenet voltak; pedig ki, mint Schiller helyesen mondja, kora legjobbjainak tett eleget, eleget tett minden koroknak. Végre nem legkisebb érdemei közé tartozik a Felső-Magyarországi Minerva alapítása, melylyel ő egy, a régi kassai körhez hasonló újat akart támasztani, s a nemzeti irodalomnak a felföld e városában új székhelyet állítani. Akadémiánknál az alaprajzkészítő küldöttség, majd az igazgatóság tagja, első évben mindjárt tiszteleti társ, nagy gyűléseink gyakori látogatója, s tanácskozásinknak agg kora ellenére is részese, tisztelet és szeretet köz tárgya volt: amiért teljesen hiszem, hogy mindnyájunk érzését hangoztatom, ha kimondom, hogy Dessewffy József neve és emlékezete áldott leszen közöttünk mindenha!

XV.

Gyászbeszéd b. Mészáros Johanna felett.

Tartatott az akadémiában, mart. 18. MDCCCXLIV.

Szokatlan dolgot teszek, Tekintetes Társaság! midőn e széken gyászszót hangoztatok gróf Teleki László özvegye felett. De nem volt-e szokatlan minden, amit róla tudunk, nem rendkivüli-e egész megjelenése, akár lelki míveltségét, akár szíve nemességét, akár hazafiságát s e nemzeti intézethez viszonyát mint alapítóét — mert ő egy maga volt hazánk asszonyai közt, ki a magyar tudós társaság felállításához járult — tekintjük? Igen, már mint egyetlen nő alapítóját társaságunknak merném őt egy gyászünnep tárgyává tenni, ha egyéb láncokkal nem volna is hozzánk fűzve, erősekkel, Tekintetes Társaság, felbonthattlanokkal: a tiszteletével, melylyel emberi magas becsének hódoltunk, s a szeretetével, mely hozzá csatolt bennünket mint nevelőanyjához s élte

barátnéjához azon férfiúnak, kit mi elnöki székünkben nem csak ünnepiünk, nem csak tisztelünk, de szeretünk is. S azért érzem, sőt tudom, hogy mindnyájunknak, kik ma e terembe gyülekeztek, óhajtatát, sőt kívánságát előzöm meg, midőn az akadémia érzelmének hivatalos kifejezőjeként e szószékben üllőm, bár rövid beszéddel, az elhúnyt emlékezetét.

De hol kezdjem, mely oldalról fogjam meg a gombolyagot, hogy e nemes élet fonalát teljesen és megszakadás nélkül lefejtsem? Zavarban vagyok, nem a tárgy szegénysége, hanem ellenkezőleg annak gazdagsága miatt. Igen is, gazdag az, de nem tarka, mert lelkének *egy* iránya volt csak: a jótét, eszének *egy* gondolatja: a jótét, életének *egy* tette: a jótét, vagy helyesben az ö élte *egy* nagy jótétemény volt, minden alakokban, barátinak, védenceinek, a szegényeknek. Ha őróla mondatik, hogy az éhezőket táplálta, a mezteleneket megruházta, nem közhely, nem bevett beszédmód az, mely annyi gazdag és hatalmasnak koporsója felett hangzik: őróla e szók hívek a betűig. 0 fölkereste és fölkerestette a szemérmes szűkölködést rejtett lakjaiban, föl az árvát pólyáiban, fol a beteget és tehetetlen aggot szalmáján; annak keresetet, ennek dajkát, ismét ennek orvost és gyógyszert, amannak oktatást szerzett, mindnyájoknak vigasztalást. .

Tudjátok mennyi könyűjét törlötte le a szenvedő emberiségnek a fertály századon túl munkáló pesti nőegyesület! Gróf Teleki Lászlóné annak egyik alkotója, tizenhat évig vezére, szelleme volt: ez, mon-

dám, tudva van; de amit ő titkon, névtelenül, sőt rejtekezve a köz hála és köz hálátlanság elöl, tett; miképen ő, nehogy *egy* segíttetésre érdemes segedelem nélkül maradjon, mindenütt toldott, pótlott, kiegészített a magáéból: arról a jótékony egyesület évtáblái, melyeknek ő töltötte be rovatait, hallgatnak. De itt van szomorú ideje most, hogy e hallgatásnak véget vessünk mi, s nagylelkűségét átadjuk maradékainknak!

Forgassátok vigyázva az évenkénti kimutatásokat. A bevételek sorában egy tétel áll, a figyelmet, nem összegénél hanem címénél fogva, könnyen elkerülő, s ez így hangzik: „előlegezés a dolgozóház és az iskola költségeihez;“ s ez előfordúl évről-évre, ezrekre, százezerekre halmozódva, a nélkül hogy e roppant összegek akár a kiadások lajstromaiban leróva, akár az egyesület könyveibe tartozékul bejegyezve találtatnának. Ez összegek mintha az égből hullottak volna alá, melyekről nincs, ki számot kérjen! Igen, az égből — gr. Teleki Lászlóné szíve egéből hullottak azok alá. Ha minden, ki többel bír mint amire szőrül, nem ily arányban, hanem csak századrészig áldoznék a szenvedő emberiségnek, mely tűrhetők lennének a szegénység kínjai e földön! — És e nő jótékonyságának az egyesület kormánya letételével nem szűntek meg áldozatai, azok csak halálával szűntek meg: és ezen újabb „előlegezéseket“ semmi számadás nem rovatozta, azokat csak a hálás szegények írták be szívok könyvébe. Egy erőlködését mindazáltal, egyikét a végsőknek, mely-

nek sorsa neki annyi fájdalmat szerzett, nem lehet, nem szabad sírján túl elhallgatnunk. Ő a nőegyesület által alapított intézetek, és különösen az ápolóintézet, a szabad dolgozóház, a szegények iskolája s a senyvedők háza jövendőjét és szebb virágzását úgy vélte teljesen biztosíthatónak, ha azok egy saját, arra alkalmas épületben, közös felügyelés alatt összesittetnek. E végre az elhunyt ezen, most már térekben annyira megfogyatkozott városban, egy ismeretes épületet szemelt ki, mely terjedelmével, erős építkezésével, fekvésével, miszerint három oldalról szabad, s térés előudvarral s tágas kerttel bír, leginkább ajánlkozott; a megvétel eszközlésére pedig legalkalmasb percnek látta azt, midőn a nádor egészsége visszatértével minden oldalról öröm jelei mutatkoztak. Közölte a nemes hölgy gondolatát más szerencsés helyzetű nőkkel, kiktől szinte biztatást nyervén, elhatározá a 138,000 pengő forint összeghez 50,000 pengővel járulni, s addig is, míg a többi bészereztethetnék, az épületet saját veszedelmére megvenni. S megtette a nemes buzgóságában magát mindig elfeledő asszony a terhes vételt, és most, halála után már, kezemben tartottam sajátkezű ajándoklevelét, melyben ez ismeretes nagy épületet a Pest városának már elébb átadott nőegyesületi intézetek közös hajlékaúl, Josephinum néven, Pest városa polgárságának általadba. — De hihetetlent mondok: az ajándék nem fogadtatott el, s a vétel, egész terhével, a nemes indítványozóra nehezült vissza.

Nem válhatom meg e képétől a ritka emberbaráti szeretetnek a nélkül, hogy azt némely kevés vonással kiegészítsem. Gróf Teleki Lászlóné példánya volt a női erénynek; hű feleség, szerető gondos nevelője s valóságos édesanyja gyermekeinek kiket szült, és gyermekeinek kiket szent hagyományképp fogadott szivébe: mind ezek, mind azok szeretetének hasonjogú gyermekei lettek. Csoda-e, ha e gyermekek az emberiség és haza díszeiül és az anya büszke örömére nevelkedtek föl, kik ily ritka anyának lettek gyermekei? Mert az ő szelleme és szíve napjától nem lehetett nem szebben fejlődni, nem másoknak fölötte nemesedni! Csoda-e ha e gyermekek kebelében a nemzetiség szerelme vallássá vált, mely minden tetteiknek lelket és színt ad, miután ez anya imádságába is be volt a nemzet felvirúlása foglalva mindenkor! Csoda-e ha ők barátjai a tudománynak, s részint űzői, miután ez anya oly magasra becsülte azokat? S ki társalkodott ez asszonynyal, s nem csodálta raíveltségét, e világos főt, a metsző Ítéletet, mely férfiakat, tudósokat is, képes volt volna háttérbe szorítani, de mely a legszebb asszonyisággal párosülva, távol vala minden követeléstől s minden tudós színtől, mi a gyengébb nimet oly kellemetlenül ruházza; s mely nem nyomott senkit, hanem vonzott és elfoglalt.

így ismertük őt mind, kik hozzá közel állottunk, de nem egészen azok, kik csak hírből ismerték; mert ha lelkének szép fénye nem maradhatott is elrejtve, ha szíve jósága példabeszéddé lőn is: de tettei nagy

része rejtve maradt. Hadd legyenek tehát azok kimondva itt általunk, s kiragadva a feledékből, mely a legjobb de nem ragyogó tetteket hálátlan fátyolával annyiszor eltakarja!

Sokan szólaltattak meg országokat magokról, s elboríták a történet lapjait nevök fényével, melytől az emberiség nemtője elferdül; a nő felett, kinek ma vég tiszteletet teszünk, a szenvedők könnyei némán hullanak, mert nem ezek írják a történetet. De mi, kik ismertük őt, beírjuk hazánk évlapjaira, hogy ő az erény és munkás emberszeretet hőse volt, a legszebb koszorúra méltó; s vallásos hiedelemmel hiszem, hogy szavunk meg fogja őrzeni neve emlékezetét, s ahoz a jók áldása minden időkben csatlakozni.

XVI.

Gyászbeszéd Hegedűs Sámuel felett.

Tartatott az akadémiában, május 20. MDCCCXLIV.

Akinek halálát ma a Tekintetes Társaságnak jelentenem kell, Hegedűs Sámuel levelező társunk egyike volt azon férfiaknak, kiket a tehetség díszes állásra jogosita, de a környületek oly szűk körre szorítottak, melyben sem azzá nem fejlhetett, mivé hivatva volt, sem pártfogója nem akadt munkásságának, sem mező nem nyílt hatásának. Rövid életrajza magyarázza meg bővebben e nézetet.

A boldogult Új-Tordában, 1781-ben született Hegedűs György kir. ügyvédtől, ki egyszersmind fiának első nevelője is volt. De az atya József cs. rendeletéből csakhamar Szász-Régenbe tétetvén által, társunk gyenge korában meg lőn már fosztva szülői gyámolától, s első oktatását, csekély haszonnal, már

csak az újtordai iskolától vehette; utóbb Nagy-Enyeden, de hol, miután Herepei Adám 1795-ben az alsó osztályok gondjait átvállalá, a jeles ember jótevőleg kezde hatni Hegedűsünkre is. A hittudományra 1799-ben ment által. Enyedi éveiben Benke Mihály volt vezetője a philosophiai, maga Herepei a történeti, Benkő Ferencz pedig a természeti tudományokban: kikre ő előre haladt korában is mindenkor hálával emlékezett. Húsz éves ifjú vesztvén el atyját, s így idegen támaszra szorulván, Ugrón István, utóbb Torda vármegyei főispán, nevelését vállalá fel, s e hat év az, mely alatt b. Szentkereszti András tábornok, növendékének rokona, második atyja lett, és pedig a legnemesb értelemben, mert szellemi s erkölcsi fejlődésére egy iránt hatott. 1805-ben Hegedűsünk a költészeti osztályban tanítóságot viselt, mely év végével szakválasztás által el kellvén jövendőjét rendelnie, hadi életre tökélte el magát; de épen akkor érkezvén a pozsonyi békekötés híre, hadi kormányzó gróf Mittrowsky által szándékáról levétetett. S így, mire eredetileg készült vala, a papi rendhez tért, s legott Enyeden második prédikátorrá el is választatott. Ekkor lépett mívelődése harmadik stádiumába, a göttingi egyetembe küldetvén, hol Heerent, Bouterweket, Thibaut-t hallgatta, Gaussal pedig, az öreg Heynével és Mayer Tóbiással közelebb is érintkezett, s részint utóbb is leveleket váltott. Visszatéret 1809-nek első napján újra beköszöntött enyedi székébe; 1810-ben Kolosvárra tétetett által, 1812-ben ugyan itt hittudomány tanítójává lett, 1814-ben pedig

Herepei Ádám helyébe ismét Enyeden a széptudományok, történetek és országtan professorává. Tizenöt év múlva, bele fáradva e különben örömmel folytatott hivatalba, kolosvári tanszékére ment vissza, majd Tordasra, s végre 1836-ban Szászvárosra prédikátornak, mely utóbbi helyen, miután 1837-ben a nagyszebeni országgyűlésen is egyházi szónok hivatalát visele, folyó évi april 29-én múlt ki.

Mondám, sem teljes kifejlésének, sem hatásának nem kedveztek körülményei. Neki költői kebel s tudományszomj jutott nem közönséges mértékben. De élete nem volt az, mely a költőt kifejthető benne, s a tudományokban, sokfelé tépetése, mi a magyar protestáns oktatók szerencsétlensége, gátolta, pártfogás nem léte pedig megfosztotta a módtól mint író fellépni. „A mathematikai tudományok elvei[11] című munkájának első osztálya, mely hat könyvben az egész mennyiségről, a részmennyiségekről, a gyökeres mennyiségekről, az egyenletek, arányok és szerek, s a végetlen mennyiségekről szól, nem láthatott világot, s így második osztály nélkül maradt. Ez volt sorsa Erdély Történeteinek is, melyeket a legrégibb időkön kezdett. Költeményei, miket „Poétái Próbák“ szerény címe alatt adott ki két kötetben 1837-ben, mutatják, hogy ő távol maradt a jelesség azon fokától, melyet elérni képes vala, ha a nemzeti irodalom folyamának sodrától félre nem vettetve, érintkezésben és kölcsönhatásban azzal s annak embereivel, űzheti azt a művészetet, mely csak a mozgalmas élet fris levegőjében díszük. A tanköltés az ő köre: mély

és meleg kebel, philosophiai fej, erős szeretete az igaznak, némi szeszély, sőt. gúny-él, arra némileg képesítők; de hiányzott az aesthetikai érzék kimívelése, ámbár aesthetikát is tanított: s ez anyagban és formában egyiránt kitetszik. Sok költeményei közt vannak egyesek, melyeket igen szépeknek mondanánk, van sok, melytől legalább a tartalmasságot nem tagadhatni meg: de a jelen kortól méltán többet várunk. 0 mintegy éltévé nyelvünk s költői szólásunk köz haladása elől, egy régibb korra emlékeztet, melynek dísze fogott volna lenni: a maiban csak sajnálnunk kell, hogy ily nemes lelkesedés a jó iránt nem lelte meg a hangokat, melyekkel bennünket is lelkesítsen.

Így enyészett el Hegedűs Sámuel, áldásosán hatva legközelebbi körére s jelenére, de nem, mire meg vala hivatva, azokra is, kik távol voltak tőle, s kik még jőni fognak. Bár ő utolsója volna azoknak, kiknek sírja felett fájó visszapillantásra szólíttatunk!

XVII.

Gyászbeszéd b. Mednyánszky Alajos felett.

Tartatott az akadémiában június 24. MDCCCXLIV.

Sohasem éreztem sajnosabban, Tekintetes Társaság, erőm parányiságát, soha sem voltam tárgyam nagyságától inkább elnyomva, soha nem elfogúlva kedélyem annyira, mint most, midőn kötelességim legnehezebbikében kellene eljárnom, s kihirdetnem Önöknek a csapást, mely polgári társaságunkat annak több ágaiban, mely a tudományosság és közoktatás ügyét, s mely — ha szabad magamról szólanom akkor, midőn hallgatnom lehetetlen — mely engemet is ért. Midőn ezelőtt kevés nappal csendes foglalatosságink teljesítésében e helyt egybe gyűlve valánk, ki hitte volna közölünk hogy egy nagy jellemű társunk ugyanazon órában, távol tőlünk, haldoklik; hittem volna-e én, hogy mikorra ismét együtt leszünk, első szavam Önökhöz ez leszen: Mednyánszky Alajos

elhunyt! Oly váratlan vala, hogy ne mondjam hihetetlen, a halálposta, hogy tízszer is kétségbe vonnék annak valóságát, ha tízszer is újra nem hangoztatná minden hír, mely a veszedelem helyéről felénk száll! De engem ki fog menteni, ha beszédem méltatlan lesz tárgyához, e fájdalmas bámulat, mely Önöket ellepé, s mely engem súlya nagyságával s rögtönsége erejével elkábított, mert — és ezt engedjék itt elrebegnem — mert az elhúnythoz engem nem csak tulajdonai és érdemeinek tisztelete, melyet senki sem tagadhata meg tőle, hanem oly forró hála láncai is kötöztek, mik csak életemmel szakadhatnak el.

S azért a tárgy gazdagsága s az én gyenge erőm szabadítsanak fel e nem zajos, de nemes és hasznos élet egyszerű, hímezetlen elbeszéllésére.

A mi társunk Turóc havasai közt, Prikopán született, apr. 20. 1784. Az első hangok, melyek a gyenge gyermek füleit verdesték, alulról szláv, mellette német, s majd felülről latin ajakról keltek: de szíve, a nagy Lajos óta harcban és békében folyton jeleskedő Meggyest Mednyánszkyakhoz méltó szíve, magyar volt. Oktatását a trencsényi gymnásiumbau, a bécsi Theresiánumban s a pozsonyi akadémiában vette — s Mednyánszky szíve magyar maradt. Viszonyai, rövid szolgálat után a magyar udvari tanácsnál, csakhamar haza hívták Nyitrába, hol birtokát maga kezdte igazgatni: de az ő cselekvősége e mellett kiható irányt is keresett, s választottja a hazai Klió lett. Csakhamar átlátta Mednyánszky, hogy a magyar történetírás ideje még fel nem derűit; hogy

maga a történeti anyag, tudva s nem tudva, még nagy részt használatlanul hever, hogy maga a históriai vizsgálódás csak úgy haladhat biztosan, ha bírálati szellemmel napvilágra juttatott elégséges anyagaink lesznek, melyek közt az oklevelek s emlékiratokon kívül nagy fontosságot tulajdonított a mondák és regéknek is, mikben a népélet s az erkölcsi történetek leggazdagabb forrásai rejlenek. Gyűjteni kezdé tehát mind a hagyományokat, mind a hazai régiség mindennemű írott emlékeit. így lőn megírva serege azon hazai mondák, regék, s legendáknak, mik tartalmokkal oly tanulságosak, s művészi alakoknál fogva, melyet azok, költői keblén átszivárogva, nyertének, oly vonzók és gyönyörködtetők. így támadott azon gazdag és ritkaságok s nevezetességekben dús, kéziratgyűjtemény, melyet veszelei házában kincs gyanánt ápolt és őrizett. Irodalmi fellépése elhúnytunknak 1810-ben lett észrevehetővé; az André Hesperusa, a Hormayr Történeti Arcliívja társunknak a magyar hazát érdeklő cikkelyeiben gazdagok; tíz évvel utóbb Hormayrral egyesülve ennek történeti zsebkönyve új folyamát indította meg, azt szinte tíz éven által magyar-történeti cikkelyekkel gazdagon ellátván. Időközben adta vágvízi utazását, s két kötet magyar regét. Mind ezeket német nyelven. De ne feledjük, miképen őt nevelése, míveltsége, érintkezése Bécscsel, melynek tudományos kincsei őt gyakran felvonzották, és Bécs tudósaival, kik őáltala kívánták a magyar történet, földisme és irodalom ügyét képviseltetni, a német nyelv használatára utasították,

midőn másfelül a magyar nyelv csaknem kizárólag a költészetnek volt orgánuma, magyar folyóirat nem létezett, s még kevesbbé magyar közönség, mely, ha ezen egyenként kisded terjedelmű dolgozatok megjelennek, azokat pártolásába végye. S nem kell feledni, hogy a magyar érdekben munkálódtak azok is, kik a nyugoti társnép figyelmét és részvétét kívánták kivívni nemzetünknek. Ez bírt több más íróinkat, s köztök Kazinczy Ferencet és Kis Jánost is arra, hogy az említett német, de reánk is figyelmező, folyóiratokban időnként megszólalnának. Es Mednyánszky soha nem emelte kezét más betű írására, mint amely hazánkat és nemzetünket ismertető, kedvelteté, dicsőítő; Mednyánszky semmit sem írt, mi a leghőbb hazafiuságot nem lehelé.

De feltűnt végre a Tudományos Gyűjteményben az első időszaki magyar orgánum, mely az ismeretek minden ágaira kiterjeszkedett. Részvéttel üdvözlő Mednyánszky e hajnali csillagát a magyar tudományos irodalomnak, s legott zászlójához is állott. Itt vettük szép részét történeti s országismertető dolgozásainak, sőt ő vala az, ki már 1822-ben felszólalván nyelvünknek oktatási eszközül használása mellett, ennek oly kört szabott ki, *melynél tágabbat ma is alig követelünk,* elmondván egyszersmind a módokat, melyekkel célt érni lehetne. Ha javaslatai akkor létesülnek, kétség kívül ott volnánk, hová jutni még folyvást leglángolóbb óhajtásunk.

És bekövetkezett, Tekintetes Társaság! 1825-b. az az országgyűlés, mely a haza történeteiben idő-

szakot alkotott. Mednyánszky Alajos a főrendi tábla azon oldalán állt, melyet akkor ellenzéknek neveztek, mai nap szabadelvűnek hívunk. Soha nem szólt senki szebben a magyar nemzetiség ügyében római ajakkal mint ő: tudniillik akkor mindnyájan így szólották társai, és Széchenyi István hősies fellépte a nemzet nyelvén eleinte csak titkos csodálókat, nem követőket is, lelt; kevesen szóltak nyomósban az új idő által követelt javítások mellett, mint szinte ő. Ki ama nevezetes két év alatt Pozsonyt láthatá, emlékezni fog a római nem csak ajkú de jellemű férfiúra is; e szelíd de elhatározott bátorságra, e nemes egyenességre, e lángoló hazafiságra, e tudományban gazdag s ítéletben erős szónoklatra, e világosság és egyszerűségre az előadásban, s e tisztelet-gerjesztő nyugalomra, melyet a mély meggyőződés s a tiszta ügy védlése önt a szívbe. S ama két év hozott gyümölcsöket, sokat közvetlenül, sokkal többet közvetve. Mert eljött az 1830-ki hongyűlés is: s ez a király szent személyét azok által találta körülvéve, kik a nemzet bizodalmát bírák — a mi Mednyánszkynkat pedig az új kormány szolgálatában. Háttérbe lépett ez idő óta gyászoltunknak írói pályája; a közigazgatási és törvényhozási váltotta azt fel. Nem e terembe való, Tek. Társaság, őt e téren követnem, ámbár örömmel és büszkeséggel mondhatom, hogy több évek lefolyásáig volt alkalmam és módom a tiszta jellemű férfi elveit és tetteinek rúgóit kiismernem; és e megismerésnél fogva mély tisztelettel kellene elborúlnom, valamikor neve hangzását hallom, ha ke-

vesbbé volnék is lekötelezettje jótéteményei s az ezeknél még becsesb bizodalma által. Csak annyit legyen tehát szabad említenem, hogy ő mind haláláig az maradt, mi valaha volt: szabadelmű barátja minden szükséges és életműves javításnak, az óvakodó s lépcsőnként!, de annál szilárdabb és biztosabb, haladásnak. S ha mégis úgy látszik sokaknak, mint ha ő az előmenetel pályáján megállapodott volna, jól vegyük észbe: nem ő változott, hanem környűlete, hanem felekezete, mely sebesebb mozgalomnak indúlt, míg ő, mértékben úgy mint elvben, azon egy maradt: életművesen de elhatározottan haladó.

Valamint törvényhozói, úgy közigazgatási szerepéről is rövid lehetek. Ha van lelkiismeretesség, fáradatlanság, s elfogúlhatatlan becsületesség hivatalférfiban, az őbenne ritka mértékben volt egyesülve. Ezt hirdetik kiknek a helytartóságnál, ezt kiknek az udvari tanácsnál, ezt kiknek a kincstárnál volt ügyök valaha, s vele érintkeztek. De mit ki nem emelnem nem lehet, az, mit a tudományosság ügyében tőn ez utolsó tized alatt, s mi részint életbe lépett már, s mit részint életbe lépni várunk: a sajtó felszabadúlása tervben és kivitelben az ő érdeme, ezen emelkedése s hogy ne mondjam repesése *a* szellemi mozgalomnak az ő érdeme. A fejedelem bízott benne, s ő bízva nemzetében, magára vette a felelet nagy súlyát. Másik a közoktatási ügy elrendezése, melyet ő hosszas és terjedelmes stúdiumok gyümölcseként terjeszte a legjobb király elébe: s én úgy hiszem, nem vétek szent árnyéka ellen, ha kibeszéllem, hogy előtte e

munkájában a nemzetiség úgy ragyogott mint ama csillag, mely a három szent királynak üdvözítőnk bölcseje felé világlott. Tekintsük ezt úgy, mint a hű férfiú vég hagyományát.

És a mi körünkben? Egyhangúlag elválasztva tiszteleti taggá, mi tizennégy év alatt alig két három ízben ismétlődött, szorgalmas részvevője, gyakran vezetője volt tanácskozásinknak, s munkatárs a rá-bizottakban, míg a helytartóság hivatalosaként Budán élt. Onnan Becsbe, s vissza Budára, de akkor már halmozott munkakörrel, vitetvén, megjelenései leg-inkább az igazgató testületre szorítkoztak. Sok fél-ben maradt munkái közé tartozik egy magyar törté-nettudományi egyesület felállítása, mely talán nagy becsű gyűjteménye birtokában létesült volna a most álló országgyűlés bevégeztetése után. A végzet más-kép akarta: a hatvan éves, de örökké fiatal lelkű férfit folytonos erélyes munkák közt lepte meg a vég; s mi, kik gyengélkedéséről sem tudánk semmit, rögtön hűlt helyét tudjuk. Jegyezzük fel, társaim, június tizenhetedik napját gyásznapjaink közé: az nemzeti veszteséggel látogatott meg bennünket. Mert a Mednyánszky név fennmarad ugyan évkönyveink-ben, de fenn, és sokáig, a hézag is, melyet hagyott, s el nem láthatjuk, ki és mikor fogja azt pótolni.

XVIII.

Gyászbeszéd. Tessedik Ferenc felett.

Tartatott az akadémiában, aug. 5. MDCCCXLIV.

Tekintetes Társaság! Hosszas fájdalmas betegség véget vetett néhány hét előtt Tessedik Ferenc társunk életének. Neve a legújabb időkben nem szokott többé említtetni, tíz éve, hogy az irodalom mezején végkép elnémúlt: de míg járdalta azt, bár nem választott életmódképen is, és csak alkalom adtával s midőn múlólag kedve duzzant, de mégis úgy járdalta azt, hogy mívelt léleknek, tanultságnak s lelkességnek adá jeleit mindenkor. Vessünk azért egy pillantatot életére s azon kevés dolgozásaira, mik neki s irodalmunknak a magok helyén és idejében becsületére váltak.

Fia a hazai gazdászat körül magának maradandó érdemeket szerzett, s ezekért elhunyt királyunk által meg is nemesített szarvasi evang. lelkipásztornak

Tessedik Sámuelnek, Ferencünk Békés említett városában született, február 22-én 1800-ban. Éltének hajnala sógora Józéfy Pál, akkor aszódi lelkipásztor, most tiszántúli superintendens házában derült fel, kinek, szülei után, leginkább köszöné jóra törekedését. Iskolai oktatását az akkor Mező-Berényben székelt gymnásiumban, majd a selmeci, pozsonyi és pataki protestáns tanodákban vette. Törvényt végezvén, hazai szokásból inkább mint hivatás érzetéből, ügyvédnek esküdött fel Pesten 1822-ben, s azonnal Kölesden gr. Apponyi Antal urodalmi igazgatóságánál alkalmaztatott. Ily pályán élete úgy folyt volna le, mint annyi jobbra termett léleké hazánkban, mind mélyebb, mind terjedtebb kiképződés alkalmának nálunk oly nehezen pótolható hiányában. Történt azonban esztendő múlva, hogy hazafi lelkű főnöke, már akkor austriai cs. nagykövet a francia udvarnál, serdülő fiai mellé magyar tanítót kerese: s a szerencse Tessedik Ferencet hagyá vele választatni. Társunk élénk fogékonysága minden nemesebb benyomások iránt, szép tehetségei mellett, megkedvel tété őt a jeles miniszterrel, s ez őt egyszersmind magántitoknokúl is használta. Hamar otthon érezvén magát a nagy úr park etjein, azon alkalmat, mely a világ fővárosában s ács. követ udvarában kínálkozott, használni tudta magasb és tágabb nézőpont nyerésére a társasági úgy, mint a polgári életben. Párizsból tévé azon kirándulásait is déli Francia s éjszaki Spanyol országokba, Belgium és Angliába, mik Párizsban szerzett nézeteit az európai életről kiegészítették. Jöven-

dője tekintetéből hivatalviselés pályájára lévén utasítva, ezt 1828-ban a magyar kir. udv. kincstárnál kezdé meg, s egy váratlan öröködés által kedvező környületekbe helyezve tiszteletből szolgálhatván, hét év után már a cs. egyetemes udvari kamaránál titoknokká lőn. Mint ilyen, de már fizetéssel, halt meg Tessedik, miután a graefenbergi orvoslást foganatlanúl kísérletté meg, a múlt hónapban, özvegyének s két gyenge gyermeknek hagyva atyja és maga által díszesített nevét. Tagjai közé a párizsi földirati társaság még 1827-ben, a magyar akadémia 1832-ben vette fel.

Tessediket, mint mondám, alkalom és pillanatnyi kedv tevék íróvá, s így e pályát ő mindig csak mellékesen űzte. Először a Tud. Gyűjtemény füzeteiben s a Kisfaludy Károly Aurórájában olvastuk nevét, huszonöt év óta az újdon fellépők szokott színpadain: amott a külföldön elébe ötlött tárgyak ismertetése, itt néhány szépirodalmi kísérlet alatt. Mind két rendbeli közlései hazafiúi hűségének jelei voltak. Külföldi könyvtárakban lelt s Magyarországot illető könyveket s kéziratokat ismertetett meg velünk ott, s a Párizs magyar Diogenesét, a szintoly ritka tudományszeretetű, mint ritka életmódú Mentelly Ignácot; itt néhány apró versezetet, tartalmast, mely méltán sajnáltatja velünk, hogy azok egyetlenéi maradtak. Egy beszélykéje, melynek címe: „A bal eset jól esett“ úgy később Szemere zsebkönyvében a „Néparcok“ oly könnyű, gyakorlott előadót sejtetnek, ki, hogy többet e nemben nem hozott elő, vagy

többi munkáit tőlünk megvonta, egyiránt fájlalható. Szeszély, életismeret, genrefestési ecset nála rövidséggel és jelentességgel párosúltak. Évkönyveink két archaeologiai rajzolatát foglalnak magokban, az ócsai s a demsusi régi egyházakról; a Hormayr zsebkönyve Appony vára leírását, a Férussac Bulletinje egy cikket a magyai· köziskolákról, egyet nyelvrégiségeinkről; s kézirattárunk Kisfaludy Károly Pártütőit s egy beszélyét, melyeket Tessedik némely francia körben olvasott fel, francia fordításban őrzi; de fő munkája Francia és Spanyolországi Útleírása, melyet Kazinczy Ferenc dicséretekkel halmozott el, s a Tek. Akadémia, évi jutalmazásai alkalmával, javalásra méltónak talált. A könyv tanulságos is, mulattató is. Tessedik a könnyű írók közé tartozik; nem érzeleg, nem speculál mint nyúgoti szomszédink; lát és hall, rajzol és beszéli, mindent megérint, és csakhamar továbbhalad, az olvasóra bízván hogy gondoljon s érezzen mi neki tetszik, s fejtse ki, mit ő odavetett. E mód nem rossz: figyelmet gerjeszt különféle tárgyak iránt, s vágyat azokat bővebben ismerni: ébreszt, és nem fáraszt; de kell aztán lenni másoknak is, kik ki is elégítenek, a nélkül hogy fárasztanának.

Ismerete az újabb európai életnek s irodalomnak, élénk felfogás, az említett kellemetes írásmód, némi epigrammái él s jó ízlés igen kívánatossá tevék, bár Tessedik sokat, igen sokat ír vala! Azok közé tartozott ő, azon sokjaink közé, kik csak mutatták mit tehetnének, ha tenniök alkalmok vagy komoly szándékuk volna. Örüljünk hogy jelen állapotjaink

mellett, legalább a könnyű literatúra terén, van ösztön, legalább sokkal nagyobb, mint csak ezelőtt egy tizeddel is, a hazát az irodalom pályáján szolgálni. Tessedik emlékezete pedig tisztelve legyen közöttünk, mint ki a külföldön is, a legtarkább életnek közepette, hazájának élt.

„Ezer virág körül lebeg
Mézet szedő méh,
Fiírj és gólya két világrészt
Választ lakhelyé:

Csak egy hazát esmer szivem
Szakadásáig:
Napraforgó nap felé néz
Hervadásaig.“

Ekkép végződik szép dala „hazájához a távolból; s nevét csak ez is méltó, hogy megőrizze *a vég* elfelejtéstől.

XIX.

Gyászbeszéd Gegő Elek felett.

Tartatott az akadémiában, nov. 11. MDCCCXLIV.

Azon férfiúnak, Tekintetes Társaság! kinek halálát ma hirdetem, sem származás, sem életnem, sem lelke iránya nem tűzött ki fényes mezőt: szegénységben születve, egy szegénységhez esküdött szerzetben nevelve, a társaság alsóbb körei tanítása s építésére rendeltetve, sem lelke erőit nem fejthette ki halhatatlan művek alkotására, sem tettekkel nem vívhatott ki nevének maradandóságot. Vannak azonban nemei a hatásnak, mik csendesen bár, de tenyésznek, mik magvakat hintenek csak el, de kikelendőket: habár a gyümölcs és mag közti nemző viszonyt nem mindenkor mutathatjuk is ki folytonossága egészében; és eképen hatott, kettős irányban, erkölcsiben és hazafiúiban, elhunyt társunk is, s ez által érdemiette meg hogy részvéttel tekintsük a sírt, mely oly korán fogadta be.

A mit Gegő Elek életéről mondhatok — mert ő az, kit ma gyászolok — sem sok, sem rendkívüli. Kevés hónap múlva negyven éve lesz, hogy bölcsője hazánk legkeletibb szélein, a székely havasok völgyei egyikében, alacson tető alatt ringott. Jó anyjának vallásossága, a csiksomlyai hét százados klastrom közelsége, a szellem, mit az nevelt s a reformátió ellenére is fenn bírt tartani vidékén, korán beléptették őt azon küszöbön, hol nemes lelkesedésében annyi öröm, a fölébredés óráiban annyi fájdalom várta. Székes-Fej ér vár, Nagy-Szombat, Pozsony váltva rejték monostoraikba a nevendéket, ki végre az utóbbi városban letevén hitszónoki próbáját, Pestre hozatott, hogy itt vasárnaponként magyarúl hirdesse a szent igét. A szószéken állva remegő örömmel ismerte meg rendeltetését a szegény Nicephor, e két lépésnyi tér lett ezentúl világa, s új nevének megfelelendő, győzelmet aratni minden óhajtása. S ez óhajtás teljesült. Gegő kevés miveltséget hoza ugyan magával zárdájába, s melyet itt vön, iskolai és baráti volt; neki nem szolgált eszköz és alkalom magában a formákat kiképezni, nem érintkezett a társaság míveltebb osztályaival, s így felsőbb körök szükségei- s kellékeinek nem felelhetett meg: de azon hallgatók, kik itt az övéi voltak, nem álltak fölötte képzettségben, ő pedig lelkesedve mindentől, mi erkölcsileg jó, n'emes és szép, teli lángoló hévvel meggyőződéseit a keblekbe átültetni, képekben gazdag, mik hallgatói elmekörével rokonok, nem sokára azon szép kölcsönhatásban látá magát velők, mely hajdan apostolt és

tanítványt fűzött össze. De nem csak az egyház volt a hely, hol buzgó szónoklásait fogékony szívek serege várta: kisded szobája gyakran megtelt e bizodalmas nyájjal, melynek egyik tagja tanácsot, a másik vigasztalást, mindenik megnyugvást keresett és talált. Beszédei, melyeknek egy részét a sajtó is közölte, nem tesznek eleget a mesterség szabályainak; elrendelés, világos folyam, a kifejezés méltósága, tárgyhoz ragaszkodó szabatosság, valamint tartalmilag mélyebb életismeret, finomság az alkalmazásban, s valljuk meg, az élő előadás széptani tökélye is, gyakran hiányzottak; de az ő hallgatóinál pótlotta mind ezt e bensőség, e hév, a bűnnek ez indulatos gyűlölete s imádása a jónak és szentnek: egyebet ők nem vártak. S Gegő nem csak az erkölcsi, ő a polgári társaságnak is kívánt a vallás eszközeivel nevelni polgárokat, a hazafiúságot is mint istentől rendelt kötelességet tüntette fel, amiért csak hálánkat érdemiette. Titok fátyla lebeg azon okok felett, mik minden pesti társaival együtt őt is eltávoztaták e helyről; a könnyek, miket hívei az elváló miatt öntöttek, bizonyítják, hogy munkálkodásait áldás környezte. Szombathely látta ezentúl folytatni pályáját, sőt Szombathely egész vidéke: a nép hordozta őt mindenfelé, s ezeren fogták fel isten nyílt ege alatt harsogtatott szavait. Egy más kor jelenetei tűntek fel' újra, s mutatták mikép az emberi szívből nem halt ki a magasb és tisztább érdekek tisztelete, ha van, ki ezt költeni s táplálni tudja. Gegő feláldozta magát szent hivatásának: napjai- és éjeinek gondja nem volt egyéb mint beváltása azon

szónak, melyet adott, mikor e durva posztó alá takarta a leglángolóbb szívet. S ezért érdemli, hogy neve kiragadtassék a feledékből. De mondám, hogy e pályán nem csak öröm, a siker örömei, hanem fájdalmak is várták:

„Ajkidról az erény zenge le s honfiuság.
Vágygyal csüggtenek a nép jobbjai jámbor igéden,
Míg az irigy álarc (szégyen!) agyarga reád.“

így kiált utána költó'nk, ki méltatlannak még nem tömjénezett. S ő, ki pár évvel elébb egy kevesbbé fárasztó tanszéket nem fogadael szerzetétől, 1835-ben, némi csüggedés idejében, melytől a legerősb sem ment mindenkor, maga kerese szabadúlást a zágrábi magyar tanárságban, de foganat nélkül. Ekkor fordáit lelke először kelet felé: az Erdély fia tudta számos néprokonainak a székely havasokon túl egész a tengerig elszórva laktát: vájjon nem nyílnék-e ott szabadabb mező a vallás és honszerelem apostolának? Zöld Péter példája lebegett előtte, ki hetven év előtt járt e régi magyar honban, s keresztelte s megáldoztatta a magokra hagyatott magyar híveket. Őket megerősíteni hitben és nemzetiségben, mahol-nap messzebb kelet felé is keresni elmaradott feleink nyomdokait: e gondolatok kezdék lelkét elfoglalni. Nem szükség azon nap emlékezetét felidéznem a Tekintetes Társaság előtt, melyen moldvai útja tervét előadva e teremben, tanácsot s az akadémia nevének paizsát kérte: ki ne emlékeznék a buzgóságtól remegőnek gyermekded szavaira? Meglőn. Utasításunkat vette, útileveleket a Tekintetes Társaság

eszközléséből, *segedelmet* nem kért: amire a szükségeket nem ismerő s nélkülözéseket szívesen tűrő férfinak miilhattlan szüksége volt, azzal megelőzőleg elláták hívei. S ment. Nyomozásai eredményeit előterjesztette a Tekintetes Akadémiának, mik által, — amiről minden külföldi hírek mélyen hallgattak, mit azért csak mintegy mythosként némi aggó kétely fátyolán által sejtettünk — valósággá lett: t. i. egy rokon népnek e régi magyar földön élte s virágozta, ha virágzásnak szabad nevezni azon anyagi jólétet, mely csángó atyánkfiái szorgalmát jutalmazza: de mely egyszersmind századok óta sarkallja az önzést és haszonvágyat megtagadni tőlök, mit kegyetlenség nélkül megtagadni nem lehet: az ő nyelvükön szóló papokat. Ebben találta fel utazó társunk testvéreink fogyása okait: de fájdalom, ez okok orvoslása — bár több rendbeli felszólítások követték Gegő híreit a hazában — munkába még nem vétetett.

Mióta Gegő az etelközi magyarok közt járt, vágya köztök élni, hatni, sőt maholnap más elmaradt rokon törzsököket is lelhetni, nem csillapodott, hanem inkább nőtt. E célra miilhattlan eszköznek tartván a keleti nyelvek alapos ismeretét, a konstantinápolyi custódiához lelkipásztori segédnek ajánlkozók, s az igazgató által örömmel fogadtatott is; nem úgy Rómában. Innen Odessza vagy Mariauopoly közt engedtetett választása. Ő az elsőt választá, s ezen útja is elmúlt. Szerzetében nem volt többé maradása. A múlt évben sikerült felszabadulta, midőn egy főnemesünk védelme alatt a veszprémi megye papjai közé

bevétetett. Mik voltak ez idő óta tervei, mik kilátásai, az, Tekintetes Társaság, előttem tudva nincs. Az első hír, melyet az óta, s már nem tőle, hanem csak róla vettem, halálának híre volt.

írásait csak summásan említem. Azok részint a Tekintetes Társaság előtt fordúltak meg, s általunk láttak fényt, s így ismeretesek itt; részint egyházi beszédekből állanak; részint folyóirat! apró cikkelyekből, történetiekből egyrészt; végre fordítmányokból. Több, mindezek közöl, nem láthatott világot. Ezeken kivül, még mielőtt a Tekintetes Társaság keblébe fogadta, székely szók gyűjteményével járult Táj szótárunkhoz.

A csángó kérdés, azóta hogy Gegő azt felköltötte, részletesb vizsgálatok, sőt egy második húzamosb és fényesebb eredményekkel kecsegtető útnak is lőn tárgyává. De e felébresztett figyelem érdeme Gegőé: ő a mi etelközi Columbusunk. Ha ki e díszt tőle meg kívánná tagadni, azt felelném neki, mit Columb felelt irigyelnek; de e teremben én csak barátit látok, csak méltányos barátit akarok látni, s bízvást kiálthatom utána: Elköltözött hazafi! te híven szolgáltad le napszámodat; azért ha lesz Udvlelldéje a magyarnak, neked is jutand benne egy nyughelyecske, milyen éltedben nem jutott, s a Honszellem őrt álland szerény sírköved mellett.

XX.

Gyászbeszéd Kisfaludy Sándor felett.

Tartatott az akadémiában, nov. 18. MDCCCXLIV.

Urak! Napok is kiégnek a menny boltozatján: zúgolódhatunk-e a gondviselés ellen, ha földi napjaink enyészet alá vannak vetve? Világtest és ember! mely pont ez amahoz képest, habár nagy a szellem által, mely felül emeli a roppant, de lelketlen bolygókon. De annál hamarább elmúló, annál halandóbb, ha így szólnom szabad!

És ime e rövid földi élet is hosszú, egyes esetekben, hosszabb mint óhajtható. Boldog az, ki Achill vagy Alexanderként férfiusága delén költözhetik el: ő nem érzi sem erőinek fogytát, sem leáldozását dicsőségének, s ő az utóvilág képzeletének örök ifjúságban él. Fájdalmas de való: Kisfaludy Sándor rég megszűnt élni, mert rég megszűnt folyton olvastatni mint egykor, minden magyarra hatni mint egykor,

vezetője lenni érzéseinek, szelleme nézeteinknek, előképe a dolgozóknak; az ő neve helyét a nemzet ajkain más nevek foglalták el: ő élve már a múltnak embere lőn, dicsősége az emlékezeté, s az élő nemzedék régen az atyák árnyai közé sorolta.

Igazságos-e ez? kérditek. Tehát veszendő a szellem becse is, mint egy játszi divatszeré? halandó-e lelkünk legnemesebb része, melyet műveinkbe raktunk le, s megszűnhetik-e a nagy nagy lenni, s oly hamar, hogy ön szemeivel lássa kimúltát, mielőtt azok bezáródnak? Nem, Tekintetes Társaság, a valóban nagy nem szűnik meg az lenni, az ő csillagát a divat vándor felhői eltakarhatják ugyan előlünk egy ideig, de el nem oltják; a jelennek szeszélyei, makacs ízlés, tűnő irányok háttérbe szoríthatják a múltnak szép műveit, de megjön, megjön a tisztulás ideje, meg a kor, mely elfelejtve mi a feledékenységnek készült, a színarany-szemet elválasztja a sikeretlen porondtól. Nyugodjunk meg, Tekintetes Társaság! közel van az idő, melyben Kisfaludy Sándor is phoenixként megifjodva föléledend hamvaiból.

Ily, keblemet fájdalmasan elfogó, gondolatok ébredtek bennem költőink egyik legnagyobbikának halálán, s majd viszont ily nyugtató gondolatok emelők keblemet, midőn Kisfaludy Sándor műveit s egykori hatását általpillantám lelkem szemeivel. Emlékezzünk, mi volt lyrai költészetünk az új század beálltával. Képviselői nagyobb része zárdalakók: Faludi és Ányos, Baróti és Révai, Verseghy és Virág; egy kérlelhettlen szabály sorompója elrekeszté előttök

az élet azon szebb vidékeit, mik az érzékeny kebel húrjaiból nem sejtett hangokat idéznek elő. Ismerjük Ányos és Révai panaszaikat: ezt állapotja fájdalmas önmegtagadásra bírta, amazt megemésztette az elfojtott hév. Dayka és Szentjóbi idő előtt haltak ki, Kazinczyt börtön zárta el, Csokonai dalai közöl még kevés látott vala világot. Ekkor állt elé, váratlanul, lyrai erének kifogyhatatlan gazdagságában, Kisfaludy Sándor. Ez élet és hév, e képzelem és színezetbe nemesség a kifejezésben bizonyos népszerűséggel, e hangzatos verselés annyi könnyűséggel pároséivá, ez új nyelv, de oly egészen magyar, s e bő nyelv erőltetés nélkül Ig[en], [a] magyar
lyra csak Kisfaludy Sándorral született, megszületett pedig egy szökéssel, rögtön mint Zeüsz fejéből Pallas. Oelőtte kísérletek s egyes elszigetelt siker: most egy egész új világ, 'egy zenevilága a szívnek, mely gát nélkül elfoglalá az egész hazát. Férfiak, kik addig csak latinál olvastak, nők, kik németül és franciáéi, egyformán kaptak az új csodán; minden fiatal keblek magokat odaadva csüggtek az új Orpheus éneklésén: hiszen amit ők a szerelem kínjai és örömei közt valaha éreztek, annak itt szót és hangot találtak adva. Az elragadtatás közönséges, minden várakozás, melyet az első mutatvány költött, nem betöltve, hanem meghaladva. Seregei a bölcseknek, kik addig tagadták egy magyar irodalom léteztét, most egyszerre elismerék azt: nekik Himfy egy egész irodalom volt. Egy nagy felekezet a hazában, tartományi és vallási féltésében, lázongott ez elismerés ellen, és Csokonait

tévé ellenébe, de ez maga hódolt neki, s lelkesedése tisztaságában Himfynek nyújtá a pálmát. És elkövetkezett a Boldog Szerelem, el a Regék is, amazzal új alakot adva a philosophiai költészetnek, ezekkel megnyitva a históriai költés rég zárva állt ajtait. A szellem, mely azokat átlehelte, hű kifejezése volt a magyarnak — azaz, mi akkor még egyet jelentett, a magyar nemességnek — a maga büszkeségében és kedélyességében; az ó'sök közé véltük magunkat átvarázsolva, házi köreikbe„kandallójok melegéhez. S ő volt már most a szerelem, az életbölcseség, a hazafiság költője: s ez, Tekintetes Társaság, Kisfaludy Sándor megjelenése. Aki így lelkesíti korát, ki így tölti el azt ihletével, annak művei nem lehetnek ha-
hasonlók a nyári esőhez, melyet az első napsugár felszáraszt. Kisfaludy Sándor azt eszközlötte, mit csak lángelmék bírnak: közte s az ő kora közt egy ivadéknyi köz fekvék: ő azt egy lépéssel maga mögött hagyta, és pedig úgy, hogy magával ragadá az egész nemzetet. Dicsősége tetőzött.

De a szellem világában megállapodás nincsen. Az emberiség rendeltetése haladás. Vagy vezető, vagy vezetett: itt nincs közép, ha elmaradni nem kívánunk. Kisfaludy Sándor befejező Regéivel a legszebb pályát, mit addig magyar költő futott. S jövének mások, új irányokkal, rijabb formákkal; megváltozott az idő, s ez új kifejezőit kívánta a változott szellemnek. Kisfaludy nem volt többé a divat embere. A dráma körűi tett igyekvései sikeretlenek maradtak, s lesznek minden időben az első lángészé is, ha hivatás

nem vonja a pályára. Gyula viszhangja volt Himfynek; az újabb regék a régiebbeknek. Önismeret és elszántság kell ahoz, Tekintetes Társaság! lelépni a színpadról, midőn szerepünk lejárt; önismeret és hiútlanság túl nem menni azon körön, melyet a természet élénkbe szabott. Kisfaludy Sándor, fájdalom, ezekkel nem bírt, s ő, kit egykor felsőbb szellem gyanánt tekinte a nemzet, leszállt a középszerhez, s a nimbus foszladozott.

Most a halál némította el az egykor oly zengzetes ajkakat. Élte egy befejezett tény, müvei berekesztve állanak előttünk. Ez óra óta Kisfaludy a történeté. Ez igazságosabb leszen, mint kora volt, mely nagysága árnyékától nem látta többé nagyságát. Ez mesterműveiből fogja felépíteni diadaloszlopát, a hulladékokat pedig tisztelni fogja mint hulladékokat a mester műhelyéből. Fölébredend a kegyelet, a hála, s az is ez is ki fogja egyenlíteni, mit az idők összeütközésbe hoztak. Leszállítandják a csodálatot, mit az első meglépés költött, s enyhítendik a szigort, mely pályája utóbbi korszaka felett pálcát tört. Kisfaludy Sándor nem fog páratlanúl állni a magyar költészet teremében: de nagynak fog tiszteltetni a nagyok mellett. Ő meghalt, hogy már most örök életet éljen.

XXL.

Gyászbeszéd Döme Károly felett.

Tartatott az akadémiában, jún. 2. MDCCCXLV.

Egyike azon társainknak, Tekintetes Akadémia, kik a magyar irodalom föléledése korában tűntek fel, s buzgón és munkásán vettek részt a szebb jelenkor földerítésében, Döme Károly volt. Volt, mert ő sincs többé. A múlt hó 22. húnyt ő el, élte hetvennyolcadik évében. Eredete szerény és igénytelen, élete egyszerű és munkás, örömei a haza boldogulása, halála csendes, egy bölcshez méltó voltak. Polgári rendű szülőktől származván, Komáromban, június 26. 1768-ban, mint saját jegyzései vallják, s anyavárosában végezvén az alsóbb tanfolyamot, Pozsonyban a bölcsészetit, ugyanott, tizennyolc éves korában az egyházi rendbe lépett, s a pozsonyi papnevelő házban futotta le hittudományi tanpályáját. Legott fölszenteltetése után Batthyányi József herceg-főérsek által, a seminárium jószágai gondára Szabó András noviai püspök, Döménk pártfogója mellé mióta pappá lőn, ren-

deltetett segédül a jószágok levéltárának rendbeszedésére. 1794-ben a pozsonyi növendékpapság tanulmányügyelője, 1800-tól fogva tizenhat éven át izsai lelkipásztor, az utolsó évben egyszersmind alesperest, tisztei hű teljesítése tekintetéből, Rudnay Sándor akkor erdélyi püspök közbenjártára, előleges tudta nélkül károlyfejérvári tiszteleti — s már évvel utóbb pozsonyi kanonokká neveztetett; e nemzeti akadémia által pedig mindjárt annak első nagy gyűlésében, mint az idősb írók egyik érdemesbike, tiszteleti tagúi választatott.

Döme fellépése a szépirodalom mezején történt. Az ő kiképeztetése, mint legtöbb azonkori egyházi, sőt világi férfiainké is, kizárólag classical volt; a jelen élettől távol állásával nem annyira a költői szellem kifejlesztésére alkalmatos, mint inkább egy nemesb ízlés felidézésére, a nyelv gondosb mívelésére ható, de egyszersmind utánzásra, fordításokra csábító. Ez volt kevesbbé önálló akkori papi íróink, egy Rájnis és Baróti sorsa: e határok látszottak Dömének -is kitűzve lenni. S üdv neki, ha ő legjobb erőit e határok közt működteti: itt lett Révai jelessé, itt szedte Virág fője koszorúit. Döme Károly is, mint római költők fordítója nagy befolyást gyakorlandott nyelvünk nemesbítésére, s az irodalmat egykor a legjobbakéival versenyző áttételekkel vala gazdagítandó. Mutatják ezt Ovid némely elégiáinak fordításai, melyek egyikével első fellépésekor találkozunk, mutatják horátiusi ódái, de mutatja egy töredéke is a Messiásból és némely, Szabó Dávidhoz és Virághoz, kik első

példányai voltak a kezdő írónak, intézett költeményei. Teljes birtokában a nyelvnek, melyen dolgozott, a formának melyben elég könnyen és nem csín nélkül mozgott, ő meg volt hivatva maholnap Virággal, a classica iskola akkori elsejével, szerencsésen versenyezni. Azonban az olasz nyelv szeretete elcsábította ez útról. Es az olasz irodalom nem a maga nagyaival, Dante és Ariostjával kapta meg őt: ő is, mint ugyanazon időben Csokonai, az akkor még fris dicsőségben s divatban élő zenés, udvarias, de egyszersmind édeskés, erőtlen Metastásiónak lett áldozatává. Tizenkét színművét látjuk őt lefordítani a „császári udvari koszorús költőnek,[1]" és pedig, a dalok kivételével, prózában fordítani le, prózában azon költőt, kinek költőisége legnagyobb részt e hangzatos nyelvben, e zengedező versekben állt. Nem tartozik a könnyű feladások közé költőt kötetlen alakban adni vissza úgy, hogy a szellem el ne röppenjen; bizonyos hatalma a formának kell arra, hogy a költemény az maradjon az ének segedelme nélkül is: Döme Károly nem bírt ezekkel, s munkálkodása hatás nélkül maradt, jeléül az elvétett hivatásnak. A mit ezeken kívül tett, vallási munkák áttételéből állt. Azon érzettehát, mely Döme pályájának végig nézésén kel, némi fájdalom a felett hogy, mint annyi más, eltántorodott azon útról, melyen nevét legalább az irodalomtörténet lapjain halhattlanithatja vala. De a buzgalom, az ügyszeretet, a munkásság melyet kifejtett, megérdemli, hogy emlékezetét áldva vegyünk búcsút a jótékonyság mívei közt elhúnyt jelestől.

XXII.

Gyászbeszéd Gévay Antal felett.

Tartatott az akadémiában, jól. 21. MDCCCXLV.

Hol a szív annyira van érdekelve az adott tárgytól, Tekintetes Akadémia, mint az enyém Gévay Antal halála által, s a veszteség, újsága súlyával, még kettősen vérzi a keblet: ott hiányzik a nyúgott tiszta felfogás, mely nélkül a szónok kötelességét nem teljesítheti. Engem ugyan nem kötött hozzá semmi vett baráti szolgálat: hanem, igen, maga az ő megbecsülhetetlen barátsága, és ritka jellemének tisztelete, melyhez szeretet csatlakozik, érdek nélküli, mit táplálni vagy nem, nincs hatalmunkban, de melyközvettlen és szükséges. Ki valaha szerencsés volt találni barátot, kit így kellett szeretni, s ha e baráthoz még azon felül ily mértékben köttetett egy nagy ügy érdeke: méltatni fogja, Tek. Akadémia! fájdalmamat, mely nem engedé hogy elébb, és nem hogy úgy tisz-

teljem társunk kimúltát, mint e hely dísze kívánja, s az ő érdemei igényelhetnék.

Tizenhat éve, hogy Gévayt először láttam. Egy irodalom-történeti munkám ismertetett meg engem vele, s ennek bírálata a bécsi „irodalmi évkönyvekben[11] őt énvelem. ítéletei az enyéimmel részint egyezők, részint azoktól eltérők voltak, s nekem ezek gondolkodásra nyújtottak tanulságos anyagot, amazok örömemre szolgáltak, s szolgált azon véletlen is, mely az ő első felléptével az én nevemet szőtte együvé. Régibb adattal életéből még eddig nem bírok, ha kiveszem azt, mely szerint gróf Széchényi Pál házában viselt nevelőség után, épen akkor, lépett vala az udvari könyvtár alőr rangú írnokai közé. E jeles intézet segéd eszközei tették lehetővé keleti nyelvtanulmányainak oly szerencsével folytatását, amilyen siker koronázta szakadatlan fáradozásait. Tudva voltak ezek kevéssel utóbb keletkezett akadémiánk többsége előtt: s így már ennek első nagy gyűlése beiktatta őt a levelező tagok sorába, mely rendnek ő haláláig egyik fő dísze, sőt büszkesége, volt. Azon időben ő, felszólítva általunk, nagy buzgósággal munkálkodott a perzsa, török és magyar nyelvek hasonlítgatásában; s örömmel emlékezem 1832-nek szép őszi hónapjaira, miket, ezen és egyéb érdekes tárgyak fölött, eszméket cserélve vagy inkább véve, majdnem mindennapi együttlétben vele töltöttem. Az ész és szív ritka egyensúlyé frigyét állítá e ritka jellem elő: a sanyarú tudomány, mely annyi buzgó mívelőjét elszánta, benne a mindenben részt vevő társalkodót, az élet és élemé-

nyek emberét el nem ízetlenítette, sem a szeretetre született keblet el nem hidegítette. Ekkor tanultam ismerni a legnemesb kedélyek egyikét; e terjedelmes, sokoldalú s e mellett alapos tanultságot, mely oly mélybe ható ítélettel szövetkezett. Megbecsülhetetlen nyelvhasonlitó jegyzékei halmokra gyűltek. Kértem, hozhassam el akadémiánk számára, melynek készítette: ő azokat összefüggő munkává szerkesztve s feldolgozva kívánta ide terjeszteni, ami azonban, fájdalom, teljesedésbe nem ment. Közbe jött t. i. egy más felszólításunk a bécsi codex leírása iránt, mely új stúdiumokra, nyelvünk régiségei nyomozására vezette. Gévay e nevezetes nyelvmaradványt a legnagyobb gonddal és hűséggel nem csak leírta, hanem saját ügyelete alatt és ön költségein ötszáz példányban lenyomva akarta az akadémiának felajánlani: mi csak azért maradt el, mert az akadémia azzal Nyelvemlék-gyűjteményét kívánta megindítani. Nem tagadhatom, ő némi érzékenységgel vette e kedveskedés el nem fogadtatását. S félre tette magyar nyelv - búvárlásait, s azon mértékben fordúlt a história felé. A török történetírókkal ismerkedvén meg közelebbről, kiknek írásaival Hammer gyűjteménye nevelte az udvari könyvtárt, meggyőződött a felől, hogy hazánk török időszaka csak kis részben ismertetik helyesen; majd észrevette, mikép az akkori történetek fél része a diplomatiai értekeződések és követségek emlékeiben van fenn: s elhatárzá magában a török-magyar kor ezen oldalróli felderítésére egy oly oklevéltár közzé tételét, mely minden, az állodalmi titkos

levéltárban, valamint az udvari s egyéb könyvtárakban, többnyire eredetiben, fennlevő országos levelezéseket és diplomatiai irományokat a legnagyobb hűséggel és pontossággal közölne. Némi figyelem-gerjesztésül, részint kísérletül is, 1837-ben három füzetet tett közzé: a XVII. század elejéről a gyarmati és szőnyi békekötések három nyelvű s hason hitelű cikkelyeit, melyek közt a magyar is foglaltatik; a XVI-ból Hobordánszky nevezetes követségének leírását. Az e kiadások iránt tapasztalt részvétlenség azon szomorú meggyőződést szülék Gévaynkban, hogy a történeti érzék hazánkban kihalt, s hogy magyar címmel s előszókkal adni ki gyűjteményét annyi lészen, mint azt ki nem adni. Mert — ki hinné — a két magyar haza hét példányt vásárla a becses, és nemzeti nyelvünknek koronkénti országos voltát büszkeségünkre tanúsító közleményekből. Eltökéllé tehát, úti levelűi a tudományos világba, német címet függeszteni e forrásgyűjtemény elébe, melynek tartalma különben is deák, német, francia, spanyol és olasz nyelven szóland. Es csak e tekintet, az elterjedésé t. i., bírta őt a nem kevesebb mint kilencven füzetre tervezett gyűjtemény ilyképi megindítására, nem a veszteségé, mert erre nemes-lelkűen el volt szánva, elszánva t. i. hivatala után járó egész évdíját, míg él, e vállalatra áldozni. És megindúlt az, pár nélkül irodalmunkban pontosság, hitelesség: és külső díszre; s öt év alatt XI füzetre nőtt negyedrétben, melyekben ugyanannyi küldöttsége foglaltatik I. Ferdinand királyunknak a török nagy-

úrhoz, az illető utasítások, tudósító levelek s egyéb hivatalos irományokkal együtt, hiteles eredetiekből, legnagyobb részt eddig kiadatlanok, minden esetre pedig hibátlanúl először kiadva. Tetemesen elősegítette munkálatait 1840-nek vége óta az ausztriai státusfőkancellár Metternich herceg bizodalma, ki barátunkat tudtán és kértén kívül helyezte át levéltárnokúl a titkos udvari és állodalmi levéltárba. Még gyorsabban folyt a munka, időközben fontos históriai segédeszközül jelenvén meg Budai Pasái is, és ezek már nem csak németül, hanem magyarúl is, midőn, fájdalommal kell említenem, ezelőtt három évvel közbe jött veszedelmes gégebaja egyszerre megszakasztotta fáradatlan munkálkodásait. Eleinte hosszszasban kelle szobáját őrzenie, majd ahoz volt nyűgözve, hogy kincsbányáit, melyekben nekünk aknászott, az udvari könyv- és levéltárakat, soha többé ne lássa. De Gévay használta ez otthonlétét is. Közzé tette I. Ferdinánd Itineráriumát, mely táblaalakban kimutatja országlása egész idején mindennap hol tartózkodtál a nevezetes fejdelemnek, több mintxivezer levéltári hiteles adatban: múlhattlan alapját Ferdinánd története új s birálatibb felépíthetésének. S újra aggasztóbb arcot vön fel a betegség. Sem szólnia, sem, nehogy szólásra csábíttassék, mást bocsátania magához, nem volt szabad. így múlt el az 1843-ki 1844-re nyúló tél: és hitvese, ki őt szerette és tisztelte mint az mai nap csak regényekben festetik, s kit ő bálványozott, lelke kínjaiban kevés hónap alatt megőszült. Ismét jobbra fordultak a dolgok. Láttam

ót, s lelkét régi éberségében s munkásságában; és most Jászay kérelmére, ki ritka nap nem volt körülte, egyidőre félre téve az Oklevéltárt, sajtó alá készíté a mohácsi vészt követett első havakra tartozó, eddig ismeretlen emlékek gyűjteményét, melyek az akkori történteket új világításban tüntetik fel. De reményeink hirtelen enyészni kezdtek. Hitvese, ki jóságával mindeneknek, kik ismerték, szívében halhatatlan emlékezetet hagya, elbetegűlt, s annyi lelki szenvedések által előkészítve csakhamar áldozata is lett betegségének. Ott fekvők martins napjaiban kiterítve lélek nélkül a nő, kinél nemesbet nem ismertem; s a barátok serege monda: a férj nem sokára követendi őt. 0 mert mi hasonlít azon lelki kínhoz, mely egy angyali hölgy elvesztését követi! Gévay pedig, a már felüdűlt, a már szinte felépült, megtört szívvel neje után szállt sírjába, június kilencedikén. Ez száraz és rövid előadása azoknak miket Gévay munkált, áldozott, és szenvedett: amit munkált, mutatja mely veszteség a tudományra e kora halál: mert *ö* még csak negyvenkilenc éves volt; barátjai néma keserve pedig mutatja, hogy ő egyike volt a legtiszteletesb halandóknak, kikkel földi kétes szerencséd napjainkat az ég megáldotta.

XXIII.

Gyászbeszéd Hoblik Márton felett.

Tartatott az akadémiában, júl. 28. MDCCCXLV.

Tekintetes Társaság! Május huszonhatodika Hoblik Márton levelező társunk munkás életének véget vetett. Rövid életrajza ez. Dec. 7. 1791. Igaion Somogy vármegye mezővárosában születve, s otthon az olvasás elemeibe avatva, iskoláit Kaposvárt kezdte, és Pécsett s a pesti egyetemen végezte, mindig kitünőleg társai között. 1811-ben, húsz éves korában, bölcsészet doctora, 1813-ban kir. táblai jegyző, 1815-ben ügyvéd. így képesítve jelent meg 1816-ban Verőce vármegye tisztújításán, hol második, majd 1822-ben első aljegyzővé, 1823-ban másod tiszti ügyész, 1824-ben végre főügyész, s 1827-ben táblabíró is lett. Ez idő óta s e minőségben Hoblik egész haláláig folyvást s kitűnő lelkismeretességgel és szorgalommal működött, s megyéje s ennek főnökei bizodalmát változha-

tatlanúl oly mértékben bírta, hogy munkássága mint tagé és tollvivöé számos küldöttségekben igényelteték, melyek közöl mint kitűnőbbeket a kir. drávaszabályozási állandó és a Zsiva iránti országos bizottmányokat kívánom kiemelni. Több e küldöttség! munkálatok közöl sajtó által is látott világot, s köztök az, mely a magyar nyelvnek Verőcében elterjesztését lárgyazá, s leginkább az ő lelkes igyekezeteinek köszönhető; szinte ezen állásában jelent meg tőle „Az eszéki vagy drávaszávai csatorna védokai a szerémi vagyis runahávai csatorna ál okai ellen. “ De hagyjuk a köz hivatali férfiút, hogy azt, mit az irodalom érdekében tett, elősoroljuk. Első dolgozgatásai a költészet mezején mozogtak: divatja szerint inkább az akkori időnek, mint valódi hivatásból. Berzsenyi ragadta volt akkor el minden barátját a költészetnek: Berzsenyi volt Hobliknak is, nem előképe, hanem utánzásának tárgya oly mértékben, hogy a szigorú de igaz Kölcsey elmondá, mikép az, ki úgy tiszteli Berzsenyit mint Hoblik, nem méltó a nagy költő szellemét felfogni. Keserű ítélet! de elmaradhatatlan büntetése annak, ki a szent lanthoz genius nélkül nyúl. Több köszönetét érdemlett ő azon részszel, melyet egy köz hasznú vállalatban, t. i. Hübner földirati nagy lexikona magyarításában vett Fejér György vezérlete alatt. Mái- Verőcében letelepedve, üres óráiban folyvást híve maradt az irodalomnak. A dráma s a classica literatúra lettek tanulmányainak kedvelt tárgyai. Amannak megkísérlésére némely erdélyi nagyok azon tetemes jutalma buzdítá, melyet Döbrentei Gábor esz-

közléséből tüzének ki a két legjobb szomorújáték megkoszorúzására. Hoblik „Kún Lászlóval“ jelent meg a pályán, de siker nélkül. Ez nem esüggeszté el, sőt újra látjuk őt az akadémia versenyterén is pályázni, a Valkói Amazon, s a Jugovicsok komoly, Rózsavár víg játékaival, s az elsővel dicséretet aratni. De a középszerűségen túl ezekkel sem emelkedett. Még a drámai nyelvvel sem bírt szerencsével megvívni: Berlichingeni Götz, melyet Goethéből tett által, úgy, mint többi említett színművei, kéziratban maradt. Ez lőn sorsa azon értekezésének is, melylyel az akadémia kérdésére: „Mikép lehetne a magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani?[11] versenyzett, noha ez is méltónak találtatott dicséretre. Ezek mellett Ciceró magyarításával is foglalkodott: a kötelességről írt könyvek, Cato, Lelius, Scipio álma, A Paradoxonok, A polgármester-hivatali kérelemről, mutaták, mikép a latin és magyar nyelvet hatalmában tartja: de nem a műformát, s *így* világot ezek sem láttak. Ellenben méltatást nyertek népismertető dolgozatai a közönség és akadémia előtt. Verőce ismertetése a Tud. Gyűjteményben, népszokásokról! közlései a Tudománytárban jelentek meg, Szerém ismertetése az akadémia által külön kiadás végett lőn elfogadva. — Nem említve Úrbéri Enchiridionát, melyet a drávai kerület részére adott ki, akadémiai működéséről kell még emlékeznem. Es itt csak dicsérettel szólhatok a szorgalmas, pontos, részvevő társról. Midőn a Tudománytár még bírálatokat volt magában foglalandó, Hoblikra bízatott a horvát és szerb

munkák ismertetése: ő megfelelt felszólításainknak. Az eszéki sajtóra ügyelés könyvészeti tekintetben az ő köréhez tartozott: nem volt pontosabb tudósítónk halála napjáig nálánál. A nagy szótárból is jutott része: a horvát-magyar és szerb-magyar szók hasonlító öszveirása: *ö* lelkiismeretesen járt el e munkájában is. így nem késett az illető körlevelek következésében ritka szók gyűjteményével s nyelvtanunkra tett jegyzetekkel ügyeinket elősegíteni. Ekkép hálálta meg Hoblik az akadémia azon megtisztelését, mely szerint őt második nagy gyűlésében tagúi választotta, hogy lenne képviselője és támaszpontja a magyar ügynek a Dráva mellett, s tudósítónk azon vidékről mindenről, mi, hogy a nyelvi és szellemi mozgalmak előttünk tudva legyenek, érdekes lehet. S ezen tekintetből Hoblik Márton, ha nevével nem emelte is az akadémia fényét, de híven nyújtott kezet, hol munkásságára szükség volt, s azért megérdemli, hogy leghívebb társaink között éltessük emlékezetét.

XXIV.

Marczibányi István emlékezete.

Ülletett az akadémia köz ülésében, nov. 20. MDCCCXLV.

Nincs szebb helyzet a hazafi életében, nagy tekintetű gyülekezet, a gazdagénál, ki megáldva az áldozhatás boldogító hatalmával, megáldva egyszersmind a nagynak és jónak szeretetével, jótevője lehet az emberiségnek, s a nemzeti felvirúlás, önereü előmozdítója. Adjatok hálát a sorsnak e szerencséért, irány- és létadók lehetni, míg annyi hu kebel vágyai kielégítetlenül hamvadnak el, s annyi nemes erő a tett mezején jobbotok nyújtása nélkül ellankadna. Nálatok az óhajtás akarattá, a gondolat tetté leszen, a siker pedig a legbüszkébb és érdemlett öntudattá. Ti azonítva magatokat a nemzettel, érzitek ugyan ennek fájdalmait, de nem kis megnyugvást leltek annak tudatában, hogy erőtök van annak szelidítéséhez járulni; és érzitek annak örömeit mint a magatokét, s

emeli kebleteket látása annak, hogy ez örömeket milliók érzik veletek, s ez örömekhez ti alkotólag és segítőleg híven járultatok. Ily pálya végén egy nemzet hálája áll lélekderítőleg halottas ágyatok előtt, s dicsőség köríti koszorúival meghűlt halántékaitokat. Hivatva vagytok éltetni nagyot és szépet, hogy magatok is örökké éljetek.

Ily szép sors jutott míg élt, egy dicső név fénykoronája midőn a sírba szállt, azon férfiúnak, kinek, midőn e fényes körben megújítani készülök emlékezetét, irodalmunk egy régi tartozását kívánom leróni. Marczibányi Istvánról fogok Önöknek beszállni.

Ha jeles elődök elszámlálása nevelhetné fényét a Marczibányi István névnek, régi történeteink lapjait ütném fel, elsősorolandó azon őseit, kik magokat a had és béke műveiben kitüntették; felhoznám Mártont, kit Hunyadi Mátyás jutalmaira, Jánost, kit I. Ferdinánd barátságára méltatott, Zsigmondot, ki, mint történetíró, tudományosságának hagyta fenn egy szomszéd baráti nemzetnél nyomait; említeném első Istvánt, a múlt század közepén iskolai dijak alapításával előmozdítóját a tanulói szorgalomnak; említeném első Lőrincet, a mi Istvánunk atyját, ki hosszú évek során át Csanád alispánja, a szegények jótevője, s a vallás áldozatos oltalmazója volt. Hogy méltánylásokat ez érdemdús háznak kivijam, ifjabb testvérét Imrét dicsérném, ki hű teljesítője István vég szándékainak, intézője lőn az első magyar jutalmazó alapítványnak; nem feledném Mártont említeni, kit mindnyájan úgy ismerénk mint a művészetek lelkes párto-

lóját; nem az élők közöl ennek Livius fiát, ki atyja könyvtárának egy becses részét az akadémiának ajánlotta fel; nem Lajost, azon jutalom szerzőjét, mely a magyart az eddig legelterjedettebb népi tankönyvekkel látta el. Kiemelném, miképen e ház női sem maradának el a szépnek és jónak pártolásától. Majthényi Mária sugalló nemtő gyanánt álla második István mellett, lelkes hölgy, s ami több, a jóság angyala, munkás társa férjének jóléteiben, követője a tudósok pártolásában; s legújabban Motesiczky Vineencia, ki Lajos férje példáját követve, sőt nemes versenyben túlhaladva, évenkénti jutalmat alkotott, tartandót míg él, a magyar költészet virágoztatására! De ha mind e nevek hazai míveltségünk történetében nem állanának is, második István eleget tesz vala maga, hogy a Marczibányi név abban örök legyen, és kitörölhetetlen.

Született a derék hazafi 1750-ben, Csanád vármegyében, hol atyja Lőrinc, kir. tanácsos, sok éveken át viselte az alispáni hivatalt. Nevelését a nagyszombati nemesi intézetben vette; szülői kora halála után az atyja által alkotott előfiságba, és Csanádban megyei szolgálatba lépett, hol szinte alispán, majd a temesi kerületben tartományi főbiztos lett, mely helyzetéből mindazáltal folytonos gyengélkedése miatt tornyai jószágára vonult vissza, honnan nem sokára a Hóra pórhada által elijesztve, Pestre, majd Budára tette át állandó lakását. Elősorolhatnám a fejedelemtől nyert kegyeit, udvari, majd titkos tanácsosi rangját, ha ezek egyebek, mint királyi méltányosság jelei

volnának. Mellőzhetem itt az emberiségnek tett áldozatai részleteit is: ki Buda felső részeit bejárta, megemlékezett Marczibányi Istvánról az erzsébeti apácák kórháza előtt, melynek éjszaki szárnyát ő építé s alapitá meg örök időkre, egykorúlag mindig húsz szegény nőbetegnek; megemlékezett az irgalmas szerzet kolostora előtt, melyet szinte ő épite, s nem csak 24 kórágygyal láta el, hanem azt a régi hírű császárfürdő birtokába téve, örökre mégis alapitá. De mellőzve, mondom, ezeket, és számos hasonlókat, mikről Trencsény,és Pozsony, és Csanád beszéllnek, azokra kívánok térni, miket tudomány s nyelv köszönnek nékie. Háza nem egyedül a szenvedő emberiség biztos menhelye, de több tudós férfi gyüldéje, különféle tudomány- s művészeti kincsek raktára volt. A Kovachichok és Révaiak, Szekérek és Verseghyek nem csak nyájas fogadtatásban, hanem hazafiúi segélyekben, tudományos foglalatosságaik előmozdításában is részesültek. Nem egy hazai és magyar irodalmi termék viseli a Marczibányi nevet mint védúrét homlokán. A nemzeti muzeum műkincsei előtt megállván, s szemlélvén a költő Zrínyi Csáktornyái műgyüjteménye drágalátos maradványait, szemlélvén e sorát a múlt századok jeles műdarabjainak, e pompás tálcák és bilikomok, edények és korsóknak, ez ékszerek és fegyvereknek, faragott és öntött képeknek, drágáknak majd régiségek, majd a históriai név vagy esemény által, mely eredetükhöz tapad, drágáknak ízlés és műszorgalom, s többnyire azon nemes ércek s egyéb anyagoknál fogva is, melyekből készültének:

minden lépten a tudományszerető gyűjtő emlékezete Kél fel lelkedben, ki roppant áldozatokkal horda összse azokat budai háza kincstárába, melynek díszes készülete mind máig változatlantól látható, becses tartalma pedig utódai által nemeslelkűleg a haza oltárára tétetett. Elődei nyomán haladva, nevezetes díj tőkével gyarapítá a lévai tanodát, és segéddíjakat hagya Pesten néhány ifjúnak a tanulói szorgalom élesztősére; bölcs előrelátással megelőzve korát, kívánta az édes nemzeti nyelv terjesztését az első oktatás útján előmozdítani, s a haza fővárosában első alapított elemi magyar iskolát s magyar egyházéneklőt, példát adva, mely késő és kevés követőkre talált. Annál serényebb vala ő mások nagy példái követésében. Szép időszaka az a magyar történeteknek, melyben közel fél század előtt a hon belső nyugalma s külső bátorsága egy, nyúgoti nagy nemzet mozgalmai által kockára téve, a magyar lelkesedés hon s fejdelem mellett nem szép szavakban, hanem tettek és áldozatokban, nem hirtelen gerjedve s ellohadva ismét, hanem a veszély napjai utolsójáig kitörve, lángolt. E szép idő történetei minden részleteikben megírva még nincsenek, nincs elősorolva, mint igyekvők nagy és kicsiny, gazdag és szegény minden erőket a köz szükség hatalmába adni. Ott álla Marczibányi István is az áldozok közt, emberrel, eleséggel, pénzzel segítve a hadi testet; de ott álla azok közt is, kik Festetics Györgygyel a jövendőbe nézvén, az ez által először gondolt magyar hadi akadémiának alapjait vetették meg. Ötven ezer forintot teve ő a királyné ötvenezeréhez; két tanár díjazására

vala kész, ha az oktatás a nemzet nyelvén folyand; s e végre felvállald a szükséges hadi tankönyvek kiállíttatását; mely óhajtásának, hogy a gyors kivitel példájával annál hathatósb nyomatéket adjon, Szekér Alajos, egy e részben más hazánkfiai felett azon időben tudományosan kimívelt tábori pap által, a hadi tudományok kézikönyvét időközben elkészíttetvén, azt az 1807- és 8-ki országgyűlések alatt két kötetben, saját költségeivel, a hazának be is mutatá. Sikert az idő még mind eddig nem érlelhetett. De húzódott az annyiszor, s József halálával tüzesben mint valaha indítványozott magyar akadémia ügye is, melyhez hír szerint ötven ezer ezüst forintot volt adandó, húzódott a tudományi tárgyakban munkálkodott országos küldöttség zöld asztalán; mintha irígylené a sors e nemes hazafitól a dicsőséget, hogy annak első alapítója legyen, az akadémiától, hogy egy embernyommal korábban serdüljön életre. Mert ő, midőn épen az emberi nemzet történeteit iratá Verseghy Ferenccel, s miután számos jótékony, s az első magyar irodalmi alapítványt nemzetének örökségül hagyá, 1810-nek utolsó napjaiban elhúnyt, nagylelkű tettekkel fejezvén be nagylelkű tettekben gazdag életét.

Ily élet, nagy tekintetű gyülekezet, a halállal bevégezve nincs. Megőrzik azt hatásukban azon munkák, melyek pártolásának tartoznak lételökkel; meg nyelvünk nemtője azon fiatalokban,kiknek az ő gondoskodásából nyílik évenként alkalom és mód az uralkodó néppel összeolvadni; meg a betegek hálakönyűi, kik bajaik enyhültét vagy egészségük visszatérését

naponként az ő jóléteinek köszönik; meg mindenek felett azon élőfa, mely sírjából sarjadt fel, hogy időről időre nemes gyümölcseivel gazdagítsa tudományosságunk tárát, hogy árnyában az irodalom emberei koronként megnyughatva, új munkásságra buzdúljanak. S ez élőfa azon irodalmi alapítvány, melyről, mielőtt tárgyamtól megválnám, Onökhez szólanom kell.

Az akadémia felállásához nem volt remény, midőn Marczibányi István élete hanyatlani kezdett. Es megszülemlék benne egy jutalmazó intézet eszméje, mely az anyagi díj mellett ama nemesebbel, a köz kitüntetés arany almájával, éleszsze a nemzeti, nyelv ismerete tudományos kifejtését, s az irodalom lelkesebb kimívelését. Imre, István ifjabb testvére lőn az elhúnyt szándékának magyarázója. Evenként egy kérdés vala kitűzendő, a nyelvet illető: és pedig, mert az alapító előtt az akkori időt oly élénken mozgató nyelvújítás kérdése lebegett mint életkérdése nyelvünknek, egyenesen erre vonatkozó; ezen kívül a legjobb magyar elmenni vala megkoronázandó, melyet minden év hozand. Az intézet a nádor védelmébe ajánltatott. Es mondjuk meg itt, mit elhallgatni bűn volna a história ellen. A nádor szeretettel karolta fel az eszmét, s e díjhoz ama másikat ragasztá: a koszorúk önkezű kiosztását. Azon időben, tisztelt gyülekezet, tette ő azt, melyben a magyar író a nagy seregtől ábrándozónak, szeszélyből inkább mint okos számításból cselekvő, különcnek tekintetett, s oly ügy érti fáradozásai, melyet áldatlannak bélyegze a sokaság, szánakozásra inkább, mint részvétre, vagy épen dicsői-

tésre tarthatott számot. A nádor tudtamitteenda kis-dedjutalom is, ha annak a sokaságra oly igen ható fényt kölcsönöz. Megnyitotta magyar Músánknak, ez addig árva leánynak, saját gondjai alatt a verseny-tért, melyen hősei pályaágakat nyerhetének, s nyer-hetének azt fejedelmi kézből, először, mióta e nyelv él a hazán. Köz bizodalomra méltó férfiak voltak a verseny bírái. 1817-dik évi nov. 23-ka azon emléke-zetes nap, melyen Pethe és Virág vevék el ünnepélye-sen az első nyilvános jutalmakat, a dicső pártfogó akkori gyásza miatt nádori biztos kezéből ugyan; de már három évvel utóbb, az egyetem palotájában, saját születése napján, Ferdinánd főherceg s több ország-nagyoktól körülvéve, maga nyújtotta át nádorunk a jutalmakat, a nemzeti nyelv buzgó mivelését hatható-san szivükre kötvén az azokra méltatottaknak, kik-nek sorában kettős koszorút nyerve állt ifjú erejében azon férfiú is, kit ma elnöki székünkben tisztelünk. Újra három évvel utóbb e terem látta a nemzeti ünne-pet , s ekkor a királyi férfiak mellett asszonyaink elseje, a nádorné is, megjelent hölgyei koszorújában, intő szelleműi, miszerint a férfi erő, egyik leghatal-masb serkentőjét a nővilág buzdító részvételében ta-lálta mindenha, s kell hogy találja a magyar is a maga nőiben. Lángoló arccal, a legszentebb öröm könyűi közt látta a magyar a trón rokonai által nyelvünket és irodalmunkat felekezeti pirító állásából kiemelve először valóban nemzeti felmagasztaltatásában. Ott álltam én is, még kezdő író, az ifjúság első tüzében, lelkesedve a megható ünneptől, s azon erős hitet

fogadva kebelembe, Hogy azon ügy, mely a haza legmagosbjai által felkarolva érdemtárgyul tűzetett ki, az idő általános mostohaságán utóbb is győzni fog. S volt-e látója egy, e valóban emelő jeleneteknek, ki nem ily érzésekkel telve el, tért haza, s kinek utóbbi borús órákban, a részvétlenség, sőt gúny, a koronkénti reménytelenség és csüggedés óráiban, milyen még elég következett be, e nagy napok emlékezete vigaszt nem nyújta, és bizodalmát?

Nem folytatom részleteit az utóbb történteknek. Amit hittünk és reményltünk, a nemzet kitörése s fejedelmeink kézfogása által valósággá Ion. De ki fogja feledni, hogy e kitűrés tényezői közt az irodalom mindig előkelő helyt állt, az irodalom pedig a Marczibányi koszorúiból is vett ösztönt és erősödést.

Hálát mondok tehát emlékezetednek, nagylelkű hazafi, ki korod jobbjai közt egyike a legjobbaknak, meg nem hűlő szeretettel, nem csüggedő reménnyel, folytonos áldozatok közt, életedben és halálod után, élesztőd azon szent tüzet, mely a míg lobogand, a magyar sem megszűnni, sem, ami még sokkal fájóbb volna, magához méltatlanná sülyedni nem fog. E kisded zöld szigetet, míg a te szellemed azon ki nem hal, sem vihar, sem habtorlat nem sodrandja el, és neved jó hangzatú leszen rajta, s a munkás honszerelejn neve maradand mindenkor.

XXV.

Gyászbeszéd Horváth Zsigmond felett.

Tartatott az akadémiában, dec. 29. MDCCCXLV.

Tekintetes Társaság! Horváth Zsigmondban, kinek emlékezetét ma üllőm, intézetünk egy hasznos tagját vesztette el. Hivatalánál fogva oly vidékre téve, mely idegen befolyás által nyelvkincse sajátaiból egyebeknél kevesebbet vesztett, a szép Balaton köré: ő, mióta akadémiánk a vidéki nyelvelemekre függesztette figyelmét, folyton és oly gondosan szemelgette össze mind azt, mi különös s más tájaktól elütőleg él a nép szólásában, hogy a M. Tájszótár, sőt a most világot látandó új kötet is, buzgósága és szemessége emlékezetét majd minden lapon fenntartja. 0 maga, a késő hír szerint, már October 17-kén szűnt meg élni. Pillantsuk át pályáját, s lássuk mi lett körülményei közt, ki annál talán sokkal több lehetett.

Született Horváth Zsigmond Kis-Köcskön, a szép Kemenesaljának egy kies helységében, 1782. június 21-én. A gyermek és ifjú oskolai szorgalmát Sopron látta, s már itt és ekkor fogadá, Kis János buzdító példája által élesztve, kebelébe a hazai irodalom szeretetét. Egyházi hivatalra szánván el magát a húsz éves ifjú, az akkor híres jénai egyetemre költözött, hol oly tanítók alatt, mint Paulus, Marezoll, Schmid, Voigt, Ulrich, Schelling, szeretettel és szorgalommal élt két termékeny évet tudományos kiképzésének. Mívelődése forrásaúl azonban nem csak az iskola és könyvtár teremei szolgáltak; ő el óhajtá magáról mondhatni egykor ez ismeretes sort: qui mores hominum multorum vidít, et urbes, és szűnidőközeit a Németországban akkor még inkább mint most divatos és mindeneknél tanulságosb, gyalog utazásokra fordította. Oly fogékony fiatal kebel, mint Horváth Zsigmondé, nem élhete Jénában a nélkül, hogy a néhány órányira fekvő akkori német Athenaet, Weimárt, ne lássa, ne lássa az irodalmi nagy triászt, melyre Németország, míg német élend, büszkeséggel sa szép aranykor oly hamar elmúltának fájdalmával nézend vissza emlékezetében, ne lássa Herdert a költő bölcsészt, és Schillert a bölcsész költőt, és Goethét, a költőt és bölcsészt: ő látta, és utóbb, az Athenaektó'l oly messze eső csendes fejtekében is örömmel éldelte szellemmüveik társaságában ifjúkora legszebb napjait. Erfurt sem maradhata el, az egykori nagy csuklyásbarát kisded cellájával, melyet felekezet és nem felekezet embere egyformán fölkeres, s illetődéssel

az, bámulással ez, áll meg a kevés lépésnyi hajlék küszöbén, hol szivet építő dalokon kívül világokat rendített eszmék fejtekezének ki egy magányában magával küszködő szegény barát leikéből. Hogy ne fussa végig társunk fiatal léptekkel e sötét folyosót, a haláltáncot ábrázoló képsor között, hogy szemlélhesse ő is mestere hült helyét, melyet a mi körünkben levő kevesek közt is nem kevesen kedélyes érdekkel szemléltünk? Hogy ne sietett volna fel a legszebb vadonnak szép várába, a wartburgi vár teremébe, hol a reformátor a szentirás áttételével töltötte rejtezése napjait, s a kisded kápolnába, hol századokkal elébb egy magyar királyleánynak a jámbor Erzsébetnek imái szent helyén, a reformátor vasárnapi beszédei zengedeztek? Bevonta őt lelke mindenhová, hol a jó, s az igaz, és a szép széket vön. Boldog napjai voltak, mint ön maga jegyzé fel, miket a herrnhútiak munkás és békés gyarmatában, Dietendorfban, tölte el, s életök, formáik, erkölcseik nem csak figyelme, de méltánylása tárgyaivá is lettek. Felkereste a neveléstudomány hősét, a nemes Salzmannt is, teremtménye közepett, Schnepfenthalban, s örömmel és bámulattal hallá tanait saját ajkairól, s látá intézetét, mely oly mély nyomokat hagya nemzeténél. Felkereste hazánk, de még inkább a csillagos *ég,* fiát Zách Ferencet seebergi observatóriumában, s mint földié az idővel fukar tudóstól társalkodására méltattatott. És Cassel műkincseivel, és Göttingen, az isteni Göttingen, egyetemével és könyvtárával, akadémiájával és nagy embereivel, Göttingen — kicsoda, ki az

új világ Alexándriájában volt, emlékezhetik reá visszsza lelkesedés nélkül? — elbocsáthatá-e őt lelkesedés nélkül, ki fogékonyságra s szorgalomra hasonló volt a legjobbakhoz? Regensburg látta 1804-nek őszén az eszméi s feltételeitől lángoló ifjú férfit folyamának hajóira ülni, s a Tábor hídja, partra szállani. Még a császári várost kalandozá be társunk, s nézé nevezetességeit, s átlépé Pozsony felett a rég nem látott hazai határt: a levegő pedig melyet itt szívni kezde ismét, csakhamar éreztető vele hogy álmai, melyekkel a míveltség honában jövendőjét megnépesítette, aligha nem álmok maradandnak. Az életbe kelle belépnie: a nevelői pálya fogadta, melyről 1806 az egyházi vette által, midőn a csengei ev. gyülekezet lelkipásztorául választatott, honnan tizennyolc év múlva Kővágó-Ors hívta át. Nem hiányzott mívelt házak társalkodása, sem rokon keblű ügyfelek buzdítása: de azt érezte Horváth Zsigmond, hogy egy önfejlődésű tudományos kor feltételei itt még nem léteznek. Sem a szükség, sem az eszközök mibenléte külföldi előképei követésére nem ösztönzé, sem képesíték. És elvegyült lassanként Horváth is, annyiakkal együtt, kik jobbra valának rendeltetve tehetségeik által, azok közt, kiket isten nem ihletett meg. És így csak szorgalom gyümölcseit hagya maga után. Kis János felszólítására, s részint ennek Utazási Tárházában, Cook föld körüli útját, Macartney chínai, Meermann éjszakeurópai utazásait vettük tőle; továbbá Amerika leírását a legjobb forrásokból dolgozva, természettudományi és philosophiai értekező-

seket, kevés évek előtt egy kellemetes történeti olvasókönyvet az ifjúság számára; de kiadó nem léte miatt, kéziratban maradának két terjedelmesb munkáján, az egyházújítás történetén s az egyházszerkezet kézikönyvén kívül, több kötetnyi egyházi beszédei is, melyeket — forgatám azokat — mint egyéb munkáit, könnyű s érdeklő előadás ajánlanak. Kitüntetései, mik hivatala körében s azon túl érék — egyházi jegyzőség, esperesség, egyházi s megyei küldöttségekben tollvitel, táblabiróság, akadémiai tagság — nem emelék a valódi férfiú becsét, de igen is bizonyíták, hogy rokonszenvet és bizodalmát költött azokban, kikkel érintkezett, vagy kik előtt munkáiból ismeretessé lett. A bölcsészet az, melyhez, míg Németországban volt, leginkább vonzódott: történet és népisme a két szak, melyben köztünk is, de szerencsésb és buzdítóbb körületekben, kitünendett; így ő el lesz feledve, de az irodalomtörténet a helyen, melyet egy áldatlan korban elfoglalt, őt is javalással fogja emlitni.

XXVI.

Gyászbeszéd Kis János felett.

Tartatott az akadémiában, martius 9. MDCCCXLVI.

És letűnnek, Tekintetes Akadémia, lassanként azon férfiak, kiket e század a múlttól örökölt, kik jelenkori irodalmunk bölcsőjét körülállva azújdon születettet ápolták, nevelték, s nagyra nőni segítették. S letűnt az érdemesek legérdemesbike, ki fényét nem a fényben hanem használásban kereste mindenha, s azért az igazságos maradék előtt úgy fogja sok név ragyogását elhomályosítani, mint ama jótékony meleget árasztó fejedelme az égi boltnak a tündöklő de hideg csillagok nagy seregét. Kis János tűnt el közölünk, kinek nevét gyermekségünkben hallottuk, mint férfiak tiszteltünk, s míg élünk, hiszem, sőt tudom, áldani fogunk mi, és áldani kik utánunk jöendenek. Kis Jánost gyászoljuk, Urak, mert gyász követi sírjába azon hazafit, kit vég napja még lelkierőben, még mun-

kásságban lelt, ki fejét a kényelem vagy pihenés párnájára még le nem hajtá, hanem, hasonlólag a hű katonához, ki harci munka közepett a csatatéren fejezi be pályáját, ügy szólván irótollal kezében roskadt össze fáradt életkorának terhe alatt.

Kis János életében nevezetes semmi sincsen. Az, mivel ő bennünket érdekel, munkálkodásai nagy serege s a hatás, melyet irodalmunkra, s kisebb körben az erkölcsiségre, gyakorlott. Egy jámbor paraszt gazdának fia, szüléitől vette egyszerű de vallásos és erényre elkészítő nevelését. Imádkozni és olvasni jó anyja, írni atyja tanítá. S a kis pórfiu lelkén hamar valának egy felsőbb rendeltetés nyomai láthatók, az eke és marhaól kevesbbé vonák őt, mint a téli iskola, mely egész lényét elfoglalta az ismeretek e sovány csalétkével. Pap és tanító megmondák az apának, hogy a fiút iskoláztatni kell, s az minden nélkülözhető filléreit, egykor oly jól kamatozandókat a hazának, Sopronba küldözgető, hol János lelkes tanítók, s köztök Schwartner szerető vezérlése mellett a szorgalom kilenc évét töltötte el. Itt és ily befolyás alatt szerette meg Kisünk az ó világ classicusait, mikkel ő kelt és lenyugodott egész életében, s mik lelkére a higgadtság és nyugalom azon nemes bélyegét nyomák, mely életét ügy mint költészetét mély de csendes folyam tiszta tűkre gyanánt tüntető fel. Első nyomtatott költői próbatétel tizenkilenc éves korába esnek: alkalmi darabok, nem egyéb, de egy, tanítói iránt háladatos tanítvány meleg érzéseinek kiáradásai. 1790-ben a szép reményeket élesztett de korán

elhúnyt Németh Lászlóval alkotója Ion a soproni társaságnak, mely ötvenöt évig állott, s férfiakat adott az irodalomnak mint Lakos és Horváth Zsigmond, Berzsenyi és Döbrentei, legközelebb Székács és Vajda, s többeket, kik mint írók vagy pártfogók a literatúrának hű szolgálatokat tettek. E társaságban koronként előadott munkái közt vala Lowth angol költő eredetie után készült első nagyobb költeménye: „Hercules választása[11] is, mely az irodalmat szerető figyelemmel kísérő gróf Széchényi Ferenc tetszését megnyervén, ennek eszközléséből Bécsben 1791-ben megjelent. Ez évben járta meg Kisünk Németh Lászlóval a haza nagyobb részét, s tisztelő kegyelettel kérésé fel a serkenő irodalom munkás híveinek küszöbeit, honnan nem csak tapasztalásokkal rakodtan, hanem lelkesedésben is megedzve tért haza a két barát, s meglepetéssel és örömmel vévé Kis Széchényi Ferenctől azon buzdító jutalmat, mely külföldre menetelét annál lehetőbbé tette. Göttingen és Jéna fejezék be e szerint a gazdag reményeket költött ifjú tanuló éveit. A haza jövőnek többféle szerencse nyílt: ő a győri tanítóságot választá, de testalkotása három év múlva arra határzá őt, hogy kevesbbé fárasztó hivatást fogadjon el. És így 1796 óta, tehát félszázadon keresztül, hitszónokként látjuk Kist több helyein a dunántúli kerületnek munkálódni, mely hivatalához 1812-ben még a superintendensi rang fénye és terhei járultak. Alig váltá fel a naponként hat órai tanítással súlyos és fárasztó oktatói tisztet ama másikkal , szakadatlan munkássága által legott a haza

legtiszteltebb írói közé sorolva látjuk. A szűk tér, mely beszédemnek engedtetett, tiltja Kisnek több mint hatvan kötetet és húsznál több füzetet tevő munkái ismertetését, tiltja azon húsz folyóirat megnevezését, melyeket több százakra menő adalékaival nevelt és becsesített; de a nevezetesbek megemlítését követeli az elhúnytnak emlékezete. Kis munkálkodása hat előkelőbb irányt mutat. Képző és ifjúsági munkákban szűkölködött irodalmunk: ő harminc év alatt húsz kötetnyi olvasó és oktató könyvet adott, leereszkedve egy felül a köznépig, másfelül a levelezőkönyvig. Hitfelei az újabb szellemben szerkesztett vallási könyvekre szorúltak, s Kis ada kátét és imás, predikációs és énekes könyveket. Utazásai közben megtanulta becsülni a nép- és történetisme hasznait, és Kis folytatá Gvadányi félbenszakadt világtörténetét, s két rendbeli utazási gyűjteményt adott. A classica literatúrát Kis a nemesebb kiképzés egyik főbb eszközének tekinté mindenkor: ő ez irányban örök hálát érdemlő munkásságot fejte ki: ada mythologiát Damm és archaologiát Eschenburg után, közre bocsátá de-Theis teijedelmes munkáját a római életről, megmagyarítá egészen Persiust és Juvenált, Suetoniust s Eutropot, s némely műveiket Plutarch, Terenc és Cicerónak, Horác és Tibull, Quintilián és Senecának: míg folyóiratokban tudománytörténeti és szépt-tan! cikkelyek által hata a humaniórák terjesztésére, s irodalmunkat Blairrel, ez eddig legterjedelmesb és legtartalmasb iisthetikai kézikönyvünkkel, gazdagítá, A szépirodalmi pályán hallgatok pusztán mulattató

Írásairól, s az első almanachról, melyet irodalmunk bírt, Kisünk Zsebbevaló-könyvéről: hanem költői működéseit említem, mikkel kezdte s mikkel bevégezte nemes pályafutását: e szép dalokat, melyeknek bájos köntösében az öszves, a vég nagy lecke: Szépet a Jóval!

Ez vala vázlata Kis írói tetteinek, midőn néhány meghitt barátai 1839-ben írói félszázados ünnepét kegyeletes megemlékezésben üllötték. De Kis nem csüggedve, hanem új erővel folytatá azóta is, mit soha félbe nem szakasztott. Soproni Estvéiben új gyöngyöket tett le, miket a külföldi irodalom tengeréből hozott fel: köztök Ovid Elváltozásainak gyönyörű kidolgozását. A Kisfaludy-Társaság tagúi üdvözli: s ő kezet fogván ifjabb társaival, meglepő cselekvőséggel mozdítja elő céljait: Longín, Anaximén és Aristoteles széptani műveik megszólamlanak e teljes, világos és szép nyelven, mely Kisnek éveivel szépségben és erőben nem rogyott, hanem növekedett. És hogy necsak írásai hanem élete is kihasson nemzetére, kihasson a később időkre is, egy hagyományt vala nekünk ifjabbaknak hagyandó: hosszú élete emlékezéseit! s ime e tanulságos mű kiadásába látjuk belé halni nem véletlen, de nem kisebb fájdalmunkra! mert az aggastyán halála most is idő előtt fosztameg bennünket egy jeles élettől.

Mind ezek hangosabban beszéllnek, tisztelt Társaság! mint képesek azon megtiszteltetések, mikben részesült. G. Festetics Ignác, atyját jobbágyi terhei alól menté fel; Jéna hittanári koszorúval, a Felség

nemességgel és egyházkerülete folyamodására tanácsosi ranggal, az akadémia s a szépirodalmi intézet oklevéllel, megyék táblabírói címmel ékesíték érdemeit, de nem becsesbítheték. Ő feláldozá az eredetiség fényét, hogy azon sok és sokféle szükségeket pótolhassa, melyek sürgetőbbek voltak eredetiséggel kérkedő müveknél. Ő nem szégyenle napszámos lenni oly hazában, hol a napszámosságra oly nagy a szükség, és oly kicsiny a kedv. 0 a jelent kívánta inkább szolgálni, mint a jövőben fényleni; és irodalmunk épületében sok kő a Kis János leikéről teszen tanúságot. De e kövek nélkül ez épület nem kelend fel ily erőben és szépségben; s azért míg ez áll, vele él Kis János nevének emlékezete is, mint ki a leghívebbek, a legjobbak, s ezek közt a legszerényebbek közé tartozott. Az ő szelleme, erénye, igénytelensége és tettereje legyen velünk mindenha, s bizonyos jutalmunk a haza felvirágozása lesz.

XXVII.

Gyászbeszéd Vajda Péter felett.

Tartatott az akadémiában, aprít 1. MDCCCXLVI.

Urak! Későn bár, de azért nem csekélyebb részvéttel szólalok meg azon társunk felett, kinek nemes feje ötven nap előtt szállt a hideg föld alá: Vajda Péter felett. Amit róla tudunk nem sok, s az is fájdalmas. Szegény szülék gyermeke, Vajda maga volt gyermekkora óta maga magának táplálója úgy, mint nevelője és képzője. Tanulmányai és korán megkedvelt írói asztala mellől nem életvágy, nem az ifjúság örömei vonák el, hanem a mindennapi kereset keserű szüksége. Az akadémia 1837-ben tisztelte meg oklevéllel, a Kisfaludy-Társaság 1841-ben: de e kitüntetések, mert anyagi segedelem nélkül jártak, őt bizonytalan s függő állapotából ki nem ragadták. Azon munka is, melylyel e tisztelt testület bízta volt meg, Cuvier nagy állattanának áttétele, bár hozzá tisztes-

séges jutalom csatoltatott, miután ez sem pontosan, sem folytonosan nem járhatott ki, elvesztette nagy részét hatásának, sőt maga a munka folytatása is biztosabban jövedelmező foglalkodások megett hátrálni kénytelenűlt. És így mint azelőtt, úgy akadémiai elválasztatása után is Vajda nem keble istenét követhető munkálkodásiban, nem bizonyos állandó célt tarthatott maga előtt, melynek magát lelke egész erejével oda adhatá: hanem azt és úgy kelle űznie, amit és ahogyan a fő, t. i. az élet kérdése, kívánta. És így, mint egykor, midőn még Hippokrat iskoláit járta, utóbb is, midőn költői szelleme legszebb erejében kezdett fejledezni, házi állapotait időt s lelket ölő szerkesztősegédi hivatalkodásra, s nem kevesbbé időt s lelket ölő magánoktatásra volt kénytelen támasztania. Mostoha sors, Tekintetes Társaság, s nem annyira reá nézve, ki, mint valóságos életbölcs, minden helyzeteiben meg tudott nyugodni, s idejének kevés fennmaradó virágaiból mint méh minden para mézet kiszíni: de mostoha irodalmunkra nézve, mely nem érheté meg, hogy Vajda azzá legyen, s neki azt nyújthasson, mire lelke erejénél fogva,ha szerencsésb környűletek ápolják, meghivatva bizonyosan volt. E mellett, ami minden erős és kifejezett egyediségeknél úgy van, épen azon tehetség, mely előnyeinek volt kútforrása, kútforrása lett hibáinak is. Vajda kiválólagköltői természet volt, szinte úgy nyelvben ős philosophiában, mint a társadalmi és természeti tudományokban, sőt az életben is: s épen ez nem engedő őt elég tisztán látni a tudományban, ez vonta reá azon sajátságos

elfogultságot, melylyel az életet nagyban, a politikában t. i. úgy, mint kicsinyben, a mindennapi téren, tekinté, de mely, azon jó szív és nemes emberiséggel párosulva, mi öt oly becsültté amily egyszerűvé tette, ily szeretetre méltóvá hagyá lenni. S miképen nála a tudományt és életet költőiség hatotta át, úgy volt viszont költészete áthatva tudománya és philosophiájától: mi annyira nem hiba, hogy amely költészet nem ilyen, legnemesebb hivatását, a szebb emberiség kifejtését, nem létesítheti soha: de hiba, ha e szellemállapot művészi eszméletre nem bontakozik: e nélkül soha önálló formákra kitisztulni nem fog. S ez volt Vajdánk sorsa is: minél gazdagabb és erősebb volt az anyag, annál hatalmasabb formáló kéz kell vala, s ki merné állítani, hogy ha neki puhábban veti meg ágyát a gondviselés, s idő és alkalom művészi tanulmányokra jobban kedveznek, e nehéz célt el nem éri, s hazánk első rangú tanköltőjévé nem leszen? Épen ezért tölt el engem fájdalommal Vajda pályájának átgondolása: neki a természet mindenkép, sokkal kevesebbé kedvezett a vak történet, melynek jóvoltira az oly szellemek, milyen Vajdáé volt, mások felett látszanak utasítva lenni.

Nem sorolom elő dolgozásai hosszú rendét. Mindenik megtette idejében a maga hasznát, s hatott vagy hiányt pótolva, vagy ébresztőleg és elősegítőleg. Természettudományi nem annyira értekezései mint elmefuttatásai sokszor meglepő pillantást hagynak vetnünk e lélektelen köz anyánk nagynemű rendszerébe: az él, és mozog, és lélekkcl lelkünk szemei előtt;

növénytana, mely ellen sok kifogás volt és lehet, és Cuvierje, nyelvünk birodalmát egy pár új tartomány-nyal gazdagította; kötetlen és kötött beszédű költe-ményei, melyek közt keleties beszélyei a legbecsesb gyöngyök közé tartoznak, miket a tanköltés nálunk előhozott, ha a művészetnek nem is, de a természeti gazdag érnek fényes tanúságai, szíve és lelkülete nemességének pedig legszebb emlékei: mi e korban, melynek sanctuáriumai oly szűkek lettek és üresek, a legszebb dicsőség.

Midőn ily fő és ily kebel múlik ki, Tekintetes Társaság, méltán gyászt ölthetünk, s még inkább, miután élte vége felé oly mezőt láttunk előtte meg-nyílni, melyen ritka erényeit élő szóval és példájával közvettlenül elterjeszthette egy ifjabb ivadékra, melyet nevének tiszta hangja vont össze körülötte. És így ismét támadó-félben elmúló siker, szétzúzott lant, új omladék: átkai a magyarnak!

Te pedig nyiígodjál, tiszta lelkű barát, anyád-nak a természetnek, melynek leghőbb fia voltál, elta-karó kebelében, s a föld neked kevesbbé legyen hideg, mint annak lakói valának, s nyugalmad enyhébb mint életed volt.

XXVIII.

Gyászbeszéd Jankowich Miklós felett.

Tartatott az akadémiában, april 20. MDCCCXLVI.

Még folyvást azon fájdalmas érzés behatása alatt állok, Tekintetes Társaság, mely engemet, s meg vagyok győződve mindnyájunkat, kik tegnap estve Jankowich Miklós társunk hűlt tetemeit körülállottuk, elfogott; azon érzésé alatt, mely a szellemibb emberben akkor támad, midőn örökre meg kell válnia tisztelete valamely méltó tárgyától s azon édes szokástól, életben tudni azt, kinek élete oly becses volt neki, oly becses a hazának! És annál fájóbbá leszen ez érzés, midőn a Halál, mely egy ily nemes életet kioltott, nem csendes nyájas ifjúként jőve egy sokáig fáradozott hazafi szempilláitnyúgovásra zárni, hanem kegyetlen ellenségként gyötrelmek és kínok közt tette semmivé azt, kinek jósága és szelídsége

az életben senkinek, hanem csak halálával, okoza szomorúságot. Halottunk pedig ilyen volt, s ilyen a vég, mely reá méretett.

Mi legtöbben, Tekintetes Társaság! Jankowichchal akkor fonódtunk össze közelebbről, mikor hanyatló korának s keble gondosan elrejtett fájdalmainak súlya alatt már görnyedezni kezdett. Be volt borúivá arcain azon nyájas derű, mely őt ifjabb éveiben oly szeretetre méltóvá tette, kihalva szemeiből a tűz, melyek a hazáért szent lánggal égő keblének hű tükrei valának. Az már nem a régi Jankowich, hanem annak romja volt. De mi tiszteltük, mi tisztelni fogjuk mindig őt: hazafiságában, tetteiben, és, miket nemzetének hagyott, örökségeiben.

Jankowich Miklós még nem volt tizenöt éves, midőn a halhatatlan emlékezetű Cornides Dániel által a haza történeti ösmeretébe bévezettetvén, fiatal lelkének egész hevével, szeretete egész erejével átkarolta nemzete becsületét, mely ama lankadt korban a múltnak omladékai közé volt temetve. Nem nyújtott vala a jelen semmit, vagy igen keveset, mi az élő ivadék kebelét büszkébben dagaszthatta, a magyar vér önnönei által elhagyva, a nemzetek családában lenézve, tengett inkább mint élt. Mondhattlan fájdalmat gerjesztett az a nemesebb érzetűekben, s már föl-fölemelgeték fejeiket azon nem hatalmas, nem fényes nevű, nem dicső eredetű, de nagy dolgokra, egy nemzet fölébresztésére, hivatott férfiak, kiknek sikeres fáradalmaikat a magyar arany betűkkel írandja be történeteinek évlapjaira: a József

korának magyar írói: s a nemzet lángszavaikra ébredezni kezdett. Egyfelül ezeknek a legszebb nyelvet zengedeztető munkái, másfelül a hazai Klió halhatatlan apostolai korán feldobogtaták Jankowichnak minden szép és nemes iránt fogékony szívét; s tőn szent fogadást cselekedni szinte, s tisztára törleni a nemzeti becsület elhomályosodott tükrét. Egy nevezetes intézvény, mely sok tekintetben egy szebb jövendő kezdete volt, adá Jankowichnak azon irányt, melyen magának a halhatatlanság koszorúit megérdemlendő volt. II. József t. i. eltörlötte a számos barátlakokat, ez égő fáklyáit a középkornak, de már akkor csak a középkor sötétségének védhelyeit, s ez szükséges volt, hogy a szellemi szabadság felvirágozhassék, melynek más föld, más éltető levegő kellett; de volt az intézvényben valami, a régibb idők képirtóira emlékeztető: a klastromok rak- és menhelyei voltak régi mű- és irodalmi kincseinknek is, és ezek az állodalom kótyavetyéin elszórattak, egy részt semmivé lettek. Fenn volt ezeken kivül is nagy száma még a régi idők különféle s különböző becsű emlékeinek: az új kor küszöbéről minden kéz ezek eltorlesztésére nyújtotta. ki kegyeletien kezeit. A történeti tudományok barátai vérző szívvel láták a dúlásokat, de meg nem akadályozhaták. Vérző szívvel látta fiatal Jankowichunk is, és fölébredt benne az óhajtás, a szilárd feltétel, megmenteni mit lehet, mit neki lehet, a nemzeti becsület megorvoslására! És kezdé gyűjteni s összeszerezni a szent ereklyéket, amennyiben atyjának segedelme s eleinte még aránylag szűk ismeretei arra

képesítették. És gyűjtögete, még akkor csak kicsinyben, de elébb mint Széchényi Ferenc, elébb mint Marczibányi István: és isten kedveze életének, hogy túl haladhassa életkorban és sikerben , kikhez hatalomban fogható nem volt. Megjött időközben azon kora, mely őt bizonyos pálya választására inté: tudósnak lenni akkor mellék szenvedelem volt még, de nem pálya, és Jankowich a magyar udvari kincstárnál csakugyan hivatalt vállalt. De az ő hivatása más volt: nem a jelen, hanem a múltnak díszre hozása, hogy azzal a jövendő megtermékenyíttessék. Es Jankowich mint udvari kincstári titoknok visszavouúlt a közigazgatás köréből a magánélet gyümölcsözőbb terére. Tanulás, utazás és gyűjtés foglalta el azon túl élte minden napjait.

Hosszú éltének legszebb emlékévé, fáradsággal, gondokkal, munkával és kitűrő áldozatokkal rakott emlékévé, gyűjteményei lettek. Mindnyájunk jelen hangulata s beszédem szűk határai nem engedik, hogy azokat részletesen felmutassam, hogy bizonyítgassam, mi mély és gazdag bányái ezek a magyar nemzet országos, míveltségi, irodalmi és művészi történeteinek, mennyit mentett ő meg a bizonyos elenyészéstől, a külföldre kiviteltől, vagy ott elmaradástól: mint fog egy új világ nyílni meg történeti vizsgálatainknak, ha majd egyszer ezek köz használatúi ki lesznek téve a nemzetnek: csak a szeretetlen inegszólás által okozott fájdalmait nem hagyhatom érintetlenül, melyek élte kelyhébe a végső években nem kevés ürömcseppet hullattak, s miket gyakrabban,

a bizodalomnak, melylyel engem megtisztelt, nyílt óráiban elpanaszla. Családi kötelességei nem engedék, bogy egy hosszú áldozatos élet szerzeményét minden kárpótlás nélkül a haza oltárára tegye, de nehogy az, mi annyi munka és önmegtagadás eredménye volt, ismét elszélesztessék: nagy áldozattal engedé át a hazának: s ez volt az, mit kevesen akarának hinni, mi őt sértette, keserítette, elvonúlttá, sőt emberkerülővé tette öregsége napjaiban.

Nem említem számos apró munkáit. Azok többek, és kidolgozásra jelesbek leendenek vala, ha ideje, melyet gyűjteményei alkotása s az ez által feltételezett nappali és éjjeli tanulása igénylett, engedi. De így is sok van azokban elszórva, mi ismeretlen és új adatokkal gazdagítja a tudományt; s abból, mit egykor az általa megmentett forrásokból meríteni fogunk, egy rész őt fogja dicsőíteni. Egyedül Magyar Könyvészetét kell külön megneveznem, melyet a Tekintetes Társaságnak gondjaiba ajánlott, s melynek kiegé szítésével és befejezésével az elhiinyt, utolsó betegsége kezdetében, engem bízott meg, oly megbízás, mely által én magamat nem terhelve, hanem megbecsülve érzem, s melynek erőm szerint megfelelve, az általam kegyelettel tisztelt aggastyán barátságáért háladíjt kívánok lefizetni.

A jelige, Tekintetes Társaság! melyet Jankowich ifjú korában Virgilből választa, mely szíve érzéseit oly teljesen kifejezte, s melyet alkalmazva honára, keze vonásaival annyi ritka könyv előlapjára beírva találunk, ez volt: Dulces mihi ante omnia

Musae (pannoniae), quarum sacra colo, ingenti perfusus amore. Legyen ez a mienk is, hogy soha ne feledjük, mikép csak ügy hagyhatunk jó emlékezetet holtunk után, ha vég lehelletünkig mindent csak a tudományért, mindent csak a hazáért teszünk. Mind kettőben Jankowich példánk és példányunk lehet.

XXIX.

Gyászbeszéd Vásárhelyi Pál felett.

Tartatott az akadémiában június 17. MDCCCXLVI.

E napokban tölt be hatodik éve, hogy egy a haza előtt szép hírben, a szak értőinél tiszteletben álló s mint gyakorlati tehetség köz bizodahnat élvező tudós férfiú, egy nagy fontosságú vízművi kérdés előterjesztésével foglalta el a szószéket, rendes tagúi köszöntve be e tiszteletre méltó körben. Hosszas és szerencsés munkálatok által igazolt fényes remények csatlakoztak akkoron e férfiú nevéhez és jövendőjéhez, remények a kivitel nagy terén, s nem kevesbbé nagyok az irodalomén, mert amely roppant munkákat véghez vala viendő, ugyanazokat, a tudomány gazdagítására leírva is, a szak és utókor embereinek maga után hagyandó volt. E reményekre mind tudomány és tapasztalása, mind kedvező külső állása bútorkának: s kiknek jóslatai az óhajtás szárnyain járnak.

egy a közhaszon és nemzeti becsület munkálása által megszépülendő élet küszöbén látták s üdvözölték őt. Gyász sorsa az emberi legbuzgóbb reményeknek! Évről évre inkább közeledének azok a teljesülés felé, és soha nem biztosban és sebesebben, mint ez utolsó év alatt, nehogy mondjam: e napokban; úgy hogy már tettek hírét valánk várandók, midőn e helyett a legváratlanabb, a legszomorúbb hír lepett meg: az, mely véletlen kimúlását jelenté a hazának.

És ott áliánk Vásárhelyi holttetemei mellett. Szerető családjának szívet tépő gyásza közé vegyült a tudomány busongása, s a társak szemén a részvét könyei. Mert nincs fájóbb halál annál, mely egy élet hivatásának betelése elől kapja ki áldozatát; s elég boldognak tarthatni azt, ki a fél útról is úgy szólíttatott le,hogy az érdem önérzetével mondhassa: Éltem. Vásárhelyi, s ez minden szerencséje, ezt elmondhatta.

Ne várja tőlem az akadémia, hogy képét adjam az elhúnyt élte és munkálódásainak. Az szakférfiú feladása lehet egyedül. Nekem csak egy pillantást lehet vetnem élte és pályájára, megtételéül a gyásztisztteletnek, melylyel hivatalomnál fogva tartozom, személyes vonzalom által pedig szívesen is tartozom a korán elhúnytnak.

Vásárhelyi a tudományra úgy, mint a nemzetiségre nézve valóságos foglalás volt. Nem mintha eredete nem magyar lett volna: a Kézdi-Vásárhelyi név székely ősökre mutat: de a viszonyok atyját Szepes-Olasziba tevék át, hol Pálunk 1795-ben születve, merőn idegen hangok verdesése közt növelkedett fel.

Nemzője azonban, az ottani evangélikus iskola tanára, korán gondoskodott a hiány betöltéséről, s Miskolcon kezdé iskoláztatni fiát, hol a nemzet nyelve tiszta forrásából hörpölte annak ismeretét. A felsőbb tanokat Eperjesen, a mértudományt az egyetemen tette a szorgalmas ifjú magáévá, honnan oklevele elnyerése után azonnal, s így huszonnégy éves korában, a Körös körüli előmunkálatokhoz alkalmaztatott, majd a Duna abroszolásához, eleinte ugyan működő, majd igazgató mérnökül, tétetett által. Az öntanulás és önelmélés pályáján társai felett előhaladó férfi már nyolc évvel utóbb vonta egy, még akkor latin nyelven dolgozott, a háromszögelő gyakorlatot előterjesztő munkával a szaktársak figyelmét magára, melynek használatosságáról a hamar kelet teve tanúságot. Ezt nyomban egy német munkácska követte, melyben néhány fontos feladás megoldását terjesztő elő, adalékül a mértani háromszögeléshez. Egyik nevezetes feladása a térmérésnek az, mely szerint három adott állópontból a negyedik határoztatok meg. A divatozott egyenlítés számos tévedésre adván alkalmat, Zobelé pedig hosszasságával nem elég gyakorlati lévén, Vásárhelyi egy közelítő módszert állított fel deák munkájában, mely azonban nem egyenesen vezetvén a célhoz, két évvel utóbb egy általa újonnan kifejtett egyenlítést közlött: s ez volt egyszersmind első fellépése magyar nyelven. Ez idő körül hívta fel élénkebben mint valaha a gőzhajózás keletkezte az aldunai állapotokra kormányunk figyelmét. Vásárhelyi hajózási mérnökül neveztetett az alsó Dunához, erélyes és sikeres mun-

kálkodásai leendő színpadához. Következett gróf Széchenyi Istvánnak királyi biztosként kiküldetése is. Az ő társaságában történt társunknak azon angol és irlandi utazása, melynek célja az irlandi nevezetesb kőutak elméletének teljes ki tanulása volt, hogy az Aldunánál is hasonlókat lehessen eszközlésbe venni; s ez nyüjta alkalmat Vásárhelyinek, vízrajzai által, oly javalást nyerni a legelőkelőbb britt vízépítészeknél, mely a királyi biztos iránti bizodalmát tartósan megállapította. És most lőn az Alduna négy évig Vásárhelyi bátor és gyors működései tanúja, egy a Traján útjára homályt borító kőút kezde Orsovánál a Duna hosszában elterülni, ezen kívül az 1834-diki sekély vizű év gróf Széchenyi István erélyes segedelmével oly fényes sikerrel használtatott, hogy a Duna ágyában egy szirtmeder repeszteték ki, mely már most a gó'zhajózásnak is elég bátorságos menetelt biztosít. Vásárhelyi e fáradságos és nagyszerű vállalatot teljes önfeláldozással vitte véghez: a munka felosztásában, a tehetségek kiszemelésében, nagy erők sikeres alkalmazásában hozzá kevés volt fogható: egy terjedelmes egész részleteinek magasb szempont alá állítása s minden fonalaknak a vég cél felé szerencsés szövése legszebb adománya volt. E mellett nem volt fáradhattlanabb, kitűrőbb ily vállalat vezetésében senki; s fennmaradt ez érdemének tanúja Széchenyi Istvánnak egy levelében, mely önkímélésre hívja fel a férfit, kinek életét még egyéb hazai vállalatok is fogják végrehajtás végett igényelni. Valóságos érdem jutalma volt tehát, az aldunai munkálatok

bevégeztével Vásárhelyinek kilenc évvel az előtt rendes hajózási mérnökül, s utóbb hajózási felügyelőül kineveztetése. Új kört a Tisza nyújtott munkásságának. Elkészült e tisztán hazai folyónak, annyi áldás és annyi baj hozójának, térképe, forrásától torkolatáig; el a Marosénak is egy része. Ezek mellett írói munkásságának is adák koronként jeleit tudományos folyóiratink, s 1835-ben e tisztelt akadémia levelező, három évvel utóbb rendes tagsággal tisztelte meg. Ez óta az Athenaeum, Figyelmező s Évkönyveink hozogatták nevezetes és tanulságos közleményeit. A vaskapui ügy, a budapesti hid, egy országos csatorna voltak egyebeken kívül fontos tárgyai. E teremben négyszer hallattak szóbeli előadásai, miket a tárgyi érdeken kívül az eleven és világos előterjesztés, mely, ha egyszersmind alapos, csak tárgyukat meghódított tiszta fők tulajdona, teve jelesekké.

De legszebb alkalom nyílt tanulmányai, elmélkedései, tapasztalásai alkalmazhatására a legközelebb lefolyt évben. A Tisza szabályozásának elhatároztatása az év legfontosb mozgalmai közzé tartozott. A vállalat élére gróf Széchenyi István állíttaték. A terv s a mütani kivitel embere hiányzott még. A köz bizodalom Vásárhelyiben találta fel azt. Megkészültek általa a szabályzási és hajózási tervek. Küszöbén állott halhatatlan dicsőségnek, s a jólét felsőbb foka első lépcsőjén, mely előtte szeretett övéi tekintetéből volt vágyainak tárgya, s a remények legóhajtottabbika. Megnyílt a tavasz, felderűitek a végrehajtás előnapjai. Vásárhelyi april 8-án vidám kedélylyel belép

a vállaló társulat gyűlésébe. Egy óra múlva a terem ajtajában eszméletlenül összerogy, s még nem üté el az éjfél óráját, s ő nem volt többé.

Nincs ecset, Tekintetes Társaság, mely a család fájdalmait leírja. És a tiszai ügy, létesítőjét vesztette el. Ez ki leszen pótolva, de azon dicsőség elvesztével, bogy a tisztán magyar folyam csapongásai nem csak magyar aranynyal, hanem egyszersmind magyar értelmiséggel is, győzettek le. A tudományosság egy átható önálló főt, osztályunk végre egy, a tudománynyal ritka tapasztalást összekötött tagját gyászolja. Keserű, Tekintetes Akadémia, mindeniknek vesztesége, keserűbb hirtelensége, váratlansága, legkeserűbb a perc által, melyben, gúnyára az emberi reménységeknek, ragadtatott ki a sors által.

XXX.

Gyászbeszéd Sárvári Pál felett.

Tartatott az akadémiában, január 4. MDCCCXLVII.

Tekintetes Akadémia! Bacsányi után e testület legidősb tagja, Sárvári Pál, a múlt hó tizenkilencedikén pár napi gyengélkedés után, elhúnyt. Egyike szállt vele sírba e haza azon sokat tanult, tapasztalt és működött férfiainak, kik új irodalmunk bölcsejét, fény és haszon, gyakran talán a siker reménye nélkül is, belső hivatásból, a legtisztább szeretettel s teljes magok-odaadásával ringatták. Ez lévén Sárváriak köre, nem jegyzik érdekes történetek életét, mely a tanoda és irószoba közt oszolván fel, hatásaiban közvető volt s így zajtalan; de értelmiségünk öszvegéhez, habár sok egyes szálai miveltségünk szövetében többé ki nem ismerszhetők, hathatósan járult.

Társunk octóber harmadikán született 1765-ben, Biharnak Piskolt nevű falujában, hol atyja János

református pap volt. Ettől ő nem csak léteit veve, hanem első magvait azon szerencsésb kiképeztetésnek is, mely őt gyermektársai közt egykor kitüntetendő volt. Ama kor uralkodó szelleméhez képest, a kedély vallási melengetése mellett, a classical előidő ismerete volt azon mező, melyen minden míveltség kerestetett. Éhez folyamodott egy ízben mint gyógyszerhez a gondos atya, midőn észrevevé, hogy a kisdednek lelkét a babona rémei elfélénkítették: s a hellen hitrege nyájas képei gyakor szemléltetésével igyekezett képzelmét felderíteni s lecsendesíteni egyszersmind: mi sikerűit, s ezenkívül a mythosi régiségre is felébreszté a fiú gyermeki elméjét. Egyébiránt az első négy iskolai év gyengélkedések közt folyt el Patakon, Dadán, Hajdu-Böszörményben, honnan tizenkét esztendős korában Debrecenbe vitetett. A reformált míveltség e székes helyén öt év alatt a közép osztályokat végezvén, 1782-től 1785-ig a felsőbb tudományokat űzte, mik közöl a történetet és régi irodalmat a híres Sinai, a bölcsészetet, mér- és természettant pedig a szinte hírben állott Hatvani István alatt tanulta. Ekkor akadt Sárvárinak alkalma egy birtokos úr két fiát a késmárki főiskolába nevelőként kísérhetni, hol élvén a kínálkozó alkalommal, a német és francia nyelvekkel barátkozott meg, egyszersmind az akkor nagy nevű Podkoniczki Adám bölcsészeti, természettani s országtudományi leckéit hallgatta. Két évvel utóbb Debrecenbe visszatérvén, itt a hittudományi tanfolyam lőn végezve, e mellett az első évben Sárvári már maga is tanítóskodott a német

nyelvben, másodikban a könyvtárnál viselt őrséget, a következőkben fokonként az ötödik s hatodik osztály közönséges tanítója volt, utóbb Sinait két évig pótlotta, seniorságot viselt, s alig fejezvén be 1792 September 17. collegium! egész pályáját, már más nap rendes tanárnak hivatott meg a mér- és természettani székre, melyhez mindig előkelő vonzalmat érzett. Sárvári örömmel kapott a díszes ajánláson; s e már most szakjául kitűzött tudományokban bővebb magakiképzése végett, protestáns hazánkfiainak eléggé nem magasztalható intézetéhez képest, külföldre sietett. Gottingen, a német honban akkor első rangú csillagával, a maga Georgia-Augustájával, volt a cél. Az út Bécsen, Prágán, Drezdán és Lipcsén vitte keresztül a sóvár keblű ifjú férfit, s már itt, a német tudományosság e legrégibb székhelyein, rövidebb tartózkodás mellett sem mulaszta el látni s hallani mindent, mi őt, az annyi oldalról már élőké szítettet, vonzhatta. Göttingenben ott érte még az agg Kastnert, kit a mértanban hallgatott, a felsőbb analysisben Rehbeintól külön leckéket vett, a gyakorlati földmérés és hadtudományi encyclopaediában Müller, a természet- és égtanban Lichtenberg, a vegytanban Gmelin, a gyakorlati csillagászatban a csillagtorony igazgatója Seyfer, a gazdaság- és műtanban Beckmann, a növénytanban Hofman, végre az állat-, ásvány-, csont-, élet- és hasonlító bonctanban Blumenbach leckéiket hallgatta. Időközben elhala Debrecenben a bölcsészet tanítója Milesz József; a superintendentia Sárvárit szólítá fel, terjesztené ki készületeit

e tanszékre, hogy azt is, míg a kerület máskép intézkedhetnék, ő láthassa el. Megion. Feder lett tanítója a bölcsészet minden részeiben, Meiners a tapasztalati lélektanban s az emberi nem történetében, Buhle a kritikai philosophiában, s e kettő egyszersmind a bölcsészet történetében is, Gatterer és Spittier a történeti tudományokban, Schlözer az országtanban, Waldeck az Institútiókban, Heyne az ó irodalomban, végre Borheck az építészetben: mind ezek mellett a francia, olasz és angol nyelvek is tanulása tárgyai voltak. Mennyi név, Tekintetes Akadémia, a tudományos század élén állott, s mely szerencse a tudományok fejdelmeinek ajkairól szívhatni azokat! Mely sikert kellene az ily iskolákban kiképzett embereinknek átültethetni hozzánk, ha e haza földe fogékonyabb volna a tudomány magvaira, és napja melegebben sütne le azokra! De minden foganat nélkül az így szerzett ismeretek nem maradtak. Sárvári úgy volt visszatérendő, mint ki hontársait szakjában sikeresen tovább vezérlendi, ha csodákat nem mívelhet is. S kiállván, harmadfél munkás év után, *a* szigorú vizsgálatokat, s május 9. 1795. bölcsészetdoctorrá avattatván, mely alkalommal ily című latin értekezését védette: Commentatio de summis cognitionis humanae principiis, az egyetemet oda hagyta.

Sárvári harmincadik évét élte, midőn valamenynyi, az általános emberi kiképzés alapjait tevő, s néhány szaktudományokban teljesen felavatva, Göttingából kiindúlt. Eddig ő Horác méhszorgalmú ifjaként múlta túlit fecitque . . . sudavit et alsit: most az életbe

lépendőleg az élettel és világgal is bővebben meg kívánt ismerkedni. Idejét s pénzerejét tehát egy terjedelmesebb útazás kivitelére határzá fordítani. Cassel, Gotha, Erfurt, Weimar, Jéna, Hála, Wittemberg, Potsdam, Berlin, Hamburg jegyzik a szárazon tett vándorlásait, honnan Cookshavenben hajóra szállván, az agg Albiont látogatta meg, s itt nem csak Londont és Windsort, de Oxfordot is, s a kisded, de Herschelről világjelentességre vergődött, Slowt. A kor viszonyai nem engedvén Franciaországot láthatnia, e helyett Holland valamennyi nagy városai s egyetemei lőnek figyelme tárgyai; honnan egyenesen közép Németország felé fordulván, Bamberg, Erlangen, Nürnberg és Regensburgon keresztül sietett hazájába, hol nov. 17. megérkezvén, nyolcad napra a reá várakozó mér-, természettani s bölcsészeti tanszékeket ünnepélyesen elfoglalta. A mértan mezeje volt akkoridétt leginkább elhanyagolva a debreceni főtanodában: Sárvári mindenek előtt erre fordította erejét, s oly sikerrel, hogy nyilv. tanárok és gyakorlati mérnökök is meglátogaták előadásait, s iskolájából oly férfiak keletkezének, milyen Ory volt, a magyar vízépítők egyik legjelesbje, Tanárky elhunyt jeles társunk, és, kit ezek előtt kell vala említenem, Győry Sándor, ki valamint egykor a debreceni tanodának, úgy most e nemzeti akadémiának egyik fő dísze. Nem kevesbbé hatott ő a bölcsészeiben is. Üres szemlélődésektől távol, mint természettudóshoz illett, a physiologiát bocsátotta a tapasztalati lélektan elébe, jól tudván hogy valamint az, ki tapintható elemeken túl nem akar

erőket ismerni az élő természetben, terméketlen egyoldalúságban vész el, úgy még inkább, ki a szellemet akarja anyagi létegeitől külön választani: az ekép kettős alapjaival felmutatott emberi szellem volt tehát az, kit Sárvári a bölcsészet alanyául úgy mint tárgyául hirdetett. Az észtanról ő, a Leibnitz, Wolff és Feder tanain keresztül vezette hallgatóit Kant rendszerébe; leghúzamosabban pedig az erkölcsi bölcsészeinél maradozott, melyet ő minden bölcseség virágának s koronájának tartott. Ez úton lepte meg őt 1797-ben május elseje, azon emlékezetes nap, melyen a tiszántúli ref. kerületnek soha eléggé nem magasztalható bölcsesége, és soha eléggé meg nem hálálható bátorsága a magyar nyelvet a tudományok székébe beülteté. Örömmel késném e pont mellett, ha tárgy és idő nem intenének a haladásra, s azért csak *egy* szóval hadd üdvözöljem a lelkesek emlékezetét, kik fél századdal megelőzve a köz hazát, a nehéz kezdetet elhatározák; hadd üdvezeljem e jeles hazai főtanodát, melynek férfiai oly szívesen fogtak kormányukkal kezet, s megkezdők törni az utat, melyen utódaik oly könnyűséggel járdáinak immár. Sárvári sem eléglé be az általa előterjesztett fontos és terjedelmes tudományokat élő magyar szóval hirdetni azontúl, hanem mint író is buzgott ez új mozgalomnak maradandósítani hatását. Erkölcsi philosophiája, mely két elég vaskos kötetben e század második és negyedik évében látott napvilágot, e hálátlan nemzedék által el van felejtve, de a tudós, ki csendes falai közt oly szívesen nyomozza elődinek tetteit, tiszte-

lettel nevezendi őt mindenkor bölcsészeti íróink sorában, s eltekintve a műnyelv gyarlóságai s darabosságaitól, örömmel vallandja, hogy Sárvári Erkölcsi Philosophiája nem csak tan és szellem dolgában kora élén állott, hanem előadásával a legjobb magyar tanmunkák közt előkelő rangot foglal el, mind két oldalát együtt tekintve pedig irodalmunk classicus művei közzé méltán számítható. S ez után bátran mellőzhetem egyéb apróbb munkáit: tudománytörténetünkben ez jegyzi ki Sárvári helyét, s azon érdem, melyet ő mint első magyar tanítója a bölcsészeinek hazánkban szerzett. Ez érdeme meg van örökítve Eresei Dánielben, ki az ő iskolájából lépett a bölcsészet tanszékére, meg a debreceni fő'tanoda többi oktatóiban, kiket kivétel nélkül mind ő avatott a tudományok alaptudományába.

Mikor az akadémia felállott, Sárvári hatvanöt éves aggastyán volt. Testi erei lankadtak, s véle az akarat ereje is. A tiszteletes ősz nem bírta többé a korlátlanságra törekedő fiatalság kihágásait megzabolázni. Visszavonúlt tehát; de érdemei elismeréséül a kerület által illő nyugdíjjal tiszteltetett meg. Időközben a Tekintetes Akadémia által taggá választatván, eleinte gyakrabban, utóbb ritkábban részesült megbízatásokban: de ő azokat mindenkor pontosan s folyvást! lélekéberség jelei közt teljesítette. Csak azimént láttuk őt Csokonai emlékezetének egy életirati munkában áldozni. A kegyelet e műve hattyúéneke lőn. Három derék, az irodalomban is némi becsre méltán kapott fiú állta őt körül, lélekben leg-

alább, midőn a nyolcvanegy évet meghaladt, gyenge, de folyvást élénk lelkű ősz, egy oly emlékezésekben gazdag, hosszú és hasznos élet után, mik által körüllengve az ember egészen boldogtalan nem lehet soha, csendesen elszenderűlt. Áldás a kifáradt munkásnak hamvaira, a tudomány és irodalomnak pedig minél több Sárvári!

XXXI.

Emlékbeszéd a nádor felett.

Tartatott az akadémiában, január 25. MDCCCXLVH.

Egy nagy tartozást leróni gyülekeztünk ma öszve, nagy tekintetű Akadémia, a kegyelet és hála tartozását azon fejedelmi férfiú iránt, ki erélyes közbenjártával e nemzeti intézet életbe lépését hatalmasan segítve, megalapítását bőkezűleg előmozdítva, azt léteiének egy kevesbbé kedvező szakában a maga tekintélyével fedezve, és folytonos gondoskodásaival minden lépten gyámolítva, magának körűle maradandó érdemeket szerzett. Ez érdemeit elősorolnom, azzal mintegy a Tekintetes Akadémia részvevő figyelmét felkölteni igyekeznem, nem szükséges: e gyülekezet ünnepies komolysága, e minden arcon kifejezett részvevő fájdalom némádé félre magyarázhattlan tanúságot teszen azok elismeréséről. Hanem igyekezni fogok egyszerűen elvezetni e fennséges élet folyamát

emlékezetünk előtt, mely gyümölcsözött inkább mint ragyogott, s nemesebb volt mint nagyszerű: de mint az emberi és polgári erény tűkre oktató és erősítő, s így legszebb tárgya egy szívélyes ünnepnek, melynek célja, érdemei és tulajdonai iránt hódolatunkat kihirdetni, s ezzel hálánkat lefizetni. Fő törekvésem a való leszen, nem mondva semmit, mit az elhúnyt nemes önérzetében magától elutasítana, s nem sértve a szent árnyat aljas hízelgéssel, mire csak az érdemhiány szorul, s mit csak kislelkű hiúság tűr. Haéketlen, ha himezetlen is: méltó hozzá beszédem csak így lehet.

József Antal austriai főherceg, Magyarország királyi hercege, II. Mária királynénk s lorraini Ferenc császár unokája, toskánai Leopold nagyherceg utóbb királyunk, és spanyol Mária Ludovica fia, távol ég alatt, Florencben láta napvilágot a múlt század hetvenhatodik évében. Ha áldás fejedelmi vérből születni, oda állíttatni a szerencse által oly polcra, melyen minden erény milliókra áraszthatja jótéteit s a nagyra törő akarat a hatalom gyámkezével találkozik: kettős, sőt százszoros áldás egy oly fejedelemtől nem csak születni, de neveltethetni is, milyen II. Leopold volt. A mi hazánk két rövid évig sem nyughatott jótéteményei árnyékában; de tudjuk mi volt ő ama kisded országnak, melyet egy emberivadékiglan kormányzott, s melyet nagygyá nem tehetett, de annál többnek tett,boldoggá mások felett. II. Leopold az erőhatalom helyébe a szeretetet és emberiséget, a pompa helyébe az egyszerűséget iktatta a fejedelmi székbe, koronájának drágakövei az erény, munka és

takarékosság, nyaklánca a felségeit szegények és kórok hálakönyei voltak, palotája nyílt mindenkinek mint az isten egyháza, nemessége a szív és ész nemessége, s törvényhozása a bölcsészet: csoda-e, Tekintetes Akadémia, ha ily atya, kinek neve csak azért nem ragyog a föld legnagyobb fejedelmeié között, mert a sors véle csak egy parányi részét boldogította e földnek, ha, mondom, ily atya oly fiat nevelt, mint József nádor volt? csoda-e, ha mind ezen erények e fiúban, mély, kiirthatatlan gyökeret vertek? A minden hízelgés felett álló atya irányának hű teljesítője gróf Manfredini Fridrik volt, az öt idősb főherceg nevelésének közvettlen vezetője. S a szív mellett az elmetehetségek is a legnagyobb gonddal míveltettek. Kilencedik évében az olasz és német nyelveken kívül derekasan értvén már a latint és franciát, és elvégezvén a szokott előkészítő tanulmányokat, József főherceg mindenek fölött a történeti és természeti tudományokat kedvelte és űzte, a füvészetet pedig gyakorolta is oly előmenetellel, hogy, mint bizodalmas órában önmagát egy alkalommal enyelgve kifejező, az akkori időhöz képest e két tudományban valóságos kis tanár volt. Az alaki, név szerint a mathematikai, tanok által kevésbbé vonzatott. A törvénytanba is csak amaz austriai nagy jogásznak Zellernek sikerűit a főherceget, tizenötödik életévétől a tizennyolcadikig, foganattal beavatni, és pedig különösen azon bölcsészeti, az ítéleterőt folytonos munkásságban tartó módszer által, mely szerint a bölcs tanító egész szakaszait a tudománynak csak fő téte-

lekben terjesztő elő, a lelkes tanítványra bízván azoknak bővebb kifejtését s előadását. Ily tanítási mód e tudományt nem csak megkedvelteié s bölcsészeti alapjaiban felfogatá a lelkes növendékkel, hanem azon szép és nehéz pályára készítő el sikeresen, mely nem tudatva, nem gyaníthatva, reája várt. Mert testvér bátyja Sándor Leopold az ifjúság teljes erejében és épségében viselte a magyar nádori pálcát, midőn a nem kevésbbé váratlan mint szomorú vég Laxenburgban érte. A király bizodalma a tizenkilenc éves, de elevensége és életkedve mellett is önmívelésében komolyan munkás Józsefre szállt. Tizenöt nappal a gyászeset után az ifjú főherceg a király helytartója volt. Ezzel rögtön új s még ismeretlen világba látta magát József általtéve, elébe új pálya tűzve, darabos és kényes egyszersmind, de melyen a legszebb jutalom aratható: egy nemzet szeretete és hálája. Ezt megérdemelni volt a főherceg szívének szent fogadása. Az új hazával új gondok fogták el, új tanulmányok lettek szükségesekké. Első dolga a nemzeti nyelv, az ország közjoga. Lakics Zsigmond egyetemi törvénytanár hajdan, akkor tanulmány-bizottsági tag, az lőn a magyar királyi helytartónak, mi elébb Zeiller az austriai főhercegnek volt. 1795 július huszonkilencedikén láttatott ez először nemzetileg öltözve a magyar kir. udvari tanács ülésében; September ötödikén fogadá az első üdvezlő küldöttséget Magyarországból, s már ez a fiatal herceget meglepőleg elkészültnek, bátornak, s könnyű beszédűnek találta. Két héttel utóbb, September tizennyolcadikán, lőn gazdag

következést! kiindulása Schönbrunnból Buda felé. Útja diadalmenet volt, mert a hír Sándor méltó testvérét kürtőié. Ó-Buda felett díszes sátorokban várta a két város főnemessége. Itt mondotta el isten nyílt ege alatt szilárd feltételét: napjait e haza közjavának s a magyar nemzet díszének szentelni, mit ő oly híven teljesített. De addig is az első év közöttünk leginkább tanulással tölt el. A hagyomány fenntartotta emlékezetét e szerénységnek, melylyel az ifjú kormányzó a tapasztalás férfiai iránt viseltetett; e fáradhatatlan figyelemnek, melylyel mindent, mi körűié a hivatalkörben történt, a legapróbb részletekig kísért, a nélkül, hogy a nagy egészet szem elől vesztené; e hihetetlen szorgalomnak, melylyel a közigazgatás minden tárgyait, ügy a hazai történetet és törvényt, kimerítőleg és alaposan magáévá tette; s már ekkor ragada meg minden alkalmat ön szemeivel ismerhetni meg az országot, melyet utóbb minden irányaiban összeútazott és betapasztalt, szemei előtt tartván, mit gyakran szokott vala mondani: magyar hercegnek Magyarországot ügy kell ismernie, mint saját zsebeit. A könnyű, majdnem naponkénti, hozzáférhetés, e nem erőltetett nyájasság, minden véleménynek szíves kihallgatása, azon kimerítő szóváltások, miket a köz fogadásokon minden szőnyegre került tárgyak felett folytatni szeretett, s mik reá nézve aranybányái lettek az állapotok, nézetek és emberek ismeretének: másfelül e komoly felfogása az országos dolgoknak; a tudomány, és korát megelőző belátás, melyet minden alkalommal tanúsíta: betöltők

vala immár a legszebb reményekkel a nemzetet, midőn 1796-ban királyi bátyja az ország rendéit Pozsonyba gyűjté, hogy a veszélyben forgó haza megmentéséről velők tanácskozzék. A rendek, szívok szép bizodalmától hajtatva, mindenek előtt a királyi helytartót örökre a hazához kötni siettek, s illetetlenül hagyván a nádorjelelést, egy értelemmel őt kiálták ki, őt kivánák nádorúl a fejedelemtől. És megadatott. Az emlékezetes nap november 12-ke volt. A következett év nagyobb része fegyverzaj között tölt el. A lelkesedés, mely az egész nemességet tüzelte, rendkívüli volt, a felkelés buzgóságra és fényre nem csekélyebb bármelyiknél, melyetújabb évkönyveink felmutatnak. Az ország főkapitánya ifjúi tűzzel megtette a magáét: mindenütt élesztett, buzdított; a nemesi had szerkesztése, gyakoroltatása fő vezérlete alatt oly sikerrel folyt, hogy a szombathelyi szép napok, melyeken a tizenkét ezer nemes daliás ügyessége köz elismerését vívta ki, szép hadi tettek bizonyos előhírnökei valának. De megköttetett a campoformiói béke, s a nemzeti áldozat dicsőség nélkül lobogott el a hon oltárán: noha nem haszon nélkül, mert ily hős légiótól fedezve, a béke biztosabban és több becsülettel köttethetett meg. Három évvel utóbb, a francia háború vészesb kitörése után, el nem csüggesztve az előbbi itthon-maradástól, újra és négyszeres számmal gyűlt fel a vívni kész nemesség Sopron felé, de, nagy fájdalmára, ismét ki nem vezettetve a becsület mezejére, gyűlölt tétlenségben álla, míg a lünevilli béke megkötése után, pompás

hadgyakorlatok között haza bocsáttaték. És így a nádor felett az a sors látszott uralkodni, mely nem engedd, hogy a hűség polgári koszorújába babér ágakat fonhasson. De e helyett már e század második évében a törvényhozási tér nyílt meg előtte. S ezen üdvözlötte ő az országos rendeket amaz emlékezetes szavaival: „A felség, mint szerencsés koronázásakor fogadta, az ország alkotmányát épen és illetetlenűl fenn akarja tartani, és semmit ennek ellenére nem kíván: de ha mimódon megesnék, hogy a sarkalatos törvények sérelmével más gondolatokra vezettetnék, én mint az ország első tiszte s közbenjáró király és rendek között, ahogy szentül esküvőm, semmit nem mulasztanék, segédeimül hívnám a testvéri szeretetetis,hogy könyörgéseimmel minden sebet megelőzzek.“ S ím a tér, melyen szerző az elhunyt e nehéz és zivataros fél század alatt a legszebb érdemeket a haza körül. Mert jöttek idők - - - s a nádor tette, mit semmi toll föl nem jegyzett, de mit a haza nem látva is érzett, mint érezzük a csendesen szövő természet hatásait, a nélkül, hogy műhelye titkába behatnánk. És már ez országgyűlésen lépett fel József nádor úgy mint a haladás józan barátja, csakhogy a föld, melybe e magvak hullottak, azoknak kicsiráztatására elkészülve még nem volt. A következő évek sem kedvezőbbek erre. Ezer nyolc száz ötben t. i. ismét új veszély közelítvén, a nádor pártolása mellett a nemzeti nyelv új foglalásokat tett ugyan, de minden egyéb tárgyat a jelen vész háttérbe szorított. Az ő felgyúlasztó beszédére köz felkelés határoztatott, de sorsa,

fájdalom, ismét, sőt harmadszor, a régi volt. Két évvel ez után a birodalom állása nehéz szereppel látogatta meg. A köz kincstár hanyatlása aggodalommal töltötte be az országot, s a nádor kénytelen volt a nagy többséggel ellentétbe jőni azon kérdés felett: előterjesztessék-e az ország rendei által a fejedelemnek a haza állapotja: József tartott e nyilatkozástól, mely a közbirodalom betegségét a világnak, az ellenségnek fölfedezendő volt, s a gyűlés nevezetes részével összeütközésbe jött. Mindamellett nem vonakodék a rendek kérelmére egész befolyását használni királyi bátyjára, midőn egy köztiszteletű hazafi és hadvezér a főtáblánál tartott nyílt beszédéért rangvesztéssel büntettetett. E büntető parancs a nádor közbenjártára azonnal visszavétetett, s a szólásszabadság fenntartása iránt királyi biztatás nyeretett. Még szerencsésb vala működése az 1808-ban következett gyűlésen, mely a legszebb egyetértés paizsát mutatta fel a király ellen új terveket koholó francia egyedúrnak. Nem csak egy nemzeti hadi akadémia terve készült, melyhez a nádor is járult áldozatával — a viszonyok ezt még nem engedők életbe lépni —, hanem az ő befolyásának gyümölcse a nemesi felkelés új és jobb módja, mely e gyűlésen törvénynyé lett; az ő utasításai nyomán és önkeze javításaival készültek az évvel utóbb világot látott hadi szabályok; s mit az ő fáradhattlan cselekvősége, a közbirodalom legnagyobb veszedelmei közt, a győzödelmet elszántságával oly annyira megérdemlett nemesi felkelés sebes felállítása, rendezése, gyakoroltatása, ellátása, kórházak emelése s gyakori sze-

mélyes megvizsgálása által tőn, hálás emlékezetében él azoknak, kik a szomorú időket vele élték; él emlékezete azon lankadatlan éberségnek, melylyel a haza ínségét minden, az ellenség által fenyegetett vagy sanyart pontokon bölcs rendelkezésekkel elfordítani vagy enyhíteni törekedett: s ha az ő s a nemes sereg ön-odaadása koszorúkat nem arathatott, ezt nem a vitézi szellem hiúnak, hanem egyébnek köszöné, mit az ellenség, saját önnöneinknél méltányosban ítélve, elismert. E bús, de azért nem kevesbbé lélekemelő időpontnak s nádorunk gondjainak emlékezetét őrzi a polgári őrhadak intézete is, mely az ő eszközléséből vévé kezdetét, mely zsengéiben a rendes hadaktól megfosztott városokban csak a belső rend és bátorság biztosítását célozá, de midőn az alkotó szellemében tovább menve, a csendes műhely polgáraiban lassanként nemesebb férfiasságot, erők fejtését és köz szellemet fogott ébreszteni és nevelni: egyikét alkotandja azon emlékeknek, miket József nádor e hazában magának a közjó érdekében emelt. Az iránta való bizodalom, szeretet, tetőzött.

Annál súlyosabban derült a nádorra az 1811. év. Majdnem húsz esztendeig szakadatlanúl folyt háborúk a közbirodalom kincstárát végkép ki látszottak meríteni. Ezüst immár nem forgott köz kézen, az évről évre inkább eláradó papiros rosszúl pótlotta azt, mert e papirosoknak az állodalom kincstárában megfelelő biztosítékok nem volt. Bekövetkezett tehát elfordithattlanúl ama mindenünk által érzett szomorú időpont, mely mindenkit készpénz vagyonának négy

ötödével szegényebbített meg. De mi biztosíthatta az új papirosok névbecsét egyéb, mint az országnak jótállása? Ily törvény kivántatott a hazától, s az 1811-ki országgyűlése megnyílt. A történetíró tiszte elfogulatlanúl megbírálni, mit követel vala a sarkalatos törvények szigora a kormánytól, mit a méltány, sőt a haza fiság az országtól: a nádor, e súlyos helyzetében, a közbirodalom hosszas szerencsétlensége által erre nehezült sürgető szükséget Ítélte az okok legfontosbikának: „salus reipublicae suprema lex esto“ hívé ő, s áldozatot kért. Tudjuk hogy ez meg nem adatott, s kevés évvel utóbb egy második krisis fejezte bé, mit az első megkezdett. De bármint ítéljünk most, midőn a sebeknek már csak helyei látszanak, nem tagadhatni hogy a nádor nem kevesebb bazafiságot bizonyított, mint az ellenzék leghajthatatlanabb tagjai, s hogy másfelül ez országgyűlésen nyílt először alkalma státusférfiúi és elnöki magas tehetségeit egész fényökben ragyogtatni. Nem nyers erők viadalma volt ez: itt ő maga, kevés segedelemmel, viaskodott szemtől szembe egy roppant és tömött ellenzékkel a legszebb vegyes ülésekben, miket a hongyűlések évkönyvei fenntartottak. S itt, ami a fiatal nádor szellemi magas elhivatásáról leginkább kezeskedett: nem tudjuk a lelki éberséget és finom észt, vagy e fennséges nyugodalmat magasztaljuk-e inkább, mely erőnek szülötte volt, midőn a csata folyt, s a többség tiszteletéé, midőn a csata elveszett. A beszédet, melyben a királyi biztoshoz a hon nevében szólt, már nem a kormány nézetének védője,

hanem a nádor, mint a nagy országtest elnöke s kiegészítője mondotta. Homályos sejtései között jós szellem szállotta meg őt, midőn búcsúbeszédében e szavakkal nyugtatta saját szíve fájdalmát: „Reményeinket a magyar nemzet szerencsés nemtője tartja fenn, mely a beteg hazát, midőn megmaradhatása áldozatot kér, még soha sem engedte visszavonúlni; mely a haza üdvével legbennsőbbleg összeforrt királyi méltóság felett nagylelkűen őrködik; mely semmi viszontagságok által a felség szent személye iránti ragaszkodást megfogyasztatni nem hagyja; *mely végre hűség, nagylelkűség, tűrés és állandóság által minden keserűségeket vagy megelőzni, vagy elviselni, vagy enyhíteni tud.u·*

E sajnos perc óta, Tekintetes Akadémia, örömtelen idők borúltak a hazára. Evek múltak évek után, s a nemzet, ügyei köz megvitatására, többé össze nem hivatott. A magyar történet meg látszott szűnni. Mit érzett legbelsejében, mit tett József e hosszú szünet idején, azt tudnunk nem, de sejtenünk, de hinnünk lehet, sőt hinnünk *kell* abból, mi ő azelőtt, s abból mi utóbb volt. Es ne legyen többé emlékezetünk ez idők számára. Azok sokat érleltek meg csendben, mi utóbb örömdús virágzásra nyílt, s szülték az 1825. évet, mely a roskadozni indúlt alkotmányt új biztosítékokkal erősítette meg a törvénykönyvben, s egy mindenek felett drága biztosítékkal, a legjobb király szent szavával, ki, valahányszor ön szive sugallatát háborítatlanéi követheté, csak nemesen, csak királyilag cselekedett. Ami az óta e napig a törvényhozás mezején

nagy, önzéstelen, a valóságos köz jóra irányozva létesült; ez áldozatok és engedélyek, miket a kiváltságos rend minden külső kényszer nélkül, egyedül az eszme és méltány hatalmának hódolva, önkényt megada; e nagy lépések a való szabadság és való státusbölcseség felé: történetünk ez utolsó szakát a leggyümölcsözőbbé tették nemzetünk ezeréves életében, s széppé, nehogy mondjam — sőt büszkeséggel mondom, nagy tekintetű gyülekezet — páratlanná tészik a nemzetek évkönyveiben. Ugyanis a földmívelő osztály az anyagi és erkölcsi emelkedését gátló régi terhek és korlátok alól felmentetvén, nevezetes javakkal és jogokkal ajándékoztatok meg; a közkatonaság sorsa a hadszegődség által emberivé emeltetett, míg másfelül e szabály a vitézi szellem ébredésére és terjedésére egy új hathatós eszközzel gazdagította az országot; a bűnösök javítása s hasznosítása végett országos javaslat készült, mely ha még törvénynyé nem lett is, de ez emberszerető mozgalom sokfelé a hazában a börtönállapotot már is tetemesen megjavította; a zsidók ügye is enyhíttetett; a nem-nemesek jogai időrül időre terjesztetvén, a kiváltságok uralkodása hanyatlásnak indúlt; az igazság-szolgáltatás célszerű intézkedések által meggyorsíttatott, a köz hitel, kereskedés és ipar felvilágosodott szellemű törvénykönyvek alapjára tétetett; a mezőgazdaság a mezei rendőrséget s vizi munkákat tárgyaló törvényekben új oltalmat nyert; a közlekedési eszközök, állóhíd, csatornák, vasutak, szinte törvényvédelem tárgyai lőnek, s az elsővel egyszersmind az agg alkot-

mányba egy új, a köz virágzást egykor csodálatosan előmozdítandó elv oltatott bé; a nemzetiség új biztosítékokkal vétetett körül; tudomány és művészet az akadémia felállításával, a muzeum és nemzeti színház megalapításával, új támoszlopokat nyert; a vallási szabadság a kor, az ész s a szívnek egyformán hangos követelései szerint bátrabban emeli szárnyait; ezek mellett halmaza kész az életműves javításokat magokban foglaló munkálatoknak, sőt már a felség elhatározásait váró törvényjavaslatoknak is: —menynyi érdek emelve! a közboldogság mennyi új eszközökkel gazdagítva e rövid húsz év alatt! De ez csak a törvényhozás útján. Mit nem teremtett elő e korszakban az emelkedő nemzeti és köz szellem, mit maga akifejlett egyesülési irány? Nem győzném csak el is sorolni. S miért ezeket most, midőn József nádor tetteiről kell szólanom? Nem követem azok példáját, kik újjá-születésünk minden részleteinek dícságait az ő koszorújába tűzik. Az uralkodó formák nem tészik azt lehetségessé országban,hol a kezdeményi jog alul van. De gondoljunk székében férfiút, elfogúltat régi eszmék, avúlt erkölcsök s megszokott formák által, kinek minden javítás egy-egy jog vesztése, egy-egy szép forma összetörése: mennyi szó haland akkor el az ajkon, mennyi indítvány fojtódik el csiráiban, mily rögössé leszen a haladási pálya, mely késedelmessé és örömtelenné, mit végkép gátolni nem lehet, menynyi betű leszen, mely igazgatói hatalmának fagyos kezei alatt nem kajtand életre, vagy kór és fél éltet élend csak? — És mit tett József nádor? — Nem,

Önök ezt nem kérdezik. Kortársai vagyunk mind szép életének e legszebb szakában, s mélyen be van vésve szivünkbe, mit köszön közbenjárásának a megerősített alkotmány, a vallási szabadság, mit nemzetiségünk emelkedése és a haladási rendszer diadalma, sőt díszlése minden javításnak. Mert nap valaő, melynek melegítő sugaraiban minden elhintett magvak kicsiráztak. Lelkében hely volt az állodalom minden érdekeinek számára, s nem volt ügy, anyagi, vagy szellemi, vagy erkölcsi, melyre figyelme szívesen ne szállt volna. S azért volt hatása érezhető mindenütt, itt tanácsa, ott helyeslése és bátorítása; itt hatott tekintélye súlyát vetve a mérlegbe, ott mérsékelve a szertelenséget, másutt tolva az akaratlanságot. S épen e mindenre kiható gondban és hajlamban áruiá el e magas lélek fejedelmi természetét. És azért, nagy tekintetű gyülekezet, a nélkül hogy számos kitűnő honosinknak részletekben áldást érdemlő hazafiúi törekvései és tettei érdemét kisebbítenék: ez egyetemes haladás lélekemelő képében József nádor szerető lehelete nyomait nem látnunk, befolyása áldásait számba nem vennünk hálátlanság nélkül csakugyan nem lehet.

Eddig leginkább a törvényhozó lebegett előttünk. A bírót és igazgató főnököt nem kisebb erények díszesitették. Az önkény ellensége, szorosan törvény s fennálló szabályok vezették, s ezt kívánta az alája rendeltektől is. Maga példája a csüggedhetetlen szorgalomnak, egymaga annyit dolgozott, mint egy egész hivatal; s hol kormányszerkezet vagy körülmények

meg nem kötötték, gyors az elhatározásban, és nyomós. Veszedelem idején vigyázó, mérsékelt, és erélyes, így midőn a dögvész ütött be déli határinkon, így midőn a nyugatot ellenség fegyvere háborgatta, így az epemirígy szomorú időszakában, s midőn a Duna árja fővárosainkat pusztítá. Szerető gondjainak kedves tárgya Pest vala. Egy az egészség, biztosság és kényelem kívánalmait betöltő fővárost a hazai emelkedés egyik nevezetes emeltyűjének tartá. Minden tekintetek Pest mellett szóltak. A szűk látkörü polgárok kormányzása s egy felsőbb igazgató széktől függés mellett a célszerű intézkedések vagy alulról lehetetlenné, vagy felülről késedelmesekké lettek. Kivette tehát e város szépítő bizottmányát mind a két befolyás alól, s független királyi hivatallá alakítá. Mint elnök ennek valóságos lelke is volt. Építészi rendszert adott a városnak, a szabályozásba önmaga befolyt, az árvíz napjai után a régi hibákat, mennyire a romboló veszedelem lehetővé tette, helyre hozta, s a közlekedés, biztosság és kényelem előmozdítására utcákat vágatott, egyebeket szélesített, négy új tért nyitott, a vályogépítést tökéletesen eltörlötte, az építkezők segéllésére hasznos kölcsönt eszközlött, s a seregesen beküldött terveket önmaga vizsgálván meg, az ínség napjai után folyvást három kezet fárasztott tollba mondott végzései leírásával. Szenvedelme oly élénk volt, hogy e tárgyakat utazásai közben is maga után küldetve a leggyorsabban ellátá, sőt azokat vég betegségében sem bízá más kezekre. Csoda-e, hogy az ismeretes nagy veszély alatt könnyező szemeit e

várostól el nem fordítva állott vára ablakaiban, emésztődve a csapástól, mely alatt az ifjú óriás roskadozni látszott?

Nemzeti nyelvünk viszontagságai tudvák a Tekintetes Akadémia előtt. Az ő közbenj áriának köszöni a magyar, hogy e törvény mai szélességében áll. És ő a győzödelmet édessé is tette. Mert kimondá, midőn a haza atyái vég ízben sereglettek körűle, hogy noha a rendek gyöngédsége őt az új törvény alól kifogta, s előhaladt kora dacára, reményű, mikép viszonlátáskor magyar igékkel szólhatand Magyarországhoz; és bár a gondviselés nem engedé neki s a hazának e boldog napot elérniük, bebizonyítá, hogy az ígéret szilárd feltétel szüleménye volt, mert nem csak a legszigorúbban s legtágabb határok közt lépteié életbe a törvényt, hanem maga is hódolva neki, midőn helytartói félszázada szerencsés betöltőt üllé, magyarül szólítá meg a helytartó tanácsot, s magyarúl kedves jász-kúnjait, midőn hason ünnepre közöttök utolszor megjelene. És a nádor gyermekségében nem hallott magyar szót, s most hetven éves volt!

Ennyi munka, ily cselekvőség mellett mik voltak József nádor örömei? Mik egyebek, mint minden magasb lelkeké: a tudományokkal barátkozás. Azért nem volt már élte alkonyán vidék az emberi ösmeretek nagy birodalmában, melyben tájékozva nemvala, a történetben pedig, régiségtanban, országtudományokban, a természetiek- és gazdaságban, nem egyedül tanult, de valóságos tudós volt. E készület kivil-

lant koronként köz beszédeiből is, melyek rendszerint rövidek és szorosan a fennforgó dolog nyomán járók voltak, de meglepő vala a szakemberekkel társalkodása az említett mezőkön, mert mindig a tárgy lényegére irányzott kérdései nem kevesebbé árulák el alapos ismereteit, mint mindenkor rövid, de a tudományélyeiből felgyümölcsözött észrevételei. Az utazások leírásai különösen kedves olvasmányai voltak, innen merítette ő, ritka emlékező tehetsége által segítve, e csodálatra méltó ismeretét a világ minden részeinek, mely országtani nézeteire is hathatósan befolyt. Alcsút és Kisjenő, melyeket egyvalaki a magyar gazdák Mekkájául jelelt ki, gazdasági ösmereteinek úgy, mint gyakorlati tapintatának emlékei; s példányai egyszersmind annak, mint lehetne e termékeny hazában a hasznossal egyesíteni a szépet. S megillető volt néha látni az országos aggályokkal terhelt férfiút, mely gyengéd gondossággal ápolta kertelnek virágait. Szép — mondá egy neves francia író, midőn Józsefet, a még gyermeket, a florenci nagyhercegi kertben füvészni látá — szép a királyok gyermekeit a természettel társalkodva látni! Tegyük hozzá: tiszta, nemes indúlat jele,ha e vonzalom a természethez az ősz hajak alatt sem hűl meg. A régiségek és irodalom szeretetének örök emléke a magyar nemzeti múzeum, melyet midőn bármely emlék megszerzése által nevelhetett, az nap nálánál senki boldogabb nem volt. Nem csak jártas vala a szépmüvészetek történeteiben, hanem magán erszényéből is nem egy hazai műnevendéket segített, de mint min-

dent, úgy ezt is zaj és nyilvánosság nélkül. S mind ezen éleményeit isten egy mással, egy olyannal tetézte, mely a föld fejedelmeinél oly ritkán tér be: szerencsés férje volt egy az erény és jótét malasztaiban élő nőnek; és saját lelke képére teremtett lelkes és jó gyermekek szépiték hanyatló napjait, kiknek nem csak gyöngéd atyjok volt, hanem kikbe emberszerető szíve érzéseit s magas szelleme nemes irányait is bécsepegtetni ügyekezett.

Ha tettek, ha hatás tészik az ember életét, ime ez élete az elhunyt nádornak. A képet jellemének vonásai egészítik ki. Egyszerű mint beszédeiben, viseletében, egyszerű volt udvarában is: a valódiság mindenütt több a kül színnél, vagy épen a látszatnál. Palotája nyílt mindeneknek, kik rendeléseit venni, kik kérni, kik helyesléséből bátorságot és erőt meríteni hozzá hetenként sereglettek. Előleges beírás, bejelentés nem kelle, név nélkül bé lehete lépni ahoz, ki mindenkit oly tiszta szívvel fogadhata négy szem között. Leereszkedése nem érezteté a lépcső magasságát, melyről a szólóhoz leszálla, s azért azon ünnepies hódolat, mely vele szemközt kitkit elfogott, s mely egyedül belső méltóság hatása volt, s azon felsőség, mit a mindennapiason felülemelt ritka jelleme, imeretei és bölcsesége akaratlanúl gyakoriénak, nem volt nyomasztó vagy fájó, hanem emelő és melegítő. És így, míg a főherceget elfelejtető előttünk nyájassága, a nagy ember előtt meg kelle hajolnunk. Kit érdemesnek tartott reá, kitől részleteket érthetett s felvilágosítást várhatott, annak ajkait megoldotta e

nyájasság, meg kérdései; a hallottakat megjegyzé,de meggyőződései közé csak akkor vévé fél, midőn a tárgy minden oldalról meglatolva volt. Jósága sokszor bízék, és megcsalatkozott; de e jóságépen abban nyilatkoztatta nemes természetét, hogy ha az élet későbbi éveiben az *embereket,* miután annyiszor látá sülyedni és bukni, kevesbbé becsülte is, de az *embert* mindenkor szerette. Lassúbb lőn Ítéleteiben, vigyázóbb választásaiban, de kit így is teljes mértékűnek lelt, attól bizodalmát többé el nem vonta. Az árulkodást nem tűrte, s ha szíve még az árulkodót sem szégyeníté meg szemben, az ész visszasujtáa vádat arra, ki azzal a jót akará sújtani. S hamikor ferde vélemény hatotta át még is a levegőt körötte, s balul történt ítélnie arról, kit önmaga nem vizsgála meg: ha ezt megismerheté és ártatlannak találá, bizodalma egész mennyével tette jóvá az ön vétlen hibát. Kérést visszautasítani szíve nem volt, s ha kéreték midőn nem adhatott, hallgatással s arcvonásaiban olvashatott sajonnal felelt, hogy a megtagadás ne fájjon, vagy épen ne pirítson. A nyugalom, mely alakján s e méltóságos arcon ült, sem vérmérséklet következése, sem mesterkélt nem vala, hanem tűkre a magával tisztában levő léleknek, s eredménye az akaraterőnek, mely nem engedé, hogy érzései tengerét az indúlatok szellői felháborítsák. Ha valamely tettét siker érte, ha a vita terén okai győztek, örült, s ez örömet nem rejté el, hanem eltölt képe jószívű derűit mosolygással; melytől azon mosoly különbözött, mit másokét haladó tiszta felfogás s biztató önérzet vont össze ajkai kö-

rül, s mely gúnyos kifejezést vett volna fel, ha soha nem hallgató jósága ezt kifejlődni engedi. De ama mosolygás néha a fájdalom takarója is volt, mikor családi körben más veszedelme fölött el kelle rejteni az aggságot; emezzel pedig a halált nézte, melyet úgy fogadott mint győző, és nem mint győzött.

Mert beszédem fonala a nádor kórágya mellé hozott. Emlékezünk mindnyájan a szomorú őszi napokra, melyek az országos örömet búra, félelemre változtaták. O sejté, hogy a betegség szele az élet tűzhelyéhez közelített. Az orvosi jelentéseket szemmel tartotta, nem mintha félve a végtől akarna felvilágosíttatni állapotjáról, hanem hogy arra készülhessen. De így a szomorú helyzetről teljesen nem értesültünk. Es javúlt is ez, s e Tekintetes Akadémia szerencsés lehetett őt a nádori félszázad reggelén ragaszkodása emlékével megörvendeztetni. De ez enyhülés fegyverszünet volt csak, nem béke. Az új év beköszöntött, hogy ő azt utolszor üdvezelje. Az új hír felriaszta bennünket: ő nyugalommal várta az elutasíthatatlant. Kedvetlenség, elsülyedés nem voltak rajta láthatók; hanem vallásos bizodalommal, önodaadással viselte az éles szenvedéseket, mik az elsanyart testet utólérték. Es még ekkor is a munka végképen nem lőn felfüggesztve, mert valamint lelke munkában élt, rígy ment a halál elébe is. Mégis önnöneivel nem éreztető, hogy sorsát ismeri, nehogy fájdalmokat nevelje; de maga számot vetvén istenével, magával, s kötelességeivel, tollba monda búcsúlevelét a királyhoz, csendben és derülten, azalatt hogy az

írónak szive repedezett. S oda írá nevét — utolszor. Egy óhajtása volt még az életben, s egy aggodalma: István fiát, lelke gyermekét láthatni, megáldani, s utolsó tanácsaival erősíteni' egy hosszú pályára, melyet ez atyátlanúl futand meg. Ez egyet ne tagadd meg tőle, ó ég! —És István belépett. Egy dicsőűlthez illő derűit nyugalommal mondá: „István, nem sok hía volt, s elkésél. Tudom, hogy meg kell halnom, még sokat el kell vala végeznem — aggódnám gyermekeim kiskorúságán is — de, István, te atyjok lészsz![u] Következett az éj. A fennséges nő egy kisded kajánban nyújta neki gyógyitalt: ő azt megelégedett szelíd mosolygással megköszönvén: „nyújtsd, mondá, a csészét, még lehet a szokott módon is.“ Lelkét erősítő a magasszívű nő öngyőzelme is, mely engedő, hogy a vég óráig gyöngéd, hű s a lélekjelenlétet soha el nem vesztő ápolója legyen; s szépítő elválását a virágzó gyermekek köre, kiket hiány nélkül, rendre megáldhatott. A főérsek belépett, a testi fájdalmak elálltak — a nádor néhány pere múlva lelketlen tetem volt.

Elhallgatok. Ilyen halál, Tekintetes Akadémia, a legszebb emlékbeszéd.

Fogadd, elköltözött lélek, e testülettől, mely a hízelgés ál füstével férfias szelleme tükrét soha el nem homályosítá, fogadd kegyeletének e vég tételényét. Amit annak öregbedésére tettél, feledetleu lészen előttünk; s ha a hazával együtt felénk is egy jeles fejedelmi sarjban vigasz és új remények moso-

lyognak: kinek köszönhetjük a szép jövőt is, ha nem az atyának, ki ily fiat nevele honának? Mi pedig, társaim! mint emberek erényben, mint a tudomány férfiai munkásságban példányúi első Pártfogónkat éltessük lelkünk előtt: maradandóbb koszorút sírjára nem függeszthetünk!

XXXII.

Beszéd Földi János sírjánál.

Olvastatott a szerző képében a hadházi temetőben, april 6. MDCCCXLVII.

Nagy tekintetű gyülekezet! Lugossy József úrnak iránt ami megbecsülhetetlen barátsága nyújt nekem alkalmat, habár csak a távolból, részt vennem egy hazafiúi ünnepben, mely nem tiszteli kevesbbé azokat, kik általa egy rég elhúnyt nagy érdemű férfiú költői végintézetét teljesíteni kívánják, mint magát e férfiút, ki közel fél századi feledéként e napon oly fényes elégtételt nyer. Mert ha érdem a haza javát akár a közélet mozgalmas terén, akár a tudomány gyümölcskertében, magányos éjeken át hű virrasztással munkálni: valóban érdem azon, csak szép lelkeknek saját, kegyelet is, mely, midőn a tett emberének emlékezetét az elsülyedéstől megóni ügyekszik, kedélyes melegével az itt-ott rejlő csirákat is kibonta-

kozásra segíti. Önök is, tisztelt gyülekezet, örvendjenek szép kezdeményeknek, mert midőn Földi sírjára e rég óhajtott akaszt ültetik, ki tudja, hány leendő érdem magvát segítik dúsabban és vidámabban kikelni.

Földinek egynél több igénye van arra, hogy neve tiszteletben fenntartassék. 0 atyja a magyar állattannak, mely körül érdeme halhatatlan; mint nyelvész alapot nyújtott a „debreceni[14] néven oly nagy befolyásúvá lett, első tudományos magyar nyelvtannak; a szépirodalomban, melyet bár mellékesen űzött csak, egy új iskolának ha nem alkotója, de első indítványozója volt. Avatott kéz festette Önök előtt a természettudóst és nyelvtanárt; nekem azon öröm jutott, Önökhez, habár csak képviselő által, a költőről szólhatnom.

Mindnyájan nem lehetünk mindenek egyben. Földi a tudomány emberének születve, sem gazdag képzetemmel, sem a szív nyelvével nem áldatott meg; s azért költői kísérletei, melyeknek legrégebbike tudomásom szerint 1781-be szolgál vissza, a forma érdemén túl nem emelkedtek. Néhány dal, néhány utánzat és fordítás Horác-, Catull- és Anakreonból, egy pár nyaláb verselt rejtvény: ennyiből áll, mi tőle e mezőn világot látott; mert Gellertből vettLucindája, az első énekes játék, mely nyelvünkön készült, kéziratban maradt. Nem ezekkel hatott tehát ő költészetünk előmenetelére: hanem hatott tanai által, melyek újak és helyesek voltak egyszermind, s miket nem csak az időszaki sajtó útján tett közzé, hanem rábe-

széllés és buzdítással terjesztett, s azok által, kiket nézeteinek megnyert, életbe is léptetett. A formák, miket Földi költészetünkben divatozva talált: a régi négyes stropha volt, melyet Horváth Adám el nem csüggedve pártolt; a páros alexandrinusok, mikkel Bessenyei György tört utat egy nagy javításnak; a tűrhetetlen tizennégyes, melynek hőse szinte Horváth Adám; a latin iskolának a classical nyelvektől vett mértékei és formái; s végre a leoninus szertelenségek, mik a két sarkot, a classical schémákats a rímet, összekapcsolták. A dalforma ezek mellett csak ritkán merült fel. Ily állapotok közt életkérdés feloldása volt különösen lyránkra nézve, de a költői nyelvre visszahatása által egész költészetünkre, mit Földi mert. 0 t. i. az énekelhető'séget múlhattlan kívánalomnak tekintvén, talán a németek példája által is serkentve, a mérték és rím összeköttetését kezdte sürgetni, míg 1787-ben a Magyar Músában egy külön értekezéssel állott elő „a magyar versekről[1]*. A latin iskola embereinek erélyes fellépése, s rendszerek kizárósága szükségesnek láttatá vele mindenek előtt a rímnek védelmére kelni, s azt külföldi tekintélyekkel is oltalmazni; de a mérték becsét sem tagadva, azt jellemzetességénél fogva ajánlotta is; és ajánlotta a kettőnek baráti szövetségét. E mellett kiemelé azon szabadabb formák szépségét, melyekben mind a szótagszám változik, mind a rímek sora szabadon játszik, mint ő azt Lucindában, állandó tekintettel a zeneszerzemény természetére, megkísérlette. Eddig helybenhagyásunkat Földi tanától meg nem tagadhatjuk; s

dicsérnünk kell, elv és okosság tekintetéből, azon tapintatát, mely minden egyoldalúságtól távol, nem a meglevőnek romjain, hanem az ellentételek közvetítésével igyekezett az új tan felvételét keresztülvinni. Mindazáltal épen ez úton történt legnagyobb elsíklása is. 0 nem csak a mérték és rím frigyét hirdette, hanem a schémák megrímezését is helyeslette, „mert tetszik,[14] lígymond; nem érezvén még ekkor a két dolog nagy különbségét, s hogy, míg a rímes soroknak zenei léptekre vétele roppant lépés a szépség felé, a schémáknak, melyek már magokban teljes zeneformák, megrimezése annál mélyebb sülyedés az ízetlenségbe; hogy ez a szellemet elölő szertelenség egészen hasonló a Berzsenyi festett szobraihoz, hol két egymást szükségkép kizáró műeszköz a természetnek egyedül szép egyszerűségét megsemmisíti. De ez a kornak és divatnak tudva vagy eszméletlenül tett engedély volt, melytől azonban, úgy látszik, Földi maga eltért utóbb; én legalább nem találtam jelét annak, hogy ő 1787-en innen a leonínusok középkori bálványának áldozott volna.

Az új tudományt, szinte a Magyar Músában, először Horváth Adám, ama kornak egyik első rangú tekintélye, vette oltalma alá, a nélkül azonban, hogy maga ez úton példaadólag járdáit volna. Hanem ő a rímek elméletével egészítette ki a Földi tanát: s e kettő viszhangzott egyfelül a debreceni oskolában, hol Kovács József fogta azt fel, s adta által ez iskola örök dicsőségének, Csokonai Mihálynak, bár salakjaival a maga íz és ihlet nélküli lelkének, melyekből

ez csak nagy erőfeszítéssel lábolhatott ki; másfelül Kazinczy Ferenc fogékony leikébe hulltak e magvak, kinek, szépségi magasb ihlettségével, sikerűit, azokat költészetünkben csakugyan felvirágoztatni. Es bár Kazinczy az általa minden esetre túlkedvelt Ráday Gedeonnak tulajdonitá az elsőbbség becsületét, s az új versnemet ez szerint nevezte el: mi a koszorút tétovázás nélkül Földinek nyújthatjuk. Tudniillik Földi első kísérlete e nemben még 1782-ben látott világot a pozsonyi Hírmondóban, midőn Ráday tigyekezetei tudva még nem voltak; és ismét Földi az, ki, mint láttuk, első hozta az értekeződés szőnyegére a tárgyat. Ki határozhatja meg most, több mint hat évtized elmúlta után, nem Földi példája nyerte-e meg Kazinczyt, sőt magát Rádayt, ez ügynek; de azt bízvást állíthatjuk, hogy azon sok szépségek, miket Csokonai fejtett ki nyelvünkből, s mik költői dictiónkra nézve elveszthetetlen örökségünkké lettenek, nagy részt Földi tanának, Földi példájának, Földi buzdításainak köszönhetők.

Másik érdeme ünnepelt elhúnytunknak a nyelvet illeti. Volt idő, midőn eretnekség vala őt e részben oltalom alá venni, mert oly kritikai tekintélyek törtek fölötte pálcát mint Kazinczy és Kölcsey, de kiket nem úgy tisztelünk, ha vizsgálat nélkül hangoztatjuk vissza ítéleteiket. Azóta lecsillapúltak a szenvedélyek, s a független szó fogékonyságra tarthat számot. Vádoltatott Földi purismusért, vádoltatott a nép nyelvéhez ragaszkodásért, megrovatott a szoros fordításnak általa védett elve, meg ízlése miatt, mely

míveletlen volt. De melyik nézet jó vagy rossz minden helyzeteiben az irodalomnak? s mely bűn vagy érdem egyiránt bűn vagy érdem minden körülmények között? Azt is, ezt is a viszonyok határozzák meg. A mült század kevés eredeti főt mutat fel az irodalomban. A régi classicismus, és az új, t. i. mely Franciaországban annak tartatott, tekintetével oly mértékben hódította meg szellemeinket, hogy alig mert ittott s néha-néha egy írónk szabadon, saját szárnyain, repülni. A deák nyelv az ország nagy részében kitolta a magyart férfiaink társaságából, a francia s a német ugyanazt a nők, sőt a vegyes társaság ajkairól: ez által korcsosúlásnak indúlt nyelvünk az irodalomban is viszhangzott, s annyival inkább, mert fejletlen nyelvtudományunk a mételynek gátot nem vethetett. Ily állapotok közt, midőn a fordított munkák valóban lényegéből kiforgatott, idegen zamatú nyelven szólották, nem valóságos jótevője volt-e az nyelvünknek, ki e korcs irány visszatolására a népnél csakugyan romlatlanabból megmaradt, s leginkább fűzéseiben ősi sajátosságához közelebb álló, nyelvhez utasított? ki az elharapózott tarkaság ellenében a purismust sürgeté? S ha ő egyoldalúságba bukott: vájjon mikor lelték meg a küzdő szélsőségek rögtön az igaznak középvonalát? Sőt nem természet törvénye-e az, mely épen szélsőségek közvetítése által létesíti céljait? Ha Földi s a vele együtt annyira korholt, lenézett, kigúnyolt debreceni fél ahoz is ragaszkodott, mi saját de nem szép, s azt is elutasítá mi idegen, de szép és szükséges volt: a másik fél nem volt-e

viszont hajlandó a saját és szép fölött elsőséget adni néha az oly idegennek is, mi sem szükséges, sem szép nem volt? A kellem istennői, igaz, inkább e félen állottak: de épen ezért annál szükségesb volt az erélyes ellenhatás; s most, midőn a küzdelem megtalálta a kiegyenledés nyugpontját, nem kevésbbé tartozunk hálánkat leróni annak, ki azt, mit megtartani jó, sőt szükséges vala, az alapot tudniillik, megtartani oly híven igyekezett, mint ki végre is ez alapon, bár önteremtett anyagokkal, épített tovább?

Hasonlókép kell tekintenünk a fordítási elv kérdését. Bacsányi még 1787-ben felszólalt a szoros, Péczeli két évvel utóbb a szabad fordítás mellett, mely eredetiét rövidíti, bővíti, változtatja, mint az az egész hatásának inkább látszik kedvezni. A többség, Péczeli ragyogó példájára, az utóbbit, a könnyebbet, vagy annak Játszót, követte. De hány fordítónk volt ily szabadságra tudomány, szellem és ízlés által meghivatva? Földi, elijesztve a mindennapi példák által, a szorosan-hű fordítást pártolta még oly meghivatott tehetség szabadon-hű módja ellen is, milyen Csokonai volt, s így újra túlságban látjuk. De csoda-e, ha a szabadosság túlszigort idéz elő? Egyébiránt a nézetekben nincs változhatatlan megállapodás. Harminc évvel utóbb Kazinczy, sőt a mester szavára Kölcsey is, hasonló elvet vallott. És ily társaságban, tisztelt gyülekezet, Földi árnyékának nincs miért pirilnia.

S mert én a Földi és felekezeténekez igyekezeteit, habár esak átmeneteli nyilatkozásaként a nyelv életének, oly melegen üdvözölhetem: nincs okom az

igazság sérelmével öt oly tulajdonnal felruházni, melylyel nem bírt. ízlés embere, a gyakorlati, az előállító ízlésé, Földi, igen is, nem volt. Erről meggyőződhetünk csak azon egy leveléből, melyben Csokonainak ismeretes blumaueri ódáját bírálja. De őt élte pályája nem oda helyezé, hol a formák nemesednek; s így megérdemli, hogy e kérdés vizsgálatát megszakasztva, e mai nap csak érdemei számára legyen emlékezetünk, s pedig annál inkább, mert amely hatással a szépirodalom mezején volt formákra és nyelvre, azt hálátlanság bűne nélkül el nem ismernünk többé nem szabad.

Es így hadd merüljön le az anyaföldbe, mely tiszteletes hamvaidat fedi, ez ákász, kinek illatos árnyában hosszú álmodat alhatni óhajtád. Feltűnt azon emberi század, melyet tanítvány barátod, lelke nyugtató reményében, ránk derülendeni jósolt, s az nem fogja engedni, hogy kinek dicsősége e sírkert határait besugározza, szívének hite a maradékban megcsalódjék. Te pedig virulj és illatozz, tavasz fris gyermeke, és susogásod szellemhangjai a kegyeletes emlékezet hálaszavait vigyék meg nyugvó poraihoz.

XXXIII.

Gyászbeszéd Bacsányi János felett.

Tartatott az akadémiában, aug. 5. MDCCCXLVII.

Még egy férfiú élt, Tekintetes Akadémia, azok közöl, kik hosszas álmából új életre ocsúlt nyelvünk és irodalmunk bölcsejét virasztva s ápolva állták körül; ki költői és kritikai munkálatival a serdülő mozgalmat táplálta s vezérleni segítette, s kinek megengedtetett újjá-sztiletésünk egész nagy folyamát nyelvünk királyi székbe ültetéséig vigyázó szemekkel kísérhetni: II. József nagy következésü korának egyetlen maradéka, Bacsányi, úgy hittük, még él. Neki a Tekintetes Akadémia kegyeletes üdvözletét megvinni, vele a múltnak büszkítő, a jelennek biztató, a jövőnek, ha istenünk is úgy akarja, mind ezeknél szebb koráról még egyszer szót váltva, a fájdalmak s remények díjában élte alkonyát bizodalommal derí-teni fel; magam iránt pedig megengesztelni az aggas-

tyánt, kinek több mint huszonöt év előtt, a jó ügy érzetében élesb megtámadásommal mint ifjúságomhoz talán illett—, utóbb pedig pályájának őszinte és egyenes, bár méltató, megítélésével újra magamra vonám neheztelését: hozzá indúlék kevés napok előtt számkiűzetése helyén, és — sírjához utasíttatám. Május tizenkettedikén telt be második éve immár, hogy Bacsányit nem honi földbe takaríták, nyugalomra, melyet ez életben nem talált.

Intézetünk törvénye parancsolván, hogy emlékezetét, mint kit a Tekintetes Akadémia választásával megtisztelt, e körben ünnepeljem, teszem azt ma', s teszem nem pusztán hivatalos kötelességből, hanem szívem ösztönéből is, hogy azzal irántam legalább árnyékát békéltessem ki; teszem végre, mint mindig, az igaznak szigorú tiszteletével: nem tarthatván, hogy ezzel az elvált szellemet, ki a föld rögeit lerázván tisztábban lát és csendesebben érez, újra megsértsem.

Bacsányi János Zalának Tapolca mezővárosában 1763-ban született, május 11. Első kiképzését Veszprémben és Sopronban vette; a bölcsészetet a pesti lyceumban, a törvénytudományt a Budáról épen akkor ide szállított egyetemben tanulta. Noha e testület a nemzeti mozgalmaktól akkor még távolabb állott mint jelennen, de a hazai becsület iránt oly érzékeny Horányi nem csak örvendő figyelemmel kísérte a magyar irodalom ifjú erőlködéseit, hanem buzgóságát körüllevőire is elterjesztette: minélfogva leginkább neki köszönhetjük, hogy az általa mások felett ked-

veit Bacsányi legféltőbb kincsünk szeretetére, sőt művelésére, oly korán föllelkesült. Éhez járult ugyanoáltala a húsz éves ifjúnak a lelkes Orczy István mellé jutása, kivel a hazai törvényt gyakorlottá. Az Orczyház nem sybarita nagyok kéjtanyája volt, lakói szívét a külföldieskedés mételye meg nem vesztegette: patriarchal feje Orczy Lőrinc, honának a hadi és polgári pályán valóban dicső fia, a nemzetiség buzgó ápolója, irodalmunk terjesztője s művelője egyszersmind. Ily környületekben lobbot vete Bacsányi tűzlelke; az itt ébredt és táplált érzések hagyák huszonegy éves korában immár megszületnie első munkáját, melyben lelkesedve és lelkesítve föléleszté azon hadi tettek emlékezetét, miknek nemzetünk fennmaradását köszöné s bajnoki hírét, s példázva és buzdítva serkengeté azt a nemes ősök követésére. Költői szárnyai megkísérlésére is Orczy ösztönzései és példája bátoríták. Irodalmunk terén akkor érte el a francia irány, melynek tehetséges képviselője Bessenyei György volt, tetőzését; e körül csoportoztak Teleki Adám és Barcsai, Orczy és Ányos, majd Báróczi, Cziriék, Péczeli s egyebek; a formák tisztúltak, a nyelv határozottságra, a szellemek tartalom után törekedtek; másfelül az iskola emberei, Molnár és Baróti, Rájnis és Révai, a régi classicismust kezdék a franciások ellenébe állítani; s alig vergődék e felekezet túlnyomó hatásra, azon irány is érvényességre tört, mely Földi és Rádaitól vette a lökést, s Kazinczy és Daykában lelte szerencsésb művelőit. Ily helyzetek közt Bacsányi azzal tanusitá kritikai szelleme felsőbb termé-

szetét, hogy nem eskve egy felekezet kizáró elveihez sem, mindent hasznára fordított, mit egyik vagy másik a költészetnek nyújtott. Nem sokára csakugyan tágasabb tér nyílt neki is. Növendékének halála után tudniillik, Orczy Lőrinc közbenjártára, Kassán a kincstári igazgatóságnál alkalmazást nyervén, Baróti Szabóval és Kazinczyval a „Kassai Magyar Társaságot[11] alkotá, mely munkáit a „Magyar Múzeumban[14] rakta le. Ennek tapintatos vezérlete Bacsányi érdeme , ki azt akkor is az irodalom szükségei érdekében folytatta, midőn Kazinczy a körből kilépvén, külön magára inditá meg Orpheusát; s folytatta mind addig, míg 1793-ban, elhírhedt versezeteért, melyhez még visszatérek, kénytelennek látá magát köz hivatalát magánossal, Kassát Nyitrával cserélni fel. Bacsányi e negyedes írásban mint ítész és költő lép fel. Első volt ő itt, ki a nyelv szabályosságát vitatta, a műfordítás ügyét tudományos vizsgálat tárgyává tette, némely jelesb írókat behatóbban igyekezett méltatni, Miltont Rájnis ellen oltalmazta, Ossiánt közénk bevezette. Költeményei még ekkor csekély becsűek, de nyelve bennök nem kevésbbé tiszta, férfias, cikornyátlan, mint folyóbeszédeiben. Egy rövid, de tömött és hatályos versezete, melyet „a franciaországi változások[14] 1789-ben fakasztottak belőle, mutatja hogy, ha minden egyéb költeményeiben gyengébbnek mutatkozék, nem költői érzés, nem lelkesség hiányzott nála, hanem tárgy. A magyar Músa t. i. még akkor szinte kizárólag házi érzésekkel s magános viszonyokkal bíbelődött, a kor állapotjaiba, az életbe és történetbe kite-

kinteni nem merészelt. Bacsányi merte ezt, talán legelső, midőn említett sorait*) zengedeztette. Es itt találkozunk vele először a politikai nézetek mezején is, melyen oly szomorú nevezetességre volt jutandó. Látjuk hogy a kor beteges állapotjai s ehez képest beteges mozgalmai nem kerülők el éber lelke figyelmét, hogy ő azokat legmélyebb jelentősökben fogta fel, s jós lélekkel látta előre azon borzadályokat, mikkel a francia nép a maga s az emberi nem története lapjait be volt fertőztetendő. Látjuk, hogy azon bűnök, miket a megaggott Európában azok, kik népeik atyjai tartoztanak lenni, szegény gyermekeiken folyvást és szünet nélkül elkövetőnek, kebelében mély undort költöttek; bűnök, miket XIV. és XV. Lajos hagyának utódaikra, s miknek példái e világrésznek nem egy vidékén gyomként bujálkodva, s nem a szabadságot, mely azokon többé nem létezett, hanem a köz erkölcsiséget megvesztegetve, a társas életet hihetetlen mértékben elnyomorították; bűnök,mik épen nálunk gerjesztőnek annál nagyobb utálatot, mennél kevésbbé volt ilyesekhez szokva szemünk oly királyház szárnyai alatt, melyben minden családi erények

*) Nemzetek, országok! kik rút kelepcében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vasigátok'
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;
Ti is kiknek vérét a Természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek! s hogy sorsotok' előre nézzétek,
Vigyázó szemetek' Párizsra vessétek!

Magyar Mnzeum, II. köt. 56. 1.

mellett a becsületesség, emberiség s igazságérzet a legszebb frigyben díszlett, s mely épen akkor Józsefben és Leopoldban a legnemesebb testvér- és fejdelempárt adá nem csak ön népeinek, hanem az emberiségnek, a történetnek. Ily felfogás adhatá Bacsányi ajkaira azon erélyes szavakat: melyek, midőn három évvel utóbb megjelentek, az Európában már-már terjedező forradalmi hajlamok korában, kényesebb értelmet öltének, s szerzőjöket más színben tüntetők fel, mint melyet — becsületére legyen mondva — keble érzései még akkor viseltek. Es bár soha más óhajtások szívébe ne lopóztak volna! De makacs és hajthatatlan, amilyen volt, nem nyughatott meg a sorson, mely e felszólalásáért érte; s nem csak szívében hagyá vissza a bántalom töviseit, hanem a francia mozgalmak szerencséje nézeteit is megvesztegető. Nyilatkozásai azok felett, mik történtek, szabadok és bátrak valának, s Martinovicsnak bizodalmát adtak őt is körülvenni. Midőn e nemzeti történetünkben bús emlékezetű összeesküvés fölfedezteték, annak feje Bacsányi ellen is vallott; ez visszautasította a terhelő vádat; de elhallgatása a tudottaknak, papirosai közt lelt némely énekek, s leginkább önvédelmében kifejtett elvei biráit oly ítéletre bírták, melynek súlyát Spielberg börtöneiben esztendeig viselte. Ennek kiszenvedése után a védtelen álló megtört kedély fejedelme jóságától kért és nyert létezésének biztosítást az udvari kincstárnál alkalmaztatásában. Es most ismét régi szerelméhez, az irodalomhoz látszott visszatérni Bacsányi, szabad-léte első jelét Ányos munkái kiadá-

sában adván, mikhez készületeit még jóval fogsága előtt tette. De e megjelenését újra szünet váltotta fel; és neve feledékbe kezdett sülyedni, minek okát talán azon általános ellankadásban kereshetjük, melyet irodalmunk jelen századunk első tizedében mutat. Az elmék t. i. az Európát mind inkább mozgatott nagy események által foglaltattak el, melyek lassanként majd minden népeket bizonytalan jövendő elébe vezettek. Bacsányi is folyvást figyelmes észlelője volt e mozgalmaknak, érezte ő azt, hogy nemzetének intézvényei a körülötte napról-napra fejlődő erők közepeit azt reménytelen vénségre juttatják, miben ugyan nem csalódott, de csalódott annál súlyosabban azon módok körül, melyektől annak megifjodását várni kezdé. S ez öncsalás tolta őt másodszor is az örvény szélére, melyből élte hajója maradványait csak a viszonyok rendkívüli szövődései menthetek ki. A magyar nemzetnek nem lehet büszkeség nélkül emlékeznie az 1809-dik évre. Minél nagyobb volt a vész, mely királyunk körül csoportoséit, annál fényesb tanúságát adánk a hűségnek; minél sujtóbb a csapás mely a koronára méretett, annál lelkesebb a szeretet. A székesváros a köz ellenség hatalmában volt, a birodalom létele inkább, mint valaha, kérdésbe véve. Napóleon felhívást készült bocsátani a magyar nemzethez, hűségét fényes Ígéretekkel megingatandó, hogy így az uralkodó házat saját kebelében rontsa meg. Márton József vonakodott törvénytelen szolgálatot tenni a kényúrnak. Bacsányira esett a választás, hogy e felhívásnak magyar szavakat adjon. Bacsányi tizenöt év

óta a hazán kívül élvén, szíve titkolt de el nem csillapúit keserűségében nem hitt a köz érzés félre magyarázhatóan tanujeleinek: annál vakítóbban hatottak reá Napoleon tündér szerencséje, a francia állammesterség álnok fogásai: s elég gyenge volt nemzete megújulását nem ennek csendes alkotmányos fejlődésétől, hanem egy idegen zsarnok nagylelkűségétől várni. Es elkövető azt, mit ha bal meggyőződésnek el lehetne is nézni, szívének, a fejedelme iránt hálára elkötelezettnek, megbocsátani nem lehet. Kezet nyújtott. A francia felszólítás, a magyar jellem ismerete nélkül szerkesztve, nem úgy hangzott, hogy magyar szívhez szólhasson; s azértBacsányinem fordítója, hanem szerzője lett egy újnak, ama három nyelvű nevezetes iratnak tudniillik, mely Napóleon nevében a pragmatica sanctio összetépésére szólítá a magyart. Megfoghatatlan vakság, bűnös elfogúltság! De a magyar jobban értő hivatását, mélyebben érezte esküje szentségét. A megyék nemes megvetéssel szétték a lázító csábirást — pedig a király meg volt verve. Bacsányi meggyőződhetett, hogy, ha a felforgatási eszmék egykor átmenő hatást tehetőnek is a hazában egyeseknél, a nemzet tömege általok illetetlen maradt, s a vég, melyet ez eszmék ön bölcsejökben értek, e hagymázból kigyógyíták a leghevesebb kedélyeket is. A bécsi béke lecsillapította e vihart; Bacsányi csábítója szárnyai alá a francia fővárosba menekült, hol egész a párizsi békéig élt, mely őt is kiadta fejedelmének, ki szigor helyett másodszor is nagylelkűséget éreztetett a megbukottal, s megen-

gedte, hogy francia kegypénzét élte napjáig vonhassa, és Lincben mutatá ki Bacsányinak száműzetése tűrhető helyét. Es itt húzta ki társunk élte utolsó harminc évét, nemzetétől elidegenűlt kebellel, csalódásai után is érzékenyebb az általa javaslóit gyógyszer visszautasíttatásaért, mint azon dicső fejlés iránt, melynek útján nemzete ön érdekét hűséggel, becsülettel s oly nyugtató sikerrel munkálja. Csak a nemzeti nyelv szeretete nem hűlt el benne mind haláláig. S így, alig múltak el a szenvedett viszontagságok első évei, visszatért felhagyott irodalmi munkásságához. Régi szándéka, a nemzet költőit bírálati kiadásokban feltámasztani, ismét felmerült benne, s annál nagyobb tűzzel, mert az új iskola szerencsés hódításai, melynek élén Kazinczy álla, mind önszereteté.t sérték, mind aggodalmakat kökének lelkében a nyelv tisztaságának fennmaradása iránt, mely aggodalmakat néhány régi barátai, a levelezés megszakadt fonalát újra felfogván, táplálni serénykedtek. A dunántúli felekezet emberei voltak ezek, a régi „minervai kör," mely Festetics György védnöksége alatt folyvást nem csak fennállt, hanem néhány új erővel meg is szaporodott. Miután ez több nagy név s kiváló tehetség dacára kevés sikerrel folytatta, rejtekben és nyíltan, apró csatáit, Bacsányi nézetett ki új megtámadóul, kinek tekintete s egykor Rájnison vett diadalma, valamint Kazinczy iránti régi gyiilölsége, sőt helyzetének rendkivülisége is, sikert látszottak Ígérni zászlóragadásának. — S bekövetkezett 1820-ban az egy idő óta rebesgetett felkelés előpostája, egy „a magyar tudó-

sokhoz“ intézett felszólításban. Faludi költeményeinek ügye, miknek beküldését szorgalmazta a felhívás, ennek csak egyik tárgya volt; a másik egy a régibb magyar nyelv s irodalom érdekében az új ellen viselendő' háború izenése. Ezt követte maga Faludi, kiadójának újabb vitaeikkjeivel. A megtámadás, bár minden név megnevezése nélkül,közvettlen Kazinczy ellen intéztetett, s éles, heves és leszóló volt egyszersmind: de a keztyü sem a megtámadott által nem vétetett fel, sem a nagyobb közönségnél viszhangra nem talált. Mert valamint az 1809-ki Bacsányi nem vala az, ki iránt a hazafi rokonszenvet érezhetett; úgy az 1820-ki sem az, ki 1789-ben arra látszott hivatva lenni, hogy az irodalomban vezér zászlót lobogtasson. Es így elmaradt Gyöngyösi István új kiadása, kit a linci száműzött a Kazinczy által feltámasztott Zrínyi ellen kívánt hadsorba állítani; s ő maga is jónak látta az ajánlott, de elkésett, s el nem fogadott harccal végkép felhagyni. Még kétszer, midőn a szenvedélyek immár lecsillapúltak, kereste fel Bacsányi hazáját, saját költői müveivel; s tehetségének becsületére meg kell vallani, hogy nyelv és forma meglepő haladásokat mutatott, sőt hogy e haladás maga Kazinczy törekedéseit dicsőítette: de a világ, melyben a költő mozgott, idegen lett reánk nézve, s a hang, melyen szólt, a szívekhez útját többé meg nem találta. Elkomorodva vonúlt tehát magába vissza az elutasított, s valamint ő nem talált szeretetet a megifjúlt hazában, úgy ez sem az ő kebelében. Hímezés nélkül kivallá ő ezt azon keveseknek, kik őt szám-

kivetésében koronként felkeresték, s bizodalmát megnyerni képesek voltak; kivallá, hogy, noha a fejedelem kegyétől fölmentetését várhatná, nem kívánja többé látni a hazát, mely őt elfelejtő, s oly pályáin jár az élet s irodalomnak, miken virágok teremni nem fognak. S ezeket tudva, a Tekintetes Akadémia ritka jelét adá kegyeletnek és nagylelkűségnek, midőn a megujúló irodalom hajnalán szerzett érdemeket az aggastyánban meg akarta becsülni, s őt, midőn nyolcvanadik évét betöltő, választásával a haza színe előtt kitüntette. E jeles férfiak egyértelmű üdvözlete elmakacsúlt kedélyére nem hatott; de a tett azért nem kevesbbé diszesiti az Akadémiát. Szerencsésb lett volna-e az élő szó, foghattam volna-e én, ki különösen is tárgya valék nehezteléseinek, bizodalmas megelőzés által ez idegenségét levívni, meggyőzni őt a felől, hogy ha külön útakon is, de minden felekezet a köz cél, nemzeti kincsünk öregbítése felé híven törekszik; hogy készantag elismerjük, miként ez irodalmi forradalom nem volt salak nélkül, de hogy e salaktól az idő kitisztítván bennünket, a nyert aranyat örömmel jó mienkül nem fogadnunk nem lehet; hogy e véleménytusával az elfogultság is megszűnvén, minden érdem, s az övé is, méltató elismerést nyert; foghattam volna-e hazánk előmenetele iránt megnyugtatni hazafi kebelét? Fájlalom, Tekintetes Akadémia, hogy ezekre enmagamnak is biztos választ adni nem merek. De bocsánatot kérhetnem tőle jól esett volna.

Ő pedig elment tőlünk, s engesztelő szózatim elől, meghasonlott kedélyével, nem dísztelen, de kévéssé örvendetes emlékezetet hagyva maga után. Hazafisága tudniillik forró volt, de igyekvései a polgári és irodalmi téren szerencse nélkül, mert az eszközök balúl választva. S a sikertelenség okát soha nem nézeteiben, mindig a hazában keresvén, szeretetének tárgya, tárgya volt idegenségének is. Egy saját rendszerét a boldogításnak szőtte magányában szelleme, és soha magával nem tisztában, soha eszméi s érzéseivel nyugpontot nem lelve, nyolcvankettedik évéig hordta a szeretet és harag terhét, meg nem görbedve alattok büszkeségében, de nem boldogúl mint az, ki fejét elért cél után kivitt borostyánokra hajthatja le. S így közte s a sors közt a számolás kiegyenlittetett. Azért nekünk, feledvén tévelyeit és vétkeit, kötelességünk kimondani, hogy addig, míg őt öncsalás a hűség útjáról le nem tántorítá, s erőit kizárólag az irodalomnak szentelé, mind éles elméjével, mind buzgó munkásságával a köz tiszteletet megérdemlette. Ennek a Bacsányinak árnyéka fogadja tehát búcsúszónkat a távolból: nyugodjék elfáradt teteme csendesen a nem honi földben, s ha holtakhoz az élők szava elhathat, hallja meg áldásunkat mind azért, mit érte üdvösét üdvösen tett!

XXXIV.

Gyászbeszéd Nemeskéri Kiss Pál felett.

Tartatott az akadémiában, nov. 8. MDCCCXLVII.

Mely nagy legyen az emberi dolgok forgandósága, Tekintetes Társaság, oly gyakran érezzük az életben, hogy az minden népeknek szinte általános közmondásává lett. Mindamellett meghökkenve, sőt megrendülve állunk a világ színpada előtt, ha a kárpit föllebbenvén, az élet fris képét, melyet bizodalommal váránk, az enyészet keze által letörölve pillantjuk meg. Ez esetben vagyunk mi ma is, mert épen ez órában egy új társ, Nemeskéri Kiss Pál apát, vagy megbízottja, vala e szószékbe lépendő, magát a testületnek, mely választásával megtisztelte, bemutatni, s akadémiai működéseit első előadásával megkezdeni; s íme helyette én lépek fel mint gyásznak hirdetője, mert, ki ma itt Önök koszorúját fogadandá el, néhány nap előtt szintoly sajnálandólag mint váratlanúl, sírba hanyatlott. Bár tehát Kiss még be nem avatott s nem működött tagja volt ez intézetnek, de méltó arra mint

író, még méltóbb mint nemzetiségünk jövendője körül munkás hazafi, hogy azon tiszteletben részesüljön, melyben részesül vala, ha a követelt formákon átesnie a végzés megengedi.

Az elhúnyt azon díszes és egyszersmind befolyásos helyzetre, melyben őt ez utolsó évtizedben a királyi szék leendő örököse mellett találjuk, nem születés vagy fényes összeköttetések, hanem érdem által emeltetett. Nemes ugyan, és sorsuk felett mívelt, de közép módii s igen szerény állású szülék gyermeke, Szentgróton, ez előtt ötvennégy évvel pillantá meg a világot. Korán szellemibb irányra mutató hajlamai arra bírák atyját, hogy vele a középtanodai osztályokat Sopronban megszakadás nélkül járatná, melyekből, miután ő mindenkor a jeles társak legjelesebbje volt, a bölcsészeire is átment, s végre mint a győri egyházmegye papnövendéke a hittudományokkal fejezé be tanulói pályáját. Ezt a nevelői váltá fel, viselve több előkelő nagyaink házainál; míg a bécsi cs. egyetem könyvtárában segédtisztséget s majd ugyanott a teréziai akadémiában a magyar nyelv tanszékét nyeré el. Már ekkor adta volt több nyilvánosjelét a nevelés- és oktatásügy szeretetének. Földirása a bécsi fejdelemgyűlés által megállapított változások szerint 1818-ban látott napvilágot. Kevéssel utóbb lépett fel a Tudományos Gyűjteményben, hol a bell-lancasteri új tanmódot ismertetvén, a népnevelés fontosságára egyike az elsőknek teve bennünket az irodalom útján figyelmesekké, sőt azt a nemzetnek lelkes és beható szavakban szívére is kötötte. E

körüli buzgóságának gyümölcse volt azon, a városi és falusi mesterek számára írt könyve is a tanítás-módról, mely 1830-ban a helytartó tanács parancsára adatott ki. Most a magyar nyelv tanítása tevén hivatalkörét, nyelvtant, gyakorlatgyűjteményt s irodalmi „Kalászatot“ adott növendékeinek. Nem említem a sajtó szabadságáról írt röpiratát, melyet a sajtónak a Szajna körül tapasztalt káros visszaélései kelletinél szigorúbb szellemben fakasztanak belőle, mert Becsben utóbb viselt magyar könyvvizsgálósága alatt bebizonyítá, hogy ő nem a szabadságnak, hanem a szabadosságnak volt ellenzője. S elhallgatva még egy pár vallási iratát, mint a dicső emlékezetű Széchenyi Ferenc életíróját említem meg, ki nem csak egy nagy ember jellemvonásait adta át a maradéknak, hanem egyszersmind saját gondolkodása iránt is tiszteletünket költötte fel.

S ezen a nevelési pályán buzgón és munkásán haladó férfiúra várakozott ama, bármely buzgó hazafira irigylésre méltó, hivatás: felséges urunk trónörököse fiait nemzetünk nyelvében tudományosan kiképezni. Mert noha hazánk édesatyja, a legjobb király, egykori utódainak nyelvünkbe avattatásáról azok zsenge korában gondoskodott immár, s e fejedelmi sarjadékok ajkai egyszerre nyíltak anyjok és a haza nyelve szózataira: mihelyt ők a gyermekszobából s női gondviselés alól kiléptek, a vett csirák bővebb kifejtése végett az elemi tanitmányok magyar előadása rendeltetett el. És Kiss, lelke egész örömével, szíve egész szeretetével kertészkedett e nemes cse-

meték körül; ő nem úgy fogta fel állását mint nyelvtanár és közönséges gyermekoktató: e hercegi triászban ő hazánk egykori gyámolait s szerencséje horgonyait látta kezeire bízva; a nyelvben pedig a szeretet bájvesszejét, melylyel a magas növendékeket megihletni, a magyar ajak hangjaiban azt a végtelen odaadást éreztetni törekedett, mely bennök fekszik, midőn a magyar azokon szólhat fejedelmeihez. S törekvése legmagasb javalásban részesülvén, a vallás, magyar történet s egyéb elemi tanok is köréhez csatoltattak, mi által újabb tere nyílt a fenséges tanítványokra hatásának, mely mély vala, de csendes: úgy hogy csak suttogva rebesgető a hír, miszerint a császári várkastély fedelei alatt új és erős zálogai növekesznek a haza egykori boldogságának.

Ekkor derült reánk octóber 18-ika: azon nap, mely történetünkben fényesb a legfényesb győzödelem napjánál. Egy közszeretetű királyi herceget hivatalába iktatni a felség biztosaként egy más királyi herceg jelenik meg, ki fiatalsága szép éveit nagy rendeltetéséhez készületekben, oly elvonúlva tölté, hogy nevét is még alig tanulá meg a magyar. De most ezt már bizton elhallgathatnám, mert mindenik tudja Önök közöl, hogy Ferenc·József vala az, ki az ókor egy nagy hőse példájára — de nem a harc, hanem a szív fegyvereivel — jött, látott és győzött. Emlékezzünk vissza, társaim, e jelenetre: e virító, meghódító alakra, melybe pillantásaink legott belé tapadtak; e hangra, melyre minden nesz elnémúlt az ezernyi sokaságban; e szavakra — nem, e szónoklatra — mely annyi belső

méltósággal, a pillanat becsének oly komoly érzetével, e zengő nyelv legszebb ejtésével, e széptani, e valóban mesteri kibélyegzésével a gondolatnak volt elmondva, hogy elragadtatásunkban, sőt többet mondok, mély megindúlásunkban gyermekekké válva, a szív remegett, a szemekre öröm harmatja szállt: s ezer meg ezer ajak kéjzsivaja kimondá, mikép e nemzet véghetetlenűl tud szeretni, s hogy sorsának intézői meglelték hatalmok kulcsát! E nap esemény a haza ezeréves életében; e nap hosszas sikereden sóhajtások, ezernyi ezer hazafiúi könnyek legszebb jutalma; e nap egy új szerencsésb időszak záloga, új jegyváltás király és nemzet között; és végre, Tekintetes Akadémia, e nap — Kiss Pál honszerelmének maradandó emléke.

XXXV.

Emlékbeszéd Kis János felett.

Tartatott a Kisfaludy-Társaság XI. közülésében február 6-dikáu MDCCCXLVIII.

Ha csak Az érdemli neve ünnepeltetését, tisztelt hallgatóim, ki győzödelmekkel védte meg hazáját, ki ennek szabadságát törvényekkel, fényét a művészet remekeivel, jólétét az ipar munkáival alapította meg vagy emelte; vagy ki a szellem országában új hódításokat tett, s emlékezetét az elme halhatatlan műveivel örökítette: úgy az a férfiú, kiről ma kívánok szólam, e tisztességre és Önök részvevő figyelmére számot nem tarthat. De ha a tett, mely nem fény, hanem gyümölcs után törekszik, hálát érdemel; ha oly élet, mely munkás erényben folyt le, példáúl szolgálhat a maradéknak: úgy Kis János emlékezete a tett becsével hálánkat, s az erény érdekével Önök méltató figyelmét teljes mértékben megérdemli. Tudniillik

Kis nem hagyott nagyszerű müvet, mely képes emlékét az irodalom minden korain át halhatatlanná tenni: de egész élete *egy* nagy tett vala a nemzeti irodalom érdekében, állandó küzdés hiányok és akadályokkal, nappali s éjjeli fáradozás jutalom reménye nélkül, sőt a sikernek is kétes kilátásával. És erénye a legtisztább folyam, mely híven tükrözi vissza az eget, és csalás játékai nélkül mutatja fel mit fenekén rejt; mely biztos hátán kincseket hord, és soha el nem nyel, mely a tartományt termékenyíti, és soha nem dúlja. Ily kép fölidézése, tisztelt hallgatóim, a jóra termett szívet nem hagyhatja részvét nélkül; ily férfiú megtisztelése csak lerovása a hálának, melylyel neki mindnyájan tartozunk, de tartozik különösen e szépirodalmi intézet, mely benne legmunkásabb tagját gyászolja, s tartozom én barátsága megbecsülhetetlen ajándékáért, melylyel személyemet szintúgy megtisztelte, mint neve örök adósává tette.

Természet és sors barátilag látszának kezet fogni, hogy Kist egyikévé tegyék a leghasznosb és legboldogabb halandóknak. Ez pórkunyhóban hagyá őt születni, hogy korán megszokja az egyszerűséget, tanulja nélkülözését mindennek mi az első szükségen túl van, s kevésre becsülését a külső dísznek, mely mai nap annyiszor csak belső hiánynak hazug takarója. Es e pórkunyhóban megajándékozá szülékkel, kiknek tiszta emberisége példaként világolt a kisháznép előtt. 0 ez alacson ház több vala a nagyok kérkedő palotáinál: temploma tudniillik az istenfélésnek és jó erkölcsnek, emberség, józanság, valódiság és munka

oltárán a gyertyák, papjai a szorgalmas ap, s a leggondosabb anya, ki, míg amaz keze munkájával kenyeret kerese népének, szerelmeik gyermekeit nem csak apolta, de nevelte, tanította is. Lelt volna-e ő, barátim, palotában ily anyát? — Se kis háznak nem hiányzott sekrestyéje sem: egy kisded könyvtár volt ez, melyben a lelki épülésnek egynél több szerei voltak feltalálhatok. S ha elgondoljuk, mikép oktatta a derék anya fiait a betűk ismeretében, mily buzgósággal olvasta nekik, s olvastatta utóbb magokkal, a szent könyv igéit; ha megemlékezünk, hogy ez atyai könyvpolcon a régi Balassa és Rimái énekeik is fel voltak találhatók: ki fogja állíthatni, hogy a pap Kis, első felavattatását nem anyjától, s a költő Kis, első ihletését nem apja házában vette? 0 higyjék Önök, a dolgok okai sokszor mélyebben rejlenek, mint ahol rendszerint keressük, s mit azoknak nézünk, immár a patak, melynek erecskéi távol hegyek sziklái közt észrevétlen fakadoztak. A legtekintetesb fának is nem a csemete, melyből azt előizmosodni láttuk, hanem a parányi mag, valódi eredete, mely látatlanúl bontotta ki burkait az anya föld méhében. Hány magyar könyvet, és milyent lelt volna a gyermek előkelő ap arany lécű könyvszekrényein? — S jött a természet is, mely néha, mint a bölcs szüle, mikor sújt is, jótétet oszt; s ada Kisnek gyenge testet, és domború szemet, mely csak közelben látott. Míg ez által a pórfiu kévéssé vala alkalmas a mezei munkák véghez vitelére, más részt bizonyos ügyetlenség mutatkozott rajta, valamikor a ház vagy gazdaság körül munkához kelle

látnia; ellenben midőn könyveivel játszott, s utóbb midőn azokból olvasgatott, vidorság derítette föl az élettelen arcot, s bágyadt szemei meglelkesűlének. A szülék aggódva kérdezék egymást: mi lesz ebből; de a szomszéd falu mestere, náloknál jobban olvasván ki a szívesen magába vonúló, szelíd gyermekből rendeltetését, nem minden erkölcsi erőszak nélkül, rá bírá őket hogy, bár áldozattal, Sokat deák iskolába küldjék. S ime! Kisnek jövendője el volt határozva.

Sopron nem láta buzgóbb tanulót Kis Jánosunknál. Ha valakiről, úgy róla elmondhatni a költő versét: „Mint gyerkőce sokat tűre, mívele, izzada, fázék, óvta magát bortól, szerelemtől.“ Itt is jó sorsa kíséré. Szegénysége miatt vezér és segéd nélkül lévén, tehetségeinek önkifejtésére volt utasítva, s az ily ifjú ha nehezebben is, de edzettebb erővel nyomul a cél felé; viszont simúló jósága mindannyi barátjává tette tanítóit úgy, mint társai jelesbjeit, s talentomai amazoktól eszközökkel láttattak el, míg a társas szorgalom belőlök ifjúi mohósággal merített. A költészetet érte a sor. És szelleme füleiben megcsendültek ismét az első gyermekkorban olvasgatott dalok hangjai, s megszületett az első vers. A tizenkilenc éves ifjú munkáin érezhető volt a küzdés, de érezhető az erő is; a sajtó látta ezt, s nyílt karokkal fogadta őt; ő pedig még tartózkodva élt vele, mert, hasonlatlanúl a mai ifjakhoz, mindenkor kevesebbet tarta magáról mint róla mások, s úgy hitte nem lép fel későn, ki jól: míg a korai megjelenést jóvá tenni lehet ugyan, de ritkán megbánás nélkül. Azért ő még most inkább csak rejtőkben

dolgozgatott; s midőn évvel utóbb nagyobb miven akarván erejét megkísérlem, „Hercules választását[14] adá Lowth után, s azon hatalommal, mit kifejezés és forma felett tanusíta, a kor első rangú íróival szerencsésen versenyze: akkor is nem a maga elhatározásából lépett a nagy közönség elébe, hanem a soproni halhatatlan Maecén, Széchenyi Ferenc parancsából és segedelmével. 0 pedig az érdemet nem magában kérésé, hanem az együtt-tanulás hathatós eszközében, mely kölcsönös segély és ösztön által csodálatos gyorsasággal mível és fejt. Ennek tapasztalása szüleié meg fejében az egyesülésnek akkor nálunk még ismeretlen nagy eszméjét, s megalkotó az első magyar társaságot, mely igénytelen volt mint szerzője, de szakadatlan sorban, fél századon immár jóval túl, gyümölcsözött mind máig, míg annyi más, mely nyomában kelt, rövid élet után ismét megszűnt.

S itt vala az idő, hogy az élet kockáját el kelle vetni. Mely pályát választhata egy szegény, nemtelen, protestáns ifjú, ki a tudományokban lelte minden örömét, mint a papit, melyre Kis, vallásos iránya által is hivatottnak érzé magát. Erre a készületek külföldön voltak megteendők; s azon mérsékelt áldozathoz, melyet jólelkű szülei hozhattak, pártoló barátok segedelme járult. Az út el volt tökélve. De Kis azt hívé, hogy világot úgy látunk hasznosan, ha elébb a hazát ismerjük; s hogy amaz tágítja ugyan látkörünket, de pillantásunk csak úgy lesz elfogulatlan és tiszta, tapasztalásunk csak úgy józan és teljes, hazafiságunk csak úgy biztosítva az idegen fény megvesztegető

ragyogása ellen, ha elébb a hont ismerjük, s ezt ismerve szeretetében megerősödtünk. Meg lőn tehát elébb járva a haza, s e vándorlathoz kapcsolva a kegyelet szép műve is: mert ő bekocogtata minden ajtón, mely az ébredő irodalom valamely papjához nyílt, s a köz részvétlenség telében a szeretet melegével rebegte ki hálaszavait. Mert ö érezte, kiknek vállain emelkedett, s azt bevallani nem pironságnak tartotta, hanem a fiatal kor legszebb díszének.

Ily ifjú, tisztelt hallgatóim, képes volta külföld minden javával élni, s egyszersmind érintetlen maradni azon idegenségi kórtól, melyet onnan annyi magyar hoza magával. Ot ettől nem a négy fal ótta meg, mely közé nagy és új világban sok magyar ifjú tartózkodással zárkózik: sőt átengedő magát minden nemes örömnek, melylyel Gottingen és Jéna kínálák, szemébe mervén nézni a kísértetnek is, mert szívén hordta a honszerelem talizmánját. Bátran csodálta egy előbbre haladt nép fényét, de meg nem vakíttatott általa; látta színről-színre Wielandot és Herdert és Goethét, esüggött a Bürger és Heeren és Schiller ajkain; tanulta és tisztelte az arany korába lépett német irodalom műveit, de nem csüggesztetett el általok, sőt még forróbban óhajtotta hordhatni a porszemeket, mikből, hogy az értelmiség szentpétertemploma felépűlend, mely nemzetét árnyékába fogadandja, szent hittel hitte. Megrakva tudománynyal, nagyra nőve tapasztalásban, a kor polgári és szellemi mozgalmai által eleinte hagyományos nézeteiből kiforgatva, ide-oda hányatva, de midőn a középen meg-

nyugvást lele, biztosítva a kétségek csapkodó habjai ellen: úgy kötött ki a gyakorlati élet révében, hogy ezentúl biztos elmecsendben munkálhatá hivatását.

Önök ismerték hivatását. Neki azon ritka szerencse jutott fél századig hirdethetni az erény igéjét, egy embernyomon túl kormányozhatni egyházát, s két embernyomig művelhetni irodalmunk kertét. Mikor ő ebbe belépett, csak itt-ott fakadozott benne egy színes levél: *ö* azt gazdagon hinté el virágaival szív s elmének, s itt árnyékadó fákkal, ott nemes gyümölcs venyigéivel ülteté be. Sok virága elhervadt a kor szelétől, de illatjok érző szivek szelencéibe zárva él; sok fáinak elhulltak lombjai, de termékenyítve az egykor meddő földet; másoknak első gyümölcseit elemészté az év, de azok nem szűnnek tavaszonként újra felvirágzani s új meg új gyümölcscsel kínálni e kert barátait. Hosszas volna Önök előtt csak el is sorolnom dolgozatai roppant számát; hosszas még az irodalom fajait is, mikben kész segédkezet nyújtott. Mert neki nem volt munka, melyet az irodalomért csekélylett, s azért nem volt, mely nem gyümölcsözött. Vallomása: ha nem hasznos mit cselekszünk, hiú minden dicsőségünk. Ezért, mint az életben, úgy itt is nem a látszatot munkálta, hanem mindig a valóságát; s neki nem volt fény, mi nem melegített.

A Magyar Szépirodalmi Intézet, melynek nevében üllőm Kis emlékezetét, őt mint a széptudományok emberét tette magáévá. Arra szabad, sőt kell, tehát szorítkoznom, mit ő mint költő, mint széptani

ismék terjesztője, mint a classica literatúra művelője tett.

Kis, a költő s az ember, azonegy. Benne ész és szív ritka szép frigyben járt egymás mellett. Világnézete egyformán távol az optimismus éspessimismustól, sem eszmények felhőin nem lebegett, sem siralom völgyének nem nézte a földet; megengedé hogy a világ folyása jobb lehetne, sőt bízott benne hogy egykor jobb leszen: de megnyugodott a jelenben, mert meg vala győződve, hogy az még sokkal rosszabb is lehetne. Nem tartotta az embert angyalnak, de ellenkezőnek sem, sőt alapjában jónak, s minden bajt abban lelt, hogy az ember tiszta valóját a hiúság lehellete ködözte bé: ezért nem mer kendőzetlenül a tükörbe nézni, s ritkán tanulja maga magát ismerni: ismerje egyszer magát, s nem javulnia többé nem lehet, mert a jót oly erősnek, oly hódítónak hitte, a rosszat az embernek vele született, és semmi hatalommal egészen ki nem irtható, erkölcsi érzésével oly ellenkezőnek, miszerint a legbűnösebb ember is a rosszat nem magáért teszi, hanem azon múlandó érdekért, melylyel néha jár: ellenben a jót érdek nélkül is óhajtaná cselekedni, ha közte s a kellemmel kínálkozó rossz közt erkölcsi választást tenni mindig elég erőt érezne. Hitte, hogy a jó tett magában hordja mindig jutalmát, mely a romlott embernek is felette édes: míg a rossz tett tudata a romlott kedélyt is gyötri. Ennélfogva ő nem csak az embert, hanem az embereket is szerette, némelyeket a becslés, másokat a sajnálás szeretetével. E nézet határozta nézetét a

boldogságról is. A jó lehet szerencsétlen, de váltig boldogtalan nem; a rossz szerencsés, de soha nem boldog: s azért tedd hogy a rossz jóvá lehessen, örömmel lesz azzá, mert szive mélyében el van hitetve, hogy ha jó, boldog is leszen. Ezvala, tisztelt gyülekezet, Kis philosophiája. Ezért szeretete mély, nem lángoló; lelkesedése hő, nem fellengző; érzései melegek, nem égetők; hajlamai változhattlanok, de nem erőszakosak; hangja érzékeny, nem indúlatos; képei a szemlélődésé, nem a teremtő képzelemé. Ezért szerencséjében vidám vala, de nem elbizakodott, veszteségei közt könnyeze, de nem zúgolódék; szeretet, hit és remény a három színű lobogó, mely alatt sajkájával a hullámzó tengert is nyugalomban hasítá: hiszen itt vagy ott, utóbb vagy most: a jót mindenütt és mindenkor fedi — keble istene: az öntudat. Ez Kis költészete.

S ez vala, tisztelt hallgatóim, élete is. E belső egysége pedig philosophiájának, költészetének s gyakorlati életének bizonyítja, hogyha művei összegében az eredetiség hiányzik, ez nem onnan van, hogy amit cneklett, benne nem lakott; hanem hogy kevesbbé ahítva a dicsőséget mint szabad, sőt illik: soknemű fáradozásai közt a költészetet szíve könnyítésére s erői pihentetésére őzé inkább, mint tüzetből és hogy azzal halhatatlanságot érdemeljen. így a teremtés munkája helyett átengedé magát emlékezéseinek, s hangot ada azon soroknak, daloknak, mik egykor elméjébe tapadtak, s mikkel gondolkodása s érzései annyira azonosúltak, hogy gyakran nem tudá immár

mi övé, mi nem? De ezen *egy* szellem, *egy* hang, mely költeményei hosszú sorút, s köztök keble ezen fogadott gyermekeit is bélyegzi, tanúja, hogy azok mind ön lelke és szíve útján nyerék újjá-születésöket; azon nagyánt elegiai művek szépsége pedig, melyek idegen ihletéstől függetlenül, élte némely fontos állapotaiból fakadtak elé, bizonyítja, hogy Kis támaszra nem szorúlt.

„Kis a magyar nemzetnek philosophus poétája," ki „nem futotta meg a maga pályáját elhalhatatla dicsőség nélkül." Ez vala Kölcsey ítélete harminc év előtt. Azóta egy embernyom tűnt le, s vele a költő és bírálója; költészetünk oltára körül pedig egy, különnemű adományokban dús, új ivadék áldozik, új pályák nyíltak, új nemek merültek fel vagy emeltettek nagyobb fényre: egy második Kis még nem született. Van ki elragad oestrumával, vannak kik megbájolnak képzelmök tündérjátékaival, vannak kik a fülmile énekével andalítanak el: Kis tanít, emel és nyugtat. Költészetünknek azért nincs többé Kise, mert az életnek nincs.

A széptudományi ismeretek terjedése Kis buzgóságának nem keveset köszön. Különféle gyűjtelék munkái, mikben az irodalmi világtenger ágyából felhordott gyöngyöket raka le, e nemben is nem kevés tanulságost hoztak; az újabb időkben pedig Blair elismert becsű széptanát ő honosította meg.

Mit mondjak a classica literatúra megkedveltetése körüli fáradozásairól? Ő nem csak annak életbe ható fontosságáról igyekezett bennünket meggyőzni,

nem csak elavulhatatlan becsét bebizonyítani, hanem ada segédkönyveket annak megértéséhez, sőt Hellas és Róma kertéből számos szép virágot át is ültete, miknek névtábláin Xenophon és Plutarch, Terenc és Ovid, Ciceró és Horác, Tibull és Quintilian, Persius és Juvénái, Suetón és Eutróppal váltva találkozunk. S íme azon ponthoz érkeztem, hol munkássága a miénkhez szövetkezett.

Hat éve hogy a Kisfaludy-Társaság jutalmazó bizottmányból szépirodalmi intézetté alakúit. Erőkre volt szükség; s mi valamennyi nevezetességeit a hazának, melyektől közrehatást váránk, meghívtunk körünkbe. Kis kezet fogott, s Longínnal köszöntött be társaságunkba. 0 akkor hetvenkét éves volt. Pár évvel utóbb, valamennyi társainkkal együtt, munkásságra ébresztő körlevelünket vevén , ő erre egy szép elegiával felelt, melyben búcsút monda társainak. E tisztelt gyülekezet sok tagja emlékezni fog ez érzékeny szózatra, melyet egy más, megélemedett társunk, ki azóta szinte elment közölünk*), az ő képében ugyané helyt olvasa fel. Az hattyúdala volt a költőnek s irodalmi végintézete az írónak: szelleme épen akkor el vala egy gyengítő betegség súlya alatt csüggedve. De alig tágita a baj, munkás lelke ismét erőt vett a lankadó testen, s Cátó Emlékversei és Pythagorás Aranymondatai megcáfolák a vég búcsú szavait. Ez bátorságot ada nekünk Aristoteles és Anaximenes szónoklattani írásaikat gondjaiba ajánn

*) Schedius Lajos.

tani: ő elváltaié az ifjabb vállaknak is nehéz osztályrészt, s íme munkáink közt ott állanak az ókor e remekei az ő ép, teljes és világos nyelvén, mint soha meg nem fogyott buzgóságának és erejének maradandó, de — vég emlékei!

E munkák előszava alatt 1845. nov. 4. napja áll. Pár héttel utóbb egy hírlap halála postáját hozta. A valótlan hír bennünket lesújtott: őmaga csendes lélekkel olvasta azt, noha életerejének folytonos apadását egyidőtől maga is annyira érzé, hogy közel végén alig kételkedők. Sőt ezt nyugodtan, ahogy élt, és bátran várta be: de sorsa, mely életét jó hitves, derék gyermekek és unokák, számtalan barátok seregével szépítette, halálát is szelídíteni kívánta, s mákonynyal hintő meg halántékait. Nem szenvedett, nem érzett. Csak utolsó elválását előzte meg szellemének pillanatnyi felocsúlása, s megengedő hogy önnöneit még egyszer áldhassa az életben. Ez éjt több reggel nem követte.

Társaim, és ti, kik azonegy pályán járdáitok velünk! az ő példája ragyogjon előttünk mindenha: e szeretete a valódinak, e megvetése minden ál fénynek; e szent akarat, e nem ernyedő munkásság, s az igaz érdem élettársa: a szerény szív. Ha e ritka erényekben meghaladva őt sikerülend nevét egykor a feledek fátylával eltakarni: legyetek meggyőződve, fölöttünk lebegő szelleme mondbatatlan kéjt érzend: mert hatalmasan meg lesz közelítve , ami után ő oly forrón epedett, a hazai dísz, s az erkölcsi jólét felvirulása!

XXXVI.

Gyászbeszéd Schedius Lajos felett.

Tartatott az akadémiában, febr. 28. MDCCCXLVIII.

„Édes élet! szép, nyájas megszokása létnek s működésnek! tőled váljak-e meg?“ így szólal föl lelke elkeseredésében Goethe Egmontja, midőn fiatal, boldog élte fölött a halálos ítélet mondaték ki. így fogott volna szólhatni az agg Schedius Lajos, ha a sors megengedő, hogy az enyészet nemtője kevés hét-tel előbb borítsa le fáklyáját, midőn azon nő, ki fél-századon túl mintápoló barátné járdáit mellette, még életben volt. De őt, kinek élvezetes fiatalság, munkás férfikor és vidám öregség jutott, a vég Óra őt boldog-sága romjain, rideg, roncsolt kedélylyel találta föl, s kimúlása óhajtott vala és borús egyszersmind, nem azon fájdalom által szépítve, mely egy hosszú, de még mindig óhajtott élet enyésztél kíséri. Schedius élte szép képét a kelletin túl késett Halál eltörlötte.

De mi, Tekintetes Akadémia, ne maradozzunk e szomorú végnél. Sőt idézzük fel elménkben e régi társ pályájának hosszú, derült folyását; s megújítván működései és szándékai emlékezetét, merítsünk bátorságot foganataiból, s tanulságot, hol a siker fogyatkozott: így fogjuk őt, hozzá legméltóbban megünnepelni.

Schedius oly időpontban lépett a cselekvő életbe, midőn a régi kor, a József császár által felidézett eszmeforradalomban hanyatlásnak indúla, a leendő pedig magvának burkaiból még ki nem bontakozott. Mindenki egy új korszak küszöbén érzé magát, de a választandó irány iránt tisztában csak a legelhatározottabb jellemek voltak; a teendők roppant száma minden gondolkodónak tudatába lépett, de azok sorozása annyival nehezebb, mennyivel nagyobb e szám s azok sürgetősége, s mennyivel kisebb azoké, kik a tétlenség hosszú korában nevelkedve, a tett mezejére magokat meghivatva érezhetők. Schedius lelkében a közérdekek iránti fogékonyság oly élénk és eló'uralkodó volt, az óhajtás, segítni mindenütt hol szükség, oly buzgó; másfelül meleg hazatisága mellett a nevelés első benyomásai idegen irányban oly hathatósak: hogy élte munkásságában, melynek célja ugyan mindenkor azonegy vala: a nemesb emberiség kifejtése, mégis, az eszközökre nézve," a szilárd egységet föl nem találhatjuk. S azért ő sokat kezdett, minek béfejezésére erő és kor utóbb megfogyatkozott; és sokat tett, de terjedőleg inkább, mint mélybe hatóan: gyakori szerencsétlensége azoknak, kiket a sors átmene-

teli korszakokba helyzeti. Egy pillantás életére világosabbá fogja tenni felfogásomat.

Schedius Lajos egy, a XVII. században megnemesített ház sarjadéka, 1768. dec. 20. s így közel nyolcvan év előtt született, Győrött. E város azon időben még előkelőleg német volt; az volt szülei háza is, mint azon időben Dunán túl a leghíresebb történeti nevek birtokosaié; az volt anyja nyelve, ki kedélyi és szellemi első fejlődését ritka bensőséggel és hatálylyal vezette. A felsőbb tudományokat felekezetének pozsonyi és sopronyi főiskoláiban végezte: két oly városban, hol a nemzeti elem még most is nagynehezen bír fölvirágzani az idegen erkölcsök mélyen meggyökerezett tölgyfái között. Hivatásúl szülői s a körülmények a papi pályát tűzék elébe: s így vég kiképzése eszközéül Gottingen választatott, hol 1788—91-ig, a szorgalomnak három évét töltötte. Hogy a hittudományt hozzátartozóival lelkesen művelte, azon versenye tanúsítja, melyen „a régi keresztyének titkos áldozatairól“ értekezve, a hittani kar koszorúját 1790-ben ő nyerte el. De ezek mellett a philologiai, történeti és politikai tudományok európai hírű képviselői által napról-napra inkább ezek felé vonzatott; s lőn hogy, midőn haza térvén, a Werthes Frigyes elmenetele által megürült széptani oktatószékre az egyetemnél pálya nyittaték, ő is megjelent tizenkilenc vetélytárssal a versenyen, s május 19-én 1792. hivatalába már be is vezettetett. Irodalmunkban ez idétt a nemzeti irány nem csak fölébredt vala, hanem a József halálát követett két országgyűlés

által országos jelentességet nyert. Az időszaki literature hatalmasan mozgott, s ez, első percben, Schediust is folyamába sodorta. Barátja Kármán egy, előkelőleg szépirodalmi irányú, folyóiratot indított meg 1794-ben, az Urániát; Schedius munkatársúl kezet fogott, s az adalékok sorát egy „a vallásnak szeretetne méltó voltát[11] tárgyaló cikkel nyitotta meg, melyben a szépnek és jónak frigyét, mint a humanitás valódi fogalmát, terjesztő elő. Nyílt karokkal fogadtatott, mint új hódolt, a magyar írók egyetemétől, levelezésbe szövődött velők; s remény vala, hogy nekik munkás társok leend; de a még azon évben fölfedezett martinovicsi frigy és sok magyar írónak azzal összefüggése oly kényessé tévé a magyar író állását azon időben, hogy sokan elballgatának; s ezek közé tartozék Schedius is. Azonban hazafisága még is mezőt kerese munkásságának, mely az irodalmi, történeti és földirati szak felé kezdett fordúlni; s ez iránynak kell köszönnünk azon időszaki vállalatokat, melyeket nem sokára létesíteni kezdett, s melyek, noha német nyelven szóltak, de tisztán hazai érdekben mozogtak. Ilyek valának literatúrai értesítője*), könyvlajstroma**), és Magyarországi Folyóírása***), mely utóbbinál a kornak majdnem valamennyi tudományos erői, még magyar ajkúak is, támogaták, mint gróf Batthyány Vince, Engel, Eder, Schönwiesner, Miller,

*) Literaerischer Anzeiger f. Ungern. Pest, 1797. e's 99.
**) Bücher-Messkatalog v. Ungern. Pest, 1799.
***) Zeitschrift von und für Ungern. Pest, 1802—1804.

Genersich, Berzeviczy, Marienburg, Paintner, Lubeck, Kietaibel, Rumy és számos egyebek, de Szombathy János, Beregszászy, sőt a nagynevű Révai is. E három év volt legszebbike Schedius irodalmi hatásának , e folyóirat hat kötete pedig valóságos kincstára hazánk történeti, földirati és irodalmi ösmeretének, s oly buzgóság, cselekvőség és szeretet maradandó tanúja, mely hosszabb kitartásra vala méltó. De már 1804 vége felé azon nyilatkozat csüggeszté el a honi tudományosság barátit, hogy testi erői a harminchat éves férfiúnak nem elegendők mindazon munkálatok végrehajtására, mikben e folyóiraton kívül fáradoz, ha ezt rövid időre föl nem függeszti. Mint ily készülő munkák Magyarország földirata, s a magyar írók életrajztára hozatik föl: melyek elkészülése annyival óhajthatóbb vala, mert Schedius mind kettőre pontossága, az utóbbira egyetemes irodalmi avatottsága s ízlése által is mások fölött volt meghivatva. De fájdalom! a valamennyi hazai folyóiratok egyik legjobbjának megszűnte amaz Ígért gyümölcsöket meg nem érlelte. A földirati munkálatokhoz kivántató adatgyűjtések és levelezések soha sem szakasztattak félbe, de ő, kit mások oly nehezen elégítenek ki, maga iránt is tán kelletinél szigorúbb volt, s míg azt várá, hogy tökéletest adjon, készületeit az idő, kezei közt, elavította. Néhány évvel utóbb tanítói köre önajánlatából tágittatott, majd hitfelekezetének ügyei toldották meg gondjait: mik által irodalmi munkái új késedelmeket szenvedtek. T. i. Schedius a hellen nyelv és irodalom közvettlen ismerete nélkül a clas-

sicai stúdiumokat csonkáknak, a szépnek történeti felfogását hiányosnak, az izlésnemesitő eszközöket megfogyatkozottaknak, magát a nyelvtudományt hézagosnak tartotta, s úgy vélekedők, hogy ha már a görög nyelvre a középtanodákban nincsen gond, a szemeltebb ifjakra nézve az egyetemen kell, és lehetne haszonnal hatni. Magától kezde tehát még 1793-ban rendkívüli leckéket adni e classical nyelvben; sőt szorgalmas utánjárásai által sikerült 1806-ban egy görög tanszék rendszeritését kieszközölni, mely ideiglen reá bízatott, s általa, valamint a széptani, 1843-ig láttatott el. A pesti ágostai község történetébe is neve sokfélekép van beszőve. Midőn ő Pesten megtelepült, e község alig öt év óta volt megalkotva. Folytonos és gyakori foganatlan igyekezetek után megújított izgatásai 1798-ban végre életbe hívának Pesten egy ágostai oskolát, melyet ő teljes igazzal a protestantismus palládiumának tekintett, s mely időről időre új alapítványokkal neveltetvén, végre teljes gymnásiummá fejlett ki. A felügyelést ő 1811-ben elvállalván, s rendes kötelességein túl, a külföld paedagogiai haladásainak ez intézetnél élő közvetítője lévén, nem csoda, ha megkezdett munkái részint megakadtak, részint lassan haladtak. így lőn, hogy széptani kézikönyve csak 1828-ban láthata világot, de melyben a szépnek fogalmát egészen új s minden esetre figyelemreméltó módon fejtvén ki, mély és éles eszének emléket állított. Hogy ő e munkájával külföldön felekezetet nem alkotott, külső helyzete okozá; hogy a hazában nem, az előadás elvontsága, az alkalmazott szépműtan

elmaradása, a latin nyelv, melyen rendszerét előterjészté, s azon nagy hézag, mely az ö s tanítványai álláspontja közt létezett, s melyet ő áthidalni nem igyekezett soha. Ugyanez okozá azt is, hogy e férfin, ki a valódi s öszhangzó emberi míveltségnek oly magas fokán állott, sem az iskolában, sem a társaságban úgy nem hathatott, mint fogott volna félszázados pályáján, ha a gyengékhez leereszkedni, s rendszerét a másképérzők ellenében magyarázni akarja; ha a fogalmak magasairól leszállani, s új tanának, mint kell vala, minden ízeit a tapasztalás adataival közvetíteni nem vonakodik. így oly hagyomány e mű, mely új föltámadásra képes ugyan, de csak úgy, ha oly commentátorra akad, ki azt, mit ő készantag elmulasztott, pótlani képes is, elhatározott is. Mert azon magyar kidolgozása is rendszerének, melyet hagyott, nem sokkal több fordításnál. És újra elővette földrajzi készületeit, s azok segedelmével Lipszky abroszát, melynek szerkesztésében Bogdanichchal egykorinál· részt veve maga is, Blaschnek mérnök segédmunkájával élve, a tudomány állásához idomítá, gazdagító, s a roppant haladásokat tett abroszrajzolás egész pompájával, mely e nagyszerű mű belső becséhez méltó vala, kiadta: de kiadása után sem szűnt meg időrül időre lényeges javításokkal azt a kor állásán megtartani. E mellett adá kisebb abroszát is hazánknak, s belé kezde hazánknak egy, Ritter szellemében szerkesztendő földiratába, mely ezt természeti, történeti, néptani s földrajzi egységként állítandá elé. És fájdalom! e munkálatot ismét a legutóbbi időkben

ifjúi szeretettel fölkarolt nyelvtani stúdiumok s egy új terv szorítá háttérbe, t.i. a Philokaliájában kifejtett s a szépre alkalmazott elveinek a philosophia egész körére alkalmazása — se munka az, melybe a derék aggastyán nem bele fáradt, hanem bele halt.

Ha meggondoljuk, Tekintetes Akadémia, hogy Sehedius azon nagy fogékonyságánál fogva, mely benne minden jó és szép iránt érdeket költött, s részvételét száz irányban is vette igénybe; a társas viszonyok kedvelésénél fogva, melyek őt, mind a nemes éldelés, mind a jótékonyság körében sokképen elfogák; hogy azon több szaknál fogva, melyre munkássága kiterjedt — hiszen volt idő, melyben a selyemtenyésztés dolgában is hatott — figyelme oly sok részre osztatott: nem csodálhatjuk, miszerint számos kezdeménye befejezetlen maradt. Ha neveltetését s társas köreit tekintjük, nem csodálhatjuk, hogy a nemzeti irányt az egyetemes hazai oly hamar váltotta fel; s az is csak a természetté vált hosszú megszokás s a neki-saját, ellenkezni nem tudó jóságának következménye volt, mi élte vég idején sokakat elhidegített iránta: hogy magát egy ideiglenes német színház felállításában is az ügy élére állíttatni engedé. De azt nem tagadhatni, hogy a hazai tudományosság ügyét tettben és szóban mindig ifjúi tűzzel és buzgósággal előmozdítani ügyekezett; hogy minden hasznos kezdeményt, mely ötvenöt évet haladott nyilvános pályáján mellette jelentkezett, tettel és tanácscsal pártolt; hogy hitfelekezetének valóságos jótevője; körében a felsőbb humanitás terjesztője és gyakorlója,

s a hazai dísznek külföldön is lelkesedett véde volt. S mindezek tudatában ő boldog vala mindaddig, míg családja hiány nélkül vette körül. De jött a nap, melyet ő nem várt soha: a gyűrű, mely hitvesét az élettel és egyszersmind vele összekötötte, elpattant, s ezzel sorsa beteljesedett. Ki őt szerété, gyógyszernek ismeré a halált a béhegedhetetlen sebre: s azért az ő sírja fölött nem a fájdalomnak van helye, hanem a baráti részvét ez utolsó óhajtásának: Nyugodalma csendes legyen a sírban!

XXXVII.

Gyászbeszéd Pyrker László felett.

Tartatott az akadémiában, máj. 29. MDCCCXLVIIL

Nagytekintetű akadémiai gyülekezet! Midőn nekem ma önök előtt Pyrker László emlékezetét kell megbillenem: kétféle érzéssel érzem keblemet eltelve: a tiszteletével egy oly férfiú iránt, ki teljes életében híve erénynek és emberiségnek, amott példaként, itt jótevőként világolt társai felett; és híve a szépnek, melyet teremtve úgy, mint eszközölve és pártolva, sok alakban létesített, s így személyes köréből kihatva, az emberiség nemesítésére is nem keveset lendített; — de másfelül eltelve hazafiúi elkeseredéssel. Az iránt, ki lelke legfelsőbb erőit nem hazája, hanem az idegen külföld dicsőítésére működtette, vagy, mert a halál hatalmas engesztelő, eltelve keserűséggel a sors iránt, mely hazánkfia élte hajóját oly parton köttette ki, hol ő ránk nézve visszahoz-

hatatlanúl el vala veszve. De én elfojtván ez érzést, midőn A felett mondok végszavakat, kit a Tekintetes Akadémia méltónak tartott tagjai közé avatni: magam helyett a történet Músáját szólaltatom meg.

Pyrker, egy felsőőri besenyő, s így ősmagyar, család maradéka, Nagy-Lángon született, Fejérvármegyében, 1772. évi nov. 2., hol atyja a Zichyek lángi ágának gazdatiszte volt. Magyar dal zengett bölcsője körül, s a hangok, mikre ajkai elsőben nyíltak meg, magyarok. A tíz éves gyermek Fejérvárt kezdé iskoláit, hona történetébe először Fejérvárt avattatott, hol minden talpalatnyi föld régi fejedelmeink léptei által szentesíttetett meg, és régi emlékezetektől dicső. Tanítói a forró honszerelem apostolai, költészetünknek azon időben hősei valának: Ányos Pál és Virág Benedek, kik nem csak tanítottak, hanem neveltek is, nem csak az iskolának, hanem a nemzetnek is. Ányos, lelke egész hevével rajzolta kisded növendékei előtt e termékeny haza szépségeit, beszéllte történeteit, és jól ismerve a fiatal szív szerkezetét, kedélyes versecskékkel szőtte által elbeszéléseit; vallásos szeretetét költve így bennök a hazának, és megkedveltetve egyszersmind a költészetet, melyben Virág szenvedélyes szorgalommal vezetgette tanítványait. A haza dicsősége iránt hidegen maradt fiún fogott a Virág kertészkedése, hogy irodalmunk története nem-látott példáját mutathassa fel egykor a költői léleknek, melyet ég és föld dalra éleszt, csak nem a haza fájdalma és fénye, a haza féltő kincse, s még féltőbb jövendője.

A bölcsészeti folyam Pécsett végeztetett, s oly tanítók alatt, milyen Trenka volt a történetben, Domin a természettanban, nem gyümölcs nélkül.

A szomszédságban forrt a török háború. Pyrkert lelkesedése oda ragadozta. Atyja ellenezvén a szándékot, hogy eltávolítsa csábjaitól, Budára küldé, hol részére a helytartótanácsnál hivatalt eszközlött. Pyrker használta az időt s alkalmat további önkiképzésére; alkalmat lelt különösen a német nyelvben erősödni, egy barátja közléséből e nemzet remekíróival is megismerkedett; s ezek mellett a francia és olasz nyelveket is elsajátította. A véletlen egy siciliai gróffal ismertette meg őt, kinek tetszését mívelt külsejével s szerénységével megnyervén, ennél az ajánlott titkárságot annál készebben elfogadta, mert nem végezvén el a törvénytudományokat, hivatalbeli előmenetelhez csekély reménye volt. Elhagyá tehát hazáját, s Triesten, Velencén és Manfredónián keresztül Nápolyba ért, ismét a nélkül, hogy a nagy magyar királynak egykori diadalmi útain hazafiúi lelkesedésre ébredt volna. Egyébiránt élte ez időpontját kétes fátyol borítja. A monda szerint a Palermóba vitorlázókat egy vihar Algír felé sodorta, hol tengeri kalózok fogságába esvén, rabúl adatott el, honnan rövid időn sikerült egy hajón Velencébe menekülni; mások Génuán és Ulmon keresztül hozzák vissza Bécsbe. Határozottan ő e viszontagságairól soha sem nyilatkozott; s így, habár nem bizonyos, de hihető, hogy a katonaságra, világlátásra s társas életre erős hajlammal bíró húsz éves ifjú , rögtön megváltoztatva szellemének eddigi irá-

nyát, mint beszéllik, betöltéséül egy, nagy veszélyben tett fogadalomnak, búcsút vett a világtól. Mert ím a visszatérőt a Bécshez közel eső líliomvölgyi cisterci monostorban látjuk barátnak feleskünni. Hittudományi kiképeztetése, mint maga monda, egyoldalú, barátos szellemű volt. Ennek bevégeztével, négy év múlva, fölszenteltetvén, a bibliai tudományok tanszékére készült, de nem sokára a monostor gazdasági gondjaival bízatott meg, miket tíz évig viselt. Ezekhez járulván időközben az erdőhivatal s az iroda vezetése is, természetes, hogy irodalmi dolgozásokról szó nem lehetett. Csak midőn Tirnicre küldeték lelkipásztornak, foghatott Tunisiásához, melyhez addig csak előtanulmányokat tett. A haza és nemzeti nyelv az első ifjúság benyomásaival együtt idegen istenek által ki volt törölve szívéből: költői lelke nem-honi hangon szólalt meg. S noha majd líliomvölgyi perjel, utóbb apát lőn, s a leégett monostor felépítője, félbeszakasztásokkal ugyan, de kitürő szeretettel és tűzzel folyt a munka úgy, hogy midőn 1818-ban szepesi püspökké nevezteten honába ismét visszatért, a Tunisiás immár sajtó alá mehetett. Két év múlva az második kiadást ért, szerzője pedig Velencébe tétetett által patriarchának; 1827-ben végre Egerbe érsekül. Munkái száma folyvást növekedett: Szepesben készültek bibliai költeményei, mik „Sz. Hajdan Gyöngyei[1]" cím alatt nyelvünkre is lefordíttattak; Velencében RudolHása, melylyel Ferenc király kegyeit akará meghálálni; Egerben végre legendái, Krisztus élete, s gyakor nyári utazásai közben „havasi dalai," és mind ezek — németül.

Pyrker nem tartozik a német nemzet classicusai közé. Rendes vegyülete Homer formáinak s egy új, de az újvilág hite által nem szentesített gépezetnek, müvei szónokiak inkább mint költőiek, a bő leírások dacára nem szemlélhetek eléggé, és hidegek, nem fenségesek; de mint nyelvmüvek a német irodalom csúcsán állók. És mint ilyek fel is tűntek, kivált oly korban, mely az epos nemében terméketlen; de valóságos költői s nemzeties érdek nélkül lévén, a gyakran igen gyanús eredetű javaló, sőt égig emelő bírálatok ellenére a németek közbirtokúl azokat el nem fogadták. Ami gyöngéd, érzékeny, emberileg szép, bibliai költeményeiben, ami meleg, lyrai dolgozataiban, van, elenyészik e szomszéd nemzet költői kincsei tengerében. A mi irodalmunkban ő mint nyelvlángész nagyhatású leendett, ha mint költő nem is: s a magyar Músa fájdalmas hálával keseregne sírja felett. . . .

De ha, midőn elhúnyt is, inkább valót mint csak jót mondunk felette; nem szabad felednünk, hogy mint főpap lelkes előmozdítója volt körében jónak és szépnek. Mindkét megyéjében gonddal őrködött az egyházi fegyelem felett, néptanító-képezdéket állított, a tanult s mívelt egyéneket mások felett kitüntette, pártolta és segítette; Egernek jótevője és szépítője Dobónak emléket emelt, főegyházat alkotott, mely a honi új építészet legszebb emléke, jeles festészek müveivel alapját veté meg egy köz képtárnak a nemzeti muzeum mellett: e nemzeti akadémiának pedig, mely e rendbeli érdemeit kívánta elismerni, midőn őt négy évvel ezelőtt oklevelével üdvözlötte, tőkéjét alapít-

ványnyal nevelte. Kínjai, melyek élte utolsó évszakát elkeserítették, arcfájdalma t. i., a múlt év vége felé Bécsben kerestetének vele ismét könnyebbűlést, de ő azt csak a halálban lelt, mely dec. 2. érte utói. Elhallgatom, hogy tetemeinek is külföldön rendelt nyughelyét, hol szelleme, míg élt, inkább érezte magát otthon, elhallgatom, nehogy hazafiúi méltó nehezteléssel elferdüljünk emlékezetétől, melyet nem annyira rokonszenvvel, mint nemes tartozásból, vett jókért, üllhet meg a magyar: elforduljunk sírkövétől, kinek jelességével nem dicsekednünk lehet, hanem érte pirúlni vagyunk kénytelenek!

XXXVIII.

Gyászbeszéd Gyurikovics György felett.

Tartatott az akadémiában, júl 10. MDCCCXLVIII.

Mozgalmas idő, tisztelt Akadémia, milyen e mienk, hálátlanul elfeledi a múlt napok érdemeit; s új meg új események eltemetik ezek emlékezetét is. Miképp volna ily időnek, mely tettekben merül el, érzéken négy fala közt gondolatai világában elhaló tudós iránt; *tudós* iránt, ki nem az adónak egy új rendszerét számítja ki, nem hadihajó tervét alkot, nem kormányszabályokat vázol; hanem a régi idők tetteit igyekszik kibontani homályukból, s mint egyes vonalait a társas emberiség életrajzának — mert mi egyéb a történet? — részvét s tanulmány tárgyaiéi adni át ismét az emberiségnek. Csoda-e, tisztelt társaim, ha ily időben a kor szája, a különben mindent kürtölő napi sajtó, hallgatással mellőzi a tudomány veszteségeit; csoda-e, ha Gyurikovics György ily időben meg nem emlé-

kéz ve száll, ősz fürtéi dacára még mindig kora, sírjába? Csoda-e ha az immár fél hó előtt elhúnyt társ halálának én vagyok, s e helyt, első gyászhírnöke?

Gyurikovics életrajza egyszerű életfolyamot tüntet elő, milyen a legtöbb magyar tudósé; érdeke s érdeme abban van amit tett, és amit írt. Azonban Önök azt is részvéttel fogják követni. Egy, már a XIII. században némi nevezetességre vergődött nemes ház gyermeke, Ivanócon, melytől családja előnevét vette, 1783-ban születvén, holnap után fejezte volna be társunk élte hatvanötödik évét. Első neveltetését szülei házánál, s folytatólag Vág-Újhelyt és Nemes-Podhrágyon vette; a közép iskolákat Trencsény, Modor és Pozsonyban járta az ágostai protestánsok gymnásiumaiban. Ez utóbbi város lyceumában avattatott a felsőbb tudományokba; s itt név szerint Sabel István hatott reá jótékonyan, ki jeles mathematikus és philológ hírében állott, s társunkat e tudományokon kívül a természettanban s világtörténetben oktatta; Fábri István, ki a bölcsészet, földirat és hittudományban, és Stanislaides Dániel, ki az egyháztörténetben, erkölcsi hittanban, római régiség- és görög hitregében. Miután ez időt egyszersmind a német nyelv megtanulására is fordítá, a nagykőrösi collegiumba költözött, hogy ott a nemzeti nyelvben gyakorlat által tökéletesítse magát; honnan ismét Pozsonyba térvén, az ev. lyceumban a lélektant, észjogot, természetiratot, gazdaságtant, államismét, s a protestánsok közjogát végezvén, a kir. főtanodában fejezte be a törvény tudományokat. Első lépése a

gyakorlati életbe ingadozást mutat, vagy inkább a körülmények hatalmát, mint az legtöbb vagyontalan ltjainknál tapasztalható. Váltva gazdasági és törvényes pályán hivatalkodott; míg 1812-ben Pozsony vármegyei eskütt, hat évvel utóbb városi tanácsnok, mely állásban huszonkét évet töltött, és végre 1840-ben ugyanott kir. váltótörvényszéki közbíró lett. Egész hivatalbeli élete munkás, lelkiismeretes, feddhetetlen férfi képét tüntet elő; s ekkép alig volt e harmincöt év folytában esztendő, melyben G-yurikovics, illető hatóságai által, valamely rendkívüli megbízatásban bizodalom jeleit ne vett volna; különféle állapotokban gyakran biztos, a tárnokszéknél ötször, az országgyűlésénél szinte ötször követ, több országos küldöttségek tagja, névszerint az 1828-diki nagy reformbizottmányoké; s ő mindig és mindenütt kitüntetéssel működött. Szabad idejét Gyurikovics nem világi örömök,nem vagyonszerzés, s magánérdekeknek szánta: az ő honszeretete ritka mértékben munkás vala folyvást a haza történetei s állapotjai földerítésében. Ez irányáért különösen Lehóczky Andrásnak, a híres hazai nemzéktudósnak, van irodalmunk lekötelezve, kivel ő, midőn 1803-ban Scultéty Pál, Albert herceg ügyvédénél törvénygyakorlaton vala, ismerkedett meg. Ez idő óta Gyurikovics az országnak lassanként minden vidékeire kiterjedt részletes vándorlatait, úgy hivatalos viszonyai által föltételezett helyzetét is arra használta fel, a hazát történeti, földirati s államismei tekintetben, mennyire az egy ember erejétől telik, kitanulni. S e részben csakugyan kevés párját ismeri

történetünk. Fáradhatatlan volt ő, s áldozatokban kifogyhatatlan, hazai történetforrásaink gyűjtésében, mi által lőn, hogy gazdag könyvtára legbecsesb részét számtalan kiadatlan munka, oklevél, közirat, abrosz, s mindennemű egyéb emlék képezi; köztök foliánsai az ön kezével gondosan másolt kútfőknek. Kormányunk hazafiéi iránya reménylenünk engedi, hogy e kincsek nem fognak elszóratni, hanem országos költségen a nemzet meglévő gyűjteményeit öregbitendik. És Gyurikovics nem egyedül gyűjtő, hanem szíves közlő is volt: Fejér György hazai Oklevéltárának valamennyi kötetei társunk ritka közlékenységének maradandó emlékei. Végre mind ezek mellett tömérdek az, mit ő maga dolgozott. Legnagyobb, legbecsesb munkáit a hazai történetre mostoha idők nem engedék világot látni; neki nem volt, mint a vele rokon lelkű Bél Mátyásnak, III. Károlya, kinek oltalma alatt közzé tehette elméje szüleményeit. Árva és Mosony megyék földirata és története, mindenik száznál több íven, Trencsény négy kötetben, középkori magyar földirati emléktára több ívrétkötetben, Pozsony vármegyei és Pozsony városi diplomatáriumai, számos kisebb helyirati és nemzéktani munkái a gondosabb maradéktól várják méltatlan homályból kiragadtatásokat. Mindamellett Gyurikovics munkássága nem egyedül a jövendőségé: bírjuk hazai és ausztriai folyóiratokban száznál jóval több, külön terjedelmű értekezéseit, egyediratait, melyek kivétel nélkül mind bővítésére, megigazítására és felvilágosítására szolgálnak a hazai történet, életirat, föld- és helyisme,

címer- és régiségtan, irodalom- és nyelvtörténetnek. Közölök azon egy emlékiratának kiemelésére szorítkozom, melyben az 1836-ki országgyűlés alatt cáfolhatatlan erősségekkel bebizonyította, miszerint a helytelenül Tótországnak nevezett megyék, ügy a tótországi végezredek Magyarország elválhatatlan részei. Hasonló, sőt nagyobb fontosságú vala Horvátországnak az anyaországhoz! viszonyait felderítő deák munkája három részben, melyet ama tartomány megtámadt, de meg nem cáfolhatott. Gyurikovics e két munkája nem csak tudományos értekeződés volt: azok egyszersmind politikai tettek voltak, mert mindenkorra megállapították az elveket, miken e tartományok viszonyai a magyar birodalom irányában nyugszanak.

A legújabb történetek sok fonalat elvágtak, mik jelenünket a múlttal összekötötték; a históriai jog alapjainak megrendültével megrendültek a haza megmaradásának oszlopai is. De bármit rejt a jövendő magában; akár dicső felvirúlását e fajnak, mely önfeláldozásával keleti Európa legnemesb, életre legméltóbb nemzetének bizonyította magát; akár halálát, mely a világtörténet sok hatalmas népe életénél dicsőbb leszen: a magyar história a tudományok sorából többé ki nem törölhető. Világtörténeti nép voltunk — akár elismeri ezt a külföld, előkelő dacában, akár nem: de érezte azt a középkori Európa Byzanttól az Óceánig, Rómától az Albisig; világtörténeti nép voltunk, midőn I. Lajos Európa legfényesb koronáját viselte Visegrádon, s az európai polgárisodást a félel-

mesen emelkedő ozmán hatalomtól megoltalmaztuk; világtörténeti nép vagyunk most, midőn a nyugat Európa eszmefényével a keletinek homályát felvilágosítottuk, hogy a sötétség rabjai feljajdúlának e nap mindenható sugáraitól: mostantól fogva történetünk megszűnt egy. földrészé vagy birodalomé lenni. Se történet palotája fölépítéséhez a mi elhúnyt társunk is segíté hordani a köveket: emlékezete nemzetünk nevével együtt élni fog.

XXXIX.

Szalay Imre emlékezete.

Olvastatott az akadémiában, apríl 30. MDCCCXLIX.

Szalay Imre, az akadémiának philosophiai osztályabeli tiszteleti tagja, még a múlt évben, sept. 17-én halálozott meg. Ohajtám vala, hogy gyászszónoka akadjon, ki száraz adatoknál többet mondhasson el róla, és ismerve lelkének nem nyilatkozott nemesb oldalait, részvéttel szólhasson feló'le, s így részvétet gerjeszthessen is iránta. A körülmények mindazáltal azt akarván, miszerint én mondjam el, mit róla tudok és érzek; a következőkben rovom le hivatalbeli kötelességemet.

Szalay Imre Szombathelyt született, nov. 2-án 1787. A felsőbb latin s a bölcsészeti folyamot anyavárosában végezte 1805-ben, a hittanit négy éven át Pesten, honnan Szombathelyre visszatérvén, az ottani papnöveldében esztendeig tanulmányi ügyelőséget

viselt, közben a mennyiség- és természettant is, mint helyettes, előadva. 1810-ben ugyanott a püspöki lyceumban a bittani tanszékkel bízatott meg, s néhány héttel utóbb Vámos-Családon áldorrá szenteltetvén, ott két évvel utóbb rendes lelkipásztorrá lett, mely hivatalát 1825-ig folytatta. Időközben, névszerint 1816-ban, hittudori koszorút nyert, mely alkalommal „az isteni gondviselésről[11] értekezett; az 1817/8-ki tanévben a szükség úgy kívánván, az erkölcsi és pásztori hittudomány és felsőbb nevelés tanítását vitte a szombathelyi feliskolában, s azon idétt mint szentszéki bíró és zsinati vizsgáló is működött. 1825-ben szokott tanári csőd alapján az egyetemen lelkipásztorság és hitszónokság rendes tanára, majd a bölcsészeti kar tagja lett, 1827/8-ban pedig a hittudományi kar dékánságát viselte. 1835-ben veszprémi kanonok, 1840-ben bélakúti apát, szalai főesperest, a sz. Anna-növelde s a veszprémi tanítóképezde igazgatója, végre 1843-ban ugyanazon káptalannak őrkanonoka lett.

Szalay Imre tanári s papi érdemei előadását, melyek, sebes előmozdittatásai után ítélve, lehettek, azokra bízván, kik e körökben őt ismerték; én csak írói és akademikusi tetteit említhetem. Mint író, ha három rendbeli alkalmi versét mellőzöm, mik különben sem tartoznak az irodalomhoz, ha nem egyebek, mint csak is alkalmi versek, ő két szakban munkált: a nyelvtanban s az egyházi szónoklatban. T. i. 1828-ban a pesti apácák nevelőintézetébe rendes tanulmányúi behozatván a magyar nyelv, ez intézet fejdelemasszonya kérésére egy rövid nyelvtant szer-

kesztett, melyet sem a módszer, sem a szabályok szabatossága, sem a tan mindenütti helyessége nem ajánlottak; de azon időben azon egy rövid tankönyv lévén, mely Révaihoz csatlakozván használható volt, oly szerencsét tett, hogy noha csakhamar jobbak követték, mégis több kiadásokat, sőt német, tót, vend és illyr nyelvekre fordíttatást, még utánnyomatást is ért. Nagyobb érdemet tett társunk a hitszónoklat körül, nem annyira saját beszédei által, mik sem számosak, sem kitűnők, mint azon egyházibeszéd-gyüjteményével, mely tíz kötetben javát adta a korabeli nagyobbrészt dunántúli, katholikus hitszónokok beszédeinek, s így valóban érzékeny, más úton máig sem pótlóit, szükségnek felelt meg. Szinte említést érdemel azon gondoskodása, mely szerint egy kimerítő s módszerével kitűnő német elemi hittanító munkát a pesti papnövendékek által lefordíttatott, s azt átnézvén, közre is bocsáttatott.

Az akadémia őt mindjárt első nagygyűlésében levelező, másodikában helybeli rendes tagjává választotta a bölcsészeti osztályban. Az utókor méltán kérdezheti: mely érdem emelte őt e tudományos polcra, mert az akadémiai tagság polc mindenütt, hol a tudomány feljebb becsültetik a születés és kegyek kiváltságainál; és számadással tartozik a maga korának, munkásságáról, ki arra lép, számadással érdemeiről azon testület, mely őt arra lépteti. Szalaylmre *egy* önálló, *egy* új, *egy* világló gondolattal sem nevelte a tudományt. El kell tehát mondanom, nem Önöknek, hanem az utókornak, mely e mai szózatomtól várj a az

akadémia igazolását, hogy az osztály szükségei egyént kívántak; hogy e választás a bölcsészettudomány akkori szomorú állását bélyegzi a magyar irodalomban, mert Szalaynak egyetlen címe e meghivatásra bölcsészeti tudorkoszorúja volt, s munkája e szakban, ha „az erkölcsi nevelést[11] tárgyazó dékáni beszédét kiveszszük, mely azonfelül latinál mondatott s jelent meg, nem volt, s utóbb sem készült; s választása egyike azon remények meghiúsúlásainak, mik bár gyakoriak ne legyenek soha! Éhez képest mint akadémikus Szalay Imre összesen csak kétszer működött szakjában: az első' pályázáskor mint bíráló, s Imre János halála után, kinek ő legott fizetését is öröklé, mint a philosophiai műszótár szerkesztője, de mely munkának első iveinél már Veszprémre mozdittatván elő, más kéz folytatta és fejezte be azt is. Távoztával 1834-ben az akadémia illőnek ítélte őt tiszteleti tagjai közzé tenni által. Azóta ő számunkra nem létezett többé, s körünkben *egy* munka, vagy csak kisebb értekezés által sem hagyott nyomot. Egy érdemök volt beszédeinek, melyeket sem erős meggyőződés, sem meleg érzés nem tüntetett ki: a hibátlan és sima beszéd: oly tulajdon, mely mai nap nem érdem többé. Pedig, fájdalom, ez minden, mit Szalay Imre dicséretére mondhattam.

XL.

Sztrokay Antal emlékezete

Olvastatott az akadémiában, jól. 22. MDCCCL.

Nemes-Csői Sztrokay Antal szül. 1780. dec. 20. Vasnak Salfa nevű helységében, hol atyja mint közbirtokos élt. Az elemiekbe Meszlényben avattatva, tizenkét éves korában a soproni lyceumban folytatta tanulmányait, s már itt kedvelte meg a magyar irodalmat, sőt mint tagja az ottani magyar társaságnak, abban gyakorlottá is magát. Státius lévén kedvenc írója, azt egyszersmind példánynyá választotta eposi munkáiban, melyek azonban világot soha sem láttak. 1803-ban Sopronból eljővén, gr. Festetics György mellé került írnoknak, s ez időben a Georgikon nagylelkű alapítója meghagyásából Hohberg Georgikáit fordította, s többféle alkalommal magyar és deák költeményeket készített. Év múlva Pestre jött fel a törvények tanulása végett, mik mellett Révai Miklós ked-

veltebb tanítványai közé tartozott. 1804-ben ügyészszé leven: e pályát Kőszegen kezdte, hol Chernél Dávid udvari és Somsich Lázár kir. tanácsosokkal megismerkedvén, e mívelt s a költészetet kedvvel űző férfiak béhatása alatt maga is folytatgatta mellék óráiban ebbeli dolgozásait. 1807-ben a bajai urodalom rendes ügyésze lett, de ismeretségei terjeszkedésével onnan már 1810-ben Pestre telepedett által, hol a nevezett pályán élete végéig járdáivá, ügyes, lelkismeretes, igazságos és szilárd becsületességű ember hírében hunyt el e hónap 9-dikén. Költői dolgozatai közöl Lucánus Pharsáliájának fordítása érdemel megemlíttetni, melyből eddig öt ének látott napvilágot, s mely csak azt sajnáltatja, hogy fáradozása tárgyát szerencsésben nem választotta. Lucánus és Státius! két képviselője a sülyedő költői kornak; s új példa arra, mely sajnos hézagokat hágy ifjaink mívelésében az aesthetikának és philologiának úgy sovány, mint lelketlen tanítása. Hogy ezt megelőzőleg az epigrammot nem szerencse nélkül mívelte, Vitkovics leveleiből tudjuk, sőt épen ezek hatottak magára Vitkovicsra is nem kis mértékben gerjesztőleg. Akadémiánk „Zsidó jog[u] című munkája tekintetéből a törvénytudományi osztályban rendes taggá választotta, mely szakban ő buzgón és szorgalmasan működött mind haláláig. Mint Perger utódja, ennek rendestagi székében bevégezte az ez által szerkeszteni kezdett Törvénytudományi Műszótárt. Értekezései, melyek nagyobb részt a törvénytörténet köréhez tartoznak, ez irányban terjedelmes ismereteket tanúsítanak, s részint Évkön-

veink, részint Értesítőnkben láttak vagy látnak még világot.

Sztrokayban buzgó s minden körülmények közt hű honfit és magyart, ügyészt, ki soha igazságtalan ügyet nem védett, és szorgalmas írót vesztett a haza, ki, ha magán viszonyai engedik, mélyebb nyomot volt hagyandó az irodalomban, mint bokros elfoglaltatásai között lehetett.

XLI.

Dohovics Vazul emlékezete.

Olvastatott az akadémiában, sept. 14. MDCCCL.

Tisztelt Akadémia! Dohovics Vazul néhai társunk megérdemli, hogy nevét kegyelettel említsük halottaink között. 0 azon nép fia, mely nemzetünkkel közel ezer év előtt együtt hódított magának hazát a Kárpátokon innen, s bár eredet, nyelv és vallásban tőle különböző, leghívebb társunk volt jó és rossz napjainkban, míg szíve saját ösztönét, kényszer és csábtól menten, követheté. Dohovics is orosz volt a magán élet és egyháza körében; de magyar mint e honnak fia, mint tudós, és mint író. Amit élte folyásáról mondhatok, a következőkből áll — kevésből, ha változatosságban keressük érdekét, sokból ha munkásságban.

Dohovics Otvösfalván született, Marmarosban Huszt mellett, martius első napjaiban, 1783, hol szü-

léi mint becsületes földmívelők laktak. Oroszúl olvasni írni otthon tanulván meg, már tizenhárom éves volt, mikor Huszton magyar osztályt kezde járni; innen a szigeti középtanodába küldetett, melynek elvégzése után a bölcsészeti folyamot Váradon, a hittudományit Nagyszombatban és Ungvári fejezvén be, 1811-ben áldorrá szenteltetett, s Dolhán kezdette meg lelkipásztori hivatalát, melyhez már három évvel utóbb az alesperesti hivatal járult. Onnan 1814-ben Lucskára, 1828-ban Munkácsra, végre Husztra tétetett által, hol múlt évi december 13-kán, egyheti betegeskedés után, a sárgakór vetett véget munkás életének, élte hatvannyolcadik évében.

Egyházi hivatását oly buzgósággal és magaodaadásával töltötte be Dohovics, hogy idejének csak kisebb részét fordíthatta más iránybani önművelésére és szellemi munkásságra. Első dolgozatai, mint az elevenebb elméké rendszerint, költőiek voltak, magyar, deák, orosz nyelven; de a Caménák a philosophia komoly istennője elől csakhamar kényszerültek hátrálni. A tanodái előadások gerjesztők fel ez irányát, de őt ki nem elegíthették; az új kor nagy bölcsészeihez közvetlen akart vala folyamodni, de itt a német nyelv nem tudása szolgált akadályául. Fáradhatatlan volt tehát e hiány pótlásában, és nem sokára Kant, majd Fichte és Schelling levének bálványai — mint maga fejezi magát ki önéletrajzában: de vég megnyugvást azokban sem talált. Uohovics önálló gondolkodó volt, és éveken keresztül építgete egy új rendszer alkotmányán, melynek az emberi ész tér-

mészete felőli vizsgálódást veté alapul — de bé azt, fájdalom! nem végezhette. Említem hivatalát, mely mennyire foglalta el őt, bizonyítják hívei, bizonyítja a tanügy, melyre befolyt, a három egyház s a lelkészi épületek és kertek, melyeknek nagy részt ő volt teremtőjök; bizonyítják számos kötetekre terjedő, bár nyomtatatlan, szentbeszédei; említenem kell a családatyát is, ki gyermekei fölnevelésének szentelte nagy részét szabad óráinak. Ezekhez járult azon szellemi elszigeteltség, külső fölgerjesztetés, esztnesurlódás és eszmecsere hiánya, mely nélkül oly nehéz a tudományban újat és nagyot alkotni. Ekkép befejezetlen maradt a nehéz, a mély, a terjedelmes munka, melynek eredménye egy saját rendszer leendett. Philosophiai kéziratai, részint stúdiumok, részint elédolgozatok, közel harminc számmal, bizonyítják, mily készülettel járult ő választott szentélyéhez. De ott vannak deák munkái: Investigate in naturam animae rationalis, két kötetben; De homine qua ente rationali, két kötetben; ott észjoga, ott terjedelmes lélektani és somatologiai stúdiumai: de a célba vett alkotmány nem létesült. Amit tőle nyomtatásban és magyar nyelven olvasunk: „a világ alkotmányáról egy lépéssel feljebb.mint Descartes és Newton“; „Az egész látható világ rende“ stb. csak egyes kövecskéi rendszerének. Mind ezek, mind természettani értekezései a Felső-Magyarországi Minervában és a Tud. Gyűjteményben az önálló gondolkodóról tesznek tanúságot. Mellőzöm néprajzi, gazdászati, szépészeti, részben kinyomtatott, munkáit; és csak philosophiai műszótárunkhoz ismé-

telve nyújtott bő adalékait, úgy a nagy szótárunk részére készült orosz és magyar közös szók gyűjteményét említem fel, melyekkel mint tagja e nemzeti akadémiának segíté ezt hazafiúi készséggel. És ezek emlegetése után szálljon ügyfeli áldásunk a sokat tett és fáradott férfiú nevére; s a magyarok istene adjon neki, ha még lehet, követőket azon pályán, melyen e becsületes orosz magyar negyven éven át buzgón járdáit!

XLII.

Horváth József emlékezete.

Olvastatott az akadémiában apríl 26. MDCCCLI.

Halottaink közöl Horváth József természettudomány-osztályi rendes tag emlékezetét újítom meg ma, tisztelt Társaság, ki reményteljes fia halálán való fájdalmában még a múlt évben elhúnyt.

A boldogúlt 1794-ben február 1. született Vasvármegye Lukácsháza nevű, Kőszeghez egy órányira eső helységében, hol atyja molnárságot űzött. Gyermeksége éveit nagyobb részt Nagy-Csömötében töltötte, hol atyjának egy nemesi telke feküdt, ki Horváthunk tíz éves korában meghalván, ennek nevelését azontúl anyja intézte. Iskolázni már öt éves korában Nagy-Pösen kezdett, tizedik évében Kőszegre küldetett az elemi és közép tanodákra, hol Faludi Ferenc munkái vonzák elsők és igen korán a magyar irodalomhoz. Pethő Benedek mívelt lelkű oktatójának ajánlására Bolla Márton kegyesrendi főnök

által 1811-ben e szerzetbe felvétetvén, Kecskeméten állotta ki *a* szokott két próbaévet, hol segédtanítóúl is alkalmaztatott, s a kiszabott tanulmányokon kívül szorgalmasan foglalkodott a római remekírókkal s az ott kezéhez került magyar szerzőkkel, ú. m. Révai, Baróti-Szabó, Dugonics és többekkel. Ekép a nappali órákat éjjeliekkel is megtoldván, a latin verselés mellett a magyart is nem csak maga űzte, eleinte a régibb rímes, utóbb a mértékes formákban, s társaival verses levelezést folytatva; hanem ezeket is hévvel buzdítgatta a magyar irodalom szeretetére és gyakorlására. Nyomos szorgalmának tanúi a kéziratai közt fennmaradt számos kivonatok, egy latinból fordított mythologiai-históriai szótár töredéke (A-M-ig), s a ritkább magyar szók gyűjteménye. A görög és német nyelveknek is jutott ez időszakban tanuló vágyának egy része. 1813. év őszén a tatai gymnásiumba tétetvén által, itt a második nyelvtani osztályt látta el, s ez időben Ovid és Horác, a magyar remekírók közöl pedig Báróczi, Dayka, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kazinczy stb szenvedelmes olvasgatása mellett a rancia és olasz nyelvet is űzte. Már most a világba vágyó ifjút az őt atyailag szerető Bolla édesgető szavai a klastrom falai közt többé nem tarthaták, ő az 1814-ki tanév végén a kimívelődésére sikeresen munkált szerzetből kilépett, és Szombathelyt megkezdte a bölcsészeti folyamot Bitnicz, Németh János és Horváth F. tanárok alatt; a második évet pedig Pesten végezte, hol üres idejét a nyilvános könyvtárakban és otthon olvasással s némely szépirodalmi munkák for-

ditásával töltötte. Az e nemű dolgozgatást mint orvosnövendék is folytatta, sőt versei gyűjteményét 1819-ben censúra alá is bocsátotta, mely azonban költséghiány miatt világot nem láthatott. Ugyan ezen évben nyerte meg a bölcsészeti tudorkoszorút is. Csak most kezdé kenyértudománya a lelkét kimívelt s eddig be is töltött szépirodalmi olvasást és irogatást háttérbe szorítani, s már mint orvostanuló — hozzá lévén a folytonos dolgozáshoz szokva — fordította le a nagy Frank Péter népszerű könyvecskéjét az egészséges gyermeknevelésről, úgy Beckerét a nátha és köhögésről, melyek szinte kéziratban maradtak. 1821-ben, egy őt a sír széléig juttatott idegláz dacára, a tanév végén az első, két hóval utóbb a második szigorlaton kitűnő eredménynyel átesvén, 1822. martiusán orvostudornak nyilváníttatott, mely alkalommal a füllobról s annak némely következéseiről értekezett latinúl. Gyógygyakorlatát Pesten kezdte, de nem sokára megházasodván, Kőszegen települt le, honnan, nyolcvanöt éves anyjának meghalálozása s atyai vagyonkájának eladása után 1823 elején ismét Pestre tért. Itt gyógygyakorlata mellett újra folytatta írói mellék-működését, s Goelisnek a testi gyermeknevelésről irt jeles munkáján kívül, miután az akkor nevéről is még alig ismeretes hasonszenvi rendszert nagy hévvel tanulmányozta, Hahnemann Organonát fordította le, melyet utóbb Bugát a maga kiadásában használt is. Év múlva Bakabánya tiszti orvosává lévén, a magyar irodalmi középpontot örökre elhagyta, s majd 1825-ben Honinak tiszteleti, 1829-ben rendes

főorvosaként terjedelmesb hatáskört nyert ugyan: írói szorgalmával azonban ott és akkor sem hagyott fel, sőt számos népszerű orvosi munkákat fordítgatott, melyek közöl 1829 és 1830-ban Frank Lajos Orvosi Házibarátja kétszer egymás után meg is jelent, kétszer Becker Tanácsadója az elhálás körül, továbbá Wendt munkája a bújasenyvről, Richter Fridriké az aranyérről; utóbb t. i. 1834-ben Floyeré a hideg víz munkálatairól, s némely apróbb cikkelyek az Orvosi Tár és Pesti Társalkodóban német orvosi és természettudományi lapokból. Számos ily dolgozata kéziratban maradt; valamint id. Plinius természettudományi encyclopaediája, melyen mind halálig dolgozván, abban a huszadik könyvig haladt. Az akadémia igazgatósága őt legott az intézet megalakittatásakor a természettudományi osztályban vidéki első rendes taggá nevezte, mely minőségben az orvosi műszók magyarázása s tájszók beküldése által munkált közre. Ha ezekhez azt adjuk, hogy Horváth mint hivatalnok is munkás és buzgó férfiú, mint hazafi mindenkor hű volt, mint ember végre közönségesen becsültetett: életrajzának rövid vázlatát kiegészítettük.

E vázlat, mint láttuk, egy szorgalmas irodalmi közmunkást állít elő; s mai nap, miután az akadémia, élete harmadik tizedébe lépett, s ez idő alatt tudományos irodalmunk nem csak kül-, de belterüleg is örvendetesen előhaladt, miután nem csak fordítások töltik be lajstromainkat, hanem eredeti dolgozatok is kezdik tudományosságunkat gazdagítani: elutasíthattlanúl felmerül a hallgatóban azon kérdés: mikép ér-

demelhette ki Horváth, merő áttételek, s nem is a tudomány előmenetelére ható rendszeres alapmunkák, hanem nagyobb részt oly tudományról irt vásári népszerű iratok áttételei által, mely tudományt népszerűsíteni nem is kell, miután azt tudományos jellemének megsemmisítése nélkül nem is lehet? — ezen önkénytelenül felmerülő kérdést épen Horváth József emlékezete érdekében kell, még saját körünkben is, mely első alkotó részeinek csak néhányából áll már, megvilágosítanom.

Akadémiánk alaprajzában a természeti tudományoknak is jutott osztály: helyesen és mellőzhettlenűl; az igazgatóság azt mindjárt az első megalkotás alkalmával be is töltötte: ismét helyesen, mert mindent, mit elő akarunk mozdítani, egyszer, és pedig mielőbb, meg is kell kezdeni. Milyen volt már 1830-ban a természeti tudományok állapotja hazánkban, s különösen irodalmunkban? Az *egy* természetrajz mutatott fel egy pár búvárt, s ezek is idegen nyelven írtak; a természet- és vegytan, a bonc- és élettudomány egészen parlag, a gazdasági és orvosi tudományok minden kitűnőségek nélkül. Hol kelle tehát e tudományok mívelését kezdeni? Meghonosítással: erre következhetnek csak eredeti írók, a tudományt gazdagíthatok, előbbre vihetők; a meghonosításra pedig oly készületű írók kellettek , kik a tárgyat értették s a nyelvvel bánni tudtak: más kellék nem volt 1830-ban, nem más szükség, s az írói kar más férfiakat nem is igen bírt: kivált vidéken. Így történt, s történt igen természetesen, hogy Horváth József

orvosirodalmi munkássága tekintetéből 1830-ban a combinátióból ki nem maradhatott: tárgy-avatottsága, nyelvészi és stilistai akkor nem közönséges ügyessége arra teljesen képesítették. Ennyit azon testület igazolására a mai szempontból itélők irányában, mely bennünket, kikből ez intézet eredetileg megalkottatott, abba meghitt; s hiszem, hogy ha az elhúnytnak a szerencse kedvez, miszerint Pliniusát közre bocsáthassa, igazolni fogta volna magát is, ki az akadémiai működésekben oly kevés részt vehetett.

S épen Horváth József igazolására, Tisztelt Társaság, rekesztem be e mai emlékezetet azon indítványnyal: tétetnék lépés a pliniusi fordításnak az akadémiánál letevésére, hogy az mind ez intézet, mind maholnap a figyelmes közönség ismeretébe juthasson; hogy az könyvtárunkban közhasználat alá bocsáttathassék, sőt idővel talán kiegészíttetve közzé is tétethessék: csak így lehet Horváth József emlékezetét illőkép megülleni.

XLIII.

Gyászbeszéd Döbrentei Gábor felett.

Tartatott az akadémiában, május 26. MDCCCLI.

Tekintetes Akadémia! Hogy intézetünk egyik legérdemesebb tagja s hivatalban elődöm felett oly későn emelek gyászszót: nem hidegség vagy gondatlanság okozta, hanem enmagamnak akkor, mikor Önök neki a vég tisztességet megadták, súlyos betegsége, s azóta is többször visszatérő erőtlenségem. Különben, ha valaha, siettem volna szót adni azon fájdalmas meglepetésnek, melyet Önök éreztek kétség kívül, midőn a teljes erejű s teljes munkássága öreg hirtelen kimúlásának híre megzendült; siettem volna annál inkább, mert nem illett lassúnak lennem annak megtisztelésében, kit — bár vele egykor a külőn vélemény padain szemközt ülék — hazafiságban és buzgalomban példáúl tekinteni soha nem pirultam. Teljesítem tehát, mit akkor, midőn a fájdalom még új

volt, könnyebben és több sikerrel teszek vala: teljesítem most, mikor a szomorú élet ezer változatú sérvei közt hamar eltompúló érzés nem támogatja szavaim hiányait; és most sem hozzá méltó beszéddel, mert Döbrentei élete abban amin törekedett s amit hatott, amit átélt s amit tett, oly változatos és gazdag, hogy egy teljes kép kifestésére időt és csendet kell bevárnom, mely mindkettőnek jelenleg hiúval vagyok. E szerint csak néhány körvonalt rajzolhatok róla sebtiben, és ezek is leginkább csak az akadémikusra szorítkozhatnak. Az *egész* ember, összeköttetésben és kölcsönhatásban korával, kell hogy azon időre maradjon, midőn hivatalbeli jogom és kötelességemnél fogva a nagy közönség előtt én mondandóm el, ha isten éltet, az emlékszózatot.

Döbrentei Gábor, úgy látszik, arra volt előleg rendeltetve már, hogy társas úton fejtse ki azon hatást, mely neki történetünkben helyet vív ki: egész élete bizonysága ennek. 1785-ben*) születve, 18 éves volt, midőn a soproni magyar társaság, mely helyisége és zsengesége dacára messze kiható befolyással volt újabb irodalmunk reggelén, már az ő kezeire bízta társas ügyei vezetését, s az ő kezeiből, mint azon egylet titoknokáéból, vettük azon egy önálló emlékjelét az intézetnek, t. i. munkálatai első kötetét, mely az ő távoztával utolsó is volt. Midőn pár évvel utóbb a wittembergi és lipcsei egyetemeken tanodái kiké-

*) A halottjelentés szerint. Ö 1786-ot mondott. *Későbbi jegyzés.*

peztetését bevégzé: ő nem vonult el, mint magyar ifjaink legtöbbjei, szerény szobájába a világ elől, hanem élt az alkalommal, foroghatni tudós tanárai tudományos estvélyeiben, s ott mind saját mívelődésének szerze új oldalakat, mind a nemzeti becsület képviseletét vállalván el, gyakran a hazára tudta terelni a figyelmet, s jó emlékezeteket hagyni hátra a hazáról és ennek nemzetéről. E kicsinységnek látszó dolgot, e vékony szálakat nem kell kevésbe venni: némelyik közölök elszakad, más tovább fonódik, s időket köt össze. Midőn Kazinczy Ferenc által egy erdélyi főnemes házhoz ajánltatván, melyben jövőjének gyökerei fogamzottak meg, Erdélyben meghonosúlt, ismét társas előnyei, tevék szellemi- és anyagilag lehetővé az „Erdélyi Múzeumot[11]; ezek által lett ő közletője azon szinte Erdélyben éledezett társas mozgalmaknak, mik 1819-ben az egykori nyelvmivelő társaságot felélesztették— rövid létre ugyan, de minek okai nem az összeállottak voltak; s nem nehéz előre számba venni azon állandó hatást, melyet Erdélyben megalapít, ha azon társaság, melynek ő keletkeztében is lelke volt, még bölcsőjében nem enyészik el. Egész iránya azon időben aesthetikai volt, s mi kellett akkor inkább e kis haza irodalmának mint ez s egy terjedtebb kitekintés a világirodalomba,melyet ő ott nyitni kezdett. Elmúlván e kilátások, honába tért, s itt is társas tulajdonaival támogatta a szintoly nagy mint szerencsétlen gróf Széchenyi Istvánt, hazánkban az egyleti szellem leghathatósb ébresztőjét, akadémia, casino, állattenyésztő társaság stb körül. Ezen és más

egyesületekben ő is segítette a még csak igen szerényen fellépő nemzeti nyelvetbecsre és elfogadtatásra: végre számos, a nemzeti míveltséggel összefüggő vállalatok lelkes mozgatója; s köz és magános társasági körökben mind haláláig a nemzetiség buzgó és szerencsés elülküzdője volt.

Hogy ily tulajdonai mellett a sötét, türelmetlen, erőszakos és darabos Horvát István helyett az akadémia igazgatóinak bizodalma Döbrenteiben állapodott meg, hogy titoknokúl ő nézetett ki, s az akademiában, melynek tagjai mindenikével barátságban vagy összeköttetésben állt, a többség őt választotta ügyei kezelésére: természetes és mintegy belső szükség volt. Mennyire bírta egy oly különböző, s akkor még sokfelé húzó elemekből összeállt társaság egyeseinek teljes megnyugvását kinyerni, arra kinek-kinek belső szózata felelhet; de hogy előtte semmi sem volt drágább ez intézetnél, hogy buzgóság és munkásságban senki által magát felülhaladtatni nem engedte: annak is be kell vallania, ki szorosabb köréhez nem tartozott. Négy évig viselte volt e tisztet, midőn polgári állásában, melyet, mint másod tartományi albiztos foglalt el, egy fokkal felebb emeltetvén, a két hivatal összeférhettlensége mondatott ki felsőbb helyen; ez lemondását, s a következett évben tettleges lelépését vonta maga után. Időközben a magyar nyelv régi emlékei gyűjtése és kiadásának általa mozgatott ügye reá bízatván, munkássága új phásisba lépett, s ez a második az, mely tizenhat éven által minden idejét, egész buzgóságát és figyelmét elfoglalta; ez az, me-

lyen ő maradandó érdemeket gyűjtött magának az irodalom körül.

Mert hol állott, Tekintetes Társaság, nyelvünk régi története, midőn Döbrentei e mezőre lépett? Amit Pray tett és Révai emlékeink kiadásában és ismertetésében, az volt minden. Egy-két emlék, s néhány adat! Révai nagy felfedezései nyelvünk alkotmánya körül ott állottak Révai hitelére alapítva: a közönség még csak azon pár kártyába sem tekinthetett, melyekkel ő játszott. A nyelv divatának kiterjedése, mezői életbeli milyensége, ismeretlen föld valának, eltemetve a levél- és könyvtárak porába, nem tudva vagy szándékosan elrejtve: csak néhány régi levél itt-ott kiadva, elszórtan, belső összefüggés nélkül: egyes jelei és mutatványai egy ismeretlen világnak. Döbrentei e világ földerítését élte feladásává tette. Összeírta, minek létezte tudatott, levelezést indított meg szerte a két hazában mindenfelé, figyelmeztette, kérte barátait, ismerőit, lennének gonddal minden árva magyar sorra a régibb időkből, kivitte a másoltatások határozatait nem minden küzdések nélkül, s maga megkezdte az akadémiának nem mindig elégséges segedelmeivel beutazását a két hazának régi magyar iratok keresése végett. Több mint hatvan levéltár lőn ekkép kikutatva általa, káptalani, convent!, megyei, városi, nemesség!; általános figyelem gerjesztve az ügy iránt, adatai gyűjtve a nyelv köz és magánjogi divatának, eredetiben összehordva vagy másolva számos irományok, melyek ötven nyalábnál többre szaporodván, egy tekintélyes magyar Leveles

Tárt alkotnak; míg másfelül közel harminc magyar códex másolata, sőt néhány eredeti is, könyvtárunkban felállítva áll: megbecsülhetetlen kincsei régi irodalmunknak, és szóló tanúi azon kor szellemi mozgalmainak, melyről Európa azt hitte, hogy abban a magyar nyelv még nem íratott, s melyet magunk is egykor csak sejtelmekkel népesítettünk meg.

S e kincsek már is nem csak a mieink többé. Megindúlt társunk gondjai alatt a Régi Magyar Nyelvemlékek kiadása is, és nyolc év alatt négy tetemes kötetre szaporodván, vettük abban a régi biblia-fordításnak a bécsi és müncheni códexekben fennmaradt töredékeit, vettük a Czech- s a Guary-códexeket, vettük a Leveles Tár két részét közel 400 darabbal, nyomtatva áll, bár kiadatlanul, a Winkler-códex, és nyomtatásra készen a Leveles Tár harmadik része, szinte több száz darabbal. Mindezekhez járulnak magának s általa felkért barátainak az adottak körüli terjedelmes fürkészeteik, régi nyelvtani előmunkálataik, glossáriumaik; mik által, világosság, váratlan, nem sejtett világosság, dereng középkorunk nem ismert irodalma s nyelvünknek félre ismert egykori életjelentősége körül. Meggyőződünk e munkálkodások gyümölcseiből, hogy a hitújítást megelőzött öt században elég gazdag klastromi irodalmunk volt, melynek, ha ily kevés maradványai élték is csak túl az enyészetet; a tatárjárást s a kúnvilágot, a huszita viharokat és pórháborút, a pusztító török időt s nem kevesbbé könyvpusztító vallási apróharcot, végre a lelketlenség és tudatlanság önkénytelen dúlásait s a klastrom-

irtás korát: ha mondom ily kevés maradvány élte is csak túl a sok alakú enyészetet: ezek magok tagadhatatlan jeleit viselik magokon egy ilyekben gazdag elökornak: annyi fejlettség, szabályosság, megállapodás, sőt már modor is mutatkozik a nyelvbeli előadáson, mely utóbbi, mindenkor a sűrű alkalmazás eredménye. Meggyőződünk továbbá e munkálkodások gyümölcseiből, hogy a polgári társaság minden rétegein, az állodalmi és közigazgatási élet minden ágaiban, a haza minden vidékein, melyeken utóbb, különösen a szatmári béke után, oly sebességgel hatalmazott el az idegen elem, ez időpont előtt magyarabb világ volt, mint eleddig sejteni mertük. Egy új forrása fakad itt a hazai történetnek; a népi és házi élet, az erkölcsök és míveltség története e magyar diplomatáriumból kezdett már s fog még ezentúl is sokat meríteni, miről csak nem is álmodtunk.

És, tisztelt Akadémia! ezen régi életünk fájáról szakasztott zöld levelekből kerül ki azon koszorú, mely elhúnyt társunk homlokán el nem hervad, míg a magyar hevűlni fog múltja és nemzetisége mellett!

Engedjék meg Önök, hogy a tények ez egyszerű elsorolása után néhány szavát hangoztassam a hálának, melylyel különösen magamat is, épen ezen fáradozásai által, iránta lekötelezettnek vallom. Szorgalommal használtam én is az általa kiadottakat, de régi irodalmunk úgy tűnt fel előttem sokáig, mint egy árnyékos tömkeleg, melyben ariadnei fonal nélkül tájékozatlanúl bolygunk. Ekkor történt, hogy Döbrentei, gyűjteseit az akadémiai kézirattárba letette. Hozzá-

láttam a gazdag anyag felismeréséhez, hasonlítgatásra nyílt mező, s ekkor éreztem lelkes gondoskodását egész becsében: mert elvonhatok voltak e sokról a nyelv fejlődési menetelének külön időszakai s időszakainak külön jellemei, lehetőnek láttam, a códexek keveset jelentő külső ismérvei mellőzésével, korok szerint rangozni irodalmi termékeinket a nyelv belső minemüsége szerint; s lehetőnek, miután nyelvünknek bizonyos időszakokbani állását ismerők, a visszafelé okoskodást, úgy hogy e mód szerint elég biztosan lehet — meg vagyok felőle győződve — régi bibliánkat Robert-Károly, a Halotti Beszédet szent István korába helyezni; míg másfelül épen ez emlékek nyelvi jelleme azt is mutatja, hogy azok amaz időknek nem egyetlen szüleményei voltak, hanem csodásán fenntartott maradvány kövecskéi a nemzeti élet ezen nyilatkozásai elpusztúlt nagy palotájának. Valamint a régi irodalom behatóbb ismerete, úgy régi nyelvünk ily történeti kifejtése Döbrentei (igyekezetei nélkül még most lehetetlen volt; s valamint én neki, az élőnek, elmondtam érte biztos együttlétben köszönetemet, úgy halála után azt nyilván elmondanom szent kötelességnek tartom.

Én őt martius 20-án láttam utolszor magamnál; ekkor is segédeszközök után járt; utolsó levele martius 23-káról, szinte azon ügyben. 28-kán nem volt többé. Könyvei, kéziratai, s folytonos fürkészel és szenvedelmes munka közt érte utói a váratlan halál. Mint a had fiát a harcmezőn. De hadd érezze szelleme, hogy barátai és társai szinte úgy nem feledkez-

nek meg róla, mint ő utolsó percéig nem kötelességeiről; s e végre hadd indítványozzam részére a legnagyobb kitüntetést, melyet az akadémia holt tagjainak adhat: függjön képe e teremben azon jeleseink sorában, kiket e testület büszkeséggel nevezett a magáéinak 1

XLIV.

Stáhly Ignác emlékezete.

Olvastatott az akadémia természettud. osztályában, jún. 14. MDCCCLI.

H alottaink sorában ez osztály egy oly férfiénak tartozom még visszaemlékezéssel, tisztelt Társaság, ki oly időpontban halálozván meg, midőn a legkitűnőbb egyéniség neve s híre az országos események nagyszerű zajában észrevétlenül elhangzott: 1849. április 28-kán t. i., a köz feledék zsákmánya lett; holott volt idő, még pedig elég húzamos, hogy neve, az egész hazában ismeretes, a két fővárosban a köz tisztelet s a köz figyelem tárgya, s nem érdem nélkül, ha azon sok jótéteményt vetjük mérlegbe, melyet a szenvedő emberiség tőle vett. Stáhly Ignácot, ezen akadémiának is tiszteleti tagját, emlegetem.

Született Stáhly Ignác Pesten, 1784. július 31. Atyja György a magyar egyetemnél sebészettanár

volt. A korán már kitűnő elmetehetségeket bizonyító gyermek elvégezvén szülötte-városában a bölcsészeti tanfolyamot, 16 éves korában ennek tudorává avattatott. Az atyai példa a gyógytudományok felé vonzotta, melyeket szinte itt hallgatván, 1803. szemészmester, 1804. sebésztudor, kevéssel utóbb szülészmester lett; a következő évben már tanszékre lépett, s két évig helyettesleg, 1809 óta pedig mint rendestanár tanította a bonctant, deákul, magyarul és németül, saját érdeket s vonzó erőt tudva a különben száraz tannak adni valóban lángelmü előadása által, s midőn e mellett egykorúlag először ugyan a gyakorlati sebészetet három, s utána a szülészetet ismét három évig tanító, s mind ezekben a beható felfogás, éles észlelet s műtétéiben felette kényes és ügyes kezelés tanúságait adá: a főváros őt mint ritka kedvességű és sikerű tanárt, szerencsés orvost, s e mellett mint a szép társaságok kedvencét immár nevezetességei közé számította. Nagy tulajdonságai, melyeket mint gyakorló orvos s a salónok embere fejtett ki, oly fényesen jutalmaztattak meg az őt majdnem imádó közönség által, hogy Stáhly kétség kívül az orvosi Krösusok sorába léphetett volna, ha még nagyobb könnyűséggel nem bír a szerencse ily adományainak elköltésében. E szenvedélyhez más hasonlók is járulván, melyek nem kisebb erővel rántották örvénybe, 1819-ben hivatalától felfüggesztve s egy pirító pörbe bonyolítva találjuk, melyből végre három év múlva szerencsésen kifejtekezvén, nem csak tanszékét foglalta el hallgatóinak tomboló örömjeleitől üdvözölve — kik közt

akkor magam is voltam — de egyszersmind erkölcsi életének is egy új szakába lépett. Ezóta egykori zajos élvezeteit csendes házi körrel váltván fel, azon illemmel, díszszel, sőt méltósággal vette körül állását, melyet csak a tisztaság ruházhat még a lángelműségre is. Az ő neve nem volt többé minden köz és zajos gyönyörök s bármi érdekes eltántorodásokéval összefonva: a tanoda, melyben őt lelkesedve szerető tanítványok vették körül, a betegágy, melynél mindig mentő angyalúl üdvözöltetett, s a házánál szokásos beteg-elfogadások voltak azoninnen érintkező pontjai a közönséggel. Az áldott emlékezetű Eckstein Ferenc nyugalomra lépte után a gyakorló-sebészi tanszékre menvén át, ezen új körben is új koszorúkat aratott. 1830-ban mint a kir. egyetem kormányzója ez országos főtanoda félszázadi örömünnepét méltó fénynyel üllötte meg, nem minden áldozatok nélkül. Az ifjú Stáhly ekkor már végkép el volt feledtetve a férfi Stáhly által, s ha a következett évi július 17-én a fellázadt sokaság őt kérte áldozatúl, az csak azon ferde rendszabályok eredménye volt, melyek a choleravész ellen célszerűtlenül ugyan, de sem egyedül általa nem javasoltattak, sem az új veszedelem ellen szerencsésben másutt sem intézteitek. A tekintet és becslés, melyben ekkor állott, már általános volt. 1834-ben királyi tanácsos, 1840-ben országos főorvos és helytartótanácsos, majd az orvosi tanulmányok igazgatója s a nádori udvarban kedvelt orvos és látogató lett. Munkás élete, melyet különösen mint a helytartóság tagjáét a legnagyobb szorgalom és pontosság bélyeg-

zett, s melynek minden szabad órája a szenvedő emberiségé, és csak zsugorgatott percekben az övéi, nem engedett neki időt, hogy roppant tapasztalásait, melyeket híven jegyzett, a tudomány számára feldolgozva átadja az irodalomnak; de a nemzetiség és nemzeti nyelvnek oly buzgó és erélyes előmozdítója lett tág hatáskörében, sőt áldozatokkal e körön kívül is: hogy akadémiánk, mely mélyen érezte, mennyit lendít e tekintélyes férfiú mindkettőn, őt 1839-ben tiszteleti tagsággal tüntette ki, mely — és erről én, ki hozzá családi viszonyoknál fogva is közel állottam, őszinte tanúságot tehetek — mely neki minden megtiszteltetéseknél kedvesb vala, sőt benne azon vágyat is költötte, azt írói munkássággal érdemelhetni meg: mit azonban nem ritkúló gyakorlati elfoglaltatása mellett annál kevésbbé teljesíthetett, mert az írás oly mesterség, melynek velünk születni és nevelkednie kell. Az 1848-ki változások őt osztályfőnöki ranggal először az új orvosi kormányszék fejévé, a honvédelmi bizottmány idején a hadi orvosügy főigazgatójává emelték. Midőn aztán az új év elején a magyar kormány a fővárost oda hagyta, a már törődött férfi, kinek erőit az utolsó időkben rendkívül feszült munkássága kimeríté, visszamaradván, a kir. ideiglenes kormány által régi állásában ismét igénybe vétetett, de hanyatló élete rövid idő alatt véget ért.

Áldás Stáhly Ignác emlékezetére, mert ő is a nemzeti ügy hív barátja, shol neki lehetett, buzgó előmozdítója volt.

XLV.

Széchy Ágoston emlékezete.

Olvastatott az akadémia philos. osztályában, mart. 22. MDCCCLH.

Széchy Ágoston Sáros-Patakon 1778. július 5. született. Iskoláit Sátoralja-Ujhelyben és Nagy Károlyban végezvén, 1796-ban a kegyes tanító rendbe lépett. A bölcsészetet Vácon, a hittudományt Nyitrán tanulta, s miután a latin nyelvtani osztályokban Podolinban és Vácon négy, a szónoklati és költészetiekben Kalocsán és Szegeden három évig tanárkodék; 1807-ben szerzete által a német-újhelyi hadi akadémiába küldetett, hol majd huszonhat évig tanitóskodott, a magyar nyelvet, s mint helyettes, külön időkben hol a vallástant, a francia nyelvet, hol a német nyelvet olaszúl adta elő, és ezek mellett a könyvtári hivatalt huszonkét évig viselte. Széchy ezen akadé-

miának oly jeles tagja volt, s elöljáróinál oly tekintetben állott, hogy véleménye a hadi növendékek nevelése körül nem egyszer kivántatott ki. így a katonanevelés alapelveit tárgyazó, 1817-ben írt, német munkája János főherceg mint az akadémia fő kormányzója által méltatással fogadtatván, annak elvei ő fensége nevében a helybeli kormányzóság által az intézet elöljáróinak és tanítóinak zsinórmértékűi szabattak elé. Ismét 1826-ban az akadémia újra alakítása alkalmával a katonák erkölcsi és tudományos kimíveltetéséről írt tervét vette a helybeli kormányzóság fel a megújított nevejési rendszer alapjául. Végre 18.31-ben történt kilépte előtt kevéssel, szinte János főherceg felszólítására, magának a főhercegnek nyújtott be e tárgy felett egy rövidebb emlékiratot, melyben hosszas tapasztalásai eredményeit állította össze, s melyből hat évvel utóbb több adatok felvétettek az ekkor behozott legújabb tanrendszerbe. Azon kitüntetésnek, melylyel ez akadémiának szolgált, köszönhette, hogy bár az évenkénti szünidő csak egy hónapig tartott, a főherceg-kormányzó által még is többször nyert húzamosb engedelmet külföldi utazásokra, melyeket önkimívelésére és szakbeli tapasztalásai öregbítésére tett. így már 1818-ban két hónapot fordított Felső-Austria s Bajorország, 1823-ban három hónapot Olaszország beutazására, mely alkalommal Velencét, Ferrárát, Bolognát, Flórencet, Rómát, Nápolyi, Salernót és Paestumot, s visszafelé Lombardiát, Krajnát és Stájerországot, 1825-ben pedig a cseh és szász földet látogatta meg.

Két legnemesb érzéke, a hallás és látás elgyengülése kényszerítette Széchyt 1832. nyugalomra lépni, s hazájába térni. Itt kezdődött hazafiúi és magyar irodalmi működése, melyre hosszas tanpályája s világtapasztalása mások felett képesítették. Nem említem nyelvünk körüli dolgozatait: az anyanyelv tanítása szükségéről s leghelyesb módjáról a Tud. Gyűjteményben 1839-ben közlött értekezését, és derék Elemi Magyar Nyelvtanát, mely kétszer, 1840- és 1844-ben jelent meg; de kiemelem fő munkáját: A Nevelés és Oktatástan vázolatát, az elemi tanítók használatára, mely szerény címe dacára irodalmunk legjobb műveinek egyike e nemben; s még is az illetők részvéthiánya miatt csak egyik kötete láthatott, 1845-ben, világot. A mi körünkben, melyben szorgalmasan szokott megjelenni, s mindennemű előadásokat figyelemmel hallgatni, ő maga két ízben a történettan életérdekű nyomossága és tanulásmódjáról értekezett. Kéziratban két terjedelmesebb munkája maradt: Nemzetgazdaságtani Olvasókönyve, mely közel nyolcvan ívből áll, s melyet Smith, Say, Soden, Storch, Rau, Lotz és Riccardo után dolgozott; másika Életbölcsészete, melyben a boldog élet szabályait tapasztalati alapon kilencvenkét szakban tárgyalja. Élte utolsó hét-nyolc évében mindazáltal szemei folytonos gyengülése határt szabott munkásságának, mely már csak szerzete ügyeire szorítkozott, melynek kormánytanácsosa volt, míg f. évi martius 6-dikán, élte hetvennegyedik évében, tüdővészből csendesen elszenderűlt.

Ebből áll, mit az elhúnytról, kit ez osztály 1840 óta vallott a magáénak, mondhattam. Annak, ki egykor neveléstudományi irodalmunk történetét irandja meg, leszen kegyeletes hivatása kimutatni, mit vesztett ez benne és munkája felakadásában, mely egy tapasztalt ember, felvilágosodott lélektani fő, buzgó hazafi és nemes kebel emléke marad.

XLVI.

Lassú István emlékezete.

Olvastatott az akadémia történeti osztályában, mart. 22. MDCCCLn.

Tisztelt Osztály! Múlt január-hó tizenkilencedikén egy becsületes közmunkás hagyta el sorainkat, ki, bár az idő által utólérve, sőt, önmaga megállapodván, el is hagyva, éltében már elfelejtve járt közöttünk: megérdemli mégis, hogy, miután koporsójára az anya föld takaró rögeit hánytuk, tettei emlékezetét még egyszer megújítván, vég Isten-hozzádot mondjunk az örökké távozottnak.

Lassú István, akadémiánknak ez osztályban lev. tagja életét mondom el röviden, egyikét ugyan a legegyszerűbbek s egyformábbaknak, de díszesítettet még is a buzgó közre munkálás s a fáradhattlanság emlékezetével, míg t. i. egészsége engedé, s a siető haladás a pályáról vissza nem utasítá.

Lassú Istvánnak Visk ada születést, Marmarosnak egyik tősgyökeres magyar városa, 1797. apríl

12-dikén, s adá az első oktatást is, melyet a virágzó Sziget fejezett be. A reformált ifjak szokott philosophiai, theologiai és törvénytudományi pályájok bevégeztével a huszonnégy éves ifjú férfi a magyar udvari kamaránál lelt alkalmazást mint írnoka a lajstromzó hivatalnak. A forradalom őt ugyan abban al-irattárnoknak találta.

A magyar irodalomhoz vonzó szeretete Lassút már 1823‘ban lépteté fel a Tudományos Gyűjtemény dolgozói között. Eleinte kapkodva, hol históriai, hol irodalmi dolgozatokat adott, milyek voltak: az órák feltalálása történetei, Orániail. Vilmos élete, Hunyadi János védelme a Pannónia nevű pesti német folyóiratnak egy cikkelye ellen; továbbá a drámai költészet története, s néhány névtelen bírálat, mely őt az új ízlés s az új nyelv ellenzőjeként tüntette fel. Utóbb szinte kizárólag a történet és földirat felé fordúlt, s 1827-től 1830-ig hosszasabb sorát adta az államismei, földirati és egyszersmind történeti munkáknak, milyek a Statistikára való bevezetése, Európa statistikai, geogr. és históriai rajzolatával s a tudományok rövid történetével, Nagy-Britannia, Franciaország, az orosz birodalom, Porosz- és Lengyelországok, a török, austriai, skandináv birodalmak, az olasz státusok s Algír leírásaival, melyek öszvesen tizenegy, részint terjedelmesb, kötetet töltöttek be, a közönség által kedvezőleg fogadtattak, sőt részben új kiadást is értek, mint Britannia s az orosz és török birodalmak leírásai. Bár e munkák, nem lévén forrásokból dolgozva, szorgalmas compilátióknál nem egyebek, s bár

ugyanakkor Dóczy József, a szentgothárdi cisterciek derék tagjfi, szinte egy sok kötető földirati munkát ada Európáról; még is érezhető hézagot pótoltak irodalmunkban, amennyiben az elsorolt államok történeteire is, néha bővebben, kiterjeszkedtek, és sajnálni lehetett, hogy szerzőjük, elkedvetlenítve irótársai élesebb nyilatkozatai által, végig nem ment az Európán kívüli világrészeken, melyekről mind e napig külön és bővebb munkákat nem bírunk. Ezekkel egyidőben kísérletté meg Horácnak magyarázó jegyzetekkel kiadását, de itt az iskola emberei által, nem épen érdemetlenűl, cserben hagyatva, az első kötetnél megállapodott, mely az ódák első könyvét tartalmazza. Ellenben Fejérnek akkori lelkes alispánja Szűcs Lajos úr felszólítására Zschokke köz kedvessége Ahitatosság Óráinak nyolc kötetben eszközlötte fordítását, melyek közöl kettőt, a IV. és V-diket, maga tette át, a többin javító kézzel ment keresztül. Most újra a históriához fordúlván, Világtörténetet kezdett, s abból 1832-ben két kötetet ki is adott, a legrégibb időktől Augustus hatalma megállapíttatásaig haladva. A részvét elégtelensége megakasztotta a folytatást, de élénk részt vett Lassii az Esmeretek Tárában, melynek első négy kötetéhez számos, az utolsó négyhez pedig majd mind ő adta a históriai cikkeket, s az utóbbi köteteknek szerkesztését is ő vitte 1833. és 34-ben. Önálló munkálkodást 1836-ban indíta meg ismét egy genealógiai, históriai és statistikai zsebkönyvvel „Merkúr“ cím alatt, abban kisebb cikkek mellett Franciaország újabb történetét, pár folyamra

felosztva, adandó, ha a könyvvizsgálatnál váratlan akadályokra nem talál. Hogy tehát az előfizetésre létesítendőit vállalat pártolóinak némikép eleget tegyen, Franciaország régibb történetét rögtönözte, de a hirtelen munka kemény megrovatást aratván, felhagyott ezzel is. Megkísérlé ugyan két-három évvel utóbb e kéziratát egyes cikkekben a Tud. Gyűjteményben kiadni, de alig jelent meg a francia forradalom okait vizsgáló értekezés két darabja, annak folytatása ismét betiltatott. Ez által végkép elcsüggesztve, már csak pár, részint eredeti, részint fordított erkölcsi munkácskáját vettük, mint az Újévi Gondolatokat 1839-re, és James útmutatását az üdvességre, melyekkel írói pályáját be is fejezte.

Ennyiből áll, mit Lassú irodalmi buzgó törekvéseiről mondhatunk. Nála szorgalom és jóakarat nem hiányzottak, de hiányzott az eredetiség, hiányzott a történetíró felsőbb hivatása: a tényeken túl a világszellemnek az eseményekben működő hatalmát felismerni és éreztetni; s hiányzott az ízlés, mely nála zordon volt, s emelkedő míveltségünk mögött elmaradó, ez pedig magát boszúlatlanúl soha sem engedi mellőztetni. De azon írók közt Lassú nevét az irodalmi történet még is fel fogja említeni, kik a magok idejének, ha rövid ideig is, eleget tenni erőlködéssel is igyekeztek.

Halála hosszas tüdőbajból érte utói. Áldás hazafiúi lelkére, mely akkor sem szűnt meg örülni a nemzet haladásának, midőn avval versenyt futni többé nem bírt, sőt makacsságból nem is akart.

XL VII.

Gyászbeszéd. Bárány Ágoston felett.

Olvastatott az akadémiában, apríl 3. MDCCCLII.

Oly időket élünk, Tek. Akadémia, melyekben a köz érzés, egy nagy halott (a haza) feletti bánatos elfásultában, nem veszi észre azon kicsiny hézagokat, miket a természet rende sorainkban egyesek enyészete által ejt. Hazafiak tűnnek el közölünk, kik becsületesen munkálták köz kincsünket, s kiknek elhunyta boldogabb korban fájdalommal látogat vala meg: most ők említetlenűl tűnnek el, és csak akkor érezzük meg hiokat, midőn közös munkához látva, s számba véve erőinket, itt is ott is hiányban akad meg szemünk. így, és csak így szaporodott meg halottaink sora ismét egy névvel, melyet a legbuzgóbbak s a legnemesebbek egyike viselt, kinek emlékezetét élté vázlatában ma kívánom megújítani: Debreceni Bárány Ágostonéval, ki épen három évvel ez előtt, miután

hosszas és eredményes munkálkodása fészkéből, Torontálból, a népharc által kiűzetett, Makóra vette magát, s ott, 1849. april 11-kén ideglázból elhunyt.

0, ki annyi hazafinak emlékezetét költötte fel s igyekezett dicsőíteni életrajzai által, megérdemli, hogy az övé mellett is részvéttel késsünk.

Barátunk egy régi, s egykor vagyonos, nemes család sarjadéka, melynek legtöbb tagja vérét ontotta a hazáért, s idővel birtokaiban megfogyatkozott; fia egy bajnok apának, Bárány Andrásnak, ki az utolsó porosz háborúban mint köz huszár kezdett szolgálni, utóbb a török háborúban II. József által a csatasíkon káplárból főhadnagygyá lett, s mint ilyen Kótim vára alatt, a foksányi, jászvásári, majd a martinestyei dúló ütközetekben Suwarow alatt magát kitüntetvén, Coburg herceg fővezér által kétszer ajánltatott keresztre; végre a francia háborúban, hol azonegy időben öt rokona szolgált, százados kapitánynyá lévén, a francia földön, egy véres ütközetben bal mellén átlövetett, s bár a gyilkos ón válllapját szétzúzván, ő csak erejének teljes elfogytával hagyta el a csatázást, még is hosszas kínos orvoslás után felgyógyúlt, s nyugalmaztatván, kedélyes házi életét hetvenkét éves korában fejezte be.

Elmondtam ezeket, Tek. Társaság, mert ami elhúnyt társunk képződésére ezen atya elhatározó befolyással volt. T. i. ő a hadi pályán második természetévé vált szigorral nevelte az érzékeny fiút, ki, ha makacs indúlatú, talán ellenszegül vala; de szelíd engedékeny kedélye a katonás bánás által félénkké,

tartózkodóvá, magába vonulóvá lett, s ez indulatán soha egészen győzni nem képes: bár atyja, miután fiában meggyökerezve látta, mit mindenek felett becsült, a jellemet, ennek tizenöt éves korán innen nem annyira nevelője s atyja, mint barátja és játszó társa lett.

Iskoláit Bárány Ágoston, születése helyén Miskolcon kezdé 1805, élte hetedik évében, s azokat Egerben 1817-ben fejezte be. Egy évi törvénygyakorlat után 1819. Borsodban esküdt lőn, s megnyílván ismét a jókorig elzárt ügyészi vizsgáltatás, 1820-ban Pestre sietett, hol kir. táblai jegyzőnek esküdvén fel, 1821-ben ügyészszé lett. A szülei ház s egy más édes érzés ismét haza hívták, hol peres ügyeket vállalván önálló életet kezdett, melyet, egészen nemes szíve irányát követve, a szegények és szerencsétlenek védésében töltött; de e mellett szabad óráit régi szerelmének, az irodalomnak, szánva. T. i. Bárány még egri iskolai pályája idején, az ottani magyar irodalom tanára Ivánszky Antal vezetése alatt, különösen a költészetet megkedvelvén, már ez időben tette első kísérleteit, mik kozol egy terjedelmes regény és feles dalok említendők. Világot ezek nem láttak ugyan, de az utóbbiak közöl sok, hol híven, hol változtatva még most is énekeltetik, leginkább Borsodban, s ennek szomszéd vidékein. Majd, kivált miután Kazinczy Ferencet levéllel felkereste, s általa prózai dolgozatokra buzdittatott, az életírásban is tett kísérleteket. Irodalmunk e tisztelt mesterén kívül Virág, a két Kisfaludy és Berzsenyi lettek kézikönyveivé; leginkább mégis az

utóbbikba élte magát belé. Érezteti ezt több megjelent versén kívül a „Bölcső és sír“ című, melyet Kisfaludy az Aurórába felvételre méltatott tiszta formája miatt, s melyet annál fogva is kiemelek itt, mert Bárány beteges világnézetének, mely nagyrészt nevelésének következése volt, eleven tanúja. Egész élete ez időben ily színt viselt. Andalgó volt; méla költemények olvasása, ily dalok éneklése, ily dallamok zenélése, egész éjjeleknek versírásban eltöltése egészítették ki ügyészi pályáját, melyen szinte oly tárgyakat vállalt csak, melyekben érzése is részeltetve volt. S így nem csoda, hogy szerelmi viszonyának szerencsétlen felbomlása után egy, különben meghűlésből származott, lázas betegsége ideges jellemet öltött, s őt a sir széléhez közelítette. A felgyógyúlt ifjú még azon évben vesztette el atyját, s ezzel, mint maga írja, „örömeit és reményeit is.“

Azon láncok, melyek szülötte földéhez köték vala, elszakadtak. 1825 tavaszán Torontálba költözött, hol Szent-Györgyön urodalmi ügyész unokabátyjához vonúlt, és ennek segéde lett. Némely gyümölcsözőbb dolgozatai ott készültek. Ezek közöl Bege-Szent-György leírását azért emelem ki, mert ez helyrajzi munkái elseje volt. Itt kezdé a német nyelv tanulását is, s néhány ez időben fordított színmű és regény leginkább stílgyakorlatúi készült. 1828 Bániakon az urodalmi levéltár lajstromozásával foglalkodott. Gyengélkedő egészsége helyreállítása végett a mehádiai és buziási fürdőket látogatván meg, ott és akkor készültek e regényes vidékek leírásai,

miket aztán a kassai Minervában vettünk. 1829 octoberben Torontál megyében tiszteleti aljegyző lett, de bár e kört egész lelki örömmel töltötte be, mint külmegyei abban elő nem mehetvén, az ügyészi hivatalba ment által. Itt több üressége lévén, összegyűjtötte s bővítette a Minervában már megjelent életrajzait, mik egy jókora kötetet tettek, de kiadót nem találhattak. A magyar nyelvnek óhajtott közönségessé tételére vezető végzések, miket megyei megbízatásra ő készített, nyomtatásban is megjelentek, és valamennyi megyékkel közöltettek. E foglalkodásai között ürült meg a megyei levéltárnoki hivatal, melyre 1831 octoberben köz felkiáltás útján el is választatott. S ennek köszönhetjük legfontosabb dolgozásait: a délkeleti megyék régi történeteit és leírásait. Ezek közöl kettő, ú. m. „Keve vármegye emléke“, és „Bodrog vármegye az előkorban“ 1846-ban az akadémiánál versenyzett, de siker nélkül azért, mert a jutalomtétel az újkori viszonyokat is kívánta; ellenben világot láttak: Torontál vármegye hajdana (Budán, 1845) és Temes vármegye emléke (Nagy-Becskerek, 1848), mikben e megyék mind öszves, mind részletes történetét adja a legrégibb időktől kezdve, s forrásokból, egy részt oklevelekből, dolgozva. Életrajzai közöl a kassai Minervában Gúthi Ország Mihály nádor, herceg Eszterházy Pál nádor, Perényi Imre nádor, Pázmány Péter, Forgács Zsigmond nádor, Pálfi Miklós nádor, Ilona, vak Béla kir. hitvese, Kovács Flórián szatmári püspök, Klobusiczky György monostori apát, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Báthori Gábor

erdélyi fejedelem, Szilágyi Mihály, Szécsi Mária, Lórántfi Zsuzsanna, Mária királyné, IV. Béla hitvese, Mérey Mihály nádori helytartóé jelentek meg; némely egyebek Básthy gyűjteményében. E dolgozatok inkább népszerű, mint forrásokra alapúit, történeti és lélektani becsű rajzok: de ő ezekkel is a nemzet önérzetét és hazafiságát kívánta költeni és ápolni, mire azok, igen is, alkalmatosak voltak. Szépirodalmi dolgozásairól, mik az almanachok s több folyóiratokban elszórvák, hallgathatok. De nem arról, hogy Bárány, szerény polgári állása dacára is nem csekély tényezője volt a magyar ügyeknek egy hajdan magyar, de török és rác pusztítások által elhanyatlott és idegen telepekkel megrakott megyében. Nem volt az a nemzeti érdek, melyet ő ott lelkesen, s nem csak, de sikeresen is, ne pártolt volna. S épen ezért egyike volt az 1848-ki fajdüh céltárgyainak; s az, ki teljes életében szives, segedelemre kész és jótevő emberbarát volt, élte alkonyán, melyet egy nemes nő vidított fel, futni volt kénytelen, hogy gyilkosai elől meneküljön; s az, kinek neve minden jó ügyben mint részvevő és előmozdító tényezőé hangzott, elhalt a nélkül, hogy a haza tudta volna, hogy áldást mondhatott volna poraira.

Tegyük azt most mi, bár későn, hogy a hazafi érdemnek kijárjon jutalma: a jóknak méltánylása.

XLVIII.

Gyászbeszéd Antal Mihály felett.

Tartatott az akadémiában máj. 15. MDCCCLII.

Vannak emberek, tisztelt Társaság, kiknek élete homályban gördül le, s midőn elhúnynak, a hézag, melyet hagynak, szembe nem szökő: mégis ki merné állítani, ha ismerte, hogy haszon nélkül éltek, s viszont ki tudná számokban kifejezni azon fogyatkozást, melyet kidőltök által bizonyos erkölcsi öszvegek szenvedtek?

Mert vannak lelkek, kik egy vagy más nemes ügyért leledzve, mindenütt hol szólni, felvilágosítani, kérni, buzdítani, segíteni és áldozni kell, ott vannak, szólnak, munkálkodnak, és áldoznak: de hatások, melynek öszvege sokszor meghaladja olyakét, kik önálló s közvetlenül eléhozó munkálkodásuk által gerjesztőnek figyelmet, sőt nevüknek némi maradandóságot is vívának ki, hatások, mondom, még is

elvegyül névtelenül azon eredmények egyetemében, melyeket senki nem boncol részekre: hasonlók a kötél szálaihoz, melyek csak egymással! összeköttetésökben fejtik ki bámulandó erejöket.

Egy ily egyes erő' volt nemzeti emeltyűink, a nemzeti írók sorában azon osztálytárs, kinek emlékezetét ma kívánom Önök előtt megújítani: Antal Mihály; kinek neve, homályban míg élt, s feledékben mióta elhalt, megérdemli mégis , hogy ez osztályban elismeréssel neveztessék, s hogy ez akadémia történetlapjain, melynek munkás tagja volt, a vég enyészettől megovassék.

A mi barátunk a maga szerénységében még csak egyszerű élte folyásának adatait sem tartotta méltóknak, hogy följegyezze; pedig ha ő mind azon egyes apró hazafiúi tetteket, melyekben éltének minden éve, hogy ne mondjam minden napja, eltölt, méltóknak tartotta volna följegyzésre: azok által a színfalak közt történtek nyílnának meg szemeink előtt, és érdekes adatokat bírnánk újabbkori föléledésünk folyamatjához; de ez emlékszózat is tényekkel járulhatna nevének dicsőítéséhez: midőn most általánosságokkal kell beérnem, s kevés töredékkel e jóban munkás életből.

Antal Mihály Jász-Ladányon született, hol atyja községjegyző volt, 1793 körül, mint barátai emlékeznek. Ifjúságában az egyházi élethez érezvén vonzódást, az egri papnöveldében végezte a bölcsészeti tudományokat; azonban épen ez idétt, hihetőleg a természettan által, e szak iránt gerjedvén föl figyelme,

1811 körül levetvén papi öltönyét, Pestre jött, s itt az orvosi tudományokat hallgatta. Nem szerezhetvén meg azon költségeket, mik a szigorlatok letételét terhelik, utóbb a jogra ment által, s ennek bevégeztével több úri házaknál nevelőséget folytatott. Miután e pályán némi kis tartalékpénzt szerzett, 1830-ban vágyódó lelke ösztönének engedve, Pesten telepedett le, s itt tudományos kimiveltetésének visszavonúlva élt. Midőn az akadémia néhány tagja, kevéssel az intézet megalkotása után, addig is, míg a sok és sokféle előkészületeket feltételező nagy szótár munkába vétetheték, a másod elnök sürgető felszólítására egy a napi szükségnek lehetőleg megfelelő kézi szótár kidolgozását felvállalad: ugyan ezek Antal Mihályt, kinek az irodalmi úgy, mint a népi nyelv körüli terjedelmes ismeretei előttök ismeretesek voltak, munkatársit! hívták fel, s a hosszas együtt-foglalkodás alatt bővebb meggyőződést szerezvén nyelvtudományi képzettségéről, őt az akadémiának érdemlett megtisztelésre ajánlák, minek következtén 1833. nov. 15-kén levelező tagúi meg is választatott. Kevéssel ezután a nemzeti casino könyvtárnokává lévén, e hivatalában haláláig megmaradt, mely 1850. jún. 20-ikán fájdalmas mellbetegségből következett be, melyet ő ritka férfiassággal látott közeledni, s a tiszta öntudat nyugalmával üdvözlőit.

Nem tehetem, hogy azon munkáról, melynek dolgozásában társunk oly lényeges részt vett, itt néhány részletes vonást ne adjak. Addigi szótárírásunk mindenkép el volt maradva nyelvünk fejlődési álla-

potától. Amely gazdagodást ez Kazinczy fellépése óta vett, valamint a népnyelv sok kincse, a régi nyelv tiszteletre méltó maradványai s a tudományok újabb haladásainak szónyereményei abba még fel nem vétettek, számos szók balul vagy hiányosan értelmeztettek, szerepeltek benne törvénytelen és csak szótárakban javaslóit szók is, a nyelvtani formákban sem helyesség, sem szabatosság. Kresznerics épen akkor lépett fel idó'szak-alkotólag a maga szófejtő szótárával; ámbár az inkább rendezett hű tára volt az anyagnak, mint ennek feldolgozása. A Zsebszótár dolgozói belátták, hogy itt nem maradhat szó vizsgálatiam!!, akár a felvételre, akár a magyarázatra nézve. És hozzá látának a munka társas kidolgozásához, melyet egy ember gyorsabban,kevesebbidőáldozattal és több könnyűséggel visz vala véghez: de a közös felelősség a legapróbb részletekig közös munkásságot igényelt. S ki magam is egyik kisebb részese voltam e munkának, mondhatom, hogy legszebb korunk egy nemes részét, öt hosszú évünknek fele idejét, ezen, a munka nehéz voltát nem is sejdittető, két kötet ragadta el. Antal a tehernek nagyobb részét vitte, amennyiben a köz nyelv kincseinek az életből összeszedése, a vég átnézés s a nyomdai szintoly lényeges, mint súlyos, igazítás az ő vállaira nehezedett. Azon időben mindennapos tanúi voltunk lángoló szerelmének legszebb kincsünk iránt, láttuk: mint járt-kelt minden üres óráiban a magyar polgárság közt, sokszor házról házra, e vagy amaz egyes szó és kifejezés helyes értelmének és alkalmazásának kifürkészése

végett, mely munkássága nélkül sok gyöngy, mely e szótár által nyeretett meg irodalmunknak, eddig tán feledékbe sülyed.

Ezenkívül is ritka és ernyedetlen buzgóságát nem lehet hallgatással mellőznöm, melylyelmajd minden hazai egylet és vállalat körül, mint részvényes, vagy mint választmányi tag, vagy mint hivatalnok, jutalom nélkül is, munkálkodott; de nem lehet azon hatást sem, mely az eddig említettekkel felér, elhallgatnom, melylyel nyelvünk ismertetésére, becsültetésére, sőt terjesztésére, és irodalmunk kedveltetésére magán érintkezések, buzdítás és meggyőzés által volt.

S e szép, de rejtett, működést végintézete nemesen fejezte be. Kisded könyvtárát a jászkún kerületnek hagyá, a vagyonából bejövendő összeget pedig, mely azonban az utolsó évek alatt nagyon összeolvadt, a váci siketnémák intézetének s az akadémiának szánta.

Halála olyan volt, mint élete: egy becsületes, vallásos férfiúé, s hű hazafié. Barátjai szomorú szívvel hintének néhány maroknyi hazai földet elhűlt tetemei fölébe: pedigő megérdemelte, hogy az egész haza áldást mondjon nevére!

XLIX.

Gyászbeszéd Helmeczy Mihály felett.

Tartatott az akadémiában jan. 3. MDCCCLIII.

Mily mulékony az emberi élet, Tekintetes Társaság! E nemes létegzet, melylyel felsőbb öntudatunkban oly méltán kérkedünk az élő természet minden más lényei felett, mely az istenség sugarának, a gondolkodó és érző léleknek, mindenek felett szép hajléka és műszere: mily töredékeny és enyésző! Egy kártékony lehellete a levegőnek, egy szellője az indúlatnak képes feldúlni azon szép öszhangzást e kényes alkotmány ezernyi szálkái között, mely máskor oly bámulandó erővel áll ellent a természet viszontagságainak, s a munkás szellem házát lassan romboló hatalmának! íme! még kevéssel ezelőtt köztünk járt Helmeczy Mihály a halandósággal dacolni látszó testalkotmányával; és kevés nap azon szűk házba temette, mely előtt tőlenem rég örök búcsút vettünk!

Boldog ki úgy élte életét, hogy az vére utolsó lüktetésével meg nem szűnik; kinek emlékezete müveiben, vagy, ha ilyeket nem hagyhatott, hatásában él: az ilyen soha nem hal meg egészen; az nem úgy vonúlt el a földön mint a pusztának fövényszeme, mely volt és nincsen, mert a fergeteg elragadta a végtelen űrbe.

Mi megnyughatunk barátunk sorsán: *ö* működött és hatott, s bár hatása kortársai öszves hatásába vegyült, azon árt, melylyel ő a tengert nevelte, a nemzet jobbjai hálásan ki fogják jelelni, s nevét általaldni maradékainknak. Mert az oly szorosan van a nemzeti nyelv legdicsőbb korával, a virúlás, gazdagodás és csínosodásban hihetetlen eredményeket lendített korral összeszőve, hogy ennek történetét az ő emlegetése nélkül megírni nem lehet.

Fordúljunk tehát el a gyásznak házától, melybe azt raktuk le tőle, mi halandó volt; vonúltassuk el emlékezetünk előtt működését, s ami ezzel szoros okbeli viszonyban áll, élte folyását; s míg amott elszomorodunk közös sorsunkon, mely elébb vagy később minket is ér, derüljünk fel azon, mi egyedül képes bennünket rajta felül emelni: a hazafi érdemen.

Helmeczy Mihálynak létet és nevet Király-Helmec adott, Zemplény vármegye mezővárosa, sept. 27-ikén 1788-ban, azon évben, mely nekünk fél évvel elébb a haza egy más vidékén Kisfaludy Károlyt adta, kivel Öt egykor nem csak egy ügy és személyes barátság volt összefűzendő, hanem kinek pályájához az ő neve idővel szorosabban szövődött. A tanulás és önképzés vágya a vagyontalan ifjút 1804 a kegyes-

rend falai közé vonta, mely a szokott előkészítés után 1806 Tatán az első elemi, 1807—9-ig pedig Veszprémben egymás után az első, negyedik és második deák osztályt bízta reá. 1809 végén elhagyván ez intézetet, melynek önkiképzése alapját köszönte, Pestre sietett, hol a bölcsészetet és jogtudományt hallgatván, amabban 1811-ben tudori koszorút, emebben 1817-ben ügyvédi oklevelet nyert. A következett három évben növendékével Siskovics Józseffel együtt készült egy európai körútra, mely végre történeti, földirati, s irodalmi tanulmányokon kívül a mívelt új nyelveket, névszerint az olaszt, spanyolt, franciát és angolt szorgalmasan űzte: de ez utazás az 1820-ban kitört nápolyi zavarok következtén eleinte elhaladt, utóbb végkép is elmaradt, miután Pesten Melczer László hétszemélynök mellett titoknoki állást nyert, melylyel egyszersmind az ügyvédi gyakorlatot is összekapcsolta. De e mellett sem hagyott egészen fel soha az irodalmi működéssel, melynek vázolásához sietek már, mint amely bennünket e helyt közelebbről érdekel.

T. i. a zemplényi ifjú a kor legérdemesebb írója Kazinczy Ferenc nevének tiszteletét már hazulról hozta magával Pestre. Ennek írásai gyulasztották fel benne, mint legtöbbünkben, kik amaz időből még élünk, a magyar irodalom azon szenvedélyes szeretetét, mely kezdetben gúnynyal, de utóbb annyival szebb jutalommal, a diadal örömével fizetett; ennek írásai éreztették vele a nyelv tudományos tanulmányozása szükségét, s hogy az oly agyag, melyből míg

az egyik főzőedényeket gyúr, legfelebb melegítő kemencét állít szobáinkba: más, a szobrászhoz emelkedve fel, ki abból olympusi Zeüstés medicisi Vénust alkot, az isteni szépet érzékíti meg szellemi világunkban. A jónak és szépnek egyesületét tanulta ő Kazinczy nyelvében átérzeni; de érzeni azt is, hogy az ily nyelvet nem dajkáinktól, s nem a piacon leshetjük el. Tehát a nyelv tudományos és szépészeti tanulásának feküdt egész odaadással; vizsgáló szellemmel olvasta régibb és újabb jobb íróinkat, tanulta Révainak, nyelvünk e halhatatlan törvényhozójának, örökké remek müvét, hallgatta az elhúnyt nagy ember tanai lelkes apostolát, HorvátIstvánt; de nem kisebb buzgósággal űzte az idegen miveit nyelveket is, s igyekezett azok irodalmaival, különösen költészetükkel, megismerkedni. E mellett Kazinczyval tudományos levelezést folytatott, kinek, nem mindennapi ismeretei, tisztáit ízlése s az ügy buzgó szeretete által teljes bizodalmát érdemiette ki. így történt, hogy, midőn Kazinczy 1813-ban saját és más jeles írók munkái kiadását Trattnernél megindította, Helmeczysegedelmével élt; így, hogy Dayka s a Poétái Berek, Báróczi, Kis, Zrínyi s a szépirodalmi fordítmányok kilenc kötete mind Helmeczy gondjai alatt jelentek meg, azon csínban és hibátlansággal nem csak, mely azok belső becséhez illő volt, de a mindenünnen feltámadt ellenkezések által gyakran ingadozó és csüggedő kiadót is buzdítva; s övé az érdem, hogy ez nem mondott le azon vállalatokról, melyek oly hathatós, oly eldöntő befolyással voltak nyelvünk szépészeti fejlődésére s a

nemes ízlésnek szépirodalmunkban szerencsés meggyökeresítésére. Első saját dolgozata, mely világot látott, 1813-ban Eckartshausen egykor köz kedvességü imakönyvének fordítása, melylyel a nyelvújításnak a kedélyéletbe igyekezett beútat szerezni; ezt néhány csinos költemény követte, röpiratok gyanánt nyomtatva. Fontosabb volt polémiái föllépése a nyelvújítás mellett. T. i. a Mondolat, melylyel a dunántúli párt, a Festetics György köre, a nyelvújítást általában, de különösen az új iskola vezérét, Kazinczyt s annak legnagyobb költőjét Berzsenyit, kit a nemzet szinte Helmeczy kezeiből vett, támadta meg: a nevetőket részére hódította volt — s ki ne nevetne szívesen, ha a megtámadottnak becsét érteni, ha az ügy jelentékét felfogni nem tudja, s ha a hagyományos balnézet, s az ellenzék táborának kiáltásai által elcsábítva van? pedig e tábor akkor szinte az egész magyar írói világot befoglalta: míg Kazinczy a maga, miveltségre, tanulmányra és lelkességre véghetetlenül túlnyomó, de épen ezért kevesek által értett felekezetével roppant kevesebbségben állott. Szemere és Kölcsey visszatorlották azt 1815-ben a magok „Feleletével[11], de annak, bár hasonlíthatatlan felsőséggel ostorozta a makacsságában elvakúlt sereget, nem árthatott, mert méltó büszkeségükben nem ügy munkálkodtak annak terjesztésében, mint a támadók. S kitűnt, hogy a gúny nem alkalmas meggyőződést, s még kevesbbé berögzött vakhitet megrendíteni. A bizonyítások komoly és szilárd fegyvere kellett, mely tárgyba ereszkedő vitát idézzen elő, s a közönség

józanabb részében felvilágosodást eszközöljön, meggyőződést gerjeszszen. Helmeezy volt első, ki a küzdőhomokra szállott. Berzsenyi második kiadását ama derék „Kalauz Értekezésével[11] vezette be, mely bár negyvenöt lapra terjed csak, de hatása egy egész nagy munkáéval ért fel. A mi jámbor közönségünkkel azt hitették volt el, hogy az újítás oly megtámadása a nyelv szüzeségének, mely a nyelvek történetében példátlan, melyet Kazinczy talált fel, mely szép kincsünket elébb-utóbb elkorcsosítja, eltemeti. Legnagyobb jóltevőnk árulójául tekintetett a legszentebb ügynek, a magyar irodalom sírásójának. E bal hiedelem megrendítésére Helmeezy, Kalauz Értekezésében mindenek előtt történetileg fogta fel a kérdést, a maradás hőseire nézve a legveszedelmesebb fegyverrel. Kimutatta, hogy minden időkben s minden nemzeteknél a nagy írók újítottak a nyelvben, hogy annak szüksége a régi és új legmíveltebb népek által elismertetett, hogy minden nyelv ez úton fejlődött, gazdagodott és csínosúlt; hogy ez volt életfolyama a magyar irodalmi nyelvnek is sok századdal elébb már, hogysem e szó: „újítás[11] kimondatott; hogy a nemzet legkedveltebb írói, az ósdiak felekezetének legbámultabb kedvencei űzték azt, hogy Csokonai nem csak gyakorolta, hanem tanította is, s hogy a Kazinczyval harcban álló Debrecennek, saját egyháza által szentesített, énekeskönyve rakva van új, avúlt és tájkifejezésekkel. Kimutatta a nyelvújítás forrásait, s reá utalt szépészeti múlhatatlan szükségére, ha a nyelvet egyszínűségben sápadozva nem akarjuk látni. A vita ezzel nem fejeztetett

be, hanem, ami óhajtható volt, csak ez alapos felszólalással kezdődött igazán. Nem tartozik tárgyamhoz, hogy ezt most elbeszélljem: de annyi áll, hogy a Kalauz Értekezést megcáfolni az ellenrész csak meg sem kísérletté. Ennek vezérei megmaradtak ugyan a magok átalkodottságában, de a csendesebb gondolkodásúak közt naponként nőtt az ügy barátjainak száma, s az ifjabb nemzedék ebből merítette, ebből edzette meggyőződését. Éhez járult még Helmeczynknek társas útoni hatása is. Az ő bátor, hímeden, és nem csüggedő szóbeli küzdelmei mindenütt, hol megjelent, írói s nem-írói körökben, elnémították, vagy legalább elfélénkítették a zajos ellenzéket: s íme! kevés év múlva az általa is megtört ellenzék önkénytelen és észrevétlenül gyakorolta, mit elméletben gáncsolni meg nem szűnt.

De nem csak e tétel kivívására szorítkoztak személyes törekedései. A nyelvtani helyesség, hibátlanság, írói műgond, az idegenségek kerülése, helyes magyar szólásmód, a kötetlen beszédben tömöttség és hangzatosság, a verselésben az új népek formái behonosítása: mindannyi tárgyai voltak szóbeli tanácsai és sürgetéseinek. Kisfaludy Károly őt vallotta mesterének a nyelvben; azon hézagot, mely ennek Irénéje és Aurórája közt észrevehető, Helmeczy hidalta által; gr. Széchenyi István az ő tanácsának és társalkodásának köszöni azon nyelverőt, melyet oly hathatósan fejtett ki országos hatású munkáiban; s Helmeczy műfordításai Schiller, Tasso és mások után

bátorságot öntének költőinkbe annak valósítására, mit húsz évvel azelőtt talán még hihetetlennek tartánk.

S még egyszer lépett fel mint nyelvtisztító és gazdagító Jelenkorával maga is. Nem ereszkedem ezen, egykor oly nagy közönségű lapnak tudományos és politikai szempontból méltatásába: de meg kell mondanom, hogy nyelvünk gazdagítására, a gondosabb, szabatosb, hibátlanabb írásmódnak az életben is elhatalmazására senki annyit, mint ő, nem tett. Mi Kazinczy a szépirodalomban volt a szép nyelv tekintetében, az lett Helmeczy az irodalom és élet nyelvének tisztúlására nézve. Ez pedig, Tek. Társaság, oly érdem, melyet a magyar irodalom történetírójának hálátlanság bűne nélkül felednie nem lesz szabad soha.

O elérte a pontot, melyre törekedett: az ő nyelve országossá lett, míg mások oda hatottak, hogy az még szebb, könnyebb, simúlóbb lett! S ezzel ő bízvást nyugodhatott híven kiérdemelt borostyánain.

Elhúnyt barátom szelleme! érdemeid ez őszinte elismerését fogadd tőlem a sírban is oly szívesen, mint ezelőtt harmincegy évvel fogadád azon zsenge munkámat, melyet neved ünnepén, kezdő író, általad buzdítva, utasítva, vezetve, hálaadományúl neked szentelék! Nagy időköz fekszik tiszteletemnek amaz első, s méltánylásomnak e mai nyilatkozatai közt: s ha amaz hevesebb, sőt lelkesedett volt, e mai egy férfiú kebelének nyúgodt, de érett és szilárd meggyőződéséből fakadt.

Béke és tisztelet emlékezetednek.

I.

Gyászbeszéd Jászay Pál felett.

Tartatott az akadémiában, jan. 31. MDCCCLIII.

„Mi lesz belőlünk, ha e csapások megszűnni nem akarólag folytatják pusztító dúlásaikat? A Halál, minden alakjaiban, kört jár sorainkban, az erkölcsi, a lelki, a testi egyaránt! Eveknek, ivadékoknak reményei egymás után elfonnyadnak; nemes erők, párosultak a legelhatározottabb szándékkal, a legkitűnőbb munkássággal, elszórvák a világ minden szögleteiben; mások, áldozatai lelki bánatjoknak; mások kora sírban visszahozhattlanül elveszve!“

így jajdúltam fel, Tek. Akadémia! midőn a gyászlevél Jászay Pál halála hírét hozta meg; Jászayét, ki férfiusága legszebb virágjában, élte negyvenharmadik évében, nemzete történetének megírása közben, nappali és éjjeli szorgalom közepeit, úgyszólván tollal kezében roskadt össze a benne csak e

múlt évben kitört betegség emésztő láza között! Hogy ne jajdúljon fel keblünk, ha körültekintve, annyi lelketlent látunk köztünk elpazarolni a soha nemzetünk életében nem drágább perceket, fecsérelni oly erőket, melyeknek gondosan összetakarított öszvege megmenthetné a legbecsesb kincset: a nemzeti életet? — s azok, kik annak megmentésére látszottak születve, elhullanak, mielőtt dicső rendeltetésöket betölthették! 0 társaim, értsük meg a gondviselés intését: minden ily veszteség újabb és hármas ösztön legyen ránk élőkre nézve: ne csak hogy tegyünk mindent amivel tartozunk, ne csak hogy pótoljuk amit mások már nem tehetnek: de hogy mindenegy ember köztünk hármas erővel tegye a legfőbbet amit tehet: igyekezzék lelkes vállvetéssel visszatartóztatni, mi oly fenyegetőig támadja meg életünk fáját: az enyészet szelletét. Ezen, lelkünk egész mélyéből fogadott eltökélés, melylyel Jászay Pál emlékezetét legméltóbban üllhetjük meg, szerezzen pótlékot a nemzetnek e nagy veszteségért; a bánat elkeseredése költsön elszánást bennünk: úgy — ez teljes meggyőződésem — e nagy veszteségből is nyeremény fakadhat a veszélyeztetett ügyre.

De átmegyek elenyészett barátunk élte folyásának áttekintésére, vázolására a munkás hazanság ez eleven képének, mely míg a veszteséget még mélyebben érezteti velünk, egyszersmind példányul, buzdító előképül szolgálhat mindnyájunknak.

Jászay Pál, Abaúj megye fő út-igazgatójának Jászay Józsefnek és Thuróczy Katalinnak fiók, Szán-

tón 1809. február 19. látott napvilágot. Iskoláit a sárospataki collegiumban végezte 1829-ben, miután közben 1823 és 24-ben a német nyelv megtanulása végett két osztályt a késmárki ev. lyceumban járt. Törvénygyakorlaton akkor Abaúj megye első alispánja Comáromi István, királyi táblai gyakorlaton elébb Matkovich István hétszemélyes táblabiró, később tisztelt elnökünk, akkor kir. táblai báró, mellett volt. Ez utóbbi 1832-ben a magyar udv. cancellariához előterjesztő udv. tanácsossá tétetvén *át,* kegyes volt őt magával vinni, a cancellariánál fogalmazói gyakornokul felvétetését kieszközölni, s hat éven keresztül atyailag gondját viselni. E háznál, ily főnök mellett, lett Jászay az, aminek őt utóbb becsültük: nyelvtudományunk és történetírásunk egyik fénye. Az előkészületet ugyan magával hozta már: t. i. még Patakon, a történet és oklevélészet tanítója Csengery József oly szeretetet csöpögtetett az ifjúba e két tudomány iránt, hogy másfél évi törvénygyakorlata idején már ezek tették kedvenc tanulmányait. Itt kezdett már nagy gonddal másolgatni okleveleket, mi által egyrészt az oklevelek olvasása és jellemeik megkülönböztetésében nyert könnyűséget, másrészt, egykor oly gazdaggá növekedendett történeti gyűjteménye alapját is ekkor vetette meg; egyszersmind pedig minden üres idejét, ugyancsak a történetek kedvéért, a francia nyelv tanulására fordította. Az 1830-ki országgyűlésen, említett Comáromi Istvánnal, mint Abaúj egyik küldöttével volt jelen: s ekkor villantak meg elméjében először a politikai élet eszméi,

ahonnan az országgyűlési irományok tanulmányozása egyik részét kezdte tenni foglalatosságainak. 1832-ben a cholera Szabolcsba, Nagykállóba szorította, hol három hónapig az állandóan együtt ülő központi küldöttségnél segédjegyzői hivatalt viselvén, e megye gazdag levéltára anyagot szolgáltatott neki az országgyűlési régiebb irományokkal s a honi történet sok emlékeivel megismerkedni. Ez által is gyarapodott gyűjteménye becses oklevelek hű másaival, s mint maga is vallja, az akadémiának napról napra felvirágzása, az ez által az egész nemzetre kihatott szellemi élet, de főleg az eleven példa: a honi irodalom mellett éjét napot egygyé tevő elnökünk, elég indító okok voltak arra, hogy e részben őt is munkás buzgalom fogja el. Utóbb az udvari cancellariánál udvari fogalmazó, s végre titoknok, alkalmat nyert nyelvtudományi képzettségének oly kitüntetésére, hogy, midőn a nemzeti nyelv a hivatalos és diplomatikai téren mind több és több tért foglalt el, ő volt az, kire minden szabály-adó nyelvmunkálatok bízattak: úgy hogy a legfelsőbb rétegekben keletkezett ama tudományos alapú, correct és szép irály, mely oly kedvező fordúlatot és szilárd irányt adott a magyar köz nyelvnek, leginkább az ő érdemeinek lőn egyike. De nem egyetlene. E nyelvtudományi képzettségének alapúi és forrásúi leginkább a régi nyelvemlékek tanulmányozása szolgált: ezt pedig a Révai munkáin és a szinte már elhúnyt Gévay Antallal folyt társalkodásban tudományos irányt nyert férfi önállóan először is a müncheni códex önerejéből feldolgozásában mutatta be a haza-

nak. T. i. miután az akadémiát Fejérvári Miklós által e nevezetes emlékre figyelmeztetvén, elnökünk azt a müncheni kir. könyvtárból kinyerte és Jászay által leíratta, ó' a másolást nem csak a legtökéletesebb hűséggel és kitűnő' szépséggel vitte véghez — e másolat most is kézirattárunk egyik legszebb darabja — hanem ahoz magyarázó bevezetést és kritikai szótárt is készített: mik együtt utóbb a Nyelvemlékek akadémiai gyűjteményében világot is láttak. E fontos dolgozatok szereztek neki tagságot nyelvtudományi osztályunkban. Révai óta nyelvészetünk ily nyomos előre-lépést nem tett. Szóképzésünkre s nyelvtani régi formáinkra senki Révai után ennyi világosságot nem vetett, s a históriai nyelvtudománynak e nagy ember után nálunk ő méltán második bajnokául tekinthető'. E nevezetes lépést csak egy kisebb nyelvészeti dolgozat előzte meg a Tud. Gyűjteményben: annál meglepőbb volt az ő megjelenése azon keveseknél, kiket a nyelv története már akkor érdekelt. E rendbe tartozik székfoglaló értekezése is, melyet a XIII. nagy gyűlésben, s az egész akadémia kívánságára ismételve a XI. köz ülésben olvasott fel: a magyar nyelv történetének vázlata cím alatt. Ezekben , s általán a nyelvemlékek gyűjteményéhez adott egyéb másolások és apróbb értekezésekben határozódik Jászaynak nem terjedelmes, de annál mélyebb hatású működése a nemzeti tudomány e körében.

Már ezek mellett, s utóbb szinte kirekesztőleg, folyt nála teljes buzgósággal a hazai történet művelése. Gyűjteménye hétről hétre gazdagodott, s így szokott ő a források tanulmányozásához, melyeknek gyümölcseiben minden dolgozásai oly gazdagok. Első fellépései a Tudománytárban, Athenaeumban és Figyelmezőben történtek. A sok közöl mint nagyobbakat és fontosbakat itt a gyarmati béke történetét 1625-, s a szőnyi első békeét 1627-ből emelem ki, melyek Tudománytárunk legbecsesb darabjai közé tartoznak. Midőn utóbb saját kezével híven, tömötten és szépen írva ezer ívre gyarapodott immár, 1264-től 1711-ig terjedő, csupa kiadatlan státusiratokat, okleveleket és levelezéseket foglaló gyűjteménye, mik közöl legtöbb a XVI. század történeteit világosítja fel: végre eltökélte magát barátunk János és Ferdinánd királyok történetei megírására: s e fáradságos, lelkes és históriai kritikával megindúlt munkálkodásának gyümölcse lett: „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után[1]" című munkája, mely 1846-ban kezdett megjelenni fűzetekben, de az 536 lapnyi első kötettel megállapodott. A forradalom t. i. őt Pestre hozta, hol a magyar kir. ministerelnök mellett mint elnöki titoknok annyira el volt nappal éjjel foglalva, hogy e köz részvéttel üdvözlőit munka fonala megszakadt, utóbb pedig, miután szülötte helyére vonult, a köz viszonyok fordúlata, kiadójának visszalépése, s neki magának távolléte miatt könyvtáras városoktól, jövendő időkre haladt el. Azonban Jászay soká tét-

lenül nem maradhatott. Míg sorsa függőben vala, zsibbadás fogta el munkáló erejét; de végre nyugdíjáról biztosíttatván, újra tollhoz nyúlt, s oly feladást választván, melyet kezénél levő segédeszközeivel is megoldani reménylhetett, a magyar nemzet napjait a legrégibb időktől kezdte rajzolni. Míg így folyvást, minden szünet nélkül, szobájához kötve, a legnagyobb lelki erőltetéssel dolgozók, az aranyér tüdőire szállván, a múlt tavaszban egy váratlan tüdővérzés megijesztette rokonait, végső aggodalomba ejtette barátjait: ő pedig túl az első következéseken ismét életreményt merítvén, még kitú'rőbben folytatta munkáját, sőt egy, egészsége javítására neki orvosilag ajánlott légváltoztatást is arra használt, hogy két régi családnak levéltáraiban, hova őt kirándulásai vezették, ülné el napjait, s diadalmas örömmel tudósita azon kincsekről, melyeket találni szerencsés volt. Haza-menetelét sürgette orvosa, a sorvasztó láz már egész erővel kezdte emészteni: de ő új örömmel és reménynyel látott ismét a megkezdett mü folytatásához, melyet múlt december elején a húnoktól fogva az arany bulla koráig szerencsésen véghez is vitt. A betegséggel növekedett, sőt szinte mohóvá lett munkássága; még az éjjeleket is íróasztala mellett töltötte, végre az orvosi tilalom ellenére is útra kelvén, siettette a barátjaira nézve nem váratlan, de még is mélyen megrendítő halált, mely december 29. estveli 7 órakor véget vetett becses életének!

Legyen ennyi Jászay emlékezetének megüllésére ez úttal elég. Ismétlem: ő egész terjedelmében érezte azt, hogy a magyart csak az értelmi súly mentheti meg: ennek nevelése lett életének fő, egyetlen, és vég feladása, s ennek munkálásában húnyt el, mint a harc bajnoka, ki már megsebesítve is küzd és vív a legszentebb ügy megmentéséért. Halála gyászos, de lélekemelő és komolyan intő egyszersmind: tanuljuk belőle, tisztelt társak! mind azt, mit lehet: és akkor meglesz az, amivel kezdem: a roppant veszteség nyereménynyé válik irodalmunkra és nemzetünkre egyszersmind. Különben, tekintve ez irodalom jövőjét, méltán kérdhetnők a költővel:

Teremt-e isten több magyart,
Míg e világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?

LI.

Gyászbeszéd Nagy Ignác felett.

Tartatott az akadémiában jul. 10. MDCCCLIV.

Tekintetes Társaság! Nagy Ignác, szépirodalmunknak e lefolyt liúsz évben legnépszerűbb mivelői egyike, s példánya az ernyedetlen, kitűrő írói szorgalomnak, martius 19-ike reggelén hosszas gerinc-szenvedés folytán váratlan halállal kimúlt körünkből. Nem hagyott ő classical becsű műveket maga után, de ha hálás elismerésre méltó oly író, ki a kor szükségeiről tehetsége minden erejével tenni iparkodott, ki ezen erővel tetemesen nevelte azon irodalmi tőkét, melyből a közönség huzamos ideig élt, sőt gyarapodott: ügy a mi társunk is méltató emlegettetést érdemel a síron túl is.

Egyike volt Nagy Ignác azon befolyásos íróinknak, kik idegen nevelést, idegen képeztetést nyervén, csak első fejlődésök kora után ismerked-

tek meg a nemzeti irodalommal; de ennek megragadó erejétől hathatósan vonzatva, annál buzgóbb, lelkesedettebb, s nagy hasznú hívei lettek. Bár Keszthelyen születve, s magyar városokban iskolázva, milyek Gyöngyös, Újvidék, Baja, Pécs, sőt Buda is voltak: a régi tanrendszer áldatlan befolyása alatt sokat tanult, csak azt nem, mi nemzete lelkének legsajátabb nyilatkozása: a nemzet irodalmát. Első környűlete Klopstockot, Schillert nyújtá kezébe, s ő elragadtatva e nagy írók által, nagy fogékonysággal és szeretettel folytatta a német írókkali ösmerkedését, sőt nagy termelő hajlammal bírva, jókorán önálló kísérleteket is tett a dráma mezején, elhatározva e körnek szentelni minden erejét. Ily iránynyal és szándékkal lépett ő 1829-ben a pesti egyetem termeibe a bölcsészetet hallgatni, magyarúl, mint maga vallotta, akadozólag beszéllve, s tökéletesen németül gondolkozva. „Ekkor haliám — így nyilatkozott maga a Kisfaludy-Társaságba felvételekor tartott beszédében — ekkor hallám, úgy mond, életemben először említtetni Kisfaludy Károly nevét, s azon lelkesűlés, melyet iránta tanulótársaim tanúsítottak, annyira felébreszté bennem a kíváncsiságot, hogy végre a magyar irodalom e kitűnő bajnokának munkáit olvasni kezdém. Egészen új világ tárult ki előttem e művek olvasásakor, előttem, ki azon pillanatig az egész magyar irodalmat csupán azon történetkékből képzelém állani, miket gyékényen áruitatni láttam. Igen, Kisfaludy Károly az, kinek munkáiból a honszerelem s nem-

zetiség tisztelésének első szent szikrája hatott keblem mélyébe, s egyedül e dicső elhunytnak köszönhetem, hogy parányi tehetségemet, s ennek hiányait némileg talán pótolható buzgalmamat úgy használhatom, hogy némileg én is előmozdíthassam szépirodalmunk felvirágozhatását. “

Örvendjünk, Tekintetes Társaság, hogy annyi merész remények elenyésztével, annyi fájó veszteségek után, a jelenkor azt adta meg, mit a régi jóidők megtagadtak tőlünk: a nemzeti oktatást, és fiainknak a nemzeti irodalomba korai bévezettetését. Hány derék erő maradt fejletlenűl, vagy nem saját házunk oltárára rakta le áldozatait; s hányszor csak szerencsés véletlen, vagy a magán közlés töredékes útja vezetett bennünket saját isteneink tiszteletéhez: míg fiaink ma már a tanodában tanulják ismerni és becsülni e nem gazdag, de régi, és saját fejlődési menetében erős, nemzetileg kifejtő és nevelő irodalmat! Ily véletlennek, néhány lelkes iskolai barát buzdító példájának köszönjük elhúnyt társunk megtérését a nemzeti szellem házitüzéhez, s azon hű munkásságot, melylyel azt ő is élesztette s táplálta. Egész hévvel látott ő most jelesb íróink munkái megismeréséhez, német dolgozatait, melyek költemények, beszélyek és színdarabokból állottak, megsemmisítette, s 1833-tól fogva, miután már két év óta a m. udvari kamaránál hivatalba lépett volt, hivatalán túl fennmaradt minden idejét a magyar szépirodalomnak kezdte szentelni. Első fellépése első szépirodalmi folyóiratunkban, Mátray Gábor

Regélőjében történt, versekkel és fordított beszédekkel; de alig nyílt meg 1835-ben Pest megye pártfogása alatt a budai magyar színház, drámai kísérletekkel lépett elő, milyek a „Mátrai rabló“ című dráma, „Soroksári János“ bohózat voltak, mik a színpadon fenn nem tartották ugyan magokat, de előjelei voltak még is azon szerencsének, melylyel Nagy utóbb e pályán feltűnt. A „Rajzolatok“ című folyóírás, melyet 1836-nak utolsó negyedében önállóan szerkesztett; a Jelenkor, melynek 1837-től fogva sok éven át rendes segéde; az Athenaeum; a zsebkönyvek s egyéb lapok busásan hozták dolgozatait; a nemzeti színház repertóriumára ügyelő akadémiai bizottmány megbízásából számos külföldi jelesb drámát fordított, 1840-ben „Eletúntak“ című vigjátékával az akadémia másod, 1842-ben a „Tisztiijítás“ cíművel első drámai jutalmát nyerte el, s akadémiánk által levelező taggá választatott. Nagy lökést adott ő színirodalmunknak „Színműtárával“ is, melyet 1839-től négy éven át folytatva, negyvennyolc füzetben ötvenhat, részint eredeti, részint idegen művet tett közzé, mik közöl tőle egy eredeti és tizenhárom fordított darab találtatik. A Kisfaludy - Társaságba felvéve, nem csak több évig jutalom nélkül s a legnagyobb pontossággal kezelte annak vagyonát, hanem szerkesztette és saját dolgozataival nevelte annak Külföldi Regénytárát 36 kötetben. 1842-ben megjelent „Vegyes Munkáit“ három kötetben nyomban követték „Torzképei“ négy kötetben, mik őt mint nedélyes gúnyorköltőt a magyar közönség köz kedveltségű

írói közé helyezték. Népszerűsége tetőpontján 1843-ban látjuk őt, midőn a Sue Jenő „Párizsi Titkai“ számos hasonló regényeket idézvén elő külföldön, Nagy is felhasználta a francia irány ezen népszerűségét, s „Magyar Titkok“ című nagyobb regényét írta, mely azonban, számtalan érdekes részletei dacára a belső valótlanságnál fogva a kritika javaslásábankevesbbé részesült. Innen kezdve a tömérdek kisebb nagyobb beszélyek által kimerített író kevesebb sikerrel működött, s „Menny és Pokla“ a közönség részvételének is süllyedését mutatta. A forradalom megfosztotta írónkat tárgyaitól, annak következményei, bár a szertelen munka közt elbetegűlt író a nehéz időket némán négy fal közt töltötte, hivatalától. Első volt ő, ki a katastroph után a szépirodalmi időszaki sajtót Hölgyfutárával felélesztette; de valamint a világ, úgy ő sem volt többé a régi. E napi lap mellett, nehéz betegségének fogyasztó szenvedései dacára, izzadva és fáradva töltötte ez öt évet, és csak néhány órával utóbb hogy tollát életében utolszor tette le, lepte meg a halál, kiragadva őt családjából, melyről ritka szeretettel és kitűréssel gondoskodott vég leheletéig.

Nem győzöm elsorolni dolgozásai hosszú sorát, melyek közöl 1852-ben még vígjátékait, szám szerint nyolcat adott ki egy kötetben; de a mondottak vissza fogták Önök emlékezetébe hívni azon kifogyhatatlan gazdagság jeleit, miket hagyott. Nagy Ignácot szellemének iránya az élet furcsaságai és apró bajai kedélyesen szeszélyes előadására hívta meg, s ha e beszélyek, képek és színművekben a valóság sokszor, a

mélység mindig hiányzik is: azt lelke szervezetén kívül a philosophiai és históriai stúdiumok hiányának, mely tanodánk —, tapasztalásai szűk körének, mely elvonult egyszínű élete következménye, kell tulajdonítanunk. Mi lett volna ö, ha másutt nevelkedik, ha tarka, viszontagságos élet hullámain hányatik, miután ily kedvezőtlen viszonyokban is oly gazdag ért, ily könnyűséget s ügyességet bírt kifejteni, s a mulattató irodalom ily virágzó korában a legkedveltebbek közt első kedvenccé emelkedni! Annál nagyobb az ő érdeme, mint ki a viszonyoknak keveset, ébersége és munkásságának mindent köszönhetett. Mint író kiavúlhat, sőt kiavúlt: az irodalom történetéből őt kifelejteni nem szabad.

LII.

Gyászbeszéd ifj. Gróf Teleki Ferenc felett.

Olvastatott az akadémiában, oct. 2. MDCCCLIV.

Azon férfiút, Tekintetes Akadémia, kinek emlékezetét kegyeletes tisztelettel meg kívánom ma újítani közöttünk, sem a polgári pályán feltűnő tettek, sem az íróin számosb művek nem sorozták az úgynevezett előkelőségek közé: de az elsőn mint hű és méhszorgalmú munkás, emezen mint a nemzeti becsületet szívén hordozott nemes hazafi, s e kívül az irodalom ügyének a felsőbb körökben buzgó pártolója, végre ez intézet irányában is, mint könyvtárunk egyik jótevője, megérdemlette, hogy említetlen neszállott legyen sírjába. Különben is azon rend, melyhez tartozott, sőt polgári társaságunk bármely rende, nem oly gazdag rendkívüli férfiakban; s az önzetlen, tiszta, munkás hazafiság, fájdalom, nem oly egyetemes, nem oly mindennapi jellemvonása azoknak, kik iránt e

haza annyi jóval van: hogy azt ne többnek mint természetes kötelemnek — hogy azt érdemnek ne — tekintsük. Nekünk tehát igen is van okunk azt tisztelni a jókban, okunk hálásan hirdetni, ügy őirántok való igazságból mint saját magunk iránti érdekből: hogy mások is buzdíttassanak tenni azt, mit nem tenni disztelenség, tenni pedig kötelem ugyan, de érdem egyszersmind.

Széki gróf Teleki Ferenc emlékezetét üdvözlöm, Tekintetes Akadémia, kinek könyvtárhagyományából intézetünk e folyó évben becses öregbedést vett. Életrajzával kezdem, mely bár egyszerű, s alig áll egyébből mint évszámokból: de ezeknek az ő nemes egyénisége megadta súlyos tartalmukat. Igen is, egyszerű s rendes folyamú volt élete, s a sors megkímélte őt kitüntetéseitől, s ezzel egyszersmind szenvedéseitől is — megválva azoktól, mik a nemzettest minden idegecskéjén átrezzentek, s így az ő keble boldog nyugalmát is, élte alkonyán, feldúlták. Gróf Teleki Ferenc, gróf Teleki Sámuel kapitány és gróf Serényi Franciska fiók, Strasznicban, Morvaországban, született 1790. april 20-kán, honnan szüléi nem sokára Pozsonyba költöztek; s a kir. akadémiában végezvén tanulmányait, Nagyszombatba ment által, hol a papi öltönyt vevén fel, theologiát hallgatott. 1812-ben mindazáltal változtatott szándékkal a polgári pályára, s először ugyan mint Pest vármegye aljegyzője, lépett, innen a magyar királyi helytartó tanácshoz ment által, hol fokonként haladva, tanácsosságra emelkedett, 1825-ben kormányszéki tanácsoséi Kolosvárra

tétetett által, végre 1828-ban udvari tanácsosid Bécsbe az egyetemes udvari kamarához, honnan rövid időn az erdélyi, majd a magyar udvari cancelláriához referendárnak; 1844-ben titkos tanácsossá lett, s mint ilyen folytatta hivatalát a korszakos 1848-ki évig, melynek aprilisében nyugalomra lépett. A halál csendesen és fájdalmak nélkül oltotta el élte világát múlt évi martius 8-dikán.

Gróf Teleki Ferenc legmiveltebb nagyaink közé tartozott. Az új népek classical literatúrájában teljes jártassággal bírt, terjedelmes ismeretei voltak a történet és államtudományban; de különös szeretettel a magyar irodalom haladásait követte, s könyvtárában a jobb folyóiratok s tudományos úgy, mint szépirodalmi munkák, nem hiányzottak. Jói esett nekem, Tekintetes Akadémia, valahányszor Bécsben, s mindenkor nála is, megfordúltam, tanújának lennem azon meleg részvétnek, melylyel tudományos működéseink legapróbb részleteiről, s az új erők, új kilátások mibenlétéről tudakozódni szokott. Jut eszembe mennyire fájlalta s tartotta megfoghatatlannak a történeti tanulmányok szinte teljes elhanyatlását közöttünk: kiknek minden polgári viszonyaink történetileg fejlődtek ki, kiknek jelenünk a múlttal oly szoros léteges egységben állt, hogy azt e nélkül sem érteni, sem fenntartani, s annak jövendőjét biztosan munkálni nem lehete. Rég súlyos aggodalmakat merített ő a történelmi tanulmányok hanyatlásából, az új ivadéknak épen ezért ideológiai álmokba sülyedéséből, mely a történeti — mint egyedüli tapasztalati s reális — alap nélkülözté-

vei, az államélet legüdvösebb mérséklőjét nélkülözte. *Ez* előszereteténél fogva a történetnek, melyben sokkal több mint műkedvelői jártassága volt, időzött ő hasonló előszeretettel régibb irodalmunk jelenetei körül is, s különösen a XVI. és XVII. század költőiről közvettlen és mélyebb ismeretei voltak, mint ez előtt harminc évvel tán bárkinek másnak, ha ez ismeretet nem könyvcímek sokaságába, hanem a tartalom szellemi átérzett felfogásába helyhetjük. Tudom, mit mondok, Tekintetes Akadémia, s azért nincsen nagyítás szavaimban; sőt ehez még azt adhatom, hogy, ha Teleki Ferencnek nem a hivatal, melynek szánta életét — s szánta nem mint egykor annyi nagyúr közöttünk, ki csak fény és befolyásért viselt azt — ha, mondom, nem a hivatal vette volna igénybe legtöbb s legnemesb idejét, s az irodalmi foglalkodást és dolgozgatást nem csak mint elmetágúlást és élvezetet, hanem mint munkát űzhette volna; akkor épen ezen, egész a mi napjainkig jóformán elhagyatva hevert régibb irodalmunk tőle történeti úgy, mint széptani irányban gyümölcsös feldolgozást várhatott volna. Mutatják ezt, hogy a Tudományos Gyűjteményben megjelent pár históriai dolgozatát mellőzzem, azon adalékai, melyekkel a magyar név érdekében a Hormayr és Mednyánszky bárók által 1820-ban megindúlt „hazai történetek zsebkönyvéthez járult. E zsebkönyv azon testvéries szép frigyét mutatta fel az austriai és magyar tudósoknak, az austriai és magyar tudománynak, melyet a múlt században a Literarische Anzeigen, a jelennek második és harmadik tizedében

az öszves bécsi tudományos időszaki sajtó, az Annálok, a Vaterlandische Blatter, az Archív képviseltek, s melyben mindenik fél, saját történeti alapján, egyenjogú barátságos együttlétben kézfogva járdáit, kölcsönös meg- és elismerést gyakorlott, kölcsönös szeretetet gerjesztett és ápolt. Báró Mednyánszky Alajos és Köffinger, gróf Mailáth János és Gruber Antal, Gyurikovics György és Czech János tartották fenn magyar részről a nevezett zsebkönyvben e szellemi kapcsot, s ha nem tagadhatjuk, miszerint ők nemzetünk tekintetét nem csekély mértékben munkálták: nincs miért fájlalnunk, hogy becses dolgozásaikat német nyelven nyújtották. Ezeknek igyekezeteit segítve adta gróf Teleki Ferenc is cikkelyeit e valóban hazai vállalathoz, s annál becsesbeket, mert a magyar irodalmat illették, tehát a magyar szellem nyilatkozatai azon német, mely leginkább képes a miveit világ előtt a nemzet becsületét megóni. Ilyen volt pedig Jánus Pannóniust ismertető értekezése az első folyamban: Jánust, ki a maga idejében oly kiváló díszszel vett részt a classica literatúra felélesztésében; ilyen a Szendrei Névtelennek 1571-ben készült gyönyörű költői beszélyének német fordítása a harmadik folyamban, melynek kisérő soraiból először tanulta meg a német közönség Tinódi nevét, s először tudta meg, hogy költészetünk nem tegnap kifeslett virág; ilyen főleg, a második folyamban, azon alapossággal és érzéssel írt életrajza Zrínyi Miklósnak, a költőnek, melyhez a Zrínyiász néhány töredéke hű s annak minden szépségeit elevenen éreztető műfordításban

járult. Voltak a mi elhunytunknak egyéb dolgozatai is, de melyeket, minthogy minden névjegy nélkül jelentek meg, ki nem mutathatok: s ha azok mind együtt nem nagy mennyiségitek: az másfelé igénylett elfoglaltatásának s egyáltalában nem buzgóság hiányának tulajdonítandó.

A mi hálánkat ezeken kívül ama hagyomány által érdemiette ki gr. Teleki Ferenc, mely könyvtárunkat közel hatszáz becses darabbal, köztök a neki oly kedves Tinódi munkái ritka példányával, nevelte. Nem közvettenűl tőle vettük ugyan azt: de az ő ritka míveltségű, nagy szivü s férjeként hazafiúi hűségű neje, gróf Szapáry Leopoldína asszony tette, mit ő rövid betegség után szinte véletlenül elragadó halála által gátoltatott forma szerint megtenni. T. i. e nemes nő, ismerve férje érzéseit, sőt szándékait, öszves könyvhagyományalajstromát azon végből közlötte akadémiánk elnökségével, hogy mindazt, ami céljainkra használható, kiválasztanók. A többinek nagy része a pozsonyi jogakademia könyvtárának jutott.

A hazafi, a tudós s az író felett, Tekintetes Akadémia, nem illik elfelednünk az embert. Teleki Ferenc elmebeli míveltségével jótékony öszhangzásban volt gyermekded jóságos kedélye, melyet semmi élettapasztalás nem hidegített el az emberiség iránt. Omaga szerény, önzés és hiúság nélküli, annál méltányosabb becsülője az idegen érdemnek; saját érdekeit szívesen feledő, mások iránt jótékony, kinekkinek sorsában részvevő, szívesen segítő; barátjai iránt csupa szeretet, övéi iránt önfeledő hűségű. S

így nem csoda, ha súlyos elbetegülésének hírére oly időben, melyben a régi tekintélyek megszűntek s a régi viszonyok elszakadoztak: minden rendbeli ismerői tisztelői aggodalmasan tudakozódtak mibenléte után, s elhúnytát az őszinte részvét jelei, legszebb, bár néma, dicsbeszédként követték sírjába. Tőlünk is ezt érdemli ő, s azért legyen szabad hinnem, hogy a Tekintetes Akadémia tagjai velem együtt érzékeny áldást mondandanak meghidegűlt hamvai felett.

LIII.

Gyászbeszéd Czech János felett.

Tartatott az akadémiában nov. 27. MDCCCLIV.

Még el nem nyögtük, Tekintetes Akadémia, azon veszteséget, mely históriai tudományunkat Jászay Pál halála által érte, és már egy második ravatal emelkedik szinte történelmünknek egy sokat tett s még többet Ígért bajnoka — Czech János — felett. E férfiú életének nagyobb részét hivatalai vevén igénybe, eddig csak mellesleg, mintegy lopva, az éjek csendes óráiban áldozhatott a hazai Klió oltárán: míg végre harmincnégy évi közszolgálat után nyugalomba tetetvén, egy új, egy második, egyedül a tudománynak szentelendő életszak küszöbére lépett, kérve a sors urát: engedné neki megtehetni mind azt, mit keble szent ihletében egész léte céljául tűzött ki, t. i. kezet fogva rokonszenvü társakkal, vállat vetve nemzeti intézetünkkel, a hazai történelem országára fárad-

hatatlan hű munkásság által új világ derítését elősegélleni. Az ő kérelme, Tekintetes Akadémia, meg nem hallgattatott: néhány nappal nyugalmazó kegylevelének vétele után ágyra szögzé a gyilkos nyavalya, mely rövid kétheti szenvedés után családját egy szerető' gondos atyától, a tudományt egyik leendő támaszától fosztotta meg. Valami gyászos van az ily halálban, arra kit ér, mert egy egész élet sóvár reményeit hiusítá meg; s azon ügyre, mely általa jövendőjének egy becses részével szegényebbé lett, még pedig azon percben, midőn egy új gyámol biztos birtokába lépettnek hívé magát. Egy esettel több azon sokhoz irodalmunk és tudományosságunk történetében, melynél a költővel szívünk elkeseredésében felkiáltunk:

Minket kétszeresen sanyar
Égő fájdalom és nemzeti veszteség,
Mert a nagyra szülötteket
Nagygyá lenni kaján végzet irigyeli!

Elmondom, Tekintetes Akadémia, az elhúnytnak működéseit e szakban; el mind azokat, mik valósággá váltak, mind azokat, mikre csak a nagy készületek létesültek; de előre kell bocsátanom polgári pályáját, hogy az egész embert ismerjük, hogy tudományos érdemeit annál inkább méltathassuk, látván, mikép oly lelkes, oly fáradalmas hivatalviselés mellett mennyi erőfeszítést kelle azon ügynek, mely veszteségeit benne gyászolja, szánnia, mely buzgó, önfeláldozó, hazafi érzés lelkesítette őt, hogy részére annyit tehessen.

Czech János, fia egy, Lincbó'l Győrré szakadt becsületes ausztriai polgárnak, ugyan Győrött, június 20. 1798-ban született. Tanulmányait a győri ágostai vallású kisebb oskolákban kezdvén, folytatá azokat a pozsonyi lyceumban, s végzé ismét a győri királyi akadémiában. Az ügyészi vizsgálat kiálltával 1820-ban szülötte városában törvényszéki jegyzővé, 1824-ben városi tanácsnokká, 1831-ben polgármesterré, 1836-ban pedig főbíróvá választatott. Tiszti pályáján, mely alatt négy országgyűlésben mint városa képviselője vett részt, szerencsés volt polgártársai bizodalmát oly mértékben kivívhatni, miszerint képes lőn szülőhelye javát s elő'haladását célzó több terveit legjobb sikerrel végrehajthatni. Tanúi ebbeli sikeres fáradozásainak Győr szembetűnő csínosbúlása, virító sétányokkal, miket addig sajnosán nélkülözött, ellátása, országutai s több mint ötezer ölnyi gátjainak célszerűbb javítása, sőt majdnem újból készítése, a még fennállott bástyák lebontása, mely munka épen az epekór dühöngése alatt kezdetvén, valamint egy részről több ezer kéz hasznos foglalkodására szolgált, s a jó rend és köz nyugalom fenntarthatására is legjobb hatással volt, úgy más oldalról a várost környező árkok és büzhödt posványok betöltését is maga után vonván, az egészségi állapot javítását, a város kiterjedését, s ez által a lakosok jólétét is nagy mértékben előmozdítá. Ugyan e köz nyomor közepett hozta létre a nem kevesbbé üdvös szegények intézetét, minek közvettlen következménye lőn a még addig, Pest-Budát kivéve, egyik honi városban sem sikerült utcai koldulás meg-

szüntetése; majd nem sokára egy árvaház tizenkét, az epekór által szülőit vesztett, férfigyermek számára, mely általa megindított köz adakozás útján minden szükségesekkel ellátva, 1832-ki február 12-kén, mint I. Ferenc királyunk születése napján ünnepélyesen megnyittatván, jelenleg is fenn áll, s máris tetemes alaptőkével bír. Végre munkás volt társunk a nemzeti nyelvnek a város lakosai közt terjesztésében is, mely végre a közigazgatás minden ágain a honi nyelv használatát indítványozta, s az utcák magyar elnevezését, úgy a város egyik kapujának szinte magyar felirattal — újabb időben talán elsővel az egész honban — díszesítését eszközölte.

Hivatalbeli munkássága mellett Czech János tudományos, főleg históriai tárgyú vizsgálatokkal is foglalkodott, sőt több értekezéseket közre is bocsátott magyar és német nyelven, melyek tekintetéből a Tekintetes Akadémia őt második nagy gyűlésében a történettudományi osztálynak levelező, s más nap vidéki rendes tagjává választotta. Ezeken kívül több rendbeli gyűjteményt szerzett, jelesen: ásványokból, melyet a győri főiskolának ajándékozott; néhány ezerre terjedő régi pénzgyűjteményt, melynek nagyobb részével, ú. m. 400 ezüst és 1300 réz darabbal 1837-ben a mi éremtárunkat nevelte; egy eredeti, a XIII. századtól a XVII-ig terjedő, ötszáz levélből és számos kötetnyi másolatokból álló okmánygyűjteményt, melynek gazdagítására a magyar királyi kincstári, nemzeti múzeumi, pesti tudomány-egyetemi, több káptalani, szerzeti, megyei, városi és magányos, de a

bécsi cs. kir. udvari könyvtári, udvari, házi s állodalmi, valamint a haditanácsi levéltárakból is vett és vétetett másolatokat, e végre több utazásokat is tévén, jelesen Bécsbe, hol m. akadémiai megbízásból és engedélynyerés mellett 1834 és 35-ben húzamos ideig a cs. kir. titkos és hadi-tanácsi levéltárakban dolgozgatva, honunkat érdeklő számos emlékeket, főleg a titkos levéltárban őrzött hajdani velencei gyűjteményekből, leírt és kijegyzett, melyekről a magaidejében akadémiánkat tudósította, s miket részint már ki is adott. Neki köszönhető továbbá az érsekújvári sz.-ferenciek zárdájának könyvtárában senki által nem sejdítve lappangott két régi magyar kéziratnak 1833-dik évben föllelése s velünk eredetiekben közlése; melyeknek egyike, az 1513-ban Kinizsi Pálné szül. Magyar Benigna számára hártyára írott imakönyv, mely a Tek. Akadémia végzéséből már most fölfedezője nevét viseli, általa Nyelvemlékeink második kötetében világot is látott, s most mái· másikával, a különösben úgy nevezett „Érsekújvár! códexxel/ a magyar régi kéziratok egyik legnagyobb s legszebbekével együtt, a hazaíi lelkű szerzetes atyák jóvoltából könyvtárunk különös díszét teszi.

E kettős tiszti és tudományos irányú buzgólkodása méltánylatául, — miután már 1836-ban, még akkor nemnemes létére Győr és Moson megyék táblabirái közé felvétetett volna, — 1810-b. V. Ferdinánd királyunk által, az újólag felállított tanulmányi és középponti könyvvizsgáló bizottmány másod ülnökéve neveztetett, egy hónappal utána pedig magyar

nemességgel ajándékoztatok meg; továbbá 1848-ban a kir. kincstári levéltár igazgatójává, 1850-ben kincstári —, végre e f. évben pénzügyi főtanácsossá neveztetett.

Ezen hosszas ugyan, de mint Önök látják, bokros hivatalbéli foglalkodásokban eltölt, idő alatt a következő részint kiadott, részint kéziratban maradt dolgozatai készültek, ú. m.: Győr városa történetei, német nyelven, kéziratban, mintegy 80 ív, 1826-ban; Értekezés Győr vármegye főispánjairól, Győr, 1827; Geschichte dér Stadt Raab, wahrend dér öftern Kriege Ottokars II. Königs von Böhmen, mit Ungarns Königen Stephan V. und Ladislaus IV. vöm Jahre 1271 bis 1273., mely Hormayr „Archív für Geschichte, Literatur und Kunst," című folyóirata 1828-iki első füzetében látott világot; Töredék a régi gyökeres magyar nemzetségekről, a Tudom. Gyűjtemény
1828- ki V-dik kötetében; Neuentdeckte Römerdenkmale, az 1828 ki Archívban; Toldalék az országgyűlések isméretéhez, a Tud. Gyűjtem. 1829-ki első kötetében; Beitráge zűr Geschichte dér Leitha-Schlacht, am 15. Juni 1246, aus ungarischen Urkunden, a Megerle és Hohler által folytatott Archív 1829 ki folyamában; Die Römerstrasse in dér Wieselburger und Raaber Gespannschaft, ugyanott; Győr vármegye hajdani nemes famíliáinak emlékezetök a Tud. Gyűjt.
1829- ki XII. kötetében, és külön is; Heinrich des III. Züge nach Ungarn a XI. századbeli nyugati Magyarország földképével, és az 1044-diki ménfői ütközet tervével Hormayr folytatott történeti zsebkönyve

1830-ki folyamában; Bericht des Grafen Ferdinand Hardek über den Verlauf dér Belagerung dér Festung Raab iin Jahre 1594, nebsteinigen bierauf bezüglichen Urkunden, az Archív azon évi folyamában. Ugyanez időben mintegy négyszáz oklevél mását közlött Fejér Györgygyel, mik a magyar történet árpádi korszakát derítvén fel, s a Codex Diplomaticus hat első kötetében hiányozván, a hetedik (pótló) kötetben még 1831-ben láttak világot; sőt folytatva nemes közlékenységét, utóbb is több száz oklevéllel gyarapította ez Okmánytárt. Következett: Andreas des III. Venetianers, und letzten arpadischen Königs in Ungarn, Heerfahrt nach Oesterreich und Belagerung Wiens im Jahre 1291. Hormayr folytatott zsebkönyve második folyamában 1831-ben. Az akadémiába beválasztatván, ebbeli munkásságának gyümölcsei: A győri vidék legrégibb időben és a romaiak alatt, Évkönyveink I. kötetében; továbbá a győri magyar hajósok és mesteremberek műszavai, szótári készületeink számára; ismét győri tájszók és nyomtatásban még meg nem jelent, mintegy négyszáz példabeszédek és közmondások gyűjteménye; továbbá az említett két érsekújvári régi magyar kéziratról szóló körülményes tudósítása Évkönyveink második kötetében; Tudományok állapotja Magyarországban az Árpádok idejében, felolvasva harmadik közülésünkben 1834, s kiadva Évkönyveink második kötetében; Tudósítás a magyar históriát érdeklő oklevelekről a cs. k. titkos levéltárban, a Tudománytár 1835-ki IX. kötetében; A magyar királyok felavatási esküjök és oklevelök nyomai az

Árpádok alatt, felolvasva negyedik közülésiinkben 1835, és kiadva Évkönyveink harmadik kötetében. Néhány beszédein kívül a Századunk című folyóiratban, az 1839/40-ki országgyűlés alatt több közjogi cikket közlött, milyek: Észrevételek a magyar szabad királyi városokat illető cikkelyekhez, melyek az ágostai német lapok 1839-diki 321. és 322-dik számú toldalékaiban közöltettek; és: Válasz a sz. s kir. városok országgyűlési voksa ügyében, azon Századunk 1840-iki folyamában. Ezen 1839/40-diki országgyűlésről, egy hatvan ívre terjedő kézirati munkát készített, melynek kiadása eszközölhető nem lévén, azt legalább kedves visszaemlékezésül őrzötte azon nagy fontosságú és üdvös következményű országgyűlésre.

Ezeken kívül huzamos idő óta a következő munkákhoz kivántató adatok és oklevelek gyűjtésével foglalkodott: szab, s kir. Győr város történetei, eredeti kútfők után; e munkát, melynek némely szakaszai már is kidolgozvák, Győr városnak 1843-ikra eső évszázados felszabadúlási ünnepére szándékozott közre bocsátani, de teljeset kívánván adni, azt elhalasztotta, bár a hozzá tartozó oklevelek az ezer számot akkor is már meghaladták, és némelyeket kivéve mind eddig ismeretlenek; Győr vármegye történeti, föld- és helyleirási ismertetése, szinte oklevélgyűjteménynyel, hat negyedrétű kötetben; A győri megyés püspökök, szinte oklevelekkel, hasonmásokkal, és a püspökök nagyobb részének címereivel. De vannak még más számos oklevelei is, melyek a következő osztályokra sorozvák: Országgyűlési emlékiratok, részint

eredetiek, részint másolatok, és jelesen ez utóbbiak hat folio kötetben; Vegyes tárgyú oklevelek tíz folio, és tizenkét negyedrét kötetben; A magyar kereskedés történeteire vonatkozó oklevelek gyűjteménye két negyedrét kötetben; Magyar levelek a XVI. és XVII. századból, két kötetben; végre a magyarországi zsidók történeteit érdeklő oklevelek egy kötetben.

Ily gazdag készületek birtokában, miket szinte halála napjáig folyton folytatott volt, a mi elhunytunk, midőn hivatalától megvált, s akadémiánk Történettudományi Bizottmányába beválasztatott, egész jövendő életét az akadémia útján a történelmi források ügyének akarta szentelni. Készen állottak utolsó tíz évének érett gyümölcseiként: újra gyűjtött Árpádkorszaki oklevéltára, mely közel ötszáz kiadatlan, vagy íróink által nem ismert oklevelet foglal magában; készen a magyarországi nádorok s főhivatalnokoknak oklevelek nyomán dolgozott táblás sorozata, számos oly jegyzésekkel, mik az ország közjogára és történetére nem várt felvilágosításokat, a magyar oklevéltannak és chronologiának pedig egyikét a legbiztosabb, mint legszükségesb, támaszoknak valának nyújtandók: s ekkor — épen ekkor kellett nekünk őt elvesztenünk!

Tekintetes Akadémia! Mi meg fogjuk az elholtnak adni azon tiszteletet, mely őt nem csak szabályaink, de érdemei után is illeti, midőn nagy gyűléseink megindúlván, jeles elhúnytaink emlékezetét nagyobb körben is megüllendjük. De az ő árnyéka

másért esdeklik, a tudomány érdeke mást vár: közzétételét munkálkodásainak, közhasznosítását fáradságos és gazdag gyűjteményeinek. Ezen ügy általam ezúttal csak érintetik, az még gyakran meg fog tanácskozásaink szőnyegén fordúlni. Azért elhallgatván mostanra, oly óhajtással rekesztem be emlékszózatomat: bár az ő halála új ösztönül szolgálna a hazai történettudomány munkás kedvelőinek megkettőzni iparkodásaikat, s pótolni, ha lehet, az ő üresen hagyott helyét: csak így örvendeztethetjük meg átköltözött lelkét, mely boldogabb vidékeken is — annyira szerette ö hazája becsületét — csak e becsületben Jelend korai elszólíttatása felett vigaszt és megnyugovást.

LIV.

Emlékbeszéd gr. Teleki József felett.

Tartatott az akadémia rendkívüli köz ülésében febr. 26. MDCCLV.

Dicséretes szokások az a tudományos testületeknek, Tek. Akadémia, mely szerint jeles elhunytjaik emlékezetét, érdemeiket feltüntető beszédekben ünnepük; s míg ekkép a nemes munkásságnak lefizetik a tartozott bálát, az élőket is hasonló jutalom kivívására buzdítják. Mert a nemes kebelnek azon öntudaton kívül, mely a híven teljesített kötelemmel jár, nem lehet szebb jutalma azon elismerésnél, melylyel az igazságos maradék a már elholtnak nevét a feledéktől megóvni törekszik.

E szép szokást gyakorolják Önök ma, Uraim, midőn ily tekintélyes számmal gyülekeztek össze azon helyen, hol annyi évekig az élő elnök körül sereglettek egybe, bölcs és baráti vezérlete mellett teljesítni azon kötelmeket, miket a törvény és alapítók akarata rótt reánk: hogy most a megholt elnök szobra előtt lefizessék a kegyelet és hála adóját — külső jelekben

ugyan, de melyek zálogául szolgálandanak a haza előtt azon mély és szilárd eltökélésnek, hogy e halálból is, mely gróf Teleki Józsefet az örökségnek jegyzetté el, újabb és szent ösztönt merítendenek úgy becsülni meg emlékezetét, mikép ő azt mind végig kívánta: példájának követése által.

És így fogva fel a nagy elhúnytnak példaadó életét, hozzá fogok, Tekintetes Akadémia, azon szép, de nehéz tiszthez, melyre nem szónoki mesterségem ereje, hanem állásomhoz kapcsolt kötelmem, s e mellett azon személyes tisztelet és hála hívott meg, mely megbecsülhetetlen jóságaiért hozzá kötött míg élt, s hozzá fog kötni síromig. Vajha sikerülne a megholt elnök fénye sugarait oly képbe gyűjtenem, mely, méltó az elhúnythoz, képes legyen bennünk élénken megújítani annak tudatát: mi volt ő, s mik legyünk mi, hogy hozzá méltón fussuk meg, mely élénkbe szabatott, a pályát.

Ha gróf Teleki József emlékszónoka hó'se dicsőítésére idegen érdemhez volna kénytelen folyamodni, úgy fényes ősök emlegetésével kezdeném beszédemet; a Mecsenicsi Garázdák tetteiket nyomoznám az ősrégiségben, kiktől a Szilágyiak származtak, azon Szilágyiak, kiknek egyik érdemes fia, Mihály, Magyarország kormányzója, s a török elleni harcok nagy mestere volt; s kiknek egyik dicső leánya, Erzsébet, e hazának legnagyobb királyát szülte; kiemelném e vérnek három költő fiát, kik közöl János Pannonius a tudományok újjászületése korának egyik ragyogó csillaga volt; gonddal kísérném e vérnek elágazásait,

míg az a Széki és a Teleki Garázdák összeolvadtával Széki-Teleki néven Mihályban, az Apafi ministerében, újra országos jelentességre emelkedvén, hosszú sorát nemzette a méltó fiáknak, kik hadban és békében, egyházban és tudományban, hol Erdélyt, hol Magyarországot, hivatalviselésök, hüségök, tetteik s munkáik által szolgálták és dicsőítették; eléhozogatnám a Mária Terézia és II. József méltó kedvenceit, I. Teleki Józsefet a koronaőrt, és Sámuelt, az erdélyi főcancellárt, kiknek mindegyike mint író s könyvtár-alapító tettek halhatatlan érdemeket; megnevezném Adámot, a Cid szerencsés fordítóját és Domokost a magyarországi utazás szerzőjét, Ferencet a költőt, s a többi író és státusférfi Telekiek közöl Lászlót, a mi II. Józsefünk atyját, ki oly buzgó szószólója volt a nemzeti nyelv és tudományosság ügyének, s belátásos tervezője azon intézetnek, melynek tagjai mai nap összegyűltünk, fia emlékezetének szerető hódolatunk adójával áldoznunk.

De a mi Józsefünk, tisztelt Akadémia, idegen dicsőségre nem szorúlt. Omaga a születést oly kívánatos fénynek tekintette, mely jobban megvilágosítja az érdemet, de annál kiáltóbban födi fel a belső nemesség hiányát s a lelketlenséget; oly kölcsöntőkének, melyet a haza, históriai nevű fiaitól hangosan számon kér, melyet érdemkamatokkal gyümölcsöztetni kell, és gyarapítva átszállítani a maradékra. Kora ifjúsága óta érezte ő e npmes kötelmet, s bár hazafiúi lelkű atyja, a legnemesebb anya, s a leggondosabb oktatás és nevelés táplálták azt benne: őmaga is a legteljesb

odaadással igyekezett maga magát is nevelni és fejleszteni oda, hol kezét szívére téve, egykor mondhassa magának: Méltó örököse voltam ó'seim nemességének, becsületes követője példáiknak, öregbítője érdemlett fényöknek. Éhez képest korán tanult ő, s jegyzett, és dolgozgatott egyszersmind, azt tartva, hogy olvasásunk csak úgy fogamszik meg lelkűnkben s válik igaz sajátunkká, ha azt nem egyedül a fogékonyság szenvedőleges tehetségével veszszük fel magunkba, hanem az idegen ismereteket fontolgatjuk, összehasonlítjuk, megítéljük, és így nyert saját felfogásunk szerint újjá alakítjuk. Még nem választott volt szakot. Atyjától tanulta azt, hogy ilyet választani kell ugyan, kivált mióta az emberi ösmeretek oly mérhetetlen tömeggé szaporodtak s az eszmék mai birodalma több tartománynyal bír, mint egyes határokkal a régi; s hogy egy új Aristoteles ma már a lehetetlenségek sorába tartozik: de jókor figyelmessé tétetett azon szoros léteges összeköttetésre is, mely az ismék és eszmék e roppant birodalmának mindenik részecskéje közt van, s hogy minél inkább hatolnak az egyes tudományok a mélybe, annál szorgosabban kell az öszves tudománykor eldarabolásától, s az ágaknak a közös gyökértől elválasztásától óvakodnunk, melyből hason joggal állnak elő törzs és ágak, levelek és virágok, gyümölcsgerezdek és magvak. Maga gróf Teleki László ily öszletében fogta fel és tanulmányozta az emberi tudás fáját, s ez átkaroló egyetemes tudományszeretetének, mely minden egyes ág és forma felé hason figyelemmel és szeretettel fordúlt, maradandó

emlékét hagyta azon könyvtárban, melyet ő atyjától örökölt ugyan, de három-, só't négyszeres kiterjedésre bővítve, eredeti egyoldalúságából kivett, s minden irányban hasonló gonddal ápolt. A kilenc Músák e temploma tövében születve gróf Teleki József, abban játszadozva szerető atyja térdei körül, benne nőtt fel és erősödött ifjúvá; itt hallgatta atyja ismételt intéseit, mik szerint az ember annyit ér, amennyit tud, és csak annyit tud, amennyit átgondolva magáévá tett. Ez atyának köszönte tehát a tanulás öndolgozó módját úgy, mint minden oldalú irányát és teljességét.

Tájékozva már a nagy körben, fejlett ki benne egy és más tudási vidék iránti külön szeretete, s a mintegy húsz éves ifjú, kinek nem csak komolyságát, hanem tudományát is könyvek közt megőszült férfiak csodálták, a választás útján találta fel magát. Szenvedélye különösen két irány közt volt megoszolva: a természeti s a leghelyesben úgy nevezhető nemzeti tudományok között. Amazok közöl a létegetlen természet rajza s az avval szorosan összefüggő vegytan vonta őt. 0 itt nem csak az olvasásnál állapodott meg, hanem a tapasztalati útra is lépett; az ásványász kalapácsával kalandozta be Buda vidékeit, otthon pedig egy kis vegybontó műhelyt alkotott magának, s ekkép munkássága a szabad ég s e füstös és gázos konyha közt oszlott meg. Teleki József akkor szikár és gyöngéd alkotású fiatal ember volt. Köhécselések álltak be, mik a gondos szülékben aggodalmakat költöttek. Az ásványtani kirándulások, a vegytani műtételek okoltattak. Az orvosok mindkettőt eltiltották,

az anya szerető kérései véget vetettek e munkáknak, az atya hivatalt emlegetett, s a nemzeti nyelv, irodalom és történet ügyét kezdte ajánlgatni. Teleki József engedett a fél kénytelenségnek, s annál könnyebben, mert ezek s az első választás tudományai közt eleitől fogva már úgy is ingadozott szerelme; most amazoknak jutott az, egészen. A gyakorlati pálya a helytartótanácsnál nyílt meg, de a teljesb kiképzés óhajtása le nem csillapodott. Hitsorsosai irányában is voltak kötelmei, s ki meg volt hivatva egykor nem csak mint államférfin és tudós a hazát, hanem egyháza vallásos és tanügyeit is szolgálni, annak látnia kellett a külföldet s ennek intézeteit, megismerni tudósait, kiegészíteni, magasbra hatványozni az itthon nyert tudományos kiképzést. Két év múlva tehát búcsút vett a hivatalszobától, s szárnyra kelt.

Ez 1812-ben történt, s Teleki akkor huszonkét éves. Két esztendőt Göttingában töltött, a német tudományosság akkori empóriumában, hol én tizenöt évvel később még eleven emlékezetét leltem a magyar előkelő ifjúnak, kit az öreg Blumenbach nem kevesebb melegséggel emlegetett, mint Heeren és Saalfeld, s ki ott az egyetemi élet vigalmai helyett öszves óráit a tanteremek, könyvtár és otthoni tanulás és írás közt osztotta meg. Innen meg lőnek járva Németország és Holland egyetemei, Anglia és Franciaország, Schweiz és felső Olaszország, s úgy lépett vissza, három évi gyümölcsös távoliét után, előbbi hivatalába a korra csak huszonöt éves, de tudományra, tapasztalásra, érettségre korpárjai közöl

kimagasló ifjú férfi. Az 1815-dik évvel állandó közhivatalkodása, kevéssel utóbb írói pályája is kezdő'dék, mely nekünk itt különösb figyelmünket igényli.

Első' fellépésére aMarczibányi-Intézet által nyitott verseny szolgáltatott alkalmat. Hogy e fellépést egész fontossága szerint ítélhessük meg, szükséges leszen egy pillantást vetnünk nyelvi és tudományos akkori állapotainkra. Azon időben, melyről szólnom kell, Kazinczy Ferenc kitűzte volt már a nyelvújítás zászlaját, Marmontelje és Rochefoucauldja, epistolái és Poétái Berke, Tövisei s Virágai, és Dayka s Báróczy életeik, tanilag úgy mint gyakorlatilag hirdetvén az új elvet, lángba borították a magyar irodalmi világot. Az Erdélyi Múzeum e nyelvforradalmi irány állandó közlönyévé vált, s lelkes tanítványok álltak a mester mellé, senki nem lelkesben és merészebben mint Berzsenyi Dániel, ki új és szokatlan nagyságban ragyogott fel a költészet országában. Az elfogúltak, kik sajátságos, és csak képzeletekben létező képét rajzolák magok elé egy szűz nyelvnek; kik az újításban a magyar nyelv megvesztegetését, az ízlés műveiben annak megrontóit látták: mind szóval, mind sajtó útján vészharangot kongattak. A keszthelyi kör, a különben hála nélkül nem említhető gróf Festetics György vezérlete alatt, tömött ellenzékkép lépett útjokba e lelkes igyekvéseknek, eleinte ugyancsak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó útján is az általa szuttyongatott, s oly pirító hírre vergődött Mondolattal; mely nem javalandó, de természetes visszahatásképp a Szemere-Kölcseyféle Felele-

tét idézte elé az új iskola részéről. A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyűlölséggé fajúit, mindenik túlinent saját elve határin, és — hogy Teleki József szavaival éljek— „szegény nyelvünk keservesen nyögött merész csapásaik alatt; minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevesbbé hevesek, rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzedelmesnek dühe, akármelyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.“ így a kor álláspontján ő, s e körvonalok nem voltak túlzottak. Megértem én is még azon időt, midőn a nyelv buzgó baráti hol az újításból, hol a két tábor harcaiból magának a nemzetiségnek vég veszedelmét jósolták, s különböző álláspontjaik szerint majd az egyik, majd a másik felekezet embereire mint a „hon ellenségeire[11] mutattak. S nyelvünk ez idétt valóban korcs korát élte. Az ósdiak írásai, a régi nyelv saját szépsége nélkül; támadásaik, tudományos tájékozottság és helyes nyelvérzés híában, minden tanulságtól meddők voltak: míg az újiskola a maga jelesbjeiben bírt mind kettővel, s azon felül talentommal és ízléssel is; de folyton ingereltetve és bántva, nem csak élességet kölcsönzött a polémiától, s nyugalmat nélkülözve, tanításaiban azon szabatosság és mérsék hiányát éreztette, mely egyedül képes illő világosságában tüntetni fel a tárgyat; hanem talentom, tudomány és ízlés nélküli hívei, kik a nagyobb számot képezték, aggasztó bátorsággal s elv- és szabálytalan bánással valódi cháoszt idéztek elő a nyelv-

beli előadásban. Az irodalom őszinte baráti ösztönszerű sóvárgással kezdenek ismét egy köz tekintélyt óhajtani a veszélyes zűrzavar megszüntetésére, s egy több ízben indítványozott, s a zöld asztalnál úgy, mint a sajtóban többször tárgyalt tudós társaságot pengetni. De a szomorú időnek nem volt orgánuma. A legnagyobb szükség e percében léptette a dicső Marczibányi nemzetség életbe azon jutalmazó intézetet, mely akadémiánknak is közvetlen előzője volt, s ennek kezelői az elhúnyt nagy alapító óhajtása — s ekkor már köz eszmélet — szerint is legégetőbb kérdést: a nyelvújítását, tűzték ki legott tudományos tárgyalásúl. Egy más jutalomtétel, az elsővel szoros összefüggésben, egy tökéletes magyar szótár tervét kívánta. Gróf Teleki József felszólalásra hevűlt. Dolgozott, de titkon, saját atyjával sem tudatva fáradozásait, mert ez az intézet elnöke volt. Nem egy egész év volt az időhatár, s a huszonhét éves ifjú férfi, hivatalos elfoglaltatásai dacára — akkor már helytartósági titoknok lévén — e rövid idő alatt szerencsésen befejezte mind két munkáját. Az intézet 1819. sept. 13-ikán hozta Ítéletét, mely az egyik versenytárgynál öt, a másiknál hat pályatárs iratai közöl egyetértőleg gróf Teleki Józsefnek, természetesen névtelen, munkáit koronázta. Azon könnyek, melyeket a váratlan öröm az atyaelnök szemeibe csalt, midőn az általa felbontott levelek fiát vallották a két mű szerzőjének, valamint e nemes atya fáradozásainak legmagasztosabb jutalmai valának, úgy a hálás fiú életének is e napot legszebbjévé avatták.

A nyelvújítás elmélete, tisztelt Akadémia — mikép az elsőbb terjedelmes munkát röviden nevezhetjük — mind a tárgy kifejtését és nyelvtudományunk akkori állását tekintve, irodalmunk legnevezetesb tudományos terméke volt, mind szerzőjére nézve jellemzetes voltánál fogva, figyelmünket különösen megérdemli. Közepette azon izgalmas kornak, midőn kiki e tárgy körül vagy mint lelkesedett barát, vagy mint szenvedélyes ellenző érzett, gondolkozott és nyilatkozott; midőn féltett nyelvünk e valódi életkérdését szinte minden, a nemzeti léteit a nemzeti nyelv szerencsés fejlődésétől felfüggesztő hazafi, személyes és kedélyügynek tekintette: ily időben e tárgyilagos tiszta felfogás, ez ovatos, de nem kevésbbé következékes középenjárás, s e mérsékkel párosult férfias határozottság meglepő és meggyőző volt egyszersmind; a kiterjedt és beható tudomány pedig, e philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalás, bármely veterán tudományi bajnoknak koszorút biztositandott. Megvolt így e munkán mind azon vonás, mely gróf Teleki Józsefet későbbi irodalmi úgy, mint bírói és államférfiúi munkásságában oly kiválóan jellemzetté: meg a teljes tárgyismeret, az elfogulatlan vizsgálat és szabatos Ítélet, mely, midőn elméleti irányban munkálkodik, erős világos meggyőződés-, midőn gyakorlatiban, jellemként nyilatkozik. A munka korirat, amennyiben a kor mozgalmai által idéztetett elő; s ma már, midőn az újítás kérdését az idő elintézte, elvesztette azon égető érdeket, melylyel a harc korában bírt: de nem volt a

dolog felületén átsikló, inkább az indulatokra mint meggyőződésre hivatkozó röpirat; sem vitamű, mely az A és I okaikat hányja meg, s a maga felekezete diadalmát kürtöli. A magyar nyelv, sőt valamennyi mívelt nyelvek történetéből indúlva ki, azokat mint folyton változó, folyton változni kellő, mert élő, létegzeteket mutatja fel, melyek, épen ez életöknél fogva nem csak új meg új szükségeket éreznek, hanem erővel, sőt visszautasíthattlan belösztönnel is bírnak a szépnek minden formáit, az igaznak minden világait felvenni, visszatükröztetni. Letévén ez úton a tétel alapját, s tapasztalati úton bebizonyítván hogy újítani nem csak szabad, de kell: egyedül a nyelvújítás törvényeinek kifejtése maradt fenn, melyek nem egyebek, mint a nyelvképzés törvényei: s e két nagy tárgy teszi a munka fő részeit. Nem azon ösztönszerű tisztelet, melylyel gróf Teleki József iránt egy, művek és tettekben gazdag élet után, mindnyájan viseltetünk, s különösen én, ki harminc év óta annyi lekötelező jeleit vettem megbecsülhetetlen kegyének; nem is dicsszónoki tisztem, hanem többszöri, s külön időkben tett, áttanulmányozásból merített elfogúlatlan meggyőződés mondatja velem, tisztelt Akadémia, hogy e mű a maga korában a legnevezetesb magyar tudományos munka volt; hogy a nyelv törvényeit bővebben fejtette ki, mint korában kifejtve voltak; hogy históriai része irodalmunkat egy új tudománynyal, a magyar nyelv belső történetével gazdagította, mely azóta is csak új adalékokkal bővíttetett, de ily terjedelmesen és kimerítőleg újab-

ban sem tárgyaltatott, s ehezképest, és mint saját vizsgálat eredménye, becsét mind máig fenntartotta: bár a nyelv rokonságai s középkori története körül szükségkép hiányos volt, miután a hasonlító nyelvészet még pólyáiban feküdt, a kézirati irodalom pedig, legnagyobb részében, átvizsgálatlan, sőt lappangott. Gyakorlati becsét a munkának emelte azon vég rész, mely a nyelvújítás elvének alkalmazását tárgyalja, azt szabályozza, és az ízlés törvényei szerint mérsékli, a nélkül mégis, hogy neki a félénkekkel káros korlátokat vonna; sőt az egésznek bár nyugodt folyamában is a haladás emberéül tanúsítva magát, végül biztatólag így inti kortársait a szerző: „Ha tehát a keskeny közép utat eltalálni nem tudjuk , sokkal tanácsosabb merészségünkben néha megbotlanunk, mint a botlást félénken elkerülni akarván, helyt államink/

Tovább kellett gróf Teleki József első munkájánál időznöm, miután csak kevesen olvastuk azt azon időben, midőn epochális hatásával szerzője nevét legott a hazai írók első sorába emelte, s a sebesen haladott idő azt, nem maradandó becséből ugyan, de napi érdekéből, igen is, rég kivetkőztette. Másikát, mely a nagy szótár tervét fejtegeti és rendszerezi, elég fölemlítenem a Tekintetes Akadémia előtt, mert mindenikünk ismeri, s olvasta, midőn ezelőtt huszonnégy évvel annak alapján készült azon fontos munka előrajza, mely bevégeztetéséhez immár biztató léptekkel közelget.

Ily diadalmas fellépés után nem lehetett, hogy gróf Teleki József irodalmi munkássága azon férfiak által is igénybe ne vétessék, kik azonegy időben a Tudományos Gyűjteményt, s ezzel egy tudományos magyar irodalmat alapítottak meg. E folyóiratot ő nem csak több éven keresztül különféle becses dolgozatokkal gyarapította, mik közt főleg könyvbírálatai, a nyugodt és helyes ítéletnél fogva, tűnnek ki; hanem, a Fejér György és Thaisz András szerkesztősök interregnumában, magának a collegiális szerkesztőségnek is munkás tagja volt. Ez időtájt az irodalomtörténeti, a törvényes és politikai stúdiumok mind inkább a történelem felé vonák figyelmét. Néhány derék kísérlet jeleli e fordúlatot: Sparta alkotmánya és törvényei a Tudományos Gyűjteményben, Eger ostroma, és Első Lajos nápolyi hadviselései az újonnan keletkezett Aurórában; miknek megjelenése után jelentékeny szünet lépett be a gróf írói munkásságában.

Mert most annál erélyesben folytak az újnemű készületek. Egész lélekkel a történelmi tanulmányoknak feküdt. At lőn hatva a históriának nem csak szépségei, s az észt és szivet fejtő és mívelő, hanem annak a nyilvános életre is nevelőleg ható ereje által, mely sehol nem oly közvettenűl hasznos, sőt múlhatatlan, mint oly nemzetnél, melynek öszves társadalmi intézvényeit nem egy szobájába zárt tudós törvényhozó alkotta, mint valamely philosophiai kézikönyvet; nem egy hivatalos bizottmány szerkesztette, mint valamely, részvényes társaságét: hanem, hasonlítva egy élőfá-

hoz, mely az idők folyamában itt egy száraz ágat hullat el, ott saját erejéből új hajtásokban újul meg, s a századok moha alatt örökzöld ifjúsága dagadó ereivel erősödik és izmosúl; a történet, azaz a nemzet saját élete fejtette elé századok lefolyása alatt, s úgy, miképen azt a nép erkölcseinek s világnézetének a reájok ható világgali súrlódásai hozták magokkal, s miképen ez egymásra hatás módosúlásai s a korok változó szükségei változtatták, s ekkép a haladó időkkel haladva, koronként bővítették és megifjították. Igen is, Tekintetes Akadémia, félre értik azok a históriának tartalmát úgy, mint érdekét, kik abban csak egy regényes elbeszéllés gyönyörködtető szépségeit, vagy az óságnak kellemes ábrándozásokba ringató fél való s fél álom fűszerét látnak. Erkölcsi tan az, és politikai egyszersmind: az élet mestere, az igazság fénye, mint a régi bölcs, sa világ ítélő széke, mint egy újabb bölcs nevezte: tapasztalati morál az egyénnek, gyakorlati államtudomány az országos férfiúnak, s istennek a világ keze által működő igazsága az emberiség felett. De a história csak ügy teljesíti e tisztét, ha az eseményeket mint a szükségesség és érdek harcait, az emberi érzések és szenvedélyek határozó befolyásai alatt, nyomozza. Azért a részletekben s az okokban van a história: a puszta események sora csak csontváz, mely az életterjesztő idegek s a munkás izmoknak támoszlopúl szolgál.

Így fogván fel gróf Teleki József a históriát, melynek szellemét az emberiség történelmében tanulta, a célba vett hatás tekintetéből a hazait kelle

alakító vizsgálatai tárgyává tenni; de a nemzet összes élete képét festeni az addigi előkészületek elégtelensége miatt későbbi idők feladatának tartva, egy szakaszt választhatott csak, de olyat, melynek kútfői elég bőven folynak, hogy egy részletes életképet lehessen alkotni; eseményekben gazdagot, a tanulságért; szereplőkben nagyszerűt, a nemzeti önérzet emeléséért. A választás ekkép csak a Hunyadiak korára eshetett. Két nagy emberben dicsőült meg a nemzet ama félszázad alatt, milyen több a magyar égen nem ragyogott: Hunyadi János és Hunyadi Mátyásban; mindkettő legteljesb, legpraegnánsabb kifejezése a magyar jellemnek: az ősinek utolsó s legmagasztosb viszsugárzata amaz, az újnak minden oldalú s többé utói nem ért példányképe ez. Húsz évi tanulmányok, az ideje jobb részét igénybe vevő, nagy felelősséggel járó hivataloktól megzsugorgatott minden szabad órák érett gyümölcse lőn e nagy kiterjedésű munka, mely nem csak a nemzet világéletét lebbenti fel előttünk, hanem annak minden oldalú nyilatkozásait az állam és jog, az egyház és erkölcsök, a míveltség és polgári viszonyok körében. 1843-ban az befejezve állott, mikép t. i. ily munkát befejezni lehet; de maga a dolgozás alatt gyűltek folyton új források, és csakhamar egy második átdolgozás szükségét kezdék éreztetni. Azalatt az Erdély kormányára meghívott férfiú súlyos állása csak ez újabb szerzemények tanulmányozását és folytonos levelezések útján szaporítását engedte. Megjött a végzetteljes év, mely a jelent a múlttól elválasztja, és gróf Teleki József magas

helyzetéről a magán életbe térvén vissza, melyet harmincöt év előtt hagya el, hogy a királynak és hazának szolgáljon; elővette az ifjúságában tervezett, egész életén által szeretettel ápolt munkát, s annak újból keresztül-dolgozásában lelte fel élte végső hat éve egyedüli vigasztalását, a köz javalásban utolsó örömeit.

E nagy műről nincs ezeken túl mit mondanom. Önök azt ismerik, ismerik mint a magyar történelmi tudomány első rangú művét, mint diszszel megállót a világirodalom hasontervű művei közt. Neki abban a történetnyomozás s a történetalakítás szerencsés összeolvasztása sikerűit; s míg a szak emberét a történeti ismeretek gazdagítása és megigazítása, e terjedelmes és mélybe ható vizsgálat, a források bírálatos felhasználása s a lépésről lépésre hű számadás minden állítmányról elégíti ki: a mívelt történetbarát tanulsággal és gyönyörűséggel követi e nyugalmas, plasticai elbeszéllést, mely szintoly távol az eszmétlen realismustól, mint a történetet az allegóriáig fellengítő idealismustól, az eseményeket, embereket és tetteket úgy terjeszti elő, mikép azok' sora és indokai, külső és belső szükségesség szerint, a lélektani felfogás előtt megnyilatkoznak. E felfogás adja meg jellemrajzainak is azon tárgyilagos valóságot és életet, mely nélkül azok szép költői képek lehetnek, de megszűnnek história lenni.

Ez, Tekintetes Akadémia, gróf Teleki József, az író. De ő ez akadémiának elnöke, sőt ennél is több, ő annak egyik alapítója, szerkesztője, életben s halá-

ban jótevője, és — lelke volt, az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke: az ő élete s az akadémiáé egy. Hiszen ő azt, még mikor meg nem született, atyjától már, örökbe vette. Mert ki volt az, Tekintetes Akadémia, ki az 1790-ki eredménytelen tervezések után azt melegebben sürgette, erélyesben mozgatta, mint gróf Teleki László? Ki ne ismerné ennek „Buzgó Esdekléseit," ennek akadémiai tervét? Az ország, sőt a világ figyelmét akkor más érdekek fogták el, de Marczibányi Istvánban megfogant a nemes mag, s életbe lépett — melyet beszédem folytában már említettem —ennek jutalmazó intézete, előfutnoka az akadémiának, az akadémia kicsinyben. S gróf Teleki László ennek elnöke, és József egyik koszorúzottja. Az első lépés megvolt. 1825-ben megzendűlt Felsőbüki Nagy Pál hatalmas szózata; négy nemes hazafi, akkor még többnyire a fiatalság praetextájában, a legszentebb lelkesedés lángjával ama napot a nemzet egyik legnagyobb és leggyümölcsözőbb napjává avatták — kell-e megneveznem őket, kiknek neveit minden magyar hálás kegyelettel tartozik kebelében megőrizni? — S alig tévé át a négy első alapító az akadémiát az eszmék és óhajtások sorából a valóság világába: íme gróf Teleki József sietett testvéreivel együtt atyjok drága örökségét a haza oltárán áldozni fel: e megbecsülhetetlen könyvtárt, mely nélkül az intézet a leghathatósb és múlhatatlanabb eszköz híával volt volna. Egybeállt az országos küldöttség készíteni az intézet alkotmányát: annak élén is gróf Teleki József állt. Majd meg

alkottatott ez maga: az igazgatók bizodalma ismét őt hívta meg ennek kormányára. Ső nekünk huszonnégy éven át elnökünk, jóakarónk, barátunk volt. Szép napok voltak azok, Uraim, midőn mi az ő folytonos jelenléte, közvettlen vezérlete mellett indúltunk meg az új, az ismeretlen pályán. Ki mondhatja, hogy őt egyéb, mint a nemzeti tudományosság érdeke, a független meggyőződés becslése, az engesztelés közvetítő szelleme vezérletté? Kinek nem világított kétségeiben tanácsának biztos bölcsesége, kit nem emelt csüggedéseiben biztató derültsége, s nem vidított buzdító helyeslése? Rendeltetése őt két ízben is távol vetette tőlünk, de a távolban is ő szerető gonddal őrködött a még zsenge intézet fölött, és semmi nem történt — nem mondom tudtán, de — tanácsán kívül, és segedelme nélkül. És áldozni is mikor szűnt meg? Emlékezzünk újra könyvtárunkra, melyet időnként egyes becses ajándékokkal, 1832-ben és 1850-ben egy-egy tetemes gyűjteménynyel nevelt; éremtárunkra, melyet ő alapított; a történettani osztály érdekeire, melynek utolsó munkája jövedelmét adta rendelkezése alá! De jótéteményei életével sem szűntek meg. íme végrendelete! Ez intézetnek hagyományozta ő örök sajátéi azon nagyszerű munkáját, melynek kiadása közt ragadtatott el közölünk, hosszú nemes életének legszebb és legsajátabb gyümölcsét; ennek gazdag könyvtárát, melyet e munkájához sok éven át, tetemes költséggel szerzett össze; ennek egy huszonnégyezer pengő forintnyi alapítványt a könyvtár folytonos gyarapítására, és tizenkét ezeret *egy* évenként

kiadandó drámai jutalomra, melynek koszorúzandó gyümölcsei a nemzeti színház repertóriumának sajátjai legyenek. Ahol a tettek ily hangosan beszéllnek, Tekintetes Akadémia, ott a szónok magasztalásaira szükség nincsen; s a hála, ha néma is, nem kevesbbé forró, és hű.

De gróf Teleki József a királyt és hazát szolgálta mint bíró, mint államférfin is. Túl, nem mondom a magán érdeken — az ő tiszta leikéhez nem fért a legkissebb szenny — de túl minden kedvezésen és boszún is, igazságos, s az igazság meggyőződésében szilárd volt, és kérlelhetetlen. Mint kormányférfiu felvilágosodott, munkás, és birtokában azon szép és gyakran nehéz hűségnek, mely a királyt és hazát nem választja el soha: s épen azért, várt legyen reá kegy vagy gáncs, a körülményekkel soha meg nem alkuvó. Mint egyházfőnök gondos és buzgó, de okosan ovatos ott, hol a bátorság nem épít, hanem a bírtat is kockára veti. Mint törvényhozás tagja, ő, az irodalom s a história embere, szükségkép egyszersmind a haladás embere is, de a léteges, s e természetéhez képest egyszersmind óvakodó, haladásé. Tudta ő mely erősen áll a százados élőfa, saját földében, melyet nyesegetni, tisztogatni, melybe nemes ágakat oltani lehet, sőt kell: de gyökerétől elválasztani annyi mint kiölni. Végre mind ez állásaiban hazafi volt és magyar; s bár türelmes és jóságos, köz mint magán viszonyaiban, de csak az oltárig: s ez oltár -—a magyarok istenéé volt.

Gróf Teleki Józsefben az országos férfi s az író a legszebb öszhangzásban volt az emberrel. Aristo-

krata volt, születés, neveltetés s erkölcsei szerint, s bírta az aristokratia minden erényeit, de annak vétkei nélkül. Éhez képest becsületszerető, hiúság nélkül; büszke, kevélység nélkül; nagylelkű, fitogtatás nélkül; szigorú, keménység nélkül. Nyájassága leereszkedés volt ugyan, de jósággal s az érdem elismerésével pároséivá. Az embert belértéke szerint méltatta: becsülve a tehetséget, tisztelve a munkásságot, s meghajolva a hazafi erény előtt, melyet senki vallásosabban nem gyakorolt, mint ő; s épen azért hideg volt a magyarnak oly érdeme iránt, melynek dicsősége nem a haza dicsőségét nevelte egyszersmind. E mellett gondolkodásában és tetteiben őszinte és valódi: azért magas állása dacára is egyszerű, s gyűlölője a színnek, mely hazugéi jellemet negédel. Végre, becsülte a vagyont, de nem magáért, hanem mint eszközét az áldozatnak, melyet adósságnak tartott a haza —, s a jótéteménynek, melyet kötelemnek a szenvedő emberiség iránt.

Nem festem a kínokat, Tekintetes Akadémia, melyekkel a legnemesebb embert gyilkos nyavalyája —, nem a fájdalmakat, melyekkel az idő, lelkét, elborították. Amazok ellen a szakadatlan munka nyújtott neki enyhűletet, ezek ellen a remény, hogy a magyar az idők látogatásai közt is hű maradand magához. E nemzetnek nehéz, de nemes küldetés méretett ki a sors által. Neki volt fenntartva az európai népek közt azon szerep, hogy e földterületen, melyet a természet a Kárpátok déli lejtjein egy egésznek jelelt ki, s mely évezreden át különféle, egymással

küzdő népek csatatere volt, egy egységes hazát alkosson, mely e néptöredékeket egy törvény alá foglalva, államot építsen fel, saját intézvényei és saját neve alatt. Ez államnak rendeltetése volt a kelet népeit, mik koronként Európa e részeibe özönlöttek, vagy magába olvasztani és polgárosítani, mint a kánokat és besenyőket, vagy, hol szenvedve hol győzve, eltartóztatni közép Európától, mint a tatárt és törököt, s nyúgoti szomszédai miveltségét megóni: tőlök ismét visszaveendő, mit küzdéseiben elvesztett, vagy ki nem fejthetett. E gondviseleti küldetésnek, Uraim, rögtön nem szakadhat vége. Része egy nagy birodalomnak, másokkal együtt fogja azt folytatni: de csak úgy, ha meg nem szűnik lenni, ami volt: magyarnak. S hogy ez maradjon, tőle függ; tőle hogy az új egyesületnek tiszteletre méltó tagjává legyen a nemzetiség és miveltség párhuzamos fejlődése által, melynek oly biztos és szerencsés eszközét nemes és szép nyelvében bírja. Igen is, e nyelv, horgonya a magyar míveltségnek: egyesek míveltethetnek csak más nyelven, a tömeg egyedül a magáén, s e tömegnek, miután felszabadíttatott az ezeréves gyámság alól, míveltetnie kell, hogy ama rendeltetésének megfelelhessen. Ennek nyelvéhez kötötte tehát az elhunyt nagy ember végső reményét: s jaj nekünk, jaj e népnek, ha reménye hiú, ha bizodalma álom, ha fáradozásai sikeretlenek voltak; jaj e nép s e föld jövendőjének, ha szózata, mely nemes munkáiból, mely sírboltjából szól fel hozzánk, meg nem értetik, s nagyjaiban hű elszánást nem érlel!

Nem, Tekintetes Akadémia, e becsületes munkásság nem maradhat gyümölcsök nélkül. Az nem lehet, hogy azon nagyszerű és gazdag kép, melyet ő előttünk föllebbentett, bennünket hidegen hagyjon, hogy azon nagy és nehéz időkön, miket a nemzet öntudata elébe vezetett, ne okúljunk, hogy e vétkeket ne utáljuk, e tévedésekből ne tanuljunk, e nagyságon önérzetünk ne erősödjék. Az nem lehet, hogy azon nemzet, mely ama félszázad alatt annyi nagyságot, erőt és szellemi felsőbbséget, az erény és honszeretet annyi példáit mutata fel, meteornak legyen a nemzetek színhelyén feltüntetve, hogy hirtelen semmiségbe dőljön. E szobor, mely hidegen, de jelentésen fogja a bármikor is korán elvesztettnek kegyes vonásait emlékezetünkben megújítani, újítsa meg azon lélekét is, mely az elhúnytat nemesítette míg élt, s ne mesítendi műveit, míg magyar irodalom lesz. Ha az ő példája a tehetőst áldozatra, az írót munkára, minden hazafit kötelmei tiszta tudatára hevítendi: úgy, és akkor, Uraim, a gyásznak e napját vigasz váltandja fel, s e földi életen túl is felettünk őrködő lelkében kifejezhetetlen örömmel e szellemi hang fog megzendülni: Nem hiúban éltem!

LV.

Gyászbeszéd Repicky János felett.

Tartatott az akadémiában, apríl. 23. MDCCCLV.

Épen ma telik be harmincnyolcadik éve, Tekintetes Akadémia! hogy Új-Bars mezővárosában egy szegény mészáros családja, szűkölködése közben is, új tagja születésének örvendezett. E gyermek Repicky János volt. Mi egyéb várta e gyermeket, mint hogy atyja mesterségét űzendő, a körök egyik legszűkebbikében fussa le pályáját, nem ismerve, nem nevezve, nyomtalanúl? Azonban a költő szerint fata viam invenient: s egy jelentéktelen változása apja állapotának, alapját vetette meg a lehetségnek, hogy fia dísze lehessen a magyar tudománynak, s kétségkívül nagy nevű ember, ha a sors őt oly hazában engedi születni, mely a tudományt becsülni, az érdemet tisztelni tudja, s azt megjutalmazza. De Repicky magyarnak született, s Így azon átok lebegett fölötte kéz-

dettől fogva, mely gyakran a haza legkitűnőbb fiait üldözi és sújtja, mígnem a gondok és szenvedések díjául kora sírba szállanak, töredékeit mutatva fel csak azon jelességnek, melynek elérésére rendeltetve voltak. Ezek közöl volt a mi elhunyt társunk is, kinek emlékezetéhez a csodálás és elkeseredés vegyes érzései tapadnak.

Az ö szenvedéseiről úgy, mint ritka önfeláldozással folytatott munkásságáról — amily elvonuló, szerény és szótalan volt — csak annyit tudhatunk, amennyit bizodalmas percekben sokszor inkább sejtenünk, hogysem részletesen felismernünk lehetett. Azért, Tekintetes Akadémia, életrajzát nem, csak némi vázlatokat terjeszthetek elé, miknek azonban én, kit hozzá közölünk a legrégibb kapcsok kötöttek, hűségökről teljesen kezeskedhetem, és kezeskednek az eredmények is, miket a Tekintetes Akadémia ismer, s miket — úgy bízom istenünkben — a nemzet is egykor ismerni, sőt elismerni is fog.

Az a jelentéktelen változás, melyet érintettem, atyjának, ki korponai származású vala, szülővárosába visszatérése, s mesterségének ott folytatása volt. Itt t. i. megnyílt az alkalom a magába sülyedező, a gyermekek szokott játékai által nem vonzatott kisdedet tovább iskoláztatni, mint különben hely s körülmények engedték volna. így lőn, hogy *a* korponai alsó iskolák bevégzése után, melyekben minden társai közt felfogásra, szorgalomra s tanulási kedvre ő messze kitűnt, ugyanott a kegyesrendiek algymnásiumi osztá-

lyait is folytatá, s mint első az elsők között atyjától engedelmet nyere a mesterség helyett deák tanulmányait folytatni. Az ifjút nem ijesztette vissza szüléinek vagyontalansága, kik neki segédkezeket többé nem nyújthattak: ő bízva saját ereje és munkásságában Selmecre ment, s ott, tanulótársait otthon oktatva, végezte be a gymnásiumi s bölcsészeti folyamot. Innen szüléinek egy jóakarója Pozsonyba menvén, az esdeklő ifjút költség nélkül felvitte oda, hol az evangélikusok lyceumában íratván be magát, az e felekezetű növendékek tanításával kereste, ahogy lehetett, mindennapi kenyerét, s e mellett éjjelt nappallá fordítva, a theologiai tudományokat tanulta. És ekkor, és itt ébredt fel benne a keleti nyelvek szeretete, melyek ezóta tudományos szenvedelmének fő, sőt kizáró tárgyai lettek. Vas szorgalmának sikerűit már itt a héber és arab nyelveket, felülhaladva társait, hogy ne mondjam tanítóit is, elsajátítani, a törököt magán szorgalommal magáévá tenni, sőt Tamaskó István ta- , nár, a „De causis linguae sanscritae“ értekezés szerzője, által az óind nyelvre figyelmeztetve, ennek elemeibe is csakugyan e tanítónak vezérlete alatt avattatni. Az öszves elöljáróság becslését ekép ritka mértékben bírt növendék megnyerte azon kedvezést is, hogy az iskola segedelmével 1842-ben Tübingába mehete, színleg a theologiai tanulmányok bevégzése, de sajátlag, keble biztos sugallata szerint, a keleti irodalomban szerzendő vég kimívelődése végett. Ewald, e kornak legnagyobb hebraeistája, meglepetéssel látta a szerény magyar ifjúnak bevégzett avatottságát a

bibliai s az arab nyelvekben, s mikép maga emlegető később oda került ifjaink előtt, fölmentette őt azoknak folyama alól, s a szanszkritnak kizáró üzésére buzdította. Repicky, megragadva a kedvező alkalmat, díjmentesen járta Ewaldnak az indoeurópai tőnyelvről adott privatissimáit, s minden idejét ennek, úgy a többi keleti nyelvek s az öszves keleti tudományosságnak, az irodalom, a föld- és néprajz, a keleti bölcsészet és vallások, a történet és költészet teljes és mélybe ható tanulmányozásának szentelte: miután ő e nyelveket nem csak linguisticai, hanem tudományos szempontból tekintette, s általok az összes kelet szellemi életének rejtélyeibe kívánt behatni. így kikészülve visszatérvén, Bécsben állapodott meg, hol az udvari könyvtár keleti osztályának kincsei foglalók le; itt kezdte a perzsa nyelv tanulását is, a tübingi tartózkodása idejében zsugorgatott filléreken élődve, s nem részesülve más meleg ételben, mint melylyel őt — a tudomány táplálta! Ezeknek is elfogytával Pestre jött le, hol Székács társunk által ajánltatva, néhány magán tanórára tett szert, melyeknek szűk keresményét nem annyira az élet szükségeire, miket ő egy falat száraz kenyérrel is le bírt csillapítani, hanem a keleti tanulmányok foly tathatására szükséges eszközökre fordított.

Ez időtájban történt, Tekintetes Akadémia, hogy az egyetemi könyvtár olvasóteremében egy fiatal ember vonta figyelmemet magára, ki, amennyi keleti munkákat bírunk, azokat sorban olvasta, kivonta, kiírta. Ki lett volna ez más, mint Repicky János? Nem sokára látogatásait is vevém, s meg voltam le-

petve azon terjedelmes, mély és biztos ismeretek által, miket különösen a hasonlító nyelvtudomány körében, gyakori és hosszas társalgásban, fel nem ismernem nem lehetett. Engem is ily stúdiumok foglaltak akkor el mint segédeszközök a magyar nyelv rokonsági kérdése s eredetének megítélésére, s éltem a kedvező alkalommal, magán leckékben annyi felvilágosodást szereznem tőle aszanszkritnyelv körül, mennyit az indoeurópai nyelvosztály külön természete és rokonságai belátására szükségesnek tartottam. Okom lett bámulnom, Tekintetes Akadémia, azt a biztosságot és szerteágazó avatottságot a keleti tudományban, melyet a Mahabhárata egyik szép töredékének, a Nálának, boncolgatása közben oly könnyűséggel és készséggel fejtett ki, mint ha Berzsenyit vagy Vörösmartyt commentálná. Meglátogattam őt, Tekintetes Akadémia, s tiszta szobácskájának szinte egyedüli bútoraiul egy kisded könyvtárt találtam, mely többnyire arab munkákból állott, s köztök Freitágnak huszonhat talléros nagy szótára! Tisztelettel hajoltam meg e fiatal ember előtt, kinek nem volt más szerelme mint a tudomány, nem más szüksége mint a tudomány, nem más vágya mint pátriám illustrare — mert ő a Lajtán túl minden hazában anyáskodó hazát lelt volna — s kinek nem volt más jövendője mint — gondok és szegénység!

Ez ifjú férfiúnak, ki nem ért rá barátokat, pártfogókat keresni, némi hatáskört szerezhetni, volt első vágyam: más jutalmát velem volt fáradozásainak nem fogadott el. Kértem: folyamodnék — bár eleinte díjtalan, de tán jövendővel bíró — rendkívüli tanárság-

ért a keleti nyelveknek az egyetemnél még el nem látott szakához. Reá bírtam, s folyamodott. Ekkor közelített a Pyrker-képtárnak József nádor névünnepén díszes megnyittatása: Repicky János egy arab költeménynyel üdvözlötte a szép napot s annak ünnepeltjét, melyhez magyar fordítást mellékelt. Az egyetemi könyvtár egyik szobájában közlötte velem azt; s miután benne a dolgok állása nem ismeréséből egy meg nem állható szakaszt találók, s őt eziránt felvilágositám, a könyvtár asztalán készített, néhány óranegyed alatt, egy közel húsz versből álló pótszakaszt, s a müvet rögtön átadta a nyomdásznak. Egyidőleg a. Tekintetes Akadémia előtt forgott Arab Nyelvtana, mely ahoz értő bírálók előadására sajtó alá is érdemesíttetett. Azalatt Repicky János, ki életét ez időben néhány görög lecke adásával tartotta fenn, hosszalván a tanári kérdés késését, megjelent a bölcsészeti kar igazgatójánál, ajánlani ügyét—mondjuk: a tudomány ügyét. — Tekintetes Akadémia! Repicky nem él többé, s így nem sértem meg kíméletes érzését, ha bizodalmas panaszát kibeszéllem; s nem él ama befolyásos férfiú sem többé — de él az igazság, melynek birószéke valót kíván; s elmondom a látogatás eredményét. A folyamodó tehetsége iránti kételyek voltak-e a válasz? Nem. Üres biztatások-e? Szinte nem; hanem ami ezerszerte fájóbb vala a mi barátunknak: szánakozó megmosolygása a szándéknak, lenézése a tárgynak, nevető megkérdése annak: mire való legyen ez a török nyelv? S ezt neki, ki mélyen meg vala győződve, hogy a magyar nyelv eredete s rokonságai

kérdését, a magyar ősi, úgy a török-magyarkori történetet a török nyelv és irodalom teljes ismerete nélkül fel nem világosíthatni soha!

Szomorú, igen szomorú idők, Tekintetes Akadémia, s egy közel gyásznak jelenségei, midőn a tudomány sáfárjai a tudománynak nem mondom minden gyakorlati haszontól független becsét, de oly közel fekvő szellemi gyümölcsösségét sem fogják fel, s hidegen, sőt gúnynyal fordúlnak el a hű és szent munkától, félre ismerik, nem becsülik a munkást, ki az élet minden javai és kényelmeire, ki egy egész jövendő reményeire nagylelkű önmegtagadással néz le, mert földi léte célpontjává, élte jeligéjévé a nagy romainak e szavait tűzte ki: Pátriám illustrate 1

A folyamodás e sáfár asztalán volt még, mikor ez meghalt. Repicky azt be nem várhatá, s összeroskadva ezen, az emésztő gondnál is nagyobb leverettetés alatt, nevelői helyet keresett, és talált is, a vidéken. E háznál becsűltetett, szerettetett a mi barátunk; 1847-ben pedig a Tekintetes Akadémia által levelező tagjai sorába vetetvén fel, behegedt a seb, mely a nem panaszolkodni, de titkos bújában evődni szokott ifjú férfiúnak annyira fájt. Időközben olvastuk tőle a Társalkodó lapjain az arab költészet rövid ismertetését, melyet a Pesten kevés időt élt, de hosszabbra érdemes „ Athenaeum“ nevű egylet estvélyein olvasott fel 1846-ban; s nevelői díjából megtakarított néhány obulusát Keleti Órái első füzetének Szegeden kinyomatására fordítá, melyben az arab, perzsa és török költészet párhuzamos megismertetésére vegyes költeményeket

adott, verses fordításban, az említett nyelvekből; mik a forma gyarlósága mellett is becses, mert jellemző, adalékok a keleti szellem megértésére. Még is e vállalat a kitört forradalom által még nevelt részvétlenség következtében már csirájában elhalt. Szinte a forradalom okozta, hogy növendéke a világba lépett; s így Repickyt 1848-ban ismét Pesten találjuk, hol a szinte gyermeksége óta egyedüli támaszához, a házi tanításhoz, tért vissza. Ekkor volt az, hogy az akadémiai könyvtár írnoki állomása megürült. A mi felejthetetlen másod elnökünk, gróf Széchenyi István, sietett a ritka embert e helyre beiktatni, s őt, tudományos érdemei tekintetéből alkönyvtárnoki címmel és állással ruházni fel. Ekkor a mindig kevés igényű, s a kevésből sokat venni tudó ember egy hozzá méltó nőt hozott kisded hajlékába, ki szerető gondjai s fáradhattlan munkásságával hátralevő életének jótékony nemtője lett. Kisded jövedelme mellett is, mind személyén mind házán rend, tisztaság és csín mutatkozott; idejének és szorgalmának fele az intézeté volt, melyet szolgált; a nap másik fele leckék által vétetett igénybe, és csak midőn a csendes éj ereszkedett le a földre, midőn a szerencsésb világfi a nappalnak örömeit piheni ki, vagy éjjelt nappal cserélve új élvekben őrli le senkinek nem kellő életét: akkor ülhetett a mi barátunk a munkához, melyet nem magának, de neked tett, ó haza, hogy nyelved és történeteid felett új meg új világokat gyújtson.

Végre 1851-ben célt értek barátunk régi óhajtásai. A cs. kir. közoktatási minister úr akkori ideig-

lenes országfőnök báró Geringer Károly úr ajánlására is, ki, szinte avatottja a török nyelv és irodalomnak, e tárgyak felett vele többször társalkodóit, őt a keleti nyelvek magántanárává nevezte egyetemünk mellé, hol sorban a török, perzsa és szanszkrit nyelveket tanította, egy elismert becsű Gyakorlati Török Nyelvtant tett közzé, s kevés, de buzgó tanítványokat nevelvén , a múlt évben, sőt ezimént is, már halála ágyán, ugyan azon minister úr által tiszteletdíjjal s elismeréssel lőn megörvendeztetve. A Tekintetes Akadémia javaslatára pedig elhúnyt dicső emlékezetű elnökünk őt azon évi oct. 6. a török-magyar történeti kútfők gyűjtése és ismertetésével bízta meg. E megbízatás gyümölcsei lettek a török-magyar kori történetírást érdeklő bécsi kéziratok lajstroma, a jászberényi török levelek másai és fordítása, Naima török történetiratainak kivonatos fordításai, mik közöl a váci táborozás kezdetét 1596, Szaturdzsi Mohammed tábornagy dolgait, a zsitvatoroki béke történetét, úgy Hatvan és Eger ostromát és meghódítását 1596 előadatni is hallottuk; továbbá Dzsáfer pasa névtelenének magyarországi emlékiratait, a Derbend-Náme kivonatait, a lévai török levelek fordításait, Szulejman cs. naplójából a magyar hadjáratokat illető részeket, Dzselalzáde kivonatait, s egy egész kis török-magyar okmánytárt: mikre nézve 1854-ben a Történelmi Bizottmány tagjául is kineveztetett. Ezeken kívül több folyóiratokat becsesített apróbb históriai közleményeivel; név szerint az Új Magyar Múzeumban Ali Mon-

dataiból adott egy fogást, a zentai ütközet történetét török írókból, az arab rímes prózát és Harírit ismertette, s legújabban a turk nemzetségeket terjesztette elő Cazwini kosmographiája után. A Jerney János Parthiájára közzé tett Észrevételeivel oda kívánt hatni, hogy teljesen nem ismert nyelvek nevei és szavai értelmezésével históriai célokra, a tudomány kárával játékot ne űzzünk. És ezeken kívül egy eredeti munkát hagyott még, Tekintetes Akadémia, kéziratban, Szeladeddin történetét, keleti forrásokból dolgozva, tekintettel a középkori keresztyén tudósításokra is, melynek Évkönyveinkben kiadása által a Tekintetes Akadémiának jut azon szép tiszt, ezen, ritka lelkesedéssel csak is a tudományoknak élt férfiúnak maradandó emléket emelni.

Ki fogja köztünk állíthatni, Tekintetes Akadémia, hogy azon férfiú, kiről inkább mint sok másról mondhatni el a költővel:

Malta túlit, fecitque sudavit et alsit

nem e kifogyhattlan munkásságnak, az általa rejtegetett, s épen mert rejtegetett, annál mélyebben érzett keserűségei és gondjainak áldozata gyanánt halt-e el? Betegsége a szívben volt. November 27-dik vett utolszor részt ez osztály ülésében, melynek dísze lőn. — Ezután mintegy rögtön lett szenvedővé, s a baj, sebes változások közt, martius 25-kén ragadta ki közölünk, férfiukora legszebb virágjában. — Lesz-e ki e férfiút nekünk pótolja, lesz-e ki ily változhattlan szeretettel, ki-

tűréssel, sőt elszántsággal e hálátlan, de a hazai nyelv és történettudományt nem sejtett fényű eredményekkel biztató mezőt utána mívelendi: erre a jövendő ad majd választ. De nekünk kötelességünk e lelki nagyságot tiszteletben tartanunk, s követés példájaúl általadni maradékainknak

LVI.

Gyászbeszéd Hetényi János felett.

Tartatott az akadémiában, júl 2. MDCCCLV.

Tisztelt gyülekezet! Rég éreztem elégtelenségem nyomasztó súlyát nagyobb mértékben mint ma, midőn társasági törvényink meghagyásából Hetényi János, akadémiánk és tudományosságunk egyik első rangú bajnoka, e mindent átölelő, átható, s önálló erővel alakítani tudó szellem elhúnyta feletti fájdalmunknak szót és kifejezést kölcsönöznöm kell. Óhajtottam, reménylettem, hogy e terhet szakbeli társai valamelyike leveszi vállaimról; de miután második éve telik immár a nagy korú, de ránk nézve még mindig korán eltűnt férfiú halálának, s a hála és dicsőítés szózata mind eddig késik; szólanom kell, tisztelt Akadémia, nehogy a lelketlen egykedüség vétkének csak színe is elhomályosítsa azon kegyeletet, melyet szint oly mélyen érzünk neve említésénél mi, mint

fogja azt a későbbi kor történetírója érezni, ki azon szép tisztben járand el: a magyar szellem irányait és tetteit a bölcsészet mezején nyomozni, méltatni, s mi arra érdemes, dicsőíteni.

Ki gyanította közölünk ezelőtt húsz s néhány évvel, mennyi tudomány, mennyi elmélkedés gyümölcse , mily buzgó akarat s hatásra készülő hév egyesült egy félreeső helység ismeretlen papjában, midőn e tisztelt osztály először nyitván meg a bölcsészeti versenytér sorompóit, philosophiai mivelődésünk története s hátramaradásunk okai fejtegetését tűzvén ki, azon egy névtelen bajnok, leeresztett sisakkal jelent meg, kiben a pályabírák egyike legott felismerte azon mélyelmű, önálló gondolkodót, kit a hazának összes philosophiai közönsége, midőn munkája, bár csonkítva jelenhetett csak meg, örvendő meglepetéssel üdvözlőit; ez után pedig több évek során át új meg új diadalmi koszorúkat aratni örömmel látott.

A pályázó Hetényi János volt. Nyomban az első, csak fél szerencséit, verseny után, 1834-ben a történettudományi, 1836-ban és 39-ben a philosophiai, 1840· ben ismét a történettudományi osztály mindannyiszor neki ítélte az első rangot. Tárgyai munkáinak: honi városaink befolyása nemzetünk kifejlése és csínosbúlására; a lélektan hatása az erkölcsi és polgári nevelésre; a pantheismus természete, eredete s befolyása abölcsészeti rendszerekre; végre a régi magyar várszerkezet eredete, változásai s hatása alkotmányunkra, voltak. Ezekhez még három diadalmas ver-

senye járult más testületeknél: egy, 1840-ben, a pesti protestáns egyetem iránt; s két más, egészen elütő, t. i. az államgazdászati szakban, név szerint 1844 a robot és dézma kérdése feletti, melyért a Gazdasági Egyesület jutalmazta meg, és 1846 egy más, az Erdély reménylhető anyagi kifejléséró'l a földbirtoki viszonyok célszerűbb rendezése által, melyért egy erdélyi társulat ítélte neki az elsőséget. Sőt beküldött ő 1847-ben a Kisfaludy-Társasághoz is, ennek jutalomtételére, egy magyar mythologiát, mely azonban idején nem érkezvén, visszautas!ttatott.

Sokan, kik az író készületeibe és szellemének irányába mélyebben be nem tekintenek, kik lélektanilag nem méltatják azon hatást, melyet gondolkodni és munkálni szerető lelkekre ily elszigeteltségben, rokon lelkekkeli közvetlen eszmecsere hiánya mellett, s buzdítónak s végre kiadónak is nem létében bármi külső alkalom és felhívó ok gyakorol: kapkodásról, írói mesteremberségről voltak hajlandók vádolni Hetényinek e többféle pályára szállását. Mi, hogy méltányosak legyünk azon férfiú iránt, ki a maga *fő* szakában, a philosophiában, oly hathatós szellemnek bizonyította magát, tartózkodni fogunk a hirtelen és könnyed Ítélettől; hanem tekintettel az imént érintett körülményekre, tekintettel a férfiú mivelődési folyamára, és végre munkáira is, ki fogjuk tűzni azon szempontot, mely nem csak méltányos, de az egyedüli helyes is.

Egy tekintetet tehát élte folyására, mely minden egyéni működés fő feltétele, legbiztosb megmagyará-

zója leszen sok oldali működésének. A mi társunk hasonnevű atyja Komárom mellett, Ekelen, sok éven át ref. prédikátor volt. Itt született fia 1786-ban július 26, itt vette ez első készületeit, miket Komáromban, Pozsonyban, Debrecenben folytatott, s mely utóbbi város collegiumában a fennsőbb osztálybeliek köztanítója s 1812-ben ellenőr és senior volt. Innen meghívatott a komáromi iskolához tanárnak, de eltökélett szándéka lévén a külföldi tudományos egyetemek főbbjein kiegészíteni itthon vett míveltségét, mellőzte a meghívást. Azonban az akkor Napóleon ellen folyt háború gátot vetvén szándékának, kénytelen volt a harc végét bevárni, s így csak 1814. év elején létesülhetett utazása. Addig, tehát másfél évig, atyja házánál folytatta tanulmányozásait, miután már Debrecenben megkísérlette volt a tudományos öndolgozást két ízbeli elő'mozdíttatásai alkalmával: De genio et usu artium liberalium, és: De scholis realibus nyilván értekezvén. Az óhajtott lehetség beállván, egyenesen Göttingába ment, hol Staeudlint a theologiában hallgatta , Tychsennél, a híres keleti tudósnál, magán leckéket vett az ázsiai vallások philosophiájáról, s hallgatta Eichhornt a bölcsészetben, s épen bölcsészi iránya folytán Blumenbachot is a physiologiában; és csak mert atyja halála után ennek helyébe papnak választatott, rövidítette meg terveit utazását, ügy hogy felső és alsó Németországon tett sebes körút, s Bécsben az udvari könyvtár kincsei közt töltött két hónap után, atyja helyét elfoglalni siete, melyet mind haláláig, községe köz szeretetének folytonos jelei közt,

tartott. E mellett, mi szinte vet világot némely munkálkodásaira, az iskolaügyben is igénybe vétetett hitsorsosai által; sőt 1823-ban az I. Ferenc által Bécsben felállított protestáns theologiai intézethez, díszszel kiállott csőd következtén, az ágazatos hittudomány tanárává neveztetett; de miután ez intézet a reformátusok részéről egyáltalában nem kerestetett fel, e kinevezésnek következés nem adatott.

Theologiai stúdiumai mellett tehát bölcsészeti, történeti, anthropológiaiakat is űzött, s így azon tudományos egyetemiségre törekedett jókorán már, mely nélkül a philosophia egyoldalú, kopár és szobaszerű marad örökké. Kiegészítette ez ismekört azon részvevő figyelem, melylyel a jelenkornak sokféle változásait követte e század eleje óta már, s melyek hazánkban is a politikai eszmék fejlődésére hatalmasan hatván, közéleti érvényre és fontosságra vergődtek. Éhez képest a magyar történet, a jelené úgy mint a múlté, melyre a jelenkorról gondolkodó elme természetesen utaltatik, neki is nem csak része lett az egyetemes emberi történetnek, hanem mint a hazai jelen és jövendő megértése s megismerésére szolgáló nélkülözhettlen kulcs, lassanként előtérbe lépett, s nézeteinek a társadalmi viszonyokról folyton élő anyagot nyújtott. így lőn, miszerint az akadémia históriai osztálya eléggé elkészülve találhatta arra, hogy midőn a honi városok befolyását a nemzeti mívelődésre kívánta fejtegettetni, Hetényinek, ki a philosophia elibe már rég gyakorlati célt tűzött, t. i. az emberi életnek egyénileg és társadalmilag boldogítását, szépítését —

mint ő nevezni szerette, s mely végre, hogy tapasztalati úton haladhasson, különösen a mívelődéstörténeti stúdiumok rég másod szakjává váltak — e történeti készületei csak némi különszerű kiegészítéseket követeltek. így létesült e pályamű, mely ha adataiban nem teljes, miben lakhelye sem kedvezett, és épen ezért combinátióiban nem általán való is, de mint philosophiai mű mindenkép tekintetre méltó volt. A várszerkezet kérdése sem kevesbbé függött össze a társadalmi állapotokkal, amennyiben ezekre, s ismét a közmíveltségre is, hatalmas befolyással volt. A közgazdászat! müvekben is azon a köztársaság érdekeit magasb szempontból felfogó philosophiai fó're akadunk, melytől a jogtudós, ki gyakran nem ily áttekintő állásról Ítéli azokat meg, nem keveset tanulhatott. A tanügy felderítésére végre gondolkodásai, tapasztalásai, sőt élményei és ön működései által volt meghivatva. Mit lendített volna a magyar mythologiára, miután e műve kéziratban hever, nem tudhatjuk; nem, miután azt sem tudjuk, mely forrásokból merített; de Hetényi, ki még Göttingában az ázsiai vallásokat különös tárgyává tette figyelmének, nem lehet, hogy munkájában legalább termékeny philosophiai eszméket, és sok felderítő hasonlításokat a további vizsgálatnak ne nyújtson.

Hosszas volnék, Tekintetes Akadémia, ha mind azon egyes értekezéseket, miket egyenesen *fő* szakjára, melyet hosszú életének feladásává tett, melytől várta legnagyobb hatását úgy, mint dicsőségét, el kívánnám sorolni; el azokat, mik ezen akadémia körében

olvastattak, s részint Évkönyveink és Tudománytárunkban, részint Értesítőnk folyamaiban, részint végre az Athenaeum és Figyelmező lapjain láttak világot. De nem hibázok, ha, ámbár ez irányáról engem csak érintések illetnek meg, mint némileges előrajzát tudományosan kifejtendő rendszerének, azon első nagyobb művét emelem ki, mely már 1825-ben készült, de csak tizenkilenc évvel később s akkor is csak saját költségén jelenhetett meg. „Sarolta és Adalbert"-jét értem, melyet ő „hőskölteményszerű történetirási festvénynek," s „vallásos erkölcsiség gyarapítására készített népkönyv"-nek nevez, de mi, tekintettel a szépműtani osztályzásokra s a mü uralkodó irányára, bár prózában íratott, helyesben philosophiai tankölteménynek nevezhetnénk, eposi formában és hosszasabb beszélgetésekkel átszőve. Épen ez iránynál fogva, mely nagyon is érezhetőleg lengi át az egészet; bár az epostól az elbcszéllő alakot, a féltörténeti világítást, a költői ékesítést, sőt a machinát is elkölcsönzi, de mely valódi egyéni alakok helyett, az ily ikerművek eredendő bűnével csak jelveseket állít élénkbe; az nem annyira szépészeti, mint tartalmi tekintetben köti le figyelmünket, amennyiben benne találjuk már philosophiai rendszere előhírnökét. Neki t. i. a philosophia vég elemzésben gyakorlati tudomány, mely mindent, mi nem ilyen, köréből kizár, melynek vég hivatása a szép, jó és igaznak létesítését sürgetni; miknek forrása, előképe, szerinte is, az istenség, mint az örök szép, jó s igaznak concrét fogalma lévén, a bölcsészet első teen-

dője is, ezeknek isten által a látható és szellemi világban kifejezett törvényességét kinyomozni, megismertetni, s egyénileg és társadalmilag valósításukat létünk fő és végcéljáúlbebizonyítni. Szerinte e megismerés az ész s a kedély erői által éretik el, s azért ezeknek egyezményes mívelése szükséges eszköze a célnak, nehogy vagy arideg gondolat és kétely, vagy a vak hit és babona áldozataid essünk. A vallást tehát, mely egyezményes bölcsészete zárkövét képezi, nem csak hitre, hanem meggyőződésre is kívánja alapítani; s mert a keresztyénség épen azt igyekszik a kedély útján valósítani, mit a tiszta ész útján a bölcsészet fejt ki és bizonyít: a Krisztus tana neki alegfenségesebb bölcsészet, maga a tiszta és legnemesb emberiség: az isteninek emberileg létesítése. És a keresztyénség ez igazsága, szépsége, emberitő sboldogító erejének feltüntése kísérletik meg a magyar nép megtérítése történetében, melyet ő kevesbbé István erőhatalmas eljárása, mint már Gyéza alatt Adalbert s a nagyfejedelemnő által a meggyőződés fegyvereivel tekint véghez mentnek. Bármit tartsunk, tisztelt Akadémia, azon művekről, melyek a költészetet eszközül, vagy épen csak segédül használják bizonyos igazságok megkedveltetésére; s bár „Sarolta és Adalbertéról önkényt bevallom, miszerint bölcsészet és költészet benne inkább egymás mellett, mint egymást áthatva jelennek meg — mint azt annyi más, neves tankölteménynél is tapasztaljuk — tartalma nem csak társunk szívének, hanem eszének, s formája, alakító képességének becsületére válik; s ha mégis a mű viszhang és hatás nélkül pendült el,

az nem a bölcsész és író, mint inkább a nem korszerű forma, hogy ne mondjam a kor szelleme rovására írandó, mely mindentől, mi a lélek s az élet magasb szellemi érdekeivel foglalkodik, hideg közönösséggel fordul el. De ő, mint láttuk, nem csüggedt el, hanem folytatta nemes munkásságát, s mind világosban kifejtette azt társadalmi alkalmazásaiban is, különösen midőn körünkben a romaiak philosophiáját főbb jellemvonásaiban, s ismét Széchenyi Istvánt „mint nemzeti nagynevű bölcselkedőnket“ állította elő. Azon nézeteket, miket itt, és elébb, sokszor és több oldalról, az emberi élet külön, de mindig legfontosb, irányaira vonatkozva, fejtegetett, egybe foglalandó volt azon nagy műve, melyet húsz év óta soha szem elől nem vesztett: az öszhangzati rendszer organonja, mikép ő azt nevezni szerette; s melynek a magyarnak nemzeti szelleméveli megegyezésénél fogva mély behatást és hosszú jövendőt ígért. Ismerjük már azon irányt, melyet ő a philosophiának kitűzött; mely szerint e tudomány, mellőzve a fogalmak iskolai és dialektikai szőrszálhasogatását, az ember minden nemes érdekei a vallási és erkölcsi, a társadalmi és mívelődésiek tisztába hozatalában találja fő célját, hogy egykor egy nemesített, erkölcsiebb s az élet szépségét a tudományos és művészeti kiképzésben lelendő emberiség vallás- és törvénykönyvéül váljék. Nem kívánok pálcát törni egyéb rendszerek felett; de, habár a bölcsészet úgy mint a művészet legfelsőbb elve egy s azon örökké: a kettőnek világtörténete mutatja, hogy különféleképen jelenik meg idők, népek, éghajlatok és mérsék-

mény szerint; hogy más a harmóniai míveltségű görögnél s a főleg politikai életű romainál, más a képzelmes keleti s a bensőséges keresztyén népeknél, más az éjszaknak józan és szemlélődésre —, s ismét a délnek heves és érzékiségre hajlamló nemzeteinél; s hogy amely nemzetnek szellemi sajátságai az érintkezések folytán másokéba be nem olvadtak, valamint költészete, úgy bölcsészeti orgánumai is mások és sajátok lesznek. A nemzeti philosopbiákra vonatkozom, tisztelt Akadémia, valamint nemzeti műszellemről is szólunk fennakadás nélkül; s Hetényi rendszere is azért, s annál inkább jelent meg nemzeti irány és színezetben, mert ő a magyar szellem természetes hajlamai szerint bölcselkedett — szinte mint a valóban nemzeti költő a magyar érzést és képzelmet tűkrözteti vissza a művészet általános vásznán. S e saját, ez egészen a magyar szellemnek megfelelő, concrét s folyvást az élet gyakorlati érdekeire célzó, bölcsészeti rendszernek befejezésében szakasztottá félbe nemes életét a halál. Hattyúdala azon munkája volt, mely e helyen mint „A magyar Parthenon Előcsarnokai[11] kötötte le néhány év előtt figyelmünket, s mely, ha erre még szükség volt volna, azon kritikai áttanulásáról tanúskodott az összes philosophiai történetnek, azon éles, tiszta felfogásról, átlátszó s hódító előadásról, mit egyebünnen ismerünk már, de mely diadalmát ez Előcsarnokokban üllötte. S ezen előadások emlékezete az, tisztelt Akadémia, mely oly fájdalmassá teszi Hetényi Jánosnak idő előtti elhalását, elhalását akkor, midőn nagy munkája annyira haladt volt már, hogy

egy szerencsés év alatt azt immár bevégezve remény-lette a Tek. Akadémia által a nemzetnek bemutathatni.

Ennyi legyen tőlem, s e pár percre, mik Hetényi emlékezetének voltak szánva, elég. De a Tek. Akadémia gondjaiba ajánlom elhunyt kitűnő tagja dicsőítését az faltai, hogy Parthenonját homályából elővonja, emlékezetének megül]ését pedig oly tag által rendelje el, ki összes szép épülete vázolásával meggyőzhesse a kételkedőt is, miszerint vele oly csillag töröltetett le tudományos egünkről, mely, amint annak dísze volt eddig, úgy akadémiánknak is mindenkor büszkesége marad.

LVII.

Kiss Bálint emlékezete.

Olvastatott az akadémiában jul. 9. 1IDCCCLV.

Régi tartozást rovok le ma, Tekintetes Akadémia, midőn intézetünknek most két év előtt elhúnyt Nestorának, Kiss Bálintnak emlékezetét újítom meg. 1853-diki martins 25-kén hunyt ő el, hosszú és tevékeny élete nyolcvanegyedik évében, négy heti sorvasztó betegségből, csak kevés napokkal végső órája előtt szűnvén meg a munkától, melyben töltötte férfiúi és agg korát.

Kevés és nem változatos vonásokból áll össze azon kép, melyet életéről rajzolhatok. Vésztőn Békésben születve 1772. december 9-kén, ott kezdte, s a debreceni főiskolában folytatta tanulását; s miután már három évig szülőhelye iskolájában tanita, engedve a bővebb kiképzés szórajának, Németországba ment, hol a jénai egyetemben töltött egy év —, s a

szász és bajor nevezetesb városok és nevezetességeik meglátogatása után 1799-ben haza térvén, három meghívás közöl a szentesiekét fogadta el, s július 13-kán mint papjok új hivatalába lépvén, ötvennégy évig viselte azt, közönségesen tisztelve s mint lelki édesatya szeretve a nagy község örege, ifjától. Ugyanitt fejezte is be, mint a békés bánsági egyházmegye esperestje, hosszú, áldásos életét.

Elmondták felette, mit ez erényes lelki tanítóról s egyházi elöljáróról mondaniok kelle, több paptársai azon díszes és népes gyászünnepen, mely eltakarí itatásakor rendeztetett. Nekem e helyt az íróról kell szólanom. Kiss Bálint több szakban sikeresen dolgozott; főleg a vallás és néptanítás ügyét több elismert használatosságfi munkával mozdította elő. Első írói kísérlete még 1808-ból való, melyben „azon módokat fejtegette, mik szerint a közönséges isteni tiszteleteken mondatni szokott könyörgéseket úgy kellene készíteni és elmondani, hogy azok a vallásbeli felvilágosodásnak s egyszersmind a kegyes életnek hathatósb elösegéllői legyenek.“ Az itt kifejtett nézetek vezették öt szent tisztében is, s lelték rendszeres kifejtésüket azon munkában, melylyel pályáját bevégezte: t. i. a rövid idő alatt kétszer megjelent „Természeti és Keresztyén Vallás“ tanában. Kidolgozta utóbb a keresztyén vallás főbb igazságait, az erkölcstudományt, egy népszerű életrendtant, mik bár ki nem nyomtatva, egyházkerülete elemi oskoláiban sok évig általánosan használtattak; valamint a tiszántúli superintendentia használatára a feletti értekezését, „mi

módon lehessen különféle hasznos tudományokat könnyen érthetőleg és foganatosán a kisebb nemzeti oskolákban tanítani úgy, hogy a gyenge gyermekek figyelmezésre szoktatva örömmel tanuljanak, értelmük világosodjék, erkölcsök javúljon, viseletűk tisztességes legyen, s egészségek és friseségök megmaradj on.[u] Csak az utóbbi években, midőn kézirati segédkönyvei becsét a hosszabb tapasztalás bebizonyította, nyomatta ki átdolgozva Olvasásra tanító könyvét, Első évi Oktatóját, Nőitanát, s a Földmívelő Oktatóját, mik részben szinte ismételve kerültek sajtó alá.

Tudva, hogy egészséges lélek csak egészséges testben élhet, ifjabb éveiben testi erejét kézi mesterségben s a gazdászat körül is gyakorlottá; s ez iránybeli tapasztalatai s tanulmányozásai eredményeként támadtak következő értekezései: „A chemia mellett, még eddig tudományos célból kevéssé használt ízlő és szagló eszközeink által mi módon lehetne a növények alkotó részeinek közelebbi ösmeretére jutni?“ mely kéziratban maradt. Egy könnyen járó vas eke készítése módjáról, mely 1818-ban Pethe Ferenc Mezei Gazdájában jött ki; egy más a cserep zsindelyek hasznos voltáról s könnyű móddal készítéséről a Tud. Gyűjtemény 1820-ki folyamában; végre 1826-ban az alsóausztriai kormányszékhez egy, a szokásban levő vízi és száraz malmok hibáit s azoknak miképeni jobbítását tárgyazó, beadványt tett.

De már ez idő körűi históriai stúdiumok felé kezdett fordúlni figyelme. Egyháza levéltárában egy

kézirati munka találtatott: „a szentesi ekklézsia krónikája/[1] mely annak történeteit 1700-tól 1765-ig tárgyalta. Némi hivatalos érzés elhatározta öt annak folytatására, s megkészűlt az, a nevezett évtől 1825-ig, két ívrétű kötetben hatszáz lapra terjedve. Az ily munkával járó kutatások beavatták őt e mesterségbe, s ekép folytatott egyháztörténeti tanulmányai második, gazdagabb és tanulságos gyümölcseként állt elő „a helvét vallástételt követő békés-bánsági egyházvidék vallási, polgári, tudomány- és földleirási története“ négy kötetben. Eközben egy magyar onomastikon eszméje is ébredezett benne. Mint ilyennek leggazdagabb forrása, a híres „Rítus explorandae veritatis“ kapta meg figyelmét mindenek előtt, s eredményezte ennek fordításán kívül a nehezebb értelmű szók fejtegetését s a hely- és személynevek betürendű sorát; s ugyan ezen folytatott gyűjtések és vizsgálatok bírták reá, hogy az akadémiának 1837. kitett nyelvtudomány-osztályi kérdésére: „Melyeklegyenek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben találtató azon magyar hangzatű helyirási és családnevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?“ ő is versenyeze. A nagy terjedelmű, s részletes elődolgozatok szűkében nehéz feladatnak azonban sem ő, sem két versenytársa eleget nem tehetett. Köz figyelmet egy szinte azon időben készült és 1839-ben megjelent régiségvizsgáló munkája gerjesztett: Magyar Régiségei t. i., miknek első részében a nemzet eredetéről neve,

nyelve, írása, öltözetei vizsgálata után szól, megkülönböztetve őket a scythák és hunoktól; a másodikban régi székei s történeteiről; a harmadikban a régi magyar vallásról.

Nem tagadhatni, tisztelt Akadémia, hogy társunk sok olvasottsággal, de fájdalom korántsem annyi itészeti szigorral, látott feladata megoldásához. A nemzet eredetét ő egész komolysággal Noé harmadik fiára, Madájra viszi vissza, ki Josephus Flavius szerint a médok őse volt; és ezt csak azért, mert e név a „magyar[11] névhez némileg hasonlít. Hogy pedig a kettőt azonosíthassa, a médusok Herodot szerinti Arius nevök gyökérszótagjához folyamodott, mely kettőből aztán könnyen megkészült neki a Madaj ar, vagyis, ha, úgymond, a középső *a* betűt alig hallható shévává változtatjuk, a Madjar vagyis Magyar név. Neveztettek-e a médok valaha állítólagos ősök után, tétetett-e valaha a két külön eredetű név össze, melyek másodika neki magosságot, s egyet jelentene a chaldaeai harral, a szláv horeval, s a magyar oromal: azt ő lényegtelen ellenvetésnek tartotta. Pedig ez önkénytes és semmi kútfőben nem találtató összetett nemzetnéven emelkedik, mint alapon, állításainak egész épülete, egyetlenegy nagy elvkövetelményképen. Innen leszen már a magyar és méd nyelv is egy s azon, mert hiszen Strabo szerint Ázsiában egy nyelv uralkodott, a magyarok pedig Ázsiában laktak! De a médok a syrusok közé számíttattak, tehát a magyarok is végre a syrusok közöl valók. Ez így lévén, a magyar nyelv a zsidó s a syroehaldaeaival

rokon, tehát a sémi osztályhoz tartozik, mit aztán egy bő zsidó és syrochaldaeai szó- és névtárral bizonyítgat. Innen nyeri meg továbbá számos elavúlt s ma már értelemvesztett magyar hely- és személynév a maga felvilágosíttatását; innen győződünk meg, hogy nemzetünk Jób idejében „tudományos, pallérozott s virágzó állapotban élt.“ De Diodór és Plínius az írás feltaláltatását az assyriusoknak tulajdonítják: Assyria pedig és az azzal határos és sok ideig egy kormányzó alatt volt Média őseink első hazája: tehát voltak betűik őseinknek, még pedig az assyriai és phoeniciekhez hasonlók, miket véges végül a XVI. században Telegdi János mentett meg az örök feledéktől!

Nem emelem ki, tisztelt Akadémia, miképen e vizsgálatok folyamában nem kevés ellenmondások fej lenek ki; mikép megvallja ugyan szerzőnk, hogy arra, miszerint „a mágusok magaroknak vagy mogaroknak neveztettek volna, bizonyítványt a históriában nem talált“: de már utóbb a mágusok vagy magyarok köz névvel kunosoknak neveztetnek, mert az építés feltalálói, a „kunnyók“ első építői ők voltak; s ekkép ím birtokában vagyunk a régi magyarok míveltségtörténete alapjának, mert amit a világtörténet a mágusoknak tulajdonít, az magyar találmány, vagy legalább egykorú közbirtok. Hogy a médok „és más kunos nemzetek“ régi írásai elvesztek, megfejti — amit már e históriai oskola felsőbb sugallatból tud — az, „hogy világi dolgokról írtak: históriát, geographiát, philosophiát;“ a zsidó írott emlékek közöl is csak azok jutottak ránk, mik vallásos dolgokat foglaltak

magokban s mint szentek megmaradtak; a hunos-magyar betűk is csak imakönyvekben maradtak meg, úgymond: — bogy ezek, amennyiben ilyek léteztek, keresztyének voltak, az neki mellékes dolog. A hosszas vizsgálat alatt léptenként annyira felvilágosodik a kérdés, hogy végre régi magyar írásunk formaváltozásai, betűszáma, sora, iránya is kiderül, sőt végűi kitűnik, miszerint az régibb a syrus, az arab, a görög betűknél, mert hisz emezek már jobban kiformálvák. De számneveink is syrus eredetre mutatnak, sőt nemzetünk régi öltözetei, melyeket az áriusoké szerint ír le, híven egyeznek a közelmúlt időkével. S itt már divatképet is veszünk!

A skytha, a hún rokonság sok bajt szerez társunknak. De már itt nem követem őt; s még kevesbbé a második részben, őseink régi történetében, melyben őket Médiából második hazájokba Ázsiába, innen Kipcsakba, majd Etelközbe, s végre Magyarországba hozza be; hol valamennyi nehéz oldatú kérdések, a skythák és hunok, a parthusok és besnyők, az avarok és ephthaliták, a sabirok és sabartoasphalok stb stb rokonságai vagy különbözései fejtegettetnek: nem ritkán aScylla és Charybdis közt evezőnek kínjaival. Nyugalmasabb menetet vesz a munka, harmadik részében, hol a régi magyar „azaz mágus[u] mythologia Zoroaster szerint kényelmes neki-ereszkedéssel tárgyaltatik, s azon kevés érintkező pontokkal , miket a históriai források a magyar vallásra nézve csak elvétve nyújtanak, könnyen kiengesztelteltetik. A negyedik rész, mely talán az állami és jogi

viszonyokat tárgyalta, kéziratban maradt, miután Fejér György, társunk felett kettős támadásban könynyű és teljes diadalmat vívott ki.

Tisztelt Akadémia! rövid vázlatban kívántam azon aberrátiók eredményeit felmutatni, melyek felett nem mosolyganunk, hanem igenis elkomolyodnunk annyi okunk van. Mert elhúnyt társunk nem magányosan áll históriai vizsgálódásaink terén nagyszerű, és más nemzetek elfogulatlan tiszta nézletmódjokat tekintve bámulatos, tévedéseivel; hanem mint tagja egy egész iskolának, mely folytonosan kútfőket emlegetve, ősi történetünket minden tudományosságbólkivetkőztette, s lázas álmák chaoszává bélyegezte: mert minden következtetéseit nevek fejtegetéséből eredezteti, még pedig oly fejtegetésekből, mikre nem puszta históriai olvasottság, hanem főleg teljes és mély avatottság az összehasonlító nyelvtudományban jogosít. Mennyi tudás, hány éjjelek fáradozásai, mennyi önáldozó odaadás, költség, sőt életöröm ment füstbe ez áltudomány bálványos oltárán! Mennyit tehetett volna Kiss Bálint is, ki, mikép két szintoly terjedelmes mint fáradságos históriai monographiájának olvasói állítják, képesítve volt e szakot sikerrel mívelni; mennyit tehetett volna ő, ha históriai s nem mesés alapon, ahhoz mért készülettel, s mindenek előtt elfogulatlan elmével lát a munkához! De így egy munkás élet fele eredménytelenül folyt le, s hajlandó vagyok azon több egyedrajzokat is, miket a magyar régészethez tartozólag kéziratban hagyott, látatlanban elitélni. Hogy tehát emlékezete ne egy nagy tévedéshez maradjon kötve,

óhajtom, s óhajtjuk kétség kívül mindnyájan, miszerint a különben érdemes férfiú egyháztörténeti munkái, melyek, mint értesülve vagyok, becses adalékokat tartalmaznak a polgári történelemre, föld- és helyrajzra, a míveltség- és irodalomtörténetre is, hitsorsosai által pártfogásba véve, világot láthassanak. Örömmel el fogjuk akkor azon áldozatot feledni, melyet az áltudomány isteneinek hozott, s az őszinte s nem kétes elismerés télizöldjét sírjára hinthetni.

LVIII.

Gyászbeszéd Petényi Salamon felett.

Tartatott az akadémiában, oct. 29. MDCCCLV.

A tudománynak is megvannak a maga áldozatai, Tekintetes Akadémia, valamint az erkölcsi, a vallási, a társadalmi eszméknek; s megvannak nem csak a négy fal s az éjjeli mécs tudományainak, nem csak a világrészek fölfedezésének, a vadonok bekalandozásának, az Aetna és Vezúv észlelésének; nem csak a természeti tudományoknak, legnagyobb mérvökben: de vannak a természetvizsgálat szelídebb, látszólag veszélytelen, nemeinek is: s egy ilyet gyászolunk azon kedves, azon tisztelt emberben, kit csak azimént kísértek Önök sírjához, Petényi Salamonban! Ó sok az, mi e névnél részvételünket, tiszteletünket felkölti, s nem kevesebb, mi kora elvesztése felett mély fájdalmat gerjeszt kebelünkben: mert benne egy az elmét, képzelmet, érzést egyformán mivelő, gyönyörködtető,

nemesítő tudománynak köztünk Mózsesét vesztettük el, mielőtt ő még az ígéret földét láthatta, mielőtt mind azon jót, szépet, nagyot kivihette, s azon tudományt voltakép megalapíthatta s keletbe hozhatta hazánkban, melynek nappalait és éjjeleit, állását s jövendőjét, vagyonát s az élet minden kényelmeit, sőt emberi örömeit, s végre magát az életet is feláldozta. De azért Petényi még is boldogtalan nem volt: ő a természet vizsgálatában oly nemeit és mértékét éldelte az örömeknek, melyeket a világ szegény gazdagja nem ismer; ő abban nem csak az alakok és színek millió változatait, e szeszélyesnek látszó gazdagság törvényességét és magas célszerűségét csodálta, hanem mindenütt, a fűszálban úgy mint az ősvilág óriási állatmaradványaiban, a világtalan földtúróban úgy, mint a levegő madarainak énekében az alkotó mindenhatóságát és jóságát imádta, s nem csak physikai holt törvényeket, hanem éltető erkölcsi elvet ismervén fel benne, oly kedélycsendet és vallásos vigaszt meríte a természetteli folytonos társalkodásból, mely mindennemű nélkülözések, fáradalmak, gyakori gúny, nem ritkán irigység közepett szenvedni, tűrni segítek, míg utoljára a megvesztegetett test, lelkét is érzékenyebbé tevén, a betegség és szívfájdalmak egyesült ostromai alatt végkép összeroskadt.

Nem szóvirágok ezek, tisztelt Akadémia! nem általánosságok alkalmazásai, hogy egy hivatalos dicsbeszédnek megadják a maga módját és formáját: hanem az ő életétől, tetteitől, érzésmódjától elvont színek, mikből, ha képét elég vonzólag festeni nem leszek is

képes, de hű vázolását jó lélekkel meg akarom kísérlem. E végre élete folyamatát kell követnem, miben, miután ő nekünk arról, elég vétkesen, semmit nem hagyott, némely barátjainak adataihoz, saját írásaiban alkalmilag elhintett följegyzésekhez és ennen emlékezéseimhez kell folyamodnom; s bár így a kép csonka lesz, de való, de mutató mi lehetett volna, ha ő, élményei, érzései, tapasztalásai följegyzését, mik mindössze oly tanulságosak leendettek, tőlünk meg nem tagadja.

Ötvenöt éve kereken, hogy Petényi Salamon Nógrádnak Abel-Lehota helységét, mely egy századdal elébb Mikovínyi Sámuel a Bél Mátyás segítő társa bölcsőjét rengeté, születése által újra megnemesítette. Egy tősgyökeres magyar, de hazánk felsőbb részei eltótosúlásának korában szinte eltótosúlt család fia Petényi Gábor, ott tótúl hirdette az isten igéjét, de így is hálánkat érdemelve, mert mint jeles tudományos fej, a görög és héber nyelvekbe avatott hittanár s tiszta hírben álló ember, oly irányt ada jókorán Salamon fiának, hogy ez az iskolába nem szokás és parancsból, hanem kedvvel és korán felköltött tudvágygyal lépett. A jó sors őt Besztercebányán, tíz tizenkét éves korában már, akadémiánk két becses tagjával, a Kubínyi testvérekkel fűzte össze; együtt tanultak és játszottak ők; először is a madárpeték sokféle-és sokszínűsége vonta magára gyermeki érdeköket, miket akkor még játékból, utóbb bizonyos szeretettel, s lassanként teljesedő s rendezgető ismerettel gyűjtögettek. Az eléhaladó ifjúi korral mind komolyabban

lőn űzve a szép szenvedély, külön rándulatok jöttek létre, mik Besztercebányáról sorban Selmec, Körmöe, Breznóbánya, Zólyom városai s Nógrád megye vidékeire terjedtek ki; a fiatal természetvizsgálók már ekkor mindenütt proselytákat ujoncoztak, a nevezett helyeken figyelemre méltó petegyűjtemények támadoztak, köztök a magokéi, mik idővel válogatott példányokkal gyarapodván, a nemzeti muzeum ebbeli nevezetes gyűjteményének adtak nem csak eredetet, hanem díszt, sőt hírnevet is. Ez első lépés természetesen tovább vezette barátinkat, felébredt bennök a vágy hazánk minden részeiből fészkeket és tojásokat kapni, majd e fészkek rakói és megnépesítőivel, azok népszerű, tájbeli, sőt tudományos neveikkel is, majd költési és tartózkodási helyeikkel, életmódjokkal és erkölcseikkel megismerkedni. Tovább menve, madártani munkák tanulmányozása, a bécsi császári tárlat figyelmes szemlélgetése, európai madártanászokkal megindított levelezés és csereviszony, a hazának több irányban bejárása, saját nyomozások és észlelések következtek — s így Ion társaink által Besztercebánya a hazai madártan bölcsője, s míg a testvéreket más irányok is igénybe vették, Petényi annak valódi megalapítója.

De még elébb Pozsonyba és Bécsbe kell őt kísérnünk. Amott az evangélikusok lyceumában a bölcsészeti, itt a protestáns hittudományi tanintézetben a theologiai folyam lőn elvégezve. Mindkettőben Petényi messze kitűnt társai felett, de amaz általános képző s eme kenyértudományok komoly űzése mellett nem

lőn elfeledve a gyermek- s hajnalló ifjúkor szerelme sem; sőt ez pótlotta az elmetágító minden egyéb örömeket. Bécsben különösen, az ifjú ornithológ a császári cabinetben csakhamar nem csak figyelmét, de barátságát is megnyerte Kollárnak s a két Natterernek; s ott tanulta meg a kitömésnek az értetlenek által lenézett, de oly fontos és nehéz mesterségét, ha t. i. az többet kíván előállítani élettelen bábóknál, ha az állatot lelkének, jellemének, életének, tartásábani nyilatkozatéival akarja megörökíteni. Mennyire vitte ő e mesterséget, melynek alapját nem egyedül anyagi szerekkel! bánás, gyakorlati ügyes fogások, hanem az állatok sokszori és gondos észlelése s életmódjoknak ismerete teszik, tudják, kik e műveit nemzeti múzeumunkban gondolkodva csodálták, tudja a külföld is; s a világhírű párizsi növénykert nem egy példányt mutat fel, melynek készítése az ő mesterkezére volt bízva. De az eszmevilágban nincs megállapodás; nem érti a természetet, ki azt töredékesen vizsgálja, nyilatkozásai egy-egy formájában s nemében. így az ornithológ Petényi is Bécset mint egyetemes állattanász hagyta el, midőn 1825-ben, a nélkül hogy káplánságot viselt volna, s dacára fiatalságának, a cinkotai előkelő, jövedelmes lelkészségremegbívatott. Azok, kik őt ez időben ismerték, hivataloskodásában vele érintkeztek, sőt összes gyülekezete, megvallják, hogy tudományosabb hittanár, buzgóbb pap, lelkesebb szónok kevés volt kerületében; s kevés évek alatt oly díszes vélemény birtokosa lett, hogy felekezetének legjobbjai benne mára majdani superintendenst kéz-

dék látni. Őt azonban más vágyak, más gondok foglalák el. Minden üres órák folyton természettudományi ismeretei kiterjesztése és kiegészítésére voltak szánva. A kitömés magától az állatbonctan, ez az állatélettannak tanulmányozására vezették; míg másfelül a gyűjtés, az észlelő kirándulások, a szép tudományi! Földváry Miklósnak, az írónak s akkori esperességi felügyelőnek társaságában és segédkezésével nagyobb mérvben folytattattak, mint valaha. A jeles ember híre elhatott József nádorhoz, a nemzeti muzeum buzgó pártfogójához, s megtörtént, még pedig Petényi óhajtása szerint, hogy 1833-ban a természetosztályi kitömő hivatala megürülvén, tulajdonkép mint ilyen, de tudományos becse tekintetéből segédőr címmel, Pestre tetették által.

Tisztelt Akadémia! a lelki nagyság címe sokszor, igen sokszor vesztegettetik az életben úgy, mint az életrajzokban. De ha a valódi nagyság azon önfeláldozásban áll, mely az önérdek feledésével valamely eszmének hozatik; tartózkodjam-e barátunk e lépését, melyet a felületes felfogás meggondolatlanságnak s mindenkép jelentéktelennek lesz hajlandó bélyegezni, rugói nemességénél s áldozatosságánál fogva nagy tettnek nevezni? Gondolják meg, Uraim: Petényi egy őt szerető gyülekezetét, őt tisztelő hivataltársakat, állásához képest fényes jövendőt, kényelmes lakot, egy kedves kertet, ön keze alkotmányát, ezer ötszáz ezüstforintos jövedelmet hagyott el; s rajta egészségrontó fáradalmas foglalkodást, egy négyszáz frt bérrel járó szolgai állomást, rossz lakot s nyolcvan frt évi

útipénzt váltott! Ő csak az tudja e csere tevőjét lelki nagyságában felfogni, ki őt ama mélyen fekvő, kunyhószerü, kis ablakú, nedves rossz szobában látogatta meg, mely a muzeumtér déli sarkán az árvíz előtt az ott elmenő szemeit botránkoztatta, melyet az 1838-ki nagy hó alól ki kellett ásni; hol ő önkénytes szegénységet cserélt jólétért, szolgaságot rangért, rideg függetlenséget családi örömekért, s melyben a természet gyermekded kedélyű vizsgálója a hazai természetrajz megalkotása, a természettudományoknak a magyarral megkedveltetése, s azoknak a köz jólét érdekében hasznosítása nagy eszméjével kebelében, szigorgott, és szenvedett, és pirongott! Nincs szavam, Tekintetes Akadémia, azon, tiszteletből, csodálásból és fájdalomból elegy érzések festésére, melyekkel, valahányszor ő nekem e dohos hajlékban a nyílt természet szépségeiről, hazánk gazdagságáról, szakjától várható virágzásáról beszéllt, lelkem előtte meghajlott, de szívem elfojtódott!

Ez időtájban, s hosszas tanulás, észlelés, tapasztalás, nélkülözések közt és fáradsággal tett számos utazgatások után, lépett ki Petényi Salamon, szerény névtelenségéből, a magyar tudományos világ elébe. A külföld rég ismerte; a hazában nem volt eladdig tér, alkalom, fogékonyság. Létesültek a magyar orvosok és természetvizsgálók Bene Ferenc által indítványozott vándor gyülekezetei, s a Bugát Pál által megalkotott természettudományi társulat. Nem volt gyűlésök e tudománybarátoknak, hol ő nem tanította, nem gyönyörködtette hallgatóit, nem mutatta elé munkái

eredményeit, s nem szónokolt, lelkesen nem izgatott volna az ügy mellett. Besztercebányán, hol mint gyermek lett madarász, a tudomány magasán álló férfi lerótta a hely, mint a magyar ornithologiának főleg általa lett bölcsője iránti háláját, s e tudományszak hazai történetét adta elő, méltatva, kiemelve mindenkit, ki e részben addig bármi keveset tett, és számot adva saját fölfedezéseiről. Már ekkor méltó önérzettel számos az országban elszórt tanítványai- s a tudomány apostolaira hivatkozhatott, s mint ilyen jogosulva volt buzdítani, sőt útat mutatni a haladásra. Besztercebányáról ez őszszel látogatta meg egészsége helyreállítása végett a stubnai fürdőket, honnan a szomszédos Bars és Trencsénybe tevén kirándulásokat, a hazai emlős-, madár- és haltant új fölfedezésekkel gyarapította; s különösen a madártaniakat a természettudományi társulattal közlötte is. Ugyan ezen társulat a fogas vakonyról is hallotta őt értekezni. De neki a fauna nem egyedüli szakja volt. Kubínyi Ágoston jutalmat hirdetett ki azon kérdés megfejtésére: „mi legyen oka, hogy oly erdőkben, melyekben rengeteg fáknál századok óta egyéb nem nő; midőn ezek kivágatnak, a pagonyokban legott az első évben sok növény fejlik ki, még pedig olyanok, mik nem magból madarak által oda hozatva tenyésztetnek?“ Ki fejthette volna azt meg szerencsésben mint Petényi, ki gyermekkora óta oly figyelmesen járta a szárnyas nép fő lakjait, s nyomozásait a természet minden tüneményeire szokta volt kiterjeszteni? A temesvári gyűlés hallotta e megfejtést; hallotta őt, tovább menve,

a magyarországi emlősök faunáját ismertetni meg. Ekkor hirdetteté ki Kubínyi Ágoston ezen, fajdalom csak rövid időre nevezetessé lett kérdését: „írassanak le az oly igen szenvedélylyé vált állatkínzások módjai hazánkban, ezeknek káros volta, kivált zoológiái, státusgazdasági s emberiségi tekintetben; s adassék elő, milyen módokkal s útakon lehetne ezeket legcélszerűbben megakadályoztatni, s e helyett az állatok iránt szelídebb bánásmódot behozni?[11] E kérdés nem csak tudományos és gyakorlati, hanem erkölcsi tekintetben is megkapta Petényi figyelmét, s melegen szónokolván mellette, az imént nyert hat arany díját a jutalomhoz toldotta. S 1844-ben a kolosvári gyűlés itt is őt látta győztesnek; ő pedig ismét visszabocsátá a jutalmat, ily kérdésre tűzvén ki annak felét: „Adasíék elő a természeti tudományok nagy jelentősége a két haza anyagi és szellemi boldogsága kifejlődésére;“ a más felét az általa javaslóit állatkínzásirtó társulat alapjául ajánlván fel, miben több lelkes követőket találván Petényi, a magyar természettudományi társulat által készített terv szerint amaz egyesület utóbb fel is állott. Ez alkalommal Erdélyt is bejárta, s ott szerzett nyomos és áttekintő tapasztalásait a madártanban a természettudományi társulat előtt, az összes állattanróliakat pedig 1845-ben Pécsett terjesztette elő. Kassán a vakondokróli nyomozásai nem csak az állatászok, hanem a gazdák figyelmét is nagy mértékben lekötötték. Eperjesen az apró legyészró'l adván elő tapasztalásait, egyszersmind lelkesen s költői fölmelegűléssel mutogatta, mikép a természettudományok

minden vidéket és helyet érdekessé és becsessé tesznek, a becses tájak érdekét pedig felette emelik, sokszorozzák és élvezésöket fűszerezik. Ez alkalommal a haza természettani ismeretét egyszersmind úgy emelte ki, mint a hazaszeretet egyik hathatós rugóját, melynél, úgy kiálta fel, „nemes lélek előtt nincs magasztosabb cél, édesebb kötelesség, dicsőbb erény!“

Petényi neve útai s előadásai által országos volt, midőn akadémiánk őt 1846-ban december 18. e természettudományi osztály levelező tagjai sorába felvevőn, 1848-ban július 3. először lépett e szószékre, melyen a Pesten még csak kisebb körökben hallatott férfiú a vadász sólyom történetét adván elő, mind irodalmi erudítiójával, mind szellemdús felfogása és előadásával Önöknek is köz elismerését vívta ki. Azóta nem csak a természettudományi társulat üléseiben, melynek az állattani szakban lelke volt, hanem e helyen is többször közlötte nyomos észleleteit, érdekes fölfedezéseit. Névszerint 1850-ben a kakukról beszéllőt remekelni láttuk az állati erkölcsrajzban, s kik közölünk e fő jelességű munkájára emlékezünk, nem tudjuk: a fáradságos észlelést, a tünemények megfejtésében éles elmét, vagy a kedélyes felfogás erkölcsi bájait emeljük-e ki inkább? Azon év végén pirókjait ismertette meg, 1851-ben fogas vakonyait; a múlt évben szarútlanócait, melyek, valamint szinte akkori közleményei azon útjáról, melyet a bihari Sebes- és Fekete-Körös közti hegyláncolaton Kovács János jeles természetbaráttal főleg azon végből tett,

hogy az ottani számos barlangok közt az ismert, s netán még ismeretlen csontbarlangokat őslénytani tartalmukkal kikutassa, őt ügy tüntették fel mint az utolsó évtizedben kifejlett jeles palaeontológot, milyennek őt már a földtani társulatban gyakran hallott előadásai bizonyították, s bizonyítja nemzeti múzeumunk európai fontosságú őslénytani osztálya, mely, valamint az állattani egyéb osztályok is, Petényi rendező, alkotó kezei élő emlékei maradnak.

Nem érzem magamat hivatottnak, Tekintetes Akadémia, hogy Petényi Salamon szaktudományi tetteit s fölfedezéseit vagy részletesen ismertessem, vagy a tudomány álláspontjáról méltassam. Erre szakférfiú kell, s ilyennek beszédére ő nem csak méltó: ilyen az ő irányában szent kötelesség is. De én ismertem Petényit, gyakran fordúltam meg nála szigorú éveiben, s ő nálam gyakran, mióta némileg jobbra fordúlt szerencséje. T. i. 1851-ben, tizennyolc évi alárendeltségéből s hozzá méltatlan ellátásából báró Geringer Károly akkori kormányfőnök által végre-valahára kivétetett. Ismertem munkáit, melyeket előszeretettel olvastam mindig, sőt közölök némelyeket valódi szépműveknek tartok; ismertem végre dolgozása módját, fáradozásai rúgóit. Azért engedjenek Önök, kik szaktársai voltak, nekem még egy rövid végszót. O figyelmét lassanként kiterjesztette az összes élő, s végre az ásványos faunára is. Mindenben az egyesből, a részletekből indúltak ki stúdiumai; ő éjjel lesekben ült viharban és hóban; lőfegyverrel vállán s

kenyérrel és írótárcával táskájában járta az erdőket, gázlotta a vizeket, mászta a fákat és sziklákat, ügyelve minden madár röptire, s hogyan ápolja kisdedeit, hogyan s mily eledelt hord nekik, leste mozgásaikat úgy mint énekeiket, jegyzetté tartózkodásaik helyét; fogta az élőket, és szobájában tartogatta, hogy erkölcseiket figyelemmel kövesse; vagy lelőtte és kitömte; s így a részletes tapasztalás fokain emelkedett fel az elvonás magasaira, az osztályokra, a rendszerre. Később e gondot, mint érintetett, hasonló módon kiterjesztette a többi osztályokra is, s míg a hazai ornithologia és palaeontologia általa teremtetett meg, az emlőstant érdekes fölfedezésekkel gazdagította, a hüllészetet, baltant és kagylásztant figyelmesen művelte, mindezekben számtalan tárgyat gyűjtött, az illetőket páratlanúl készítményezte; végre semmi természetrajzi tüneményt el nem hagyott észlelés nélkül siklani, s oly számát halmozta egybe a becses adatoknak, melyek közzétételét tartozásnak tekintem, s külőn leszek bátor a Tekintetes Akadémiában indítványozni. Ami felett szólt és írt, arra nézve ő mindig teljes tájékozást nyitott hallgatóinak nézleti, oknyomozó, okoskodó és irodalmi tekintetben. Különösen ügyelt az állati psychologiára; az állatok erkölcsei vizsgálatában tekintettel volt az őket körülvevő természetteli összefüggésre. Földrajzi elterjedésük, ennek változó viszonyai éles figyelme tárgyai voltak. Kiemelte s ott érezte fel sokszor az állatok gyakorlati jelentőségét, hol az közönségesen nem is sejtetik.

S az összes élő természetismeret millió adatait, nemes kedélyének lelkesültségével, egy isteni természetgazdászat rendszerében egyesítette, s itt benne a theológ s a természetbúvár végre barátilag frígyesült. Innen az a vallásos-erkölcsies irány, mely előadásai közt sokszor meglepi, s e költó'ies gyermetegség, mely azokat gyakran oly vonzókká teszi. Azonkívül ő útain, levelezéseiben, élő szóvali előadásaiban, de az életben is, ahol járt kelt, oktatott, buzdított, esdeklett; vizsgálatot, öntapasztalást sürgetett; számtalan a természeti jelenetek körül divatozó balitéleteket megtámadott. A haza teli van tanítványaival, s ha az eredmény nem feltűnőbb, azt a természettudományoknak lehető legkevesbbé kedvező viszonyok fejtik meg. A népies műnyelvre hazánk minden fajai közt gondosan ügyelt, s jegyzései e részben valódi kincstárt képeznek. Magyarul írt, és csak kivételkép néhányszor németül is; eleinte ugyan nehezen, később jobban: lelkesen mindig. Benne a nemzeti nyelv szeretete folyton növekedett; s a legnehezebb időkben legteljesben bebizonyította forrása nemességét.

Néhány hónapja súlyosan kezdett elbetegesedni. A mireny, melyet életében annyit kezelt, megvesztegette szervezetét; bőrére és hártyáira rakodtak le az ártalmas elemek; s végre nehéz szenvedéseihez többféle lelki sérelmek érzései vegyültek. Erezte halála közelgetését, de nem félt tőle. Irományait az akadémiának jelentette átadatni, s — meghalt. Hiszem,

Tekintetes Akadémia! értjük mindnyájan az ezen felajánlásban fekvő vég esdeklést; s reményiem, tudni fogjuk, mivel tartozunk neki, a tudománynak, a hazának. Szolgáltassuk ki e kiszenvedett életnek a vég igazságot: kevesebbet a nagy áldozó irányában tennünk nem lehet, nem szabad.